

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 17
Том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голік С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 1 від 31.08.2021 року.**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 23097-12927P,

видане Державною реєстраційною службою України 10.01.2018 р.

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)**

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНСЬКА МОВА

Євтушина Т.О., Стек А.В. ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «МІСТО БЕЗ КВІТІВ» В. ШЕВЧУКА).....	7
Коваль Л.М., Домрачева І.Р., Митько Н.А. ІНФІНІТИВНЕ РЕЧЕННЯ ЯК ВИРАЗНИК КОМУНІКАТИВНО-МОДАЛЬНИХ ІНТЕНЦІЙ АВТОРА (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ЗВОРОТНІЙ БІК СВІТІВ»).....	13
Креч Т.В., Мілєва І.В., Ходаківська М.О. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ.....	17
Купіна І.О. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ГРАНИЧНІСТЬ ДОВКІЛЛЯ».....	21
Личук С.В. ЗВУКОВІ ЗМІНИ У МОВНОМУ ПОТОЦІ ГОВІРОК СТЕЦЕВИ ТА СТЕЦІВКИ: АСИМІЛЯЦІЯ, ДИСИМІЛЯЦІЯ.....	26
Медведь О.В. ВІЗУАЛЬНА ІЛЮСТРАТИВНІСТЬ ЯК АТРИБУТИВНА ОЗНАКА ЕЛЕКТРОННОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА.....	30
Мельничук О.М. СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИЯВИ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПОЕМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.....	34
Ментинська І.Б. АНТОНІМНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ.....	39
Мокляк О.І. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЗВИСК СЕЛА ЛИХАЧІВКА КОТЕЛЕВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	44
Олійник Е.В. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ.....	49
Пилипенко-Фріцак Н.А. ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ.....	54
Середницька А.Я. СИНОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ КОНЦЕПТІВ КОНЦЕПТОСФЕРИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЯК ВИЯВ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ.....	60
Шухова О.О. ПОШИРЕНІСТЬ ПОРЯДКУ СЛІВ РІЗНИХ ТИПІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОЗМОВНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТИХ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ).....	67

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКА МОВА

Голі-Оглу Т.В. БІБЛІЙНА ЛЕКСИКА В РОМАНІ М. БУЛГАКОВА «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВІМІРИ.....	73
--	----

РОЗДІЛ 3

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

Гілецька З.І. СЛОВАЦЬКА МОВА В ЧЕСЬКОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	78
Стахнюк Н.О. ПОЛЬСЬКІ АДРЕСАТИВНІ ЗВОРОТИ: ГРАМАТИКА ТА ОМОНІМІЯ МОВЛЕННСВОГО ЕТИКЕТУ.....	83

РОЗДІЛ 4

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

Азарова І.І. ВПЛИВ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ТЕЛЕДИСКУРСУ НА ВОКАЛІЧНУ ОРГАНІЗАЦІЮ АНГЛІЗМІВ.....	88
Бандурко З.В. ЕПІГРАМА В ЛІРИКО-ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЕРІХА КЕСТНЕРА.....	94
Білецька І.О., Лаухіна І.С., Паладьєва А.Ф. ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СУЧАСНИХ БРИТАНСЬКИХ ІМЕН.....	99
Гахарія К.В. РОЛЬ І МІСЦЕ КОНЦЕПТУ <i>EPIDEMIC</i> В АНГЛОМОВНІЙ І КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ.....	104

Holubova H.V. THEORETICAL ASPECTS OF INTEGRATIVE PROCESSES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES.....	109
Гуменюк І.Л. ІНВАРІАНТНА ІНТОНАЦІЙНА МОДЕЛЬ СТАТИЧНО-ДИНАМІЧНИХ ОПИСІВ ПРИРОДИ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ.....	116
Дячук Н.В., Левченко О.М. ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СКЛАДНИКА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ.....	122
Заболотська О.О. ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ.....	126
Казаківа Н.О. ГЕНДЕРНІ ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО СЛОГАНУ.....	130
Карпенко Г.М. КАЗКА ЯК МОТИВАЦІЙНИЙ ЧИННИК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....	134
Карпушина М.Г., Комарницька О.І. ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ТЕКСТ: МОВНИЙ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ.....	138
Кушніров М.О. АНАЛІЗ ЛІНГВАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПОТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ.....	143
Мусаєва Р.Ш., Феценко О.В. СПЕЦИФІКА ДРУЖНЬОГО СПІЛКУВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ПРОФЕСІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ДИСКУРСОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.....	149
Ніколаєва Т.М. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АБРЕВІАЦІЙ У ТЕРМІНОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ДИПЛОМАТІЇ У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	154
Панченко В.В. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ АРТУРА КОНАНА ДОЙЛЯ.....	157
Пинтюк Є.С. ЕТИМОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ І ТЕРМІНІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ АРХІТЕКТУРИ ТА БУДІВНИЦТВА.....	162
Посохова А.В. МОДЕЛЬ ЗМІСТУ КОНЦЕПТУ <i>АЕРОПОРТ</i> У РОМАНІ АРТУРА ХЕЙЛІ «AIRPORT».....	167
Романюк О.С. КОНГРУЕНТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ: ВЕРБАЛЬНА СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖЕСТІВ ПІД ЧАС РОМАНТИЧНОГО ЗНАЙОМСТВА.....	172
Рудік І.В., Вихор О.Ф. МОВЛЕННСВИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ЖІНКИ.....	177
Sabat S.I. DIGITAL RESOURCES FOR TEACHING AND LEARNING ENGLISH ONLINE DURING COVID-19 PANDEMIC.....	182
Сергєєва О.О., Тищенко М.А. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЛОВОСКОРОЧЕННЯ.....	187
Сіваченко І.В. ВПЛИВ ПРОСОДИЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ СПОРТИВНИХ КОМЕНТАТОРІВ.....	192
Ущина В.А. СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ДИСКУРСИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В США.....	199
Шрамко Р.Г. ПРАГМАРЕЛЕВАНТНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ ПЕРСОНАЖА В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПОТТЕРІАНИ ДЖ. К. РОЛІНГ.....	204

CONTENTS

SECTION 1**UKRAINIAN LANGUAGE**

Yevtushyna T.O., Stek A.V. LINGUISTOLOGICAL RESOURCES OF UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN (ON THE MATERIAL OF THE FAIRY TALE «CITY WITHOUT FLOWERS» V. SHEVCHUK).....	7
Koval L.M., Domracheva I.R., Mytko N.A. INFINITIVE SENTENCE AS AN EXPRESSION OF THE AUTHOR'S COMMUNICATIVE-MODAL INTENTIONS (ON THE MATERIAL OF DARA KORNIY NOVEL "THE REVERSE SIDE OF THE WORLDS").....	13
Krech T.V., Milieva I.V., Khodakivska M.O. LINGUOCULTUROLOGY AS A FACTOR OF FORMATION SECONDARY LINGUISTIC PERSONALITY.....	17
Kupina I.O. SEMANTIC STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING "ENVIRONMENTAL BORDERLINES".....	21
Lychuk S.V. SOUND CHANGES IN THE LANGUAGE FLOW OF STETSEV AND STETSIVKA SPEECHES: ASSIMILATION, DISSIMILATION.....	26
Medved O.V. VISUAL ILLUSTRATIVENESS AS AN ATTRIBUTIVE FEATURE OF THE ELECTRONIC TERMINOLOGICAL DICTIONARY.....	30
Melnychuk O.M. SEMANTIC-FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF ETIQUETTE STATEMENTS IN LESYA UKRAINKA'S POEMS.....	34
Mentyńska I.B. ANTONYMIC RELATIONS IN UKRAINIAN COMPUTER TERMS SYSTEM.....	39
Mokliak O.I. STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE NICKNAMES OF THE VILLAGE OF LYKHACHIVKA, KOTELEVSKYI DISTRICT, POLTAVA REGION.....	44
Oliinyk E.V. SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF EXPLANATORY CONSTRUCTIONS IN SCIENTIFIC DISCOURSE.....	49
Pylypenko-Fritsak N.A. FORMATION OF THE SECONDARY LANGUAGE IDENTITY IN THE CLASSES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE: MODERN APPROACHES TO LEARNING.....	54
Serednytska A.Ya. THE SYNONYMIC ATTRACTION OF CONCEPTS OF MOTION AS A MANIFESTATION OF THE LINGUISTIC WORLDVIEW.....	60
Shukhova O.O. DISTRIBUTION OF DIFFERENT TYPES OF WORD ORDER PATTERNS IN MODERN UKRAINIAN COLLOQUIAL USAGE (AS EXEMPLIFIED BY ONE-CLAUSE SENTENCES).....	67

SECTION 2**RUSSIAN LANGUAGE**

Holi-Ohlu T.V. THE BIBLICAL VOCABULARY IN M. BULGAKOV'S NOVEL «MASTER AND MARGARITA»: LEXICAL, SEMANTIC AND FUNCTIONAL DIMENSIONS.....	73
---	----

SECTION 3**SLAVIC LANGUAGES**

Hiletska Z.I. SLOVAK LANGUAGE IN THE CZECH COMMUNICATIVE SPACE.....	78
Stakhniuk N.O. POLISH FORMS OF ADDRESS: GRAMMAR AND HOMONYMY OF SPEECH LABEL.....	83

SECTION 4**GERMANIC LANGUAGES**

Azarova I.I. INFLUENCE OF STRUCTURAL SEMANTIC FEATURES OF THE GERMAN SPOKEN TELEVISION DISCOURSE ON VOCALISM ORGANIZATION IN ANGLICISM.....	88
Bandurko Z.V. EPIGRAM IN THE LYRICAL AND POETICAL DISCOURSE OF ERICH KÄSTNER.....	94
Biletska I.O., Laukhina I.S., Paladieva A.F. GENDER ASPECT OF LANGUAGE MEANS OF EXPRESSION OF MODERN BRITISH NAMES.....	99
Hakhariia K.V. THE ROLE AND PLACE OF THE <i>EPIDEMIC</i> CONCEPT IN THE ENGLISH-LANGUAGE AND CONCEPTUAL PICTURES OF THE WORLD.....	104

Holubova H.V. THEORETICAL ASPECTS OF INTEGRATIVE PROCESSES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES.....	109
Humeniuk I.L. INVARIANT INTONATION PATTERN OF STATIC-AND-DYNAMIC LANDSCAPE DESCRIPTIONS IN ENGLISH PROSE.....	116
Diachuk N.V., Levchenko O.M. PRACTICAL PRINCIPLES OF THE EMOTIONAL COMPONENT RESEARCH IN A LITERARY TEXT.....	122
Zabolotska O.O. VERBAL REALIZATION OF SPECIFIC FEATURES OF NATIONAL CULTURE IN THE ENGLISH LITERARY TEXTS.....	126
Kazakova N.O. GENDER PROSODIC PECULIARITIES OF ADVERTISING SLOGAN.....	130
Karpenko H.M. A FAIRY TALE AS A MOTIVATIONAL FACTOR FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE.....	134
Karpushyna M.H., Komarnytska O.I. JOURNALISTIC TEXT: LANGUAGE AND TRANSLATION ASPECTS.....	138
Kushnirov M.O. ANALYSIS OF LINGUISTIC MEANS OF INFORMATION DISTORTION IN ENGLISH MEDIA DISCOURSE.....	143
Musaieva R.Sh., Feshchenko O.V. SPECIFICS OF FRIENDS' COMMUNICATION IN ENGLISH-SPEAKING PROFESSIONAL ENVIRONMENT.....	149
Nikolaieva T.M. FUNCTIONAL FEATURES OF ABBREVIATIONS USAGE IN INTERNATIONAL RELATIONS AND DIPLOMACY TERMINOLOGY IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE.....	154
Panchenko V.V. FUNCTIONAL AND STYLISTIC PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS USED IN THE LITERARY WORKS BY ARTHUR CONAN DOYLE.....	157
Pyntiuk Ye.S. ETYMOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INTERNATIONAL WORDS AND BORROWINGS OF THE GERMAN PROFESSIONAL LANGUAGE OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION.....	162
Posokhova A.V. MODEL OF THE CONTENT OF THE <i>AIRPORT</i> CONCEPT IN ARTHUR HAILY'S NOVEL "AIRPORT".....	167
Romaniuk O.S. COMMUNICATIVE BEHAVIOUR CONGRUENCE: VERBAL CORRELATION AND INTERPRETATION OF GESTURES IN ROMANTIC ENCOUNTERS.....	172
Rudik I.V., Vykhov O.F. CONTEMPORARY BRITISH WOMEN SPEECH PORTRAYAL.....	177
Sabat S.I. DIGITAL RESOURCES FOR TEACHING AND LEARNING ENGLISH ONLINE DURING COVID-19 PANDEMIC.....	182
Serheieva O.O., Tyshchenko M.A. THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH OF WORD ABBREVIATION'S PROBLEM.....	187
Sivachenko I.V. THE INFLUENCE OF PROCODY ON THE EFFECTIVENESS OF THE SPEECH OF SPORTS COMMENTATORS.....	192
Ushchyna V.A. SOCIOLINGUISTIC SPECIFICITY OF DISCURSIVE CONSTRUCTION OF MULTIPLE GENDER IDENTITIES IN THE USA.....	199
Shramko R.H. PRAGMARELEVANT MEANS OF THE CHARACTER'S INNER STATE REPRESENTATION IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF POTTERIANA BY J. K. ROWLING.....	204

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'1:81'38:82-93(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.1>

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ КАЗКИ «МІСТО БЕЗ КВІТІВ» В. ШЕВЧУКА)

LINGUISTOLISTIC RESOURCES OF UKRAINIAN LITERATURE FOR CHILDREN (ON THE MATERIAL OF THE FAIRY TALE «CITY WITHOUT FLOWERS» V. SHEVCHUK)

Свтушина Т.О.,

orcid.org/0000-0001-6561-5880

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*

Стек А.В.,

orcid.org/0000-0003-4403-8716

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

філологічного факультету

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

У статті здійснено спробу виокремити лінгвостилістичні ресурси казки з метафоричним змістом «Місто без квітів» В. Шевчука як програмового літературного твору для позакласного читання п'ятикласників за проектом «Інтелект України». З'ясовано, що ефективність реально-фантастичної комунікації автора з читачем у досліджуваній літературній казці забезпечують насамперед кольоролексеми, слова зі зменшувально-пестливими та згрубілими суфіксами, епітети, метафори, гіперболи, порівняння, числівники, непоширені прикладки, речення різної модальності та будови.

Доведено, що носієм об'ємного інформаційного потенціалу в казці «Місто без квітів» В. Шевчука є кольоролексеми, уживання яких пов'язане зі створенням різних образів та змістом твору. Це лексеми на позначення як власне кольору, так і образно-стилістичні одиниці, що позначають асоціативну кольорну ознаку. Лексико-семантичне поле кольору в аналізованому творі концентрують із незначною перевагою хроматичні кольори та ахроматичні. Стилістична функція кольоролексем репрезентується в їхній здатності виступати складниками тропів: епітетів, порівнянь та метафор, що сприяє вираженню авторської думки.

З'ясовано, що числівник як частина мови в казці «Місто без квітів» В. Шевчука сприяє відтворенню реальної дійсності. Порядкові числівники дещо домінують над кількісними. Числівниковими «фаворитами» в казці є порядкові числівники перша, друга (ними ж письменник називає двох дівчаток, головних персонажів). Це натяк, що будь-яка дівчинка може бути щасливим персонажем казки «Місто без квітів», дбаючи про красу та екологію рідного міста та не дозволяючи домінувати в ньому сірим та чорним кольорам. Характерним для деяких кількісних числівників, ужитих В. Шевчуком, є символічність, здатність до моделювання гіперболи, синекдохи.

Доведено, що прикладки зосереджують у собі суб'єктивно-експресивну оцінку з позитивним чи негативним забарвленням, становлять значущий характерологічний засіб, підкреслюючи художній хист письменника.

Ключові слова: література для дітей, кольоролексеми, прикладки, числівники, стилістичне навантаження, казка «Місто без квітів» В. Шевчука.

The article attempts to single out the linguistic and stylistic resources of the fairy tale with the metaphorical content "City without Flowers" by V. Shevchuk as a program literary work for extracurricular reading of fifth-graders under the project "Intellect of Ukraine". It was found that the effectiveness of real-fantastic communication between the author and the reader in the studied literary tale is provided primarily by color tokens, words with diminutive and coarse suffixes, epithets, metaphors, hyperboles, comparisons, numerals, uncommon adverbs, sentences of different modality.

It is proved that the bearer of voluminous information potential in the fairy tale "City without Flowers" by V. Shevchuk are color tokens, the use of which is associated with the creation of various images and the content of the work. These are tokens to denote both the actual color and figurative and stylistic units that denote an associative color feature. The lexical-semantic field of color in the analyzed work is concentrated with a slight advantage of chromatic and achromatic colors. The stylistic function of color tokens is represented in their ability to act as components of tropes - epithets, comparisons and metaphors, which contributes to the expression of the author's opinion.

It was found that the numeral as a part of language in the fairy tale "City without Flowers" by V. Shevchuk contributes to the reproduction of reality. Ordinal numbers slightly dominate over quantitative ones. Numeral "favorites" in the fairy tale are the ordinal numbers of the first, second (the same writer calls the two girls, the main characters). This is a hint that any girl can be a happy character in the fairy tale "City without Flowers", caring about the beauty and ecology of the hometown and not allowing it to be dominated by gray and black. Characteristic of some quantitative numerals used by V. Shevchuk is symbolism, the ability to model hyperbole, synecdoche.

It is proved that appendices concentrate in themselves a subjective-expressive assessment with a positive or negative color, constitute a significant characterological means, emphasizing the artistic skill of the writer.

Key words: children's literature, color tokens, appendices, numerals, stylistic load, V. Shevchuk's fairy tale «City without flowers».

Постановка проблеми. Українська література для дітей, передбачена для позакласного читання за проектом «Інтелект України», покликана формувати чуйних громадян України, поціновувачів естетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині українську літературу для дітей усебічно студійовано в літературознавчому аспекті (Т. Качак [6 та ін.], В. Кизилова [7–9], О. Папуша [14] та ін.), лінгвостилістиці (Г. Атрошенко [1], Н. Дзюбишина-Мельник [3], Е. Огар [13] та ін.). Незважаючи на таке посилення уваги до літератури для дітей як духовного надбання українців, недостатньо вивченою є стилістика мовних ресурсів у художній скарбниці В. Шевчука, адресатом якої є діти.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити лінгвостилістичні ресурси казки «Місто без квітів» В. Шевчука як програмового літературного твору для позакласного читання п'ятикласників за проектом «Інтелект України».

Поставлена мета зумовила розв'язання таких завдань: 1) обґрунтувати поняття «література для дітей»; 2) з'ясувати лінгвостилістичні ресурси казки «Місто без квітів» В. Шевчука; 3) дослідити мовностилістичне навантаження носіїв інформації, що забезпечують естетичність комунікативного потенціалу в казці «Місто без квітів» В. Шевчука.

Виклад основного матеріалу. Література для дітей – своєрідна скарбниця художніх творів про те, «хто така дитина, що таке її мікрокосм і макрокосм, тобто все, що її оточує» [7, с. 17].

Релевантність літератури для дітей науковці вбачають у хисті автора транслювати і «зробити видимою для реципієнта будь-якої вікової категорії саму природу дитини, а через неї вказати на помилки та недоліки дорослого світу» [2, с. 253]. На цій підставі ключове завдання літератури для дітей убачаємо в тому, щоб бути комунікативно ефективною для юних читачів. Не є винятком останній програмовий твір з української літератури для учнів 5-го класу за проектом «Інтелект України». Це казка «Місто без квітів» В. Шевчука, яка напередодні літніх канікул занурює учнів у світ урбаністичного доквілля. Діти дивуються й замислюються, як може все в місті бути сірим і чорним, без сміху. Вони у цьому впізнають деякі локації з численними багатоповерхівками сьогоднішніх міст України. Розшифровуючи реальне й фантастичне в казці, юні читачі, зливаючись в одній особі з головними героїнями, намагаються скоріше дійти до щасливої кінцівки. Не останню роль у цьому відіграє мовне оформлення казки.

Реально-фантастичну комунікацію в казці з метафоричним змістом «Місто без квітів»

В. Шевчук доречно здійснює за допомогою сновидіння та подорожі, що спонукають дітей віднайти в подіях казки прихований сенс: місто як образ суспільства. А що сталося в казці, якою була подорож, який її результат, забезпечують насамперед кольоролексеми, слова зі зменшувально-пестливими та згрубілими суфіксами, епітети, метафори, гіперболи, порівняння, числівники, непоширені прикладки, речення різної модальності та будови. Вони в тексті казки становлять художню опору в змалюванні письменником подій твору, зосередженні увагу на змісті казкового образу міста без квітів. На жаль, обсяги статті не дають змогу ґрунтовно дослідити всю лінгвостилістичну палітру твору, тому звернемо увагу лише на деякі мовні увиразнення висловлення.

Зокрема, носієм об'ємного інформаційного потенціалу в казці «Місто без квітів» В. Шевчука є **кольоролексеми**, уживання яких пов'язане зі створенням різних образів та змістом твору. Стилістична функція кольоролексем репрезентується в їхній здатності виступати складниками тропів: епітетів, порівнянь та метафор, що сприяє увиразненню авторської думки. Погоджуємося з В. Кизиловою як дослідницею філософсько-притчевої модальності казок В. Шевчука, що кольорові епітети казки «Місто без квітів» володіють символічним змістом, який «сприяє розкриттю ідеї творів, є показовим натяком на їх притчевість» [9, с. 51]. **Чорний** колір дослідниця тлумачить як нічний, потойбічний, а **сірий** влучно асоціює з бідністю та спустошеністю міста без квітів. Малюючи у такий спосіб казковий простір на початку твору, «автор створює відповідну емоційну атмосферу <...>, підводячи в такий спосіб читача до думки про збитковість, спустошеність середовища» [9, с. 54].

У казці «Місто без квітів» В. Шевчука лексико-тематична парадигма кольоролексем спектрально різнопланова. «До неї входять як лексеми на позначення власне кольору, так і образно-стилестичні одиниці, що позначають асоціативну колірну ознаку» [16, с. 42]. А лексико-семантичне поле кольору в аналізованому творі концентрують із незначною перевагою хроматичні кольори та ахроматичні. Це доводить те, якщо наполегливо та безстрашно крокувати до естетики щастя – збереження індивідуальності близького доквілля, – безбарвність буде переможено, станеться диво, усіх жінок (навіть зухвалих вельмож) хвилюватимуть різнобарвні квіти, і заспіває водночас усе місто.

На початку твору кольорові епітети з ахроматичними **сірими** та **чорними** кольорами, виконуючи описову функцію, зображують людей міста

без квітів: «Люди ж одягались у **сіру** й **чорну** одягу, і ніколи вони не веселилися й не сміялися, бо й не знали, що воно таке» [15, с. 60]. Міську господиню з її світою теж охарактеризовано як нещасливих: «...у тій залі сиділа одягнена в **сіру** сукню та **чорний** плащ королева, а довкола крутилися чорні, як жуки, прислужники» [15, с. 60].

Зауважимо, що **сірий** колір найчастотніший (13) серед ахроматичних кольоролексем. У шести фрагментах казки **сірий** колір у складі колірних епітетів функціонує разом із **чорним**, описуючи колір одягу мешканців та королеви міста, тварин, квіти кольорових снів головних героїнь, загалом кольорового тла урбаністичного довкілля. В інших випадках **сірі** кольорові епітети вербалізують такі об'єкти: **сірі стіни** [15, с. 61; 15, с. 62; 15, с. 68; 15, с. 69]; **сірий подолець** [15, с. 61]; **сірого каменя** [15, с. 61]; **сіра земля** [15, с. 65].

Другою за частотністю ахроматичною кольоролексеєю є **чорний** (10): «...а довкола крутилися **чорні**, як жуки, прислужники» [15, с. 60]; «На самій його верхівці присів спочити **чорний ворон**» [15, с. 61]. Як бачимо, кольорові епітети виконують у художньому тексті переважно описову та емоційну функції, тому такі засоби виразності є художньо багатозначними, взаємозумовленими.

Лише **чорний** колір серед усіх кольоролексем є складником такого художнього тропу, як порівняння: «Пробігли ті страшні вовчиська, й осіла знята ними, **ніби чорна хмара, курява**» [15, с. 63].

Редуплікація кольоролексеми **чорний** репрезентує колір ночей над похмурим містом без зелені: **чорних-чорнезних ночей** [15, с. 60]; **чорної-пречорної ночі** [15, с. 61].

«Товаришування» часто вживаних ахроматичних кольоролексем **сірий** і **чорний** підказало автору ефективний спосіб розкриття естетичної спустошеності міста. Це допомогло вдатися до секретів словотвору: «У нашому місті **все сіро-чорне**, і навіть **королева** наша **сіро-чорна** й ніколи не всміхається» [15, с. 65]; «...вчора вона ще була **чорно-сірою володаркою**» [15, с. 72].

Нечисленним (4) серед ахроматичних є **білий** колір: **білі стіни** [15, с. 60]; **білими квітами** [15, с. 61]; **білі суцвіття** [15, с. 61]; **усе біле** [15, с. 61]. Заглиблюючись у зміст твору, можна підсумувати, що **білий** колір у казці є будівельним матеріалом епітетів із позитивним емоційним забарвленням. **Білий** символізує добро, нове щасливе життя. Епітети з кольоролексеєю **білий** з'являються у снах головних героїнь, які обговорюють побачену зміну міста.

Хроматичні кольоролексеми естетично репрезентовані. Переважає в казці **зелений** колір (17):

зелені дахи [15, с. 60]; **зелені квіти** [15, с. 61]; **усе зелене** [15, с. 61]; **зеленою травою** [15, с. 63]; **зелене місто** [15, с. 63]; **зелену хижку** [15, с. 63]; **зелені коси** [15, с. 64]; **зелені очі** [15, с. 64; 15, с. 65]; **зелену одягу** [15, с. 64]; **зеленою долонькою** [15, с. 65]; **зелені сльози** [15, с. 65]; **зеленими очками** [15, с. 67]; **зелене море** [15, с. 67; 15, с. 71]; **зелене поле** [15, с. 68].

Стилістичну значущість кольоролексеми **зелений** підтверджують його епітетні та метафоричні вживання. В одному реченні прагматичну ефективність цього кольору вербалізовано в назві та описі Матері трави: «**Зелена Бабуся**, така маленька й стара, аж дивитися на неї було жалко, - мала вона **зелені коси**, **зелені очі**, **зелену одягу й тіло**» [15, с. 64]. Пряме й переносне значення кольору актуальне для об'єктів лісу, у який потрапили головні персонажі, щоб озеленити рідне довкілля квітами, тобто створити диво.

Кольоролексеми **червоний**, **жовтий**, **синій** в епітетних і метафоричних тропях описують лише рослини, назви предметів озеленілого міста: **червоні дахи** [15, с. 60] **червоними квітами** [15, с. 61]; **усе червоне** [15, с. 61] **червоних чобітках** [15, с. 68]; **жовтими квітами** [15, с. 61]; **синіми квітами** [15, с. 61]; **усе синє** [15, с. 61] чи зображує космонім: **голубе небо** [15, с. 61]. Ці кольори в казці «Місто без квітів» В. Шевчука є втіленням щастя, їхнє тепло розчинило все негативне й сіро-чорне.

Серед кольорів зі складною семантикою зафіксовано ніжні кольори здебільшого в метафоричних сполуках: **брунатних чобітках** [15, с. 68]; **золотими полисками** [15, с. 61]; **золотими стовбурами** [15, с. 65]; **срібною росою** [15, с. 63]; **срібні голоски** [15, с. 65]; **оранжеве сонце** [15, с. 70].

У двох функційних контекстах письменник передає колір через плоди рослини: «...і ці **малинові прислужники** підносили королеві здоровенні букети квітів» [15, с. 61]; «Очі палали, як те небо над головою, волосся **золотими полисками** грало, по щоках цвіли **малинові**, як одяга в прислужників, **рум'янци**» [15, с. 61].

Асоціативну колірну ознаку, апелювану до помолоділого міста, прочитуємо в кольоролексемах **барвистий** і **кольоровий**: **барвистими очками** [15, с. 68]; **барвисті стрічки** [15, с. 71]; **барвисту сукню** [15, с. 71]; **барвисті суцвіття** [15, с. 71]; **барвисту одягу** [15, с. 72]; **кольорові сні** [15, с. 60].

Загалом проаналізовані кольоролексеми здебільшого мають традиційну для художнього мовлення колірну семантику, проте в казці також набувають додаткової конотації.

Незважаючи на те що семантика числівника обмежена, а лексичне значення абстраговане, у досліджуваній літературній казці, крім іменників, прикметників, дієслів, часто демонструють свої стилістичні можливості **числівники**.

Числівникова палітра репрезентує інтелектуалізм, асоціативну образність художнього мовлення автора, оригінальний мовно-естетичний пошук, лексичне розмаїття української мови. Числівники формують зони статистичної напруженості. За поясненням Ю. Караулова, це «підвищена концентрація» у художньому тексті «навіть найбільш стандартних одиниць» [11, с. 123].

Поширеними в тексті є порядкові числівники. Навіть головних героїнь письменник називає протягом усієї казки лише **перша** та **друга дівчинка**. Окрім того, порядкові числівники виконують не лише номінативну функцію. Наприклад: «У **другій** руці була торбинка з насінням дерев» [15, с. 67]; «Вона поставила **першу** дівчинку на одну, а **другу на другу** долоню, і малі раптом вирости вище лісу» [15, 67]; «**Першою** прокинулася менша дівчинка» [15, с. 71].

У тексті казки спостерігаємо просторову висхідну градацію. Її створенню сприяють порядкові числівники **друга, третя, четверта, п'ята, шоста**. Наприклад: «Отож їхні ноги раптом узяли та й пішли, повівши на вулицю, а потому – на **другу й третю**, - так, як дівчатка собі намислили» [15, с. 62]; «А ті завертали вже на **четверту** вулицю, а далі й на **п'яту**. А коли прослалася перед ними **шоста**, почули раптом тупіт» [15, с. 62]; «...а в кінці **шостої** вулиці таки побачили високу-превисоку стіну» [15, с. 63]. Зафіксовані порядкові числівники на позначення послідовності маршруту маленьких головних героїнь до високої дивовижної стіни, як ми зазначили, створюють градацію. Ця стилістична фігура репрезентує поступово нагнітання засобів художньої виразності, зокрема і порядкових числівників як стилістем, для підвищення їхнього емоційно-смыслового значення.

Кількісний числівник **один** виконує функцію характеристики, демонструючи конкретну кількість: «А **один** ведмідь і потилицю почував» [15, с. 69] чи на невизначену кількість: «...і **не з одного** тоді з пліч звалилася ведмежа та вовча шкура» [15, с. 69]. Автор удало, особливо в останньому реченні, натякає, що краса, зокрема спів дівчаток, може змінити світ. Так, хижі звірі кам'яніють на місці від незвичного естетичного дотику, із багатьох може зникати «ведмежа чи вовча шкура». Казкові звірі-охоронці стіни, наприклад, почали поширювати інформацію про озеленення міста, вступили до музичної школи.

Окрім того, письменник із натяком розтлумачує значення фразеологізму: «У тих, що були ведмедями, нічого не вийшло. Це про них кажуть, що вони **наступають дітям на вухо**» [15, с. 70].

Словоформи повторюваного кількісного числівника **один** слугують для зв'язності тексту: «Так народилася в їхніх голівках спільна думка, а щоб висловити її, не треба було шукати слів – зирнули вони **одна на одну** й зрозуміли все» [15, с. 62] тощо; «Тоді вони уздірили, що по вулиці біжать **один за одним** ведмеді, причому біжать, як люди, на **двох** ногах, але страшні вони були, пре-страшні» [15, с. 62]; «...і вони побачили вовків. Ті бігли теж, як люди, – на **двох** ногах, а в передніх лапах списи тримали» [15, с. 62]. Як бачимо, типовою стилістичною рисою досліджуваного твору є відсутність абстрагування від власне кількості. Зокрема, числівник **два** функціонує з метою створення образів, пов'язаних із частинами тіла людини, казкових ведмедів та вовків.

Загалом кількісний числівник **один** та його словоформи настільки стилістично вагомі, що вони завершують зв'язність тексту в останньому реченні казки: «Довкола пахли й похитували голівками квіти. А наші дівчатка, зирнувши **одна на одну**, кивнули голівками: **одна** складала музику, а **друга** підбирала слова...» [15, с. 72].

Подекуди числівники в казці «Місто без квітів» створюють символічний простір. Зокрема, у чотирьох фрагментах казки зафіксовано кількісний числівник **дев'ять**. Це число повної досконалості. У ньому поміщаються всі числа від 1 до 9. Це трикутник трьох – повний образ усіх світів. Це число посвячення в таємниці життя, великої мисленнєвої духовної активності. Наприклад: «–Треба нам дуже й дуже, **дев'ять разів** по дуже захотіти. Треба нам сказати **дев'ять разів** такі слова: «Стіно великая, стіно могутняя, розступися, стіно, перед нами – ми хочемо вийти у величезний і широкий світ!» [15, с. 63]; «дзвінко вигукнули **дев'ять разів** ті чарівні слова» [15, с. 63; 15, с. 69]. На нашу думку, такі повтори числівникового словосполучення доречно репрезентують жанр твору, акцентують увагу на числі **дев'ять** як символічному слові контексту, виконують функцію динамізації, інтенсифікації, допомагаючи змалювати казкову картину світу. А саме: повторюваний кількісний числівник **дев'ять** символізує насамперед мисленнєву активність дівчаток із казки щодо виходу у великий і широкий світ. За допомогою дієслівних (*захотіти, сказати, вигукнути*) та прислівникових (*дуже, треба*) супровідників числівникових словосполучень **дев'ять разів** автор удало інтенсифікує фантастичність літературної казки.

Наприкінці другої частини казки кількісний числівник *десять* і порядковий *одинадцятий*, на перший погляд, виконують власне номінативну стилістичну функцію. Проте ці числа разом із лексемою *комахи* містять завуальовану символічність поважності до Матері дерев: «*А там усередині сиділо десять поважних цвіркунів..., а найстарший, одинадцятий, приклав до підборіддя скрипочку й заграв так, що очі від натхнення заплющив*» [15, с. 64]; «*...а цвіркун одинадцятий поважно вклонився й урочисто щось проскрипів своєю цвіркунячою мовою*» [15, с. 65]. Окрім того, вище наведені числівники експресивізують народні прикмети, про які нагадує В. Жайворонок: «Цвіркун у хаті – щастю бути, коли співає цвіркун під час розмови про справу – добра прикмета» [5, с. 629].

В. Шевчук у казці «Місто без квітів» творчо використовує здебільшого кількісні числівники. Вони мотивують створення синекдохи, надаючи тексту високої тональності: «*...за короткий час увесь ліс задзвенів тисячами голосів, і ті голоси розбудили розгублені дівчатками насінинки трави*» [15, с. 67].

Число *сто* в досліджуваному творі – символ повноти. Цей числівник є базою для створення гіперболи, реалізуючи її стилістичну функцію. Такий художній троп проєктовано на біоморфні образи казки: «*Палац був дерев'яний, але не з мертвих стовбурів складений – просто зійшлося тут докупити сто сосон і сто дубів. Кронами вони затулили небо, а ще поселилося на кожному дереві по сто пташок*» [15, с. 66]; «*...і той спів, ясна річ, не міг не зачарувати сто по сто пташок*» [15, с. 66]. Такі числівникові контексти є вдалою мистецькою знахідкою письменника, вони впливають на контекстуальне прирощення смислу, його актуалізацію та експресію.

У казці «Місто без квітів» В. Шевчука численним і значущим лінгвостилістичним засобом є також *прикладки*. Це «не звичайне іменникове означення із цілою образною ситуацією, конкретно-чуттєвою картиною, активна конструкція для вираження індивідуально-авторських порівнянь» [4]. Пропонуючи ознаку предмета, прикладка надає йому іншу назву, яка «містить у собі додаткове повідомлення, характеризоване чи описове значення» [10, с. 568]. Тобто означуваний прикладкою іменник є основною назвою, а прикладка – уточнювальною. Досліджуваний матеріал (15 фрагментів казки) доводить, що цей іменник, тобто предмет, – особи («*...протанцьовували всі таночки, які вміли грати славні музики-цвіркуни*» [15, с. 64]); космонім («*а над сонним*

містом зійшов великий круглолиций Місяць-чарівник...» [15, с. 71]); локативи-фітоценози («*...ту музику й пісеньки підслухали жайворонки, які висіли над полем-степом*» [15, с. 65]; «*–Хто ви, звідкіля й чому прийшли в мій ліс-недобір?*» [15, с. 65]); гербоніми («*сама я тут, у полі, і доглядаю кожну травинку-бадилинку*» [15, с. 64]), перифрастичні явища природи («*Здається, цей Вітер наснився дівчаткам: хлопчисько-збитошник, який захотів розвіяти їхнє насіння*» [15, с. 70]), що є означуваним словом, морфологічно трансльованим лише іменником. А роль прикладки виконують конкретні іменники, що одночасно коментують предмет, засвідчують його певні ознаки та якісно-оцінні характеристики.

У семи фрагментах казки «Місто без квітів» зафіксовано прикладку *Деревичка-Лісовичка*, із них лише в одному випадку ця прикладка функціонує в мовленні персонажів: «*–Попереду великий ліс, і живе в ньому сестра моя – Деревичка-Лісовичка*» [15, с. 64]. В інших випадках – це мовлення автора. Стилістично вагомими є чотири контексти з аналізованою прикладкою, оскільки у двох – це авторські зауваги в репліках цього персонажа казки. Наприклад: «*...сама на той спів вийшла до них із гущавини сама Деревичка-Лісовичка*» [15, с. 65]; «*Деревичка-Лісовичка зирнула на них, ніби перевіряла, чи правду вони кажуть*» [15, с. 66]; «*...а трон для Деревички-Лісовички стала зігнута біля кореня сосна*» [15, с. 66]; «*і в танок дівчатка пустилися, бо побачили, що Деревичка-Лісовичка дивиться на них...*» [15, с. 66]. Наведені речення демонструють важливість для рятівниць сірого міста Матері дерев, тобто Деревички-Лісовички. Слушно погодитися, що «характеризувальною ознакою прикладки є її властивість становити з іменником цілісну єдність» [12, с. 225]. А стилістичну вагомість персонажа з прикладковою назвою доповнюють такі слова: означальний займенник *сама*, конкретний іменник дерев'яного палацу з докупити складених живих стовбурів *ста сосон і ста дубів* Деревички-Лісовички на підкреслення її величавості *трон*, дієслова на привернення уваги *зирнула, дивиться*.

Зафіксовані прикладки набувають емоційного забарвлення, що вміщено в семантиці прикладки з її коментувальною чи уточнювальною функціями. Наприклад: «*Здається, цей Вітер наснився дівчаткам: хлопчисько-збитошник, який захотів розвіяти їхнє насіння*» [15, с. 70]; «*Барвисті стрічки затріпотіли на вітрі під подихом хлопчиська-збитошника...*» [15, с. 71]. Прикладки вдало уточнюють характер веселого та жартівливого вітру,

який наприкінці подорожі дівчаток розсіяв містом насіння, яке головні героїні роздобули завдяки своїм бажанням перетворити сон на реальність. Епіцентр простору казкового твору – сіре місто без квітів – змінився, оскільки по ньому розсіялося добро-насіння, яке пустило коріння у вигляді зелених дерев, соковитої різнокольорової трави.

Прикладки зосереджують у собі суб'єктивно-експресивну оцінку з позитивним забарвленням, становлять значущий характерологічний засіб, підкреслюючи художній хист письменника: «...а біля них, так само важко віддихуючись, стояло тільки кільканадцять **дівчаток-квітчаток**» [15, с. 68–69]. Водночас прикладки надають експресивне забарвлення аналізованому реченню й тексту казки.

Висновки. Отже, носієм об'ємного інформаційного потенціалу в казці «Місто без квітів» В. Шевчука є кольоролексеми на позначення як власне кольору, так і образно-стилістичні одиниці, що позначають асоціативну колірну ознаку.

Лексико-семантичне поле кольору в аналізованому творі концентрують із незначною перевагою хроматичні кольори та ахроматичні. Стилістична функція кольоролексем репрезентується в їхній здатності виступати складниками тропів: епітетів, порівнянь та метафор, що сприяє увиразненню авторської думки. Числівниковими «фаворитами» в казці є порядкові числівники *перша, друга* (ними ж письменник називає двох дівчаток, головних персонажів). Це, мабуть, натяк, що будь-яка дівчинка може бути персонажем казки «Місто без квітів» і бути щасливою, дбаючи про красу та екологію рідного міста. Характерним для деяких кількісних числівників, ужитих В. Шевчуком, є символічність, здатність до моделювання гіперболи, синекдохи. Прикладки всебічно характеризують персонажів, конкретизують їхній зовнішній вигляд, внутрішні якості, вдачу, поведінку, рід занять.

У подальшому перспективним є лінгвостилістичне вивчення синтаксису казки «Місто без квітів» В. Шевчука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Атрошенко Г.І., Негрій І.І. Поетика казок Всеволода Нестайка: мовностилістичний аспект. *Наукові записки ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2014. Вип. 3(79). Ч. 2. С. 3–11.
2. Вовк У.С. Поняття дитячої літератури та її художня специфіка. Слово. Світ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2002. № 453. С. 352–356.
3. Дзюбишина-Мельник Н. Художній стиль і мова творів для дітей. *Культура слова*. 1992. Вип. 42. С. 85–90.
4. Ермоленко С.Я. Поняття стилістичного синтаксису. *Systematyzacja pojęć w stylistyce*. Opole. 1992. S. 57–62.
5. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
6. Качак Т. Сучасна українська література для дітей та юнацтва як зміст літературної освіти. *Гірська школа українських Карпат*. 2017. № 17. С. 161–165.
7. Кизилова В. Література для дітей та юнацтва: художня специфіка, тенденції інтерпретації. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2012. Вип. 17. С. 10–19.
8. Кизилова В.В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навчально-методичний посібник. Старобільськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2015. 236 с.
9. Кизилова В. Філософсько-притчева модальність казок Валерія Шевчука (на матеріалі збірки «Панна квітів»). *Мандрівець*. 2012. № 1. С. 51–55.
10. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2011. 672 с.
11. Лосев А.Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство. Москва : Искусство, 1976. 367 с.
12. Нагель В.В. Композиція та юстапозиція як засіб формування оцінного потенціалу слова. *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 16. С. 224–228.
13. Огар Е. Мова дитячого літературного дискурсу: функційно-комунікативні аспекти дослідження. *Вісник СумДУ*. 2006. № 3(87). С. 10–17.
14. Папуша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Тернопіль, 2004. 27 с.
15. Українська література. Хрестоматія. 5 клас : зошит з друкованою основою : Ч. III / уклад.: І.В. Гавриш та ін. Харків : Інтелект України, 2021. 72 с.
16. Яворська Г.М. Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації). Київ : Мовознавство, 1998. 50 с.

**ІНФІНІТИВНЕ РЕЧЕННЯ ЯК ВИРАЗНИК
КОМУНІКАТИВНО-МОДАЛЬНИХ ІНТЕНЦІЙ АВТОРА
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ЗВОРОТНІЙ БІК СВІТІВ»)**

**INFINITIVE SENTENCE AS AN EXPRESSION OF THE AUTHOR'S
COMMUNICATIVE-MODAL INTENTIONS (ON THE MATERIAL
OF DARA KORNIY NOVEL "THE REVERSE SIDE OF THE WORLDS")**

Коваль Л.М.,

orcid.org/0000-0002-4014-1858

доктор філологічних наук, доцент,

*професор кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Домрачева І.Р.,

orcid.org/0000-0001-5432-4893

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Митько Н.А.,

orcid.org/0000-0003-1004-4042

*старший викладач кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

У статті проаналізовано спектр авторських інтенцій комунікативно-модального плану, втілених через одно-складне речення. Аналітичний матеріал дібрано з роману Дари Корній «Зворотній бік світів».

Категорію інтенційності витлумачено як лінгвопрагматичну категорію, що виражає комунікативні потреби мовця (автора). На цій підставі її розокремлено з категорією настанови як такою, що характеризує реченнєву структуру, а не комунікативну діяльність мовця (автора). У статті використано класифікацію інтенційних виявів С. Шабат-Савки, відповідно до якої диференційовано чотири інтенційних різновиди: інтенції комунікативно-модального вияву, інтенції суб'єктивно-авторського вияву, інтенції емотивно-аксіологічного вияву, інтенції метакомунікативного вияву. Предметом дослідницької уваги постали комунікативно-модальні інтенції.

У статті інфінітивне речення потрактовано як автономний різновид односкладних конструкцій зі специфічними формально-синтаксичними, власне-семантичними, семантико-синтаксичними та комунікативними параметрами. Відмінності інфінітивних речень від інших різновидів односкладних конструкцій зумовлені особливістю лінгвальної природи самого інфінітива як міжчастиномовної форми, здатної виражати широкий спектр модальних значень у незалежній синтаксичній позиції (у сполученні з модальними словами). За формальними показниками інфінітивні речення диференційовано на речення із простим головним компонентом і речення зі складеним головним компонентом. Інфінітивні односкладні речення із простим головним компонентом втілюють власне-комунікативні інтенції, а конструкції зі складеним головним компонентом реалізують модально-комунікативні інтенції.

У романі «Зворотній бік світів» виявлено та проаналізовано інтенції інформування та запиту, спонукальних і побажальних інтенцій не спостережено.

Ключові слова: односкладне речення, інфінітивне речення, головний компонент односкладного речення, категорія інтенційності, інтенція, комунікативно-модальні інтенції, інтенції інформування, інтенції запиту.

In the article is analyzed the range of authorial intentions of the communicative-modal plan, embodied through a single-sentence. The analytical material is selected from Dara Korniy novel "The reverse side of the worlds".

The category of intentionality is interpreted as a linguopragmatic category that expresses the communicative needs of the speaker (author). On this basis, it is separated from the category of guidelines as one that characterizes the reconstructed structure, rather than the communicative activity of the speaker (author). In the article is used the classification of intentional manifestations of S. Shabat-Savka, according to which four intentional varieties are differentiated: intentions of communicative-modal manifestation, intentions of subjective-authorial manifestation, intentions of emotional-axiological manifestation, intentions of metacommunicative manifestation. The subject of research attention were communicative-modal intentions.

In the article the infinitive sentence is interpreted as an autonomous variety of one-member constructions with specific formal-syntactic, proper-semantic, semantic-syntactic and communicative parameters. Differences of infinitive sentences from other types of one-member constructions are due to the peculiarity of the linguistic nature of the infinitive itself as an interparticle form capable of expressing a wide range of modal meanings in an independent syntactic position (in combination with modal words). According to formal indicators, infinitive sentences are differentiated into sentences with a simple main component and sentences with a compound main component. Infinitive one-member sentences with a simple main component embody proper-communicative intentions, and constructions with a compound main component realize modal-communicative intentions.

In the novel "The Reverse Side of the Worlds" the intentions of informing and requesting are revealed and analyzed, motivational and desirable intentions are not observed.

Key words: one-member sentence, infinitive sentence, main component of one-member sentence, category of intentionality, intention, communicative-modal intentions.

Постановка проблеми. Антропоцентризм як основний принцип мовознавчих досліджень початку ХХІ ст. визначає пріоритетність комунікативного (прагмалінгвістичного, комунікативно-прагматичного) аспекту вивчення мовленнєвих одиниць, що постають не лише як засіб спілкування, а і як виразник і носій різноманітних когнітивноментальних станів мовця.

Традиційно комунікативний аспект аналізу дослідники пов'язують із настановою та метою висловлення, актуальним членуванням, функціональною перспективою, комунікативними типами та реєстрами мовлення [1, с. 104]. У стосунку до літературних творів комунікативний аналіз передбачає виявлення екстралінгвальних, пресупозитивних чинників, що супроводжують текстову комунікацію автора із читачем, а також установлення комунікативно-інтенційних характеристик окремих синтаксичних конструкцій, які формують текст загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інфінітивні речення як особливий автономний тип односкладних конструкцій мають специфічні не тільки формально-синтаксичні, власне-семантичні, семантико-синтаксичні параметри, але й особливі комунікативні ознаки, зумовлені насамперед лінгвальною природою самого інфінітива як міжчастиномовної форми, здатної виражати широкий спектр модальних значень у незалежній синтаксичній позиції [2, с. 231–232].

Якщо формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні ознаки цього різновиду односкладних речень досліджені досить детально і в українському, і в зарубіжному мовознавстві, то їхні комунікативні параметри сьогодні проаналізовано несистемно. Зокрема, В.Ю. Маркітантова вивчила інфінітивні речення спонукальної настанови [3]. В.І. Кухарева схарактеризувала інфінітивні конструкції як засіб активізації уваги читача та вираження діалогічності наукової мови в науковому тексті [4]. О.Є. Бондаренко дослідила особливості вияву інфінітивних речень у медіатекстах, виокремивши їхні різновиди за комунікативними реєстрами мови [5]. Побіжно про функціонування інфінітивних конструкцій різної комунікативної настанови в художніх текстах ідеться у статті Т.І. Вавринюк [6].

Постановка завдання. Така фрагментарність в опрацюванні комунікативного аспекту інфінітивних речень української мови увиразнює актуальність нашої праці, виконаної на матеріалі роману авторки українського фентезі Дари Корній «Зворотній бік світів» і покликаної виявити спектр интенційних авторських характеристик, реалізова-

них інфінітивними конструкціями у художньому дискурсі.

Виклад основного матеріалу. У теорії мовленнєвих актів категорію *інтенційності* традиційно ототожнюють із категорією настанови, а интенцію витлумачують як суб'єктивне значення, що відображає стосунок мовця до висловленого, почутого. У нашому дослідженні, слідом за С. Шабат-Савкою, ці категорії розокремлено як різнорівневі, оскільки «настанова пов'язана із реченнєвою структурою, з метою висловлення, интенція – з мовцем, із його бажанням використати саме ту чи ту синтаксичну структуру для передавання певної мовленнєвої потреби» [1, с. 105].

Спектр интенційних потреб мовця максимально залежить від його життєвого досвіду: інтелектуальних суджень і волевиявлень, емоційно-оцінних і суб'єктивно-авторських поглядів на повідомлюване чи побачене, мовленнєвих намірів, пов'язаних із намаганням адресанта встановити контакт зі співрозмовником, активізувати його увагу тощо.

У сучасному мовознавстві напрацьовано чимало класифікацій интенційних виявів, у нашій праці за основу взято класифікацію, запропоновану С. Шабат-Савкою. Дослідниця розмежовує 4 основні типи интенційних потреб:

- 1) интенції комунікативно-модального вияву;
  - 2) интенції суб'єктивно-авторського вияву;
  - 3) интенції емотивно-аксіологічного вияву;
  - 4) интенції метакомунікативного вияву
- [1, с. 108].

Предметом нашого дослідження постають *інтенції комунікативно-модального вияву*, що репрезентують интенційні потреби мовця, зосереджені на вираженні основних комунікативних потреб:

- розповісти, передати певну інформацію, констатувати, переповісти якийсь факт;
- зробити запит про певний фрагмент дійсності, з'ясувати чи уточнити інформацію;
- спонукати співрозмовника до дії, вчинку, наказати, попросити, заборонити тощо;
- експлікувати у мовленні сферу своїх бажань чи побажань адресатові [1, с. 109].

Мовна природа інфінітивного речення сприяє його використанню як потужного виразника широкого спектру авторських интенцій.

Логічно, що з-поміж комунікативно-модальних интенцій у романі «Зворотній бік світів», як і в переважній більшості творів, найрепрезентованішою, а отже, й найрельєфнішою постає **інтенція інформування**: авторка констатує реальні або ірреальні факти, описує світи, у яких живуть знані з дитинства герої – Яга-Ягілка з кістяною ногою, нитяними

клубками, давні протоукраїнські боги Род, Перун, Сварог, Лада, Мара; водночас у таємничий простір її казки потрапляють і звичайні земні люди, такі як Мальва й Остап, котрі під впливом магії зазнають переродження, а притаманна їм мудрість і доброта виводять на високий рівень духовного розвитку.

Через модель інфінітивного речення із протистим головним компонентом Дара Корній втілює власне-інформувальні інтенції, зокрема:

1) переповідає інформацію про звичаї, вірування, обряди: *І до тої річки часто приходили люди, переважно смертні, щоб послухати спів русалій та зіллитися; І ось, якщо знищити всіх без винятку та доценту спалити Оселище, щоб навіть назви не лишилося, то пророцтво скасується; Тож душа приреченого мусить повернутися на луки Вирію, щоб або знову переродитися, або отримати вічний спокій в оселі доброї Праматері;*

2) констатує факти ірреального світу: *Темним туди не дістатися;*

3) регламентує правила комунікації: *І найважливіше: дурних запитань не ставити, відповідати чітко та коротко, а не запитанням на запитання;*

4) визначає правила безпеки у певному середовищі (у лісі): *Без дозволу нічого не чіпати, навіть на чверть кроку вліво чи вправо від мене не відходити; Квіти не рвати, траву без потреби не топтати, ходити обачно та тихо; ...зараз без мого дозволу нікого не годувати, не жаліти, ні з ким не розмовляти, пальців та рук куди-небудь не пхати;*

5) окреслює морально-психологічні стани героїв: *З мене достатньо побаченого, щоб зрозуміти свою інакшість;*

6) маркує світоглядно-філософську концепцію народу ірреального світу: *Чорнобог – це система знань та вмінь. Це філософія буття. Андрофагам до цього розуміння ніколи не дорости;*

7) констатує побутові реалії та процеси: *Також Учитель Мирослад учив хлопців різних побутових премудростей, без яких у світі неврів не проживеш. Як побудувати хату, зліпити піч, змайструвати стіл, лаву, виготовити різне хатнє начиння, ложки, миски і так далі.*

У тексті роману досить часто фіксуємо інфінітивні речення з головним компонентом складеної природи, репрезентованим сполученням незалежного інфінітива та модального слова на зразок *потрібно, необхідно, треба, слід, варто, бажано, доцільно, можна* і под., які надають висловленню модальної вимушеності, імовірності або бажаності. Такі конструкції постають виразниками *модально-інформувальних інтенцій* авторки: використовую-

ючи їх, вона не просто інформує читача про певні факти, події чи явища, а передає йому власні оцінні судження, схиляючи до чогось, сподіваючись чи прагнучи. Зазвичай такі інтенції мають характер умовиводу, що постає як висновок, зроблений на основі реальних фактів і спостережень.

Невипадково у досліджуваному романі домінують інфінітивні конструкції зі складеним головним компонентом, у складі якого наявні слова із модальною семантикою необхідності – *треба, потрібно, доведеться*. Використовуючи їх, Дара Корній воліє сформувати у читача певні моральні, психологічні чи ментальні установки, як-от:

– необхідність апріорі любити й поважати матір: *Ти – справжня мати. І лише за те, що ти подарувала йому життя, тебе треба любити;*

– необхідність брати на себе відповідальність за певні дії: *Частина пралісу затоплена, і з цим теж потрібно було давати раду;*

– необхідність набувати певних умінь і навичок, щоб досягти поставленої мети: *І багато-багато це всього потрібно вміти, знати, відчувати, робити, щоб вижити. Розбудити свої інстинкти, злитися з природою в одне, відчути себе її частиною, і тоді; Звісно, щоб здолати силу захистів Арати та Перуна, потрібно застосувати неабиякі таланти; Вони збирають зело, яке вже на часі, у лісі та на болоті, ягоди, гриби, шишки, горіхи. Це можуть бути і чоловіки, і жінки. До цього також потрібно мати хист; Тоді тобі доведеться знаходити спільну мову зі світом неврів самотужки.*

Часто такі модально-інформувальні інтенції мають вияв застережень (*Не треба без наглої потреби чіпати цю воду; Залишатися на березі річки в час, коли русалії заводили свої шлюбні танки, неприпустимо*), порад (*Тобі не потрібно міняти подобу, щоб порозумітися з великою та чисельною родиною Творця...; Ти це їсти не будеш, воно не їстівне. Ним треба мазати ноги, а не нюхати*), філософських імперативів (*Інколи, щоб нове зачати, старе потрібно забрати, знищити, вбити*).

Нижчий індекс категоричності закладено в інфінітивних конструкціях із головним компонентом складеної будови, сформованим незалежним інфінітивом і модальним словом *варто*: *Я ж була переконана, що не варто втручатися в справи, які тебе не стосуються, особливо коли це справи великих безсмертних.*

Порівняно з інфінітивними конструкціями зі складеним головним компонентом, сформованим інфінітивом і словом із модальною семантикою необхідності, інфінітивні речення з головним компонентом, у складі якого наявне модальне слово із семантикою можливості / неможливості, трапляються рідше,

і через них авторка втілює не дуже широке коло інтенцій. Зазвичай це інформування про:

1) здійсненність, допустимість чого-небудь (здебільшого за певних умов): *І до цього можна звикнути*;

2) наявність або відсутність обставин, умов, сприятливих чи несприятливих для чого-небудь: *Мирослав рухався неквапно, але не настільки, щоб можна було ненадовго зупинитись та помилуватися краєвидами*; *А ще за тих три місяці в лісі можна випадково поранити себе*; Народилося дитя. *Теж нервувати не можна*;

3) внутрішні сили, ресурси, здатності когось або чогось: *А про Земун та Сварога стільки різного-усякого світами ходить, що кілька днів та ночей можна переповідати...*; *Від тих світів хтось-чого можна чекати*;

4) можливість / неможливість певних дій: Вона ж не знає, де вона тепер і *чи можна з цієї водойми пити*; *У Порубіжжі не можна ані народитися, ані не переродитися, ані померти*; Зрештою, доволі банальна істина: *не можна брати чужого без дозволу*;

5) дозвіл / заборону чогось: *Пити її не можна і перебувати тут надто довго небезпечно*.

Серед авторських інтенційних потреб аналізованого роману досить виразно простежується інтенція запиту, в основі якої – «недостатність, неповнота певної вихідної інформації та гносеологічна потреба автора запиту в її розширенні» [7, с. 216]. Таку функцію реалізують зазвичай компоненти складних конструкцій, побудовані за моделлю інфінітивних речень, які містять апельоване до адресата запитання, спрямоване на одержання потрібної інформації щодо предмета думки: *Ти здогадалася, де нам Мальву шукати?*; – *А можна його поглядити?*

Подекуди через відповідні конструкції романістка виражає емоції здивування (*Як це пити*

з чужої посудини? Він цього не розумів) і сумніву (*Зрадник Борівітер теж був дитиною Арати. Навіть більше – її кровним сином. Що з ним робити? Чорнокрукі своїх не ображають*).

Характерно, що у романі «Зворотній бік світів» інфінітивні речення більшою мірою підпорядковані втіленню не стільки власне-питальних інтенцій, скільки риторично-питальних, які, окрім реалізації первинної функції запиту, передають риторичність (*І вкотре Птаха повертає до цього простого запитання, яке застрягло цвяхом у голові. Чому не визнати своєї доньки?*) й експресивність (*– І що? Ну вдарте мене по носі. Я не проти, якщо це допоможе мені більше дізнатися. Ви ж про мене геть усе знаєте, і, напевне, більше, аніж я сама. То чому б не поділитися хоч крихтою мудрості?*) мовлення.

Цікаво, що у досліджуваному романі авторка не послуговується інфінітивними конструкціями для вираження спонукальних і бажальних інтенцій.

Висновки. Отже, у романі «Зворотній бік світів» Дара Корній послуговувалася інфінітивними реченнями як виразниками інформувальних і питальних інтенцій. Інформувальні інтенції репрезентовано двома різновидами – власне-інформувальними та модально-інформувальними, формалізованими інфінітивними конструкціями відповідно із простим і зі складеним головним компонентом. Питальні інтенції натовмість реалізовано лише інфінітивними конструкціями із простим головним компонентом, однак вони також мають два комунікативні вияви – власне-питальні та риторично-питальні.

Перспектива дослідження полягає в аналізі інтенцій суб'єктивно-авторського, емотивно-аксіологічного та комунікативного виявів через інфінітивне речення на матеріалі художніх творів різних авторів із метою цілісного дослідження категорії авторської інтенції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 104–114.
2. Коваль Л.М. Міжрівневий вияв категорії головного компонента односкладного інфінітивного речення. *Теорія лінгвістичних парадигм* : колективна монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 230–280.
3. Маркітантова В.Ю. Спонукальні інфінітивні речення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2011. Вип. 28. С. 267–270.
4. Кухарєва В.І. Комунікативний потенціал односкладних речень у науковому тексті (на матеріалі науково-технічної літератури) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; НАН України. Ін-т укр. мови. Київ, 2003. 20 с.
5. Бондаренко О.Є. Номінативні односкладні речення в мові друкованих мас-медіа: функційний, комунікативний, семантичний аспекти. *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9. № 3. С. 23–29.
6. Вавринюк Т.І. Односкладні речення в художньому тексті. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 8. С. 155–168.
7. Куць В. Питальна модальність та її реалізація у структурі складного безсполучникового речення. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2011. Вип. 547–548. С. 216–219.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЯ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

LINGUOCULTUROLOGY AS A FACTOR OF FORMATION SECONDARY LINGUISTIC PERSONALITY

Креч Т.В.,

orcid.org/0000-0003-08-1716

кандидат філологічних наук, доцент,

*завідувач кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

Мілєва І.В.,

orcid.org/0000-0002-6138-5990

кандидат філологічних наук,

*доцент кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

Ходаківська М.О.,

orcid.org/0000-0002-3208-7089

*старший викладач кафедри української мови та мовної підготовки іноземних громадян
Харківського національного університету будівництва та архітектури*

У статті проаналізовано термін «вторинна мовна особистість», виявлено основні його характеристики, окреслено основні погляди на обсяг цього терміна, підкреслено, що його варто тлумачити як пласт мовної компетенції, який накладається вже на сформовану мовну картину світу. У цьому сенсі термін «вторинна мовна особистість» відіграє лише прагматичну роль своєрідного маркера для розмежування понять «свій-чужий». Також розглянуто проблему формування вторинної мовної особистості в продуктивному діалозі культур та питання розширення мовної компетенції іноземних здобувачів вищої освіти. Визначено, що зв'язок із кодами культури, колективна пам'ять етносу зберігається передусім завдяки культурно маркованим фразеологічним одиницям. Саме вони описують побут народу та концентруються в понятті «фразеологічна картина світу», що визначає та оцінює ознаки й характеристики, які існують у реальному житті. Для них характерні такі ознаки, як антропоцентризм, експресивність, образність. Подано чимало прикладів-фразеологізмів, які становлять метафоричне зображення дійсності та пов'язані з когнітивними джерелами (зазвичай вони позначають якісну оцінку особистості, оцінку життєвого досвіду, символи певних якостей людини, оцінку розумових здібностей тощо).

Подано приклади фразеологічних відповідників в українській, російській та арабській мовах, які свідчать про особливості національно-культурної специфіки кожної мови та багатство накопиченого досвіду, зіставленості, єдності джерел культурно-національної інтерпретації, семантичної спільності. Такий контрастивний опис фразеологічних систем споріднених та різносистемних мов надає додаткову можливість окреслити потенційні форми інтерференції, що дає змогу визначити шляхи її подолання під час навчання іноземних здобувачів вищої освіти української або російської мови.

Ключові слова: вторинна мовна особистість, фразеологізм, мовна система, національно-культурна специфіка, споріднені мови, різносистемні мови.

The article analyzes the term «secondary linguistic personality», identifies its main characteristics, outlines the main views on the scope of this term, emphasizes that this term should be understood as a layer of linguistic competence, which is superimposed on the already formed linguistic picture of the world. In this sense, the term “secondary linguistic personality” plays only a pragmatic role of a kind of marker for distinguishing the concepts of “one’s own and another’s”. The problem of formation of the secondary language personality in the productive dialogue of cultures and the issue of expanding the language competence of foreign applicants for higher education are also considered. It is determined that the connection with the codes of culture, the collective memory of the ethnos is preserved primarily due to culturally marked phraseological units. They describe the life of the people and the environment by means and concentrate on the concept of “phraseological picture of the world”, which defines and evaluates the signs and characteristics that exist in real life. They are characterized by such features as anthropocentrism, expressiveness, imagery. There are many examples of phraseology that constitute a metaphorical representation of reality and are associated with cognitive sources (usually they denote a qualitative assessment of personality, assessment of life experience, symbols of certain human qualities, assessment of mental abilities, etc.).

Examples of phraseological equivalents in Ukrainian, Russian and Arabic are given, which testify to the peculiarities of national and cultural specifics of each language and the richness of experience, comparison, unity of sources of cultural and national interpretation, semantic commonality. Such a contrasting description of phraseological systems of related and different system languages provides an additional opportunity to outline potential forms of interference, which allows to identify ways to overcome it during the training of foreign graduates of Ukrainian or Russian.

Key words: secondary linguistic personality, phraseological units, language system, national-cultural specifics, related languages, different system languages.

Постановка проблеми. Важливе місце у формуванні мовної особистості іноземних здобувачів вищої освіти посідає ідіоматично забарвлена лексика, оскільки саме вона допомагає зрозуміти національно-культурну своєрідність носіїв мови, яку вивчають іноземці, і налагодити діалог культур, що сприяє порозумінню в різноманітних середовищах спілкування.

Мовна система кожного етносу в системі значень своїх лексичних одиниць відбиває екстралінгвістичну дійсність, що є основою життя й діяльності конкретного народу та формує національну мовну картину світу, своєрідність якої не завжди зрозуміла і не сформована в мовному світогляді іноземних здобувачів вищої освіти.

Водночас лексичні одиниці різних національних мов, зокрема фразеологізми, мають семантичні розбіжності і семантичну спільність, що дає змогу їх порівняти, протиставляти або поєднувати в певні семантичні групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця проблема знайшла наукове підґрунтя в наукових працях видатних лінгвістів минулого: Ш. Баллі, Й. Вайсгербера, Л. Вітгенштейна, В. Гумбольдта, О. Потебні, Е. Сепіра, Л. Щерби. Серед сучасних мовознавців, дослідників ідіоматично забарвленої лексики як чинника відображення вікового досвіду людини та навколишнього середовища, треба виділити концептуальні дослідження Г. Колшанського, О. Корнілова, В. Красних, М. Піменової, З. Попової, Й. Стерніна, В. Теркулова.

З позицій лінгвокогнітології, тобто концепту, що пояснює одиниці ментальних або психічних ресурсів свідомості, усієї картини світу досліджує фразеологічний мовний фонд О.С. Кубрякова. М.Ф. Алефіренко пропонує нові парадигми мовознавства, які передбачають глибинну, імпліцитну взаємодію лінгвістики, психології та культурології у вивченні мовних явищ. Аналіз будь-якого концепту мови як структури національної свідомості, що є єдиною для всіх членів певного соціуму, дає змогу В. Телії зробити висновок про те, що він (концепт) має отримати культурно-національну прописку.

Постановка завдання. Метою нашої статті є визначення місця й ролі ідіоматично забарвлених лексичних одиниць у формуванні мовної особистості іноземних студентів, національно-культурної своєрідності лексико-фразеологічних одиниць української та російської мов в їх зіставленні з іншомовними, зокрема й різносистемними, одиницями.

Виклад основного матеріалу. Сучасну лінгвістичну науку визначає значний інтерес до етно-

культурного складника в характеристиці кожного етносу, до проблем взаємозв'язку мови, свідомості й культури, що втілюється в різноманітних формах кожної національної мови. Потреба у створенні єдиної теорії мови й особистості зумовлює звернення до фразеології, що є найбільш національно детермінованим і самобутнім прошарком культури і свідомості.

Актуальність дослідження спричинена потребою науково-методичного аналізу взаємодії іноземної мови, свідомості та культури крізь призму ідіоматично забарвлених одиниць, зокрема фразеологізмів.

Культура, як відомо, є ієрархічно вибудованою структурою різних за змістом кодів, або вторинних знакових систем. Зв'язок із кодами культури, колективна пам'ять певного етносу зберігаються завдяки культурно маркованим фразеологічним одиницям. Розшифрувати ці коди, збагатити тим самим мовну свідомість іноземних студентів, залучити їх до пізнання культурної спадщини носіїв мови, яку вони вивчають, – важливе завдання, розв'язати яке мають викладачі української або російської мови як іноземної. Для того, щоб збагнути основу, на якій ґрунтується національно-культурна своєрідність української або російської фразеології, вона має посісти певне місце на заняттях із вивчення мови як іноземної.

Лінгвокультурологія та етнопсихолінгвістика мають тісні зв'язки. Кожна з них приділяє особливу увагу тим ознакам культури, що найбільше пов'язані з мовою конкретного етносу. Ставлення до мови як до феномена культури «потребує уваги до ознак національної ментальності та їх відображення в лексиці, фразеології, мовленнєвому етикеті, етичних концептах, у характері дискурсивної ментальності носіїв культури» [6, с. 17].

Проблема розширення мовної компетенції іноземних здобувачів вищої освіти хоч і важка, але доречна та необхідна. Виникає закономірне питання, що ж саме становить «вторинна мовна особистість», чи можливо й доцільно її формувати і, якщо потрібно, то якою мірою.

Сам термін «вторинна мовна особистість» сприймається науковцями та методистами по-різному – від широкого вживання майже не в кожному дослідженні з лінгвокультурології до повного нехтування. Так, наприклад, найчастіше вторинну мовну особистість розглядають як таку, яка володіє іншою мовною картиною світу, що дає змогу зрозуміти нову культуру. На думку Н. Гальської, вторинна мовна особистість – це сукупність рис людини, які передбачають оволодіння вербально-семантичним кодом іншої мови,

тобто мовною картиною світу і концептуальною картиною світу, що дає змогу людині зрозуміти нову для неї соціальну дійсність [1, с. 68].

Ю. Жигалкіна називає вторинну мовну особистість гравцем міжкультурної комунікації, яка володіє вербально-понятійним кодом нерідної мови, тобто фактично володіє іншою мовною картиною світу [2, с. 36].

Докладно аналізуючи ієрархічність структури мовної особистості, А. Соломаха стверджує, що на першому рівні формується вторинна, проте не мовна, а комунікативна особистість. Студентом засвоюється фонетична, лексична та граматична структура мови, тобто відбувається засвоєння мови лише як системи. Говорити про вторинну мовну особистість людини, зауважує науковець, можливо лише в разі розуміння нею мови як національної мовної картини світу народу, мову якого вивчається, тобто розуміння іншомовної концептуальної, глобальної картини світу, закарбованої засобами цієї мови [5].

Зауважимо, що ми розуміємо термін «вторинна мовна особистість» як той пласт мовної компетенції, який накладається вже на сформовану мовну картину світу. У цьому сенсі термін «вторинна мовна особистість» відіграє лише прагматичну роль своєрідного маркера для розмежування понять «свій-чужий», «первинний-вторинний».

На одному з конгресів лінгвістів відомий вчений Р. Якобсон висловив припущення, що жоден білінгв, а тим більше полілінгв, не може повною мірою володіти рідною мовою й усіма іншими, оскільки рідна мова – це завжди поле первинної мовної компетенції [6].

Мовна система будь-якого етносу в системі визначень своїх лексичних одиниць відбиває екстралінгвістичну дійсність, яка є життєвим середовищем і сферою діяльності конкретного народу, та формує національну мовну картину світу, лексичні одиниці якої мають своєрідний національний характер. Водночас лексичні одиниці різних національних мов мають семантичну спільність, що дає змогу порівнювати їхні семантичні характеристики.

Дедалі частіше сучасну лінгвістику відрізняє інтерес до етнокультурного компонента в характеристиці кожного етносу, до проблем взаємозв'язків мов, свідомості та культури, які втілюються в різних формах національної мови. Потреба у створенні єдиної теорії національно зумовленої мовної особистості висуває фразеологію як найбільш детермінований та самобутній складник мови.

Дослідження фразеології української, російської та інших слов'янських мов на тлі інших

різносистемних, зокрема арабської, китайської та турецької, цікаве тим, що вони демонструють особливий духовний світ, що у своїх основних цінностях відрізняється від слов'янського духовного світу.

Культура, як відомо, становить ієрархічно побудовану систему різноманітних за змістом кодів, або вторинних знакових систем. Зв'язок із кодами культури, колективна пам'ять етносу зберігаються передусім завдяки культурно маркованим фразеологічним одиницям. У мові кожна нація кодує всю свою історію, свій багатовічний досвід, досягнення своєї культури та цивілізації, матеріальний, духовний і суспільно значущий світ. Ці засади найяскравіше виявляються в тій частині мови, що описує побут народу та доквілля засобами фразеології, та концентруються в понятті «фразеологічна картина світу», що визначає та оцінює ознаки та характеристики, які існують у реальному житті, наділяють їх характерними ознаками, найважливішими та універсальними серед яких є антропоцентризм, експресивність, модальність, образність.

Антропоцентричний характер фразеологічної картини світу виявляється в її спрямованості на людину, здатності фразеологізмів відображати її звичаї, поведінку, відносини, світогляд. Універсальність виявляється у факті існування фразеологізмів у всіх мовах, існуванні в різних мовах спільних фразеотворювальних моделей. Експресивність виявляється у здатності фразеологізмів впливати на уяву адресата, викликати певні емоції, надавати оцінку тому, що відбувається [4, с. 113].

У ментальному просторі носіїв кожної мови та кожної культури містяться цілісні уявлення (образи) усіх предметів і явищ. Мовний образ має когнітивну природу, він пов'язаний із певними когнітивними джерелами та зазвичай становить метафоричне зображення дійсності.

Прикладом таких образів в українській та російській фразеологічних системах є марковані одиниці (часто еквівалентні), які позначають:

1) якісну оцінку особистості: *стріляний горобець – стреляный воробей, хитра лисиця – хитрая лиса, старий вовк – старый волк;*

2) оцінку життєвого досвіду людини: *жовторотепташениця – желторотый птенец, молоко на губах не обсохло – молоко на губах не обсохло;*

3) символи тих або інших якостей людини (люті, підступності, покірливості): *як змія – как змея, як вовк – как волк, як вівця – как овца, як риба – как рыба, як корова – как корова;*

4) символи безпорадності: *мокра курка – мокрая курица, гідке каченя – гадкий утёнок;*

5) оцінку розумових здібностей, широти обізнаності людини: *ходяча енциклопедія – ходячая енциклопедия, голова на плечах – голова на плечах*;

6) статеві перевертні: *генерал в спідниці – генерал в юбке*;

7) сліпу любов батьків: *матусин синочок – маменькин сыночек, бабусин улюбленець – бабушкин любимчик*;

8) оцінку людини за її соціальним статусом: *великий птах – большая птица, сіра миша – серая мышка*.

З 1500 досліджених арабським філологом Алі Мохамедом Ясіном фразеологічних одиниць у російській та арабській мовах еквівалентних виявилось 780 (53%), частково еквівалентних 400 (27%) та нееквівалентних 320 (19%) [7].

Якщо порівняти українські й російські фразеологічно марковані одиниці, з одного боку, та арабські – з іншого (укр. *кішка дорогу перейшла*, рос. *кошка дорогу перешла*, араб. *між ними чорт пройшов*, укр. *купити kota в мішку*, рос. *купить kota в мешке*, араб. *купити рибу у річці*, рос. *дым отечества*, укр. *дим вітчизни*, араб. *земля батьківщини*), то можна зробити висновок, що розбіжності в номінації порівнювальних об'єктів пояснюються різною ментальністю етносів, національними особливостями світосприйняття, традиціями, звичаями. Важливе місце у відображенні характерних рис світосприйняття посідає мовний фонд, що виявляється в особливій силі мовної компресії, суспільного досвіду.

Тільки опанувавши такі найважливіші ресурси мови й культури, учасники міжкультурної комунікації отримують змогу оперувати транскультурними концептами, зокрема *життя, смерть, доля, добро, зло, Бог*. Так, наприклад, концепт «щастя» в українській мові закодований, зокрема, у фразеологізмі *народитися під щасливою зіркою*, а в арабській – *народитися щасливим за велінням Аллаха*. Цікаво, що носії обох культур вкладають у цей концепт адекватну ідею про те, що саме народження людини визначає її долю, вдачу, благополуччя, тобто залежить від Божого призначення.

Особливості національно-культурної специфіки кожної мови переконливо свідчать про її своєрідність, багатство накопиченого досвіду та лінгвістичних традицій, зіставленості, єдності джерел культурно-національної інтерпретації, семантичної спільності. Класичним прикладом національно-культурного компонента фразеологізмів може бути російський вислів *ехать в Тулу со своим самоваром* в арабському варіанті *финики у Барсу не везуть*. Арабському вислову *диргам*

заробляється диргамом, як вважає Т. Задко, найбільше відповідає український *копійка копійку кличе* [3, с. 96].

Іноді розбіжності в національно-культурному компоненті ментальності такі значущі, що без опанування певних звичаїв та життєвого досвіду зрозуміти зміст фразеологізму дуже важко або зовсім неможливо. Так, у турецькій мові, якщо звертаються до людини, яка дуже поспішає, не маючи на те поважних причин, використовують фразу *Ти що, собачий послід до шкіряної майстерні несеш?* І це має своє коріння в найдавнішій традиції використовувати найсвіжіший собачий послід в обробці шкіряних виробів.

Подекуди етнокультурні уявлення про світ мають діаметрально протилежні значення. Так, фразеологізми *гадюка потайна* (укр.) – *змея подколотная* (рос.), *штабний пацюк* (укр.) – *штабная крыса* (рос.) зовсім незрозумілі для китайської аудиторії: якщо у слов'янській аудиторії вони викликають негативне ставлення до факту, зазначеного у фразеологізмі, то для китайської аудиторії і змія, і пацюк символізують життєву мудрість, досвід, надійність.

Міжкультурна комунікація в процесі навчання української або російської мови іноземних здобувачів вищої освіти водночас є навчанням мови як засобу пізнання культури і традицій нового для них етнокультурного та ментального середовища. Саме фразеологізми мають неабияку користь, оскільки є квінтесенцією мудрості, одвічного досвіду народу, своєрідним індикатором його ментальності.

Саме контрастивний опис лексичних, фразеологічних систем споріднених та різносистемних мов надає додаткову можливість окреслити потенційні форми інтерференції, що дає змогу визначити шляхи її подолання під час навчання іноземних здобувачів вищої освіти української або російської мови.

Висновки. Отже, відомості з контрактивної фразеології мають не лише лінгводидактичне значення для різних аспектів вивчення, навчання та оволодіння мовами, але й культурологічний зміст, що особливо важливо в процесі формування вторинної мовної особистості іноземних студентів. Розвинена мовна особистість – це завжди ідеал і водночас свідчення духовного добробуту й духовного здоров'я суспільства. Це особистість високої національної й лінгвістичної культури, особистість, яка здатна виявити себе, національний дух свого народу в гармонії з іншими національними культурами. Знайомство з культурою країни, де навчається здобувач вищої освіти, засвоюючи

скарби її фразеологічного фонду, порівнюючи особливості ментальностей, що передаються мовними одиницями рідної та іноземної мови, дозволяють швидше та повніше сформулювати необхідний рівень комунікативної компетенції в іноземних здобувачів вищої освіти. Формування вторинної мовної особистості в параметрах мови й культури – це сучасна лінгвометодична інтерпретація взаємодії мови й культури, що відображає нову

систему цінностей і дає змогу по-новому моделювати процес навчання іноземних здобувачів вищої освіти з позицій лінгвокультурології як парадигми наукового знання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в докладному аналізі національно маркованої фразеології, розгляд якої може бути застосований під час вивчення української або російської мови як іноземної.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика : учебное пособие. Москва : Академия, 2004. 336 с.
2. Жигалкіна Ю.М. Вторинна мовна особистість у контексті міжкультурної комунікації. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2017. С. 36–39. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2017/294-282-7.pdf> (дата звернення: 17.07.2021).
3. Задко Т.П. Переклад арабських фразеологізмів з національно-культурним компонентом. *Науковий журнал львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2018. № 3. С. 96–100. URL: http://philologyjournal.lviv.ua/archives/3_2018/21.pdf (дата звернення: 17.07.2021).
4. Садовой М., Бялик В. Фразеологічна картина світу vs. мовна картина світу в сучасній лінгвістиці. *Наукові записки*. 2019. Вип. 175. Серія: Філологічні науки. С. 112–115.
5. Соломаха А.В. Концепт «вторинна мовна особистість» в теорії та методиці навчання іноземних мов. *Вісник психології і педагогіки*. 2013. Випуск 13. URL: http://www.psyh.kiev.ua/Збірник_наук._праць._-_Випуск_13 (дата звернення: 16.07.2021).
6. Якобсон Р. Итоги IX Международного конгресса лингвистов. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1965. Вып. IV.
7. Ясин Али Мухаммед. Национально-культурное своеобразие лексико-фразеологических единиц в русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Днепропетровськ, 2014.

УДК 81'37:81'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.4>

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ «ГРАНИЧНІСТЬ ДОВКІЛЛЯ»

SEMANTIC STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING “ENVIRONMENTAL BORDERLINES”

Купіна І.О.,

orcid.org/0000-0003-3009-1604

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики викладання філологічних дисциплін у дошкільній,

початковій і спеціальній освіті

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Важливим у цій науковій розвідці є опис сутності такого складного явища, як фразеологічна семантика. Так, досліджувані фразеологічні одиниці виявляють семантичну спрямованість на людину та навколишнє середовище.

У статті досліджено фразеологічні одиниці української мови із семантикою граничності доквілля. У фразеосемантичному полі виокремлено фразеосемантичну групу фразеологічних одиниць із семантикою граничності доквілля, проаналізовано фразеосемантичні блоки та фразеосинонімічні ряди. Наведено результати семантичного та структурного аналізу досліджуваних одиниць.

Мова і культура існують у тісній взаємодії, оскільки мова є не тільки вербальною пам'яттю доквілля, але і його інтерпретатором, бо профілює особливі межі, зокрема внутрішній світ людини, менталітет народу, природу. Це чітко простежується у семантиці фразеологізмів, усебічне вивчення яких із урахуванням максимально доступної методології розкриває таємниці людської свідомості. Незважаючи на величезну кількість робіт, пов'язаних

із фразеологічним фондом мови з позицій різного інструментарію, стійкі вирази за своєю суттю є невичерпним джерелом знань. Дослідження враховує антропоцентричну спрямованість лінгвістики. Завдяки такому підходу з'являється змога описувати значення фразеологічних одиниць із урахуванням лінгвокультурного досвіду.

Сучасна фразеологічна наука характеризується достатньою розробленістю проблеми фразеологічного значення, що містить семантичну структуру фразеологізмів, організованість фразеологічного складу, взаємодію семантичних і граматичних властивостей фразеологізмів.

Семантика фразеологічних одиниць зацікавлює специфікою їхнього виникнення та комплексною організацією значення. Мета дослідження – виявити елементи фразеологічного значення (внутрішню форму, образність, умотивованість), установити їхні характерні особливості, взаємозв'язки та взаємозалежність. Ці питання є актуальними, оскільки вчені ще не дійшли єдиного трактування сутності компонентів фразеологізмів і їхнього місця у семантиці. Представлена методика семантичного аналізу фразеологічного значення, виділені моделі його структурної організації.

Ключові слова: категорія граничності, фразеологічні одиниці, фразеосемантичні групи, фразеосемантичні блоки, фразеосемантичні поля, довілля.

It is important to describe the essence of such a complex phenomenon as phraseological semantics, as the studied phraseological units reveal their semantic conjugation to people and the surrounding environment.

This article examines the phraseological units of the Ukrainian language with the semantics of borderline environment. In the phraseosemantic field the phraseosemantic group of phraseological units with the semantics of boundary environment is specified, the phraseosemantic blocks of the phraseosynonymic series are analyzed. The results of semantic and structural analysis of the studied units are presented.

Language and culture have a close relationship because language is not only a verbal memory of the past, but also its interpreter, as it defines specific interfaces, in particular the inner world of people, the mentality of the people and nature. This is clearly seen in the semantics of the phraseology, a study of which with the maximum available methodology reveals the mysteries of human conscience. Despite the large number of works related to the phraseological stock of the language from the point of view of various tools, the stand-alone expressions are an inexhaustible source of knowledge. The study takes into account the anthropocentric orientation of linguistics. This approach makes it possible to describe the meaning of phraseological units from linguistic and cultural experience.

Modern phraseological science is characterised by the sufficient development of the problem of phraseological meaning, which includes the semantic structure of phrases, the organisation of the phraseological structure, and the relationship between semantic and grammatical properties of phrases.

The semantics of phraseological units attracts scientific interest due to the specificity of their origin and complex organization of meaning. The goal of the research is to find out the elements of phraseological meaning (inner form, figurativeness, motivation), to establish their features, interrelations and interdependence. These issues are relevant, as scientists have not yet come to a unified interpretation of the essence of these components and their place in the semantics of phraseology. The authors present the methodology of semantic analysis of phraseological meaning, models of its structural organization.

Key words: boundary category, phraseological units, phraseosemantic groups, phraseosemantic blocks, phraseosemantic fields, environment.

Постановка проблеми. Одиниці мовлення, які найбільш часто використовують для вербального опису сфери сприйняття довілля, завжди знаходяться у центрі уваги лінгвістів. Тема навколишнього середовища належить до найбільш нейтральних, але водночас віддзеркалює визначені універсальні та загальні уявлення людини про будову й особливості функціонування світу, що, на думку О.О. Селіванової, є «способом засвоєння світу людиною – герменевтичним колом від самого себе до себе й екстраполяцією цього кола на довілля» [2, с. 83]. Наявність у носіїв різних мов і культур тих чи тих специфічних знань, оцінок, відчуттів відображається у вербальних засобах, серед яких за частотністю показові фразеологічні одиниці (далі – ФО) на позначення світу людини та навколишнього середовища.

Навколишній світ – це не тільки сукупність природних умов, а ще й те, що створено руками людини внаслідок діяльності за багатовікову історію. Відомо, що у 90-ті рр. ХХ ст. серед головних сфер дослідження мовних одиниць на першому місці була політика, потім – мас-медіа й Інтернет, тоді як на початку

нового століття інноваційні мовні процеси на лексико-семантичному рівні найбільш активно проходять у тих галузях, які перебувають під впливом таких мікросоціальних чинників, як інформаційна революція та пов'язані з нею радикальні зміни, а також економічні перетворення, проблеми навколишнього середовища, зокрема втручання людства у природу. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. сфера довілля виявилася актуальною й у мовознавстві. Зміни у суспільстві стосовно розв'язання екологічних проблем вимагають уточнення, поглиблення чинних наукових понять і зумовлюють вибір мовних одиниць для позначення сучасних реалій життя. Необхідність вивчення номенів сфери навколишнього середовища викликана розвитком екологічної свідомості людства та змінами у суспільстві.

У межах сучасних номінативно-комунікативних досліджень виконуються роботи, у центрі уваги яких перебувають питання про особливості лінгвокреативної діяльності людини, вербальні механізми її адаптації до навколишнього середовища і шляхи та способи відображення останнього за допомогою різнотипних мовних одиниць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Сьогодні у мовознавстві актуалізовані різні дослідження ФО, зокрема напрацювання вітчизняних і зарубіжних мовознавців, а саме: В.М. Білоноженко, Л.А. Булаховського, В.В. Виноградова, Ю.О. Гвоздарьова, І.С. Гнатюк, В.С. Калашника, Дж. Лакоффа, О.П. Левченко, Л.А. Лисиченко, П.О. Редіна, Л.Г. Скрипник, В.М. Телії, М. Тернера, В.Д. Ужченка, М.М. Шанського та ін.

Важливим для створення цілісного уявлення про українську мовну картину світу є вивчення різноманітних її фрагментів, у т. ч. й тих, які активно вербалізуються за допомогою фразеологізмів, ретельно розглянуті фразеологічні засоби експлікації простору та часу (П.О. Редін), волі (О.О. Яцкевич), пам'яті (Я.В. Купіна), граничності (І.О. Купіна), смерті (О.В. Омеляненко), заможності (Т.М. Князь), мовчання (Н.Д. Коловоротна), виховання (О.В. Ткаченко), котрим присвячено окремі дисертаційні роботи.

Постановка завдання. Для того, щоб глибше розібратися в суті проблеми, доречно звернутися до визначення поняття «навколишнє середовище». Навколишнє середовище, або довкілля, – усі живі та неживі об'єкти, що існують на Землі або в деякій її частині (наприклад, навколишнє середовище країни). Цей термін містить декілька ключових компонентів: 1. Одиниці рельєфу, які функціонують як природні системи без значного людського втручання, зокрема всі рослини, тварини, скелі тощо, і природні явища. 2. Універсальні природні ресурси та фізичні явища, що не мають чітких меж, наприклад, повітря, вода та клімат, а також такі, як випромінювання, електрична напруга й магнетизм, що є результатами людської діяльності [1].

Мета роботи полягає у виявленні особливостей вербалізації феномену «граничність» у фразеологічному корпусі української мови з огляду на його системну організацію, зокрема у ФО зі значенням «граничність довкілля».

Поставлена мета зумовила виконання таких завдань: з'ясувати наукову сутність поняття «граничність»; здійснити структурно-семантичний аналіз фразеологічних сегментів зі значенням «граничність довкілля»; побудувати структурно-семантичні моделі зазначених фразеологізмів.

Виклад основного матеріалу. Коли говорять про захист довкілля, мають на увазі збереження сприятливого середовища для існування живих істот у всій повноті біологічного різноманіття. Діяльність людини не повинна призводити до критичного порушення біологічного світу, бо в цьому середовищі жити людині.

У статті «граничність» розуміємо як функціонально-семантичну категорію, що характеризує межі людського буття у просторово-часових і кількісно-якісних відношеннях, які відображені у ФО.

В українській мові є значна група ФО на позначення людини та навколишнього світу у фразеологічній вербалізації граничності. Увесь фактичний матеріал (32 ФО зі значенням стану довкілля) можна поділити на блоки за семантичним критерієм, визначивши ієрархію інтегральних і диференційних сем у структурі ФО. При виділенні фразеосемантичного блоку (далі – ФСБ) ФО, що входять до складу фразеосемантичної групи (далі – ФСГ), урахуємо дві семи – «граничність» і «стан довкілля». ФСБ містять фразеосинонімічні ряди (далі – ФСР), об'єднані інтегральною семою «стан довкілля». Підґрунтям для визначення одного із блоків «час доби» стали семи «граничність» і «природні явища». Зазначений блок представлений ФО зі значенням «зовсім нічого не видно» та ФО зі значенням «надзвичайно видно». Це утворення становить синонімі-антонімічний блок, оскільки складається з опозиційних ФСР з ідеограмами «дуже темно» – «дуже світло».

У межах ФСП «граничність» виокремлюються ФО зі значенням «граничність довкілля», що утворюють сегменти, які представлено різними категоріальними типами одиниць.

Адвербіальним фразеологізмом властиве загальне категоріальне значення – прислівникова семантика. Ці фразеологізми характеризуються повною відсутністю морфологічних парадигм і виконують у реченні функції обставини. До складу адвербіальної групи аналізованого сегмента входять ФО різних семантичних блоків:

1. «Гранично темно»: *хоч в око стрель* – «зовсім нічого не видно, дуже темно» [3, с. 697], *хоч око вийми* – «зовсім нічого не видно» [3, с. 74], *хоч око вибий* – «зовсім нічого не видно» [3, с. 74], *хоч очі повиколой* – «зовсім нічого не видно» [3, с. 74], наприклад: *На землю злізла ніч. Хоч в око стрель тобі, так темно надворі* (П. Гулак-Артемівський); *Ніч була темна-претемна, хоч око вийми* (Легенди); *Свисни ще раз, бо темно, хоч око вибий* (Мирослав Ірчан); *Темно, хоч очі повиколой* (М. Номис).

2. «Гранично світло»: *хоч голки збирай* – «дуже, надзвичайно видно» [3, с. 257], *хоч голки вибирай* – «дуже, надзвичайно видно» [3, с. 257], *як на долоні* – «дуже добре, чітко, виразно» [3, с. 214], наприклад: *Ніч яка, Господи! місячна, зоряна: Ясно, хоч голки збирай* (М. Старицький); *А ніч, як день, хоч голки вибирай, ані шелесне ніщо, собаки й ті замовкли, поснули* (Дніпрова

Чайка); *Із куреня видно було долину як на долоні* (Панас Мирний): ССМ 1 «хоч + субстантив + дія» = «нічого не видно», ССМ 2 «хоч + субстантив + дія» = «дуже видно».

Семи «граничність» і «стан атмосферного повітря» організовують ФО в синонімо-антонімічний блок «температурна характеристика погоди», що складається з опозиційних ФСР з ідеограмами «низька температура повітря» – «висока температура повітря». Зазначений синонімо-антонімічний блок також належить до адвербіальної ФСГ:

1. «Гранично холодно»: *хоч вовків гони* – «дуже холодно» [3, с. 160]. *Ішов з сіней холод: у хаті хоч вовків гони!* (Панас Мирний). Раніше на вовків полювали собаками. Спочатку звіра із хачів, з очерету, із плавнів, лозняків треба вигнати на чисту рівну місцину. Цим займалися гончаки – вони йшли по сліду, принохувалися, підіймали звіра та виганяли його. Гончак, ідучи по сліду, подавав голос. І мисливець далеко чув, де зараз гонять вовка, а найкраще чути голос гончака у сильний мороз.

2. «Гранично жарко»: *спека, як у печлі* – «дуже жарко» [3, с. 679], *варом варить* – «дуже жарко» [3, с. 50], наприклад: *На подвір'ї спека, як у печлі* (М. Коцюбинський); *Звісно літо, варом варить, дух займається* (М. Кониський).

В українській мові лексема «вар» має декілька значень: *сильна спека, жара, духота; розжарене, гаряче повітря; окріп; кількість для варіння на один раз; згущена варінням смола*. У російській мові *вар* – *окріп, варити, варення, варь* – *сонячна спека*. Саме слово «*var*» сягає індоєвропейського *uer (*yer*) «горіти, спалювати», що трапляється у багатьох індоєвропейських мовах. Відповідно тавтологічний фразеологізм *варом варить* означає вищий ступінь спеки, своєрідну граничність явища.

3. «Гранично задушливо» – це стан довкілля із жарким, перегрітим повітрям, спертим, бідним на кисень, з антропогенним забрудненням: *Робітники нарobili шуму. У хаті ставала щораз більша задуха, як у печлі, від людських тіл, диму й одягу, пересяклої вогким повітрям ранньої весни* (Марко Вовчок), а також часто пов'язаний із тим, що у якому-небудь приміщенні душно від цигаркового диму. Про це йдеться у контексті, одні ФО – до сизої імлі, до сивого туману – безпосередньо координуються з такими словами, як «накурити», «напалити»: *Ми, можна сказати, знаходимося в сизій імлі тютюнового диму, курить половина дорослих чоловіків, їх намагаються наздогнати жінки. Це катастрофічно!* (3 газети), а інші – в окремому контексті – *хоч сокиру вішай*: «немає чим дихати, дуже душно» [3, с. 113], наприклад:

Дим стояв у залі, хоч сокиру вішай (І. Нечуй-Левицький); *Прибирайте зі столу свої люльки та недокурки. І вікно відчиніть. Диму ж, хоч сокиру вішай* (В. Кучер).

У межах синонімо-антонімічного блоку «температурна характеристика погоди» наявні ФО, які характеризуються структурою речення: *мороз із-за плечей бере* – «комусь стає холодно, хтось починає мерзнути» [3, с. 406], *холод пробирається до самих кісток* – «комусь стає холодно, хтось мерзне» [3, с. 407], *кров у жилах стигне* – «дуже холодно» [ФСУМ, кн.1, с. 314], *мухи хекають* – «дуже жарко, спекотливо» [3 с. 412], наприклад: *Мороз брав з-за плечей, і мерзли ноги* (3 газети); *Холод, здається, пробрався вже до самих кісток* (І. Багмут). *Ух, холодно! Аж кров у жилах стигне* (3 газети); *«Ох і спека! Ох і пече! Асфальт репається, мухи хекають»*, – *торохтіло радіо...* (3 газети).

Метафоричні фразеологізми *холод пробирає / проймає до кісток (від голови аж до ніг), кров у жилах стигне* окреслюють фізичний стан, який охоплює все тіло людини внаслідок впливу на неї сильного холоду, іноді – переляку, несподіванки.

До адвербіальної ФСГ входять ФО синонімо-антонімічного блоку «звук довкілля», що складається з опозиційних ФСР з ідеограмами «відсутність будь-яких звуків» і «сукупність великої кількості різноманітних звуків»:

1. «Гранично тихо»: *чутно як муха летить* – «дуже тихо» [3, с. 773], *як у вусі* – «дуже тихо» [3, с. 141], *хоч маком сій* – «дуже тихо» [3, с. 365], наприклад: *Всюди тихо, хоч маком сій. Ми спустилися на узлісся, тихо, як у вусі, і ніде ані душі*. (Г. Кирпа); *Народ, що досі переговорювався, зразу замовк-затих, чутно було, як муха літала* (Панас Мирний); *У хаті стало так тихо, хоч мак сій, тільки голос Марини роздавався, передаючи слова пісні, та перо, записуючи, бігало-скрипіло* (Панас Мирний).

Фразеологізм *тихо, хоч мак сій* виник через дрібноту макового насіння, яке сіяли звичайно у безвітряну погоду.

2. «Гранично шумно»: *на всі заводи* – «дуже сильно кричати» [3, с. 241], наприклад: *«Слухайте мене, – кричав Уласович, на усі заводи, – адже я сотник!»* (Г. Квітка-Основ'яненко).

ФО блоку «звук довкілля» належать до дієслівної ФСГ: *здійняти галас* – «дуже голосно кричати» [3, с. 174], *підняти гвалт* – «дуже голосно» [3, с. 186] (*гвалт* – галас, безладне звучання багатьох голосів), наприклад: *Пенеєсевичі, чорнопіднебенні ендеки...сторонництво гене-*

рала Сікорського – всі ці сторонництва змагалися поміж собою, хто **здійме** більший галас (П. Загребельний); *Онися вибігла на город і підняла гвалт* (І. Нечуй-Левицький).

До парадигматичного ряду ФО із загальним значенням граничності навколишнього світу входять і деякі ФО зі специфічним набором сем. Унаслідок цього вони не здатні вступати у синонімічні й антонімічні зв'язки з іншими членами ФСС «граничність довкілля». Кожна з них містить одиничні для аналізованої парадигми семантичні диференційні ознаки, що зумовлює їхню смислову своєрідність: *зчинити бучу, закрутити веремію, зчинити шарварок, здійняти хай* – «дуже голосно» [ФСУМ, кн. 1, с. 187] (*буча* – сварка, колотнеча; великий крик, шум, галас, шарварок, веремія), наприклад: *Він таку здійняв бучу, що увесь Петроград заговорив* (І. Цюпа); *Таку варемію закрутить, хоч з хати тікай* (М. Добровольський); *Аж усміхнувся парубок, уявивши, який там зчинився шарварок після його втечі, як лютує Саламур, креше громи на свою невдатну сторожу* (О. Гончар); *В однім селі такий випадок прийшлося нам зустріти: на цвинтарі зчинили хай старі, дорослі, діти* (І. Воскресенко): ССМ 1 «дієслово + субстантив» = «дуже голосно».

До ФСС «граничність стану довкілля» належить порівняно невелика кількість ФО різноманітних як за формою, так і за дистрибуцією. Людина, котра знаходиться у цьому середовищі, організовує й перетворює його згідно зі своїми уявленнями, потребами та бажаннями.

Тому часто буває нелегко вирішити питання, до якої з ФСС доцільно віднести ту чи ту ФО, тобто «граничність стану довкілля» чи «граничність стану людини», «граничність інтенсивності дії» чи «граничність виявлення якості». Типова

у цьому розумінні адвербіальна ФО *до біса*, яка координується зі словами різних частин мови, у різних контекстах: *до біса* – «багато, безліч»: *Качви тієї й справді в Інгульській заплаві було до біса* (О. Сизоненко); *до біса* – «дуже, занадто, надзвичайно»: *Леонтій Леонтійович – людина статечна, розумна і до біса хитра* (П. Кочура); *до біса* – «уживається для вираження категоричного небажання мати справу з ким-, чим-небудь, терпіти когось, щось»: *Не вперше їй чути від чоловіка: збудую канал і більше не буду... кину до біса, кладовищем або завгаром піду* (О. Гончар).

Отже, ФО зі значенням «граничність довкілля» – значна група, що постає у вигляді системних блоків зі своїм внутрішнім членуванням: уявлення про граничність як універсальне поняття пов'язане з уявленням про якість і кількість, простір і час, швидкість руху, фізичний і психічний стан людини. Деякі одиниці мають унікальну, специфічну мотивацію, зумовлену образним уживанням.

У межах ФСП «граничність» виокремлюється сегмент «граничність довкілля», представлений різними ФСС (адвербіальною – 21 ФО, дієслівною – 7 і групою ФО, які характеризуються структурою речення – 4).

Висновки. Проведене дослідження фразеологізмів зі значенням «граничність довкілля» у межах означених аспектів є лише частиною ґрунтовного опису фрагменту фразеологічної системи. Об'єктом подальших розвідок у цьому напрямі повинен стати аналіз концептуальної основи цієї системи.

Аналіз ФО, що вербалізують поняття граничності, передбачає подальше наукове дослідження фразеологізмів, пов'язаних із розвитком українського суспільства, боротьбою за збереження природи, станом довкілля взагалі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології. Психокогнітивний та етнокультурний аспекти. Черкаси : Брама, 2004. 275 с.
3. Фразеологічний словник української мови / уклад. В.М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

ЗВУКОВІ ЗМІНИ У МОВНОМУ ПОТОЦІ ГОВІРОК СТЕЦЕВИ ТА СТЕЦІВКИ: АСИМІЛЯЦІЯ, ДИСИМІЛЯЦІЯ

SOUND CHANGES IN THE LANGUAGE FLOW OF STETSEV AND STETSIVKA SPEECHES: ASSIMILATION, DISSIMILATION

Личук С.В.,

orcid.org/0000-0003-4508-7368

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті представлено фрагмент зібраної діалектної лексики та звукові зміни у мовному потоці жителів покутських говірок на матеріалі сіл Стечеви та Стецівки, що належать до Снятинської об'єднаної територіальної громади Коломийського району Івано-Франківської області, Україна. Окреслено фонетичні зміни у системі консонантизму. Мета статті – продемонструвати два явища змін приголосних: асиміляцію або уподібнення звука до сусіднього як за умов його творення (артикуляції), так і в акустичному відношенні та дисиміляцію як комбінований фонетичний процес, заміну одного із двох однакових щодо способу творення приголосних звуків у межах одного слова на інший звук, відмінний щодо способу творення. Методологія розвідки передбачає використання таких загальнонаукових методів: системного, зіставлення, порівняльного, систематизації. Наукова новизна дослідження полягає в особливій увазі до лексикографічного вивчення загальної лексики та наукового осмислення досліджуваного сегмента діалектної лексики в окремому регіоні України. Тут відтворено частину лексики, її особливості та результати дослідження з аналізом фактичного матеріалу. Національний лексис проаналізований у паралельних формах: літературній і діалектній. У досліджуваних говірках використовується лексика, характерна для мешканців Покуття та переважно Гуцульщини, частково інших говірок. Говірки сіл не претендують на якісь особливі фонетичні особливості, які могли би бути відсутні в сусідніх селах, хоча у них можна знайти й окремі незначні фонетичні відмінності.

Діалектне (діалектно-говірне) мовлення є системно організованим на фонетичному та на всіх інших мовних рівнях. Це цілісна комунікативна система, у якій своєрідно-говіркові мовні властивості органічно поєднані із загальнонародними, літературними як визначальними і кількісно найповніше виявленими.

Ключові слова: говірка, фонетичні зміни, система консонантизму, асиміляція, дисиміляція.

The article present a fragment of the collective dialect vocabulary and sound changes in the language flow of the inhabitants of Pokut dialects on the material of the villages of Stetseva and Stetsivka, which belongs to the Sniatyn public territorial community of Kolomyia district of Ivano-Frankivsk region, Ukraine. In particular, separately phonetic changes of consonantism system. The purpose of the article is demonstrate two phenomena of consonant changes: assimilation or assimilation of sound to a neighbor both in terms of its creation (articulation) and acoustically and dissimilation as a combined phonetic process, replacement of one of two identical consonant sounds within one words and other sounds that are different in the way they are created. The methodology of intelligence involves the use of the following general scientific methods: system, comparison, comparative, systematization. The scientific novelty of the study lies in the special attention to the lexicographic study of general vocabulary and scientific understanding of the studied segment of dialect vocabulary in a particular region of Ukraine. Here is reproduced part of the vocabulary, its features and research results with the analysis of factual material. The national lexicon is analyzed in parallel existing forms: literary and dialectal. The studied dialects use vocabulary that is characteristic of the inhabitants of Pokuttya and mainly Hutsul region, partly other dialects also. Village dialects do not claim any special phonetic features that might be absent in neighboring villages, although some minor phonetic differences can be found in them.

Dialect speech is systematically organized on the phonetic and all other language levels. It is a holistic communicative system in which the peculiar-spoken language properties are organically combined with the national, literary as defining and quantitatively most fully expressed.

Key words: speech, phonetic changes, consonantism system, assimilation, dissimilation.

Постановка проблеми. Багатими, цікавими та різноманітними є народні говірки України. Можна з упевненістю стверджувати, що аналіз особливостей окремих говірок сприятиме глибшому вивченню і розумінню фонетичних і граматичних закономірностей, які існують у загальнонаціональній українській літературній мові. Живе народне мовлення дає змогу глибше пізнати індивідуальність носіїв діалектної мови того чи іншого регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Грунтовне вивчення звукового складу говорів української мови активно розпочалося у кінці ХІХ ст. і триває досі. Фонологічну та звукову системи говірок різних регіонів України опрацювали відомі українські мовознавці: П. Гриценко [4], Я. Рудницький [13], Г. Мартинова [10], П. Чучка [17], А. Залеський [7], Г. Шило [18], Л. Фроляк [15], М. Лесюк [8], С. Чемеркін [16], К. Герман [2], Н. Руснак [14], І. Панькевич [12] та ін. Вони вико-

ристовували різні підходи до опрацювання звукового складу діалекту: опис звуків в етимологічній площині; фонетику та фонологію в історичному та лінгвогеографічному аспектах; виявлення динаміки у фонології та фонетиці; аналіз структурної організації фонологічної та фонетичної систем говору; дослідження говірки одного села.

Постановка завдання. Мета дослідження – продемонструвати два явища змін приголосних у живому мовленні покутян: асиміляцію та дисиміляцію.

Виклад основного матеріалу.

Асиміляція

Звуки не вимовляються ізольовано у мовному потоці. У поєднанні вони впливають один на одного і відповідно змінюється їхня якість. У говірках Покуття, зокрема Стечеви та Стецівки, як і в інших говірках української мови, значно поширені різноманітні зміни приголосних звуків внаслідок їх уподібнення один до одного. За напрямком у них переважає регресивна асиміляція (вплив наступного звуку на попередній). За якістю тут можлива асиміляція за дзвінкістю-глухістю, твердістю-м'якістю, місцем і способом творення.

Таким чином, шумний дзвінкий приголосний, що стоїть перед будь-яким сонорним, не зазнає жодних змін, як і в літературній мові. Наприклад, *дніна, жмакати, жнікати, г'єгнути, обм'ин'єти, брихн'а, знімка, двойн'а* тощо. Так само і дзвінкі приголосні не оглушуються перед іншими дзвінками у середині слова, як-от: *жж'єлуватиси або жж':єлуватиси, здатиси, в'ід:атиси* і подібні.

У досліджуваних говірках дзвінкі приголосні оглушуються перед глухими, однак ступінь оглушення залежить від мовця та від темпу мовлення. Десь оглушений відчувається виразніше, десь слабше, що залежить також від приголосних, які сполучаються. Так, повного оглушення зазнає дзвінкий [з] перед глухими свистячими [с] і [ц] у будь-якій позиції: *рос:варитиси, рос:адник, рос':істиси, сц'ініти зуби, сц'ідіти смитану, бис ц'єго, бис сварк'і, бис:ов'існий* «без совісті, безсовісний», *бис:ирдешний* «безсердечний» тощо. Дзвінкий приголосний [з] повністю оглушується перед [к], [п], [т], [ф], [х] (зокрема у дієсловах доконаного виду): *скотитиси, сховатиси, сфал'ішівити, спартачити, сфотографуватиси, бл'уска* та ін. На стику слів може бути часткова асиміляція, наприклад: *в'іти з' хати, нести воду разом з' конб'юкоу, подивитиси з' тилифона, прийти з' п'іўніц'і, уз'єти з' фартуха* тощо. Знову ж таки, чіткість залежить від артикуляційних особливостей мовця.

Як в літературній мові, так і у діалектній оглушується гортанний [г] перед наступним глухим: *н'іхт'і, к'іхт'і, л'ехко, вохко*.

Інші дзвінкі приголосні оглушуються не однаковою мірою. До прикладу, дзвінкий приголосний у кінці слова може вимовлятися як дзвінко, так і глухо: *зуб, дуб, б'єр'іг і б'єриг, мороз, мож і ни мож, н'іж* та ін. У середині слова такий приголосний перед глухими вимовляється глухо, як-от: *л'іж'ко і л'уж'ко, л'ож'ка, хл'іб'чик, шіб'ка, шч'єб'ка, р'ід'кій, коуб'ки, нішчій, дорощій* та багато інших, але задньоязиковий [д'] у кінці слова вимовляється без оглушення (перед глухим приголосним наступного слова і паузою): *в'ід'нов'ід' сирйозна, йід' соб'і гет, на вс'і штіри сторони, спов'ід'с'в'іта*. В окремих мовців можна почути незначне оглушення цього звуку.

Досить поширеним явищем у говірках Стечеви та Стецівки є асиміляція приголосних за дзвінкістю (уподібнення глухого приголосного до дзвінкого). Як і в сучасній українській мові, задньоязиковий глухий [к] перед дзвінким приголосним вимовляється як парний йому дзвінкий [г], хоч би: *айаг жи, йагбу, вилірдин', жил'ізнодорожній вога́л*.

Глухі приголосні [с] і [т] перед дзвінким [б] переходять у дзвінкі відповідники, тверді або м'які (хоча не у вимові кожного мовця): *проз'ба, бород'ба, молод'ба*. У досліджуваних говірках приголосний [з] вимовляється твердо у лексемах *озди, оздико*; можливий також фонетичний варіант із протетичним [г]: *гозди, гоздико, г'ізди*. Однотипне одзвінчення приголосного [с] відбувається в числівнику *ш'іздис'ет', ш'іздис'ек'* (фонет. варіант *ш'іждис'ет', ш'іждис'ек'*) «шістдесят». Асиміляція за дзвінкістю ймовірна на межі слів і між іншими приголосними, як-от: *таг добри* «так добре», *дез д'іўси (дез г'іўси)* «десь подівся», *коліз забиру* «колись забери», *наз забири* «нас забери» і подібні.

Глухі приголосні перед сонорними [м], [н], [л], [р], [в] не одзвінчуються, як і в літературній мові: *класти, флінкати, трафунок, прісти, слози, мати хрум, хмаритиси, сміхованиць* та багато інших, але засвідчено винятковий поодинокий випадок одзвінчення глухого [т] перед сонорним [р]: *свідир (свидр'іў), швідир (швидр'іў)* «светр».

Поширеним явищем досліджуваних говірок є асиміляція за місцем і способом творення приголосних. У місцевому діалекті розповсюджене явище збігу шиплячих і свистячих приголосних, до прикладу: *чириж:іке* «через життя», *жж':єлуватиси* «зжалуватися», *жж':єти* курудзи «зжати». Зазнає асиміляції за способом творення приголосний [з] перед

глухими [ч], [ч'], [ш], [ш']. Крім того, він ще й оглушується перед цими глухими, як-от: *ш:убрити* «з'їсти», *биш':єпк'і* «без шапки», *рош':іп'ірити* «розкласти у протилежні сторони» тощо.

Подібний вплив на попередній свистячий мають африкати [ч] і [дж]: *рошч'єстити* «розчистити», *рошч'ісати* «розчесати», *ждж'єром* «з джюром (з осадом)», *ждж'міелем* «з джемелем» і подібні. У слові *нив'ішчин* «невістчин», окрім оглушення, відбулося ще і спрощення [т].

У діалектній мові жителів Стечеви та Стецівки спостерігаємо явище регресивної асиміляції, коли шиплячий, що стоїть перед свистячим, вимовляється як подовжений свистячий (переважно у дієсловах): *дівис:и* «дивишся», *питайіс:и* «питаєшся», *колотис:и* «ходить назад і вперед», *см'ійєс:и* (*см'ійяс:и*) «смієшся», *міійіс:и* «миєшся», *голіс:и* «бриєшся» та ін.

Щодо зміни передньоязикових [д], [т] перед свистячими і шиплячими щілинними чи африкатами у відповідні африкати, то вони вимовляються як злиті звуки. Таке злиття може бути як між двома дзвінками, так і між двома глухими приголосними, скажімо: [дс > ц:] – *в'іц:и* «звідси»; [дс' > ц:] – *л'уцкій* «людський»; [дс > ц:] – *сл'іцтво* «слідство»; [тц > ц:] – *духóвного оц:а* «духовного отця», *миц:а* «митця», *бол'іц:е* «болітце»; [тс > ц:] – *богáцтво* «багатство»; [тс' > ц:] – *мал'уіуц:и* «малюються», *хвил'уіуц:и* «хвилюються», *см'іуц:и* «сміються». Відзначимо, що сполучення [дц'] змінюється в короткий [ц'] – *одинац'іт'* (*одинац'ік'*) «одинадцять», *двац'іт'* (*двац'ік'*) «двадцять», *триц'іт'* (*триц'ік'*) «тридцять»; [дц > ц:] – *в'іц:єго* «від цього»; *молоц:єм* «молодцем»; [дч > ч:] – *сл'іч:иї* «слідчий», *либ'іч:ин* «лебідчин», *посв'іч:ин'е* «посвідчення», *в'іч:ипітиси* «відчепитися», *горóч:ик* «городчик»; [гч > ч:] – *в'іч:им* (*óч:им*) «вітчим», *хач:іна* «хатчина»; [гш > ч:] – *корóч:иї* «коротший», *богáч:иї* «багатший»; [дш > ч:] – *солóч:иї* «солодший», *молóч:иї* «молодший».

Зареєстровано також поодинокі випадки зміни сполучення приголосних [нд] на [мб] внаслідок прогресивної асиміляції за способом творення в іншомовних словах, наприклад: *гиндл'увати* > *гимбл'увати*, *г'імбл'увати*. Потрібно відзначити, що ступінь уподібнення залежить значною мірою від темпу мовлення.

Для покутських говірок характерна вимова м'якого [т'] як [к']: *к'іло* «тіло», *к'істєч'ка* «тістечка», *к'істо* «тісто», *ск'іна* «стіна». Зафіксовано цікавий випадок, зворотній процес, коли м'який [т'] впливає на наступний твердий [к] та уподібнює його за м'якістю: *д'іт'ко* > *д'іт':о* (*т'іт':о*),

можлива також і зворотня вимова, коли приголосний [т'] уподібнюється до [к] із пом'якшеною вимовою: *д'ік':о* (*т'ік':о*).

В окремих мовців старшого віку засвідчено уподібнення губного [в] до носового [н]: *г'імнó* (*гамнó*).

Як літературній мові, так і досліджуваним покутським говіркам властива регресивна асиміляція за м'якістю, вплив пом'якшеного губного на попередній свистячий: *с'в'єто* «свято», *с'в'ітій* «святий», *с'в'ідóство* «свідоцтво» і подібні. Аналогічні зміни можуть відбуватися й перед іншими м'якими приголосними: *рос:іуси* «розсівся», *рос:моктáвси* «розсмоктався», *роспр'ігáти* «розпрягати», *биспардóн:иї* «безпardonний» тощо.

Говіркам Стечеви та Стецівки не властива прогресивна асиміляція [j] і подовження попереднього м'якого приголосного, що характерно для літературної мови. Тут відбита загальна західноукраїнська тенденція: *кор'ін'е*, *жит'є* (*жик'є*), *в'іс'іл'є*, *казан'е*, *свáтан'е*, *убран'є* та багато інших – відповідає літературній формі *коріння*, *життя*, *весілля*, *казання*, *сватання*, *убрання*. Замість форми орудного відмінка типу *розкішшю*, *сіллю*, *піччю* вживаються форми типу *рóск'ішеї*, *сóлеї*, *пéчиї* (*пéчої*). Літературному іменнику *суддя* відповідає діалектна форма *судийá*.

Дисиміляція

Дисиміляція – протилежний термін до асиміляції, розподібнення приголосних, зміни між двома приголосними з однією чи більше спільними артикуляційними рисами. Розподібнення зазнають приголосні, складні (незручні) для вимови із проривним елементом. Дисиміляція проривних [кт] і [хт] у щілинний властива майже усім говорам України: *прахтикувáти* (*прафтикувáти*) 1. «практикувати», 2. «жартувати», *пράхтика* (*пράфтика*) «практика», *прахтикáнт* (*прафтикáнт*) 1. «практикант», 2. «жартівник», *дóхтар'*, *дóхтор'* «доктор».

У мовленні корінних жителів досліджуваних говірок відома дисиміляція приголосних [нн] > [лн] у різних частинах мови, наприклад: *дзв'ілніца* «дзвінниця», *м'ізільний пáлиць* «мізинний палець». В окремих мовлян можна зауважити розподібнення [нн] > [ўн]: *будеўний* «буденний». Розподібнюються приголосні [чт] > [шт] у числівниках: *итіри* «чотири», *итирнац'іт'* (*итирнац'ік'*) «чотирнадцять», *итіриста* «чотириста». У давньоукраїнській формі чотири зредукувався голосний [е], внаслідок чого утворився збіг приголосних [чт], що було незручним для вимови. Ця риса характерна й іншим українським говіркам (наддністрянським, гуцульським, подільським, лемківським тощо) [5, с. 114–115].

Серед інших змін зафіксовано такі, що не характерні українській літературній мові, пов'язані з дисиміляцією. Так, вимова групи [сц] замість [сс] є звичною для стецівчан: *сцати* «ссати», [кш] замість [гш] у прикметнику *лєкшій* «легший» і прислівнику *лєкши* «легше» (зміна двох щільних на проривний і щільний). Зареєстровано також дисиміляцію групи [р.р] > [л.р]: *лаборатор'їя* «лаболаторія», однак таку зміну приголосного [р] на [л] можна подати як асиміляцію приголосного [р] до попереднього [л]. З одиничних явищ записано зміну групи [м.н] > [ў.н]: *заўкнути*, *заўкніі двєр'ї*, «замкнути, замкни двері».

Як відзначалося, у покутських говірках відбита загальноукраїнська тенденція до розподібнення приголосних [чн] > [шн] у таких діалектах: *сѡн'їшній ден'* «сонячний день», *сѡн'їшник* «соняшник», *їєшніца* «ясня», *тогор'їшній* «тогорічний», *смашній* «смачний». Як і в гуцульських говірках, так і в говірках Стечеви та Стецівки та суміжних говірках у прикметниках вищого ступеня замість шиплячого [ш] вимовляється [шч]

типу *брундзов'їшчій* (бронзов'їшчій) «коричневіший», *б'їл'їшчій* «біліший», *син'їшчій* «синіший», *чорн'їшчій* «чорніший», *добр'їшчій* «добріший», *см'їлив'їшчій* «сміливіший» і подібні. Вони утворилися за аналогією до форм типу *крашчій*, *вишчій*. Для досліджуваних говірок характерна дисиміляція групи [жч] > [шч] у прикметниках вищого ступеня: *дорѡшчій* «дорожчий», *блішчій* «ближчий», а також [ждж] > [шч]: *др'їшч'ї* «дріжджі», *др'їшчѡвє к'їсто* «дріжджове тісто».

Висновки. Відмінності говірок Стечеви та Стецівки від української літературної мови добре видно у лексиконі корінних жителів, який ми подали у цій статті, зокрема звукові зміни в мовному потоці: асиміляцію і дисиміляцію приголосних звуків. За швидкого темпу говоріння відбувається повна асиміляція чи дисиміляція, за повільного – часткова.

Аналіз покутських діалектизмів і зроблені узагальнення відкривають перспективи для нових наукових досліджень, присвячених проблемам граматичного діалектно-літературного контактування та відмінності між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Астаф'єва М.М., Воронич Г.В. Словник гуцульських говірок Річки та Яворова : у 4 кн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. 516 с.
2. Герман К. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті. Фонетика і фонологія. Чернівці : Рута, 1995. 392 с.
3. Гнатюк М.В. Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні особливості : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2021. 20 с.
4. Гриценко П.Ю. Про один тип джерел сучасних діалектологічних студій. *Діалекти в синхронії та діахронії*. Київ, 2014. С. 145–153.
5. Дзендзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. 1. Фонетика. Ужгород, 1965. С. 114–115.
6. Закревська Я.В. Покутсько-буковинський говір. Українська мова : енциклопедія / ред. В.М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000.
7. Залеський А. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови. *Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами*. Київ, 1977. С. 50–95.
8. Лесюк М.П. Мовний світ сучасного гуцульського села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.
9. Личук С.В. Словник народних географічних назв Івано-Франківщини. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2018. 312 с.
10. Мартинова Г.І. Середньоаддніпряньський діалект. Фонологія і фонетика : монографія. Черкаси: Тясмин, 2003. 368 с.
11. Павчак С.В. Словник покутського говору, ч. I–IV. альм. «Ямгорів», Городенка, 2014, 2016, 2017, 2018, С. 24–25, 27–29. С. 205–223, 242–279, 269–284, 169–202.
12. Панькевич І. Нарис історії українських закарпатських говорів. Ч. 1. Фонетика. Т. I. Praha : Universita Karlova ve státním pedagogickém nakladatelství, 1958. 131 s.
13. Рудницький Я. З фонетики бойківського говору. *Літопис Бойківщини*. Самбір, 1936. Ч. 7. С. 6–9.
14. Руснак Н., Руснак Ю. Фонетико-граматичні особливості говірки села Южинець Кіцманського району Чернівецької області. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2019. № 1 (21). С. 23–26.
15. Фроляк Л. Корелятивна система приголосних за дзвінкістю/глухістю у східно-степових говірках. *Діалектологічні студії. Фонетика, морфологія, словотвір* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. С. 75–86.
16. Чемеркін С.Г. Типологія фонологічних систем західнополіських говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 1995. 24 с.
17. Чучка П.П. Фонетичні зміни в південнокарпатських говірках околиці Ужгорода. *Наукові записки. Діалектол. збірник* / відп. ред. С.П. Бевзенко. 1957. Вип. 2. Т. XXVI. С. 55–76.
18. Шило Г.Ф. Південно-західні говори на північ від Дністра. Львів : Львівський державний педагогічний ін-т, 1957. 254 с.
19. Lychuk S. Theoretical and methodological principles of the research of national geographical lexis by Slavic and Ukrainian linguists (based on Ivano-Frankivsk Region, Ukraine). *Acta onomastica* LXI/1. 2020. P. 136–152.

ВІЗУАЛЬНА ІЛЮСТРАТИВНІСТЬ ЯК АТРИБУТИВНА ОЗНАКА ЕЛЕКТРОННОГО ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА

VISUAL ILLUSTRATIVENESS AS AN ATTRIBUTIVE FEATURE OF THE ELECTRONIC TERMINOLOGICAL DICTIONARY

Медведь О.В.,

orcid.org/0000-0001-5977-5773

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри документознавства та української мови

Національного аерокосмічного університету імені М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

У пропонованому дослідженні розглянуто особливості подання візуального ілюстративного матеріалу в електронному навчальному двомовному перекладному словнику термінів із дисципліни «Конструкція літальних апаратів».

Сьогодні розвиток електронної лексикографічної та термінографічної практики, розширення функціонування електронних видань актуалізує розгляд особливостей візуального ілюстрування термінологічних словників. Електронний термінологічний англійсько-український перекладний словник із навчальної дисципліни «Конструкція літальних апаратів» містить 750 термінологічних одиниць. Корпус пропонованого ресурсу сформований на підставі аналізу текстів із відповідної дисципліни «Конструкція літальних апаратів», яку вивчають студенти авіаційних спеціальностей, а також із використанням термінологічного матеріалу авіаційних словників.

У словниковій статті пропонованого електронного перекладного термінологічного словника розміщені такі дані: реєстрова одиниця – термін-слово або термін-словосполучення, написаний із маленької літери та виділений напівжирним шрифтом; транскрипція реєстрової одиниці; переклад терміна українською мовою; ілюстрація до реєстрової одиниці; дефініція терміна з позначенням джерела; приклад використання.

Особливістю електронного навчального ресурсу є наявність візуальних ілюстрацій до кожного терміна, що функціонує у галузі конструкції літальних апаратів, і ці ілюстрації є фотографіями, технічними малюнками, креслениками.

Завдяки послідовній візуалізації користувач перекладного англійсько-українського електронного термінологічного словника може побачити зовнішній вигляд, розміщення та функції елемента конструкції у літальному апараті, що допомагає швидше й чіткіше зрозуміти сутність поняття названої галузі людської діяльності, а також зіставити співвідносні англо- й україномовні звукові оболонки на позначення того самого технічного предмета, явища, поняття, номінованого в інженерній практиці відповідним терміном.

Ключові слова: візуальна ілюстративність наукового видання, електронні освітні ресурси, електронний навчальний словник, термін, термінологічний словник.

The peculiar features of the presentation of the visual illustrative material in the electronic educational bilingual translation dictionary of terms from the discipline "Design of Aircrafts" are considered in the paper in question.

Nowadays the development of electronic lexicographic and terminographic practice, the expansion of the functioning of electronic publications actualize the research of the peculiarities of visual illustration of terminological dictionaries. The electronic terminological English-Ukrainian translation dictionary of the discipline "Aircraft Design" contains 750 terminological units. The corpus of the offered resource is formed on the basis of the analysis of texts from the corresponding discipline "Aircraft Design" which is studied by the students of the aviation specialties, and also with use of terminological material of aviation dictionaries.

The dictionary article of the proposed electronic terminological translation dictionary contains the following data: the register unit – a word-term or a phrase-term, written in lower case and highlighted in bold; the transcription of the registered unit; the translation of the term into Ukrainian; the illustration to the register unit; the definition of the term with the indication of the source; the example of use.

The peculiar feature of the e-learning resource is the presence of visual illustrations for each term that operates in the field of the aircraft design, and these illustrations are photographs, technical figures, and drawings.

Thanks to consistent visualization, the user of the English-Ukrainian translation electronic terminological dictionary can see the appearance, location and functions of the structural element in the aircraft, which helps to understand the concept of this area of the human activities quickly and clearly, as well as to compare the corresponding English and Ukrainian sound shells signifying the same technical subject, phenomenon, concept, nominated in the engineering practice by the term in question.

Key words: visual illustrativeness of a scientific publication, electronic educational resources, electronic educational dictionary, term, terminological dictionary.

Постановка проблеми. Сьогодні комп'ютерну термінографію (як складову частину комп'ютерної лексикографії) прийнято вважати особливим напрямом практичного словникарства, що має власні підходи як до змісту електронного лексикографічного видання, так і до відображення цього змісту.

«Положення про електронні освітні ресурси» визнає поняття «електронний словник» як «електронне довідкове видання, яке містить упорядкований перелік мовних одиниць (слів, словосполучень, термінів, фразеологізмів тощо) з відомостями про їх значення, вживання, будову, походження тощо» [6].

У свою чергу, у сучасному міждисциплінарному дискурсі усталилася думка, що невпинне зростання обсягів інформації, яку має сприймати й засвоювати людина, зокрема під час здобуття освіти й подальшої професійної діяльності, вимагає трансформації подання цієї інформації. Найоптимальнішим шляхом такої видозміни дослідники вважають візуалізацію даних, насамперед завдяки використанню різноманітного ілюстративного матеріалу.

Тож бурхливий розвиток електронної лексикографічної та термінографічної практики, розширення функціонування електронних видань актуалізує розгляд особливостей візуального ілюстрування термінологічних словників, інакше кажучи, специфіки зорової репрезентації наукових і технічних понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичне обґрунтування та практичне розроблення електронних словників висвітлено у дослідженнях В. Перебийноса й Т. Бобкової [3], А. Полукетової [5] та ін.

На думку В. Перебийноса та Т. Бобкової, навчальні словники створюють основу лексикографічного забезпечення освітнього процесу, а ефективність сприйняття лексико-граматичного та термінологічного матеріалу залежить від того, наскільки навчальний словник відповідає програмним і дидактичним вимогам [3, с. 84]. Сучасні науковці дійсно формулюють до лексикографічних видань такого типу певні вимоги, серед яких обмеженість кількості слів у реєстрі; наявність рекомендацій щодо послідовності вивчення термінів у загальній терміносистемі; стислість і структурованість словникової статті; наявність не тільки перекладу слова, але й ілюстрації його вживання у певному лексичному та термінологічному оточенні; уникнення неконтрольованого розширення реєстру; подання граматичних і методичних коментарів; в електронних навчальних словниках – простоту та доступність програмного забезпечення, а також залучення ілюстративних додатків із зображенням [5, с. 78].

Варто відзначити, що дослідження типології та призначення ілюстративного матеріалу традиційних та електронних видань у сучасному науковому обігу мають швидше міждисциплінарне, аніж суто філологічне спрямування.

Об'єктом дослідницької уваги найчастіше стають навчальні видання, а саме підручники для молодшої та середньої загальноосвітньої школи. Так, наприклад, у педагогічному аспекті І. Погонєць вивчає роль і функції наочних зображень у навчальній книзі, можливості ілюстратив-

ного матеріалу як особливого засобу розуміння та засвоєння навчального матеріалу на матеріалі шкільної літератури, наголошуючи на тому, що «важливе місце у структурі позатекстових компонентів підручника належить ілюстративному матеріалу, який розуміють як комплекс зображень та елементів, що безпосередньо пов'язані з теоретичним матеріалом і включені у навчальне видання для реалізації змісту освіти» [4, с. 154]. На підставі проведеного соціологічного дослідження В. Челомбійко і М. Мажуга доводять вплив візуальної інформації на засвоєння учнями навчальної програми, обґрунтовують актуальність створення електронного підручника [9].

Соціокомунікативний аспект ілюстративного матеріалу в електронних виданнях простежує О. Головка, розрізняючи понад десять видів ілюстративного матеріалу, з-поміж яких предметні, сюжетні, документальні, технічні ілюстрації, плани, карти, діаграми, схеми, креслення, графіки та ін. [1, с. 26], і зауважуючи, що вони «мають містити повну інформацію та якісний методичний інструментарій, бути досконало оформлені з художнього та технічного погляду, а також бути подані логічно та послідовно» [1, с. 27]. Взаємозв'язок текстового й ілюстративного матеріалів у наукових виданнях досліджує Н. Стоволос, наголошуючи на тому, що «призначення науково-пізнавальних ілюстрацій – дати визначення, конкретні відомості з науки і техніки, створити необхідні умови для розкриття наукового змісту видань, сприятливі для цілеспрямованої, організованої, пізнавальної діяльності читача» [7, с. 77].

Варто відзначити, що у суто лінгвістичному аспекті ілюстративність власне словників часто розглядають як насиченість словникових статей прикладами (див., зокрема, [8; 10]), а не як наявність візуальних компонентів у цьому типі видань.

Постановка завдання. Метою пропонованої статті є розгляд особливостей подання візуального ілюстративного матеріалу в електронному навчальному двомовному перекладному словнику термінів із дисципліни «Конструкція літальних апаратів». Завдання дослідження полягають в описі макро- й мікроструктури розробленої термінографічної праці, розгляді типів візуальних ілюстрацій науково-технічних термінів у виданні, визначенні ролі зображень у сучасному електронному термінологічному словнику.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у гносеологічному аспекті наукові та технічні терміни відображають відповідні наукові та технічні поняття. Поняття як знання про сутності, знання про загальне й закономірне формуються на підставі практики,

у них предмети та явища відображаються у їхніх діалектичних взаємозв'язках і розвитку. Ці форми раціонального пізнання вербально формалізуються термінами, тому терміни в матеріальній, словесній формі закріплюють результати людського пізнання, зокрема наукового. Поняття-терміни (разом із законами, аксіомами, судженнями) становлять елементи апарату наукових теорій або концепцій, що в абстрагованій формі описують певні ділянки природи, Всесвіту чи людської діяльності. Матеріально репрезентуючи вже сформульоване знання, терміни сприяють його подальшому розвитку.

У контексті лексикології терміни є тими одиницями мови, що найповніше реалізують одну з основних функцій мови – функцію пізнавально-інформативну, пов'язану із фіксуванням, збереженням і відтворенням у часі та просторі нагромаджених людством знань.

Відповідно термінологічні словники, електронні зокрема, відтворюють понятійно-термінологічний апарат традиційно сформованих галузей людського знання або практичної діяльності, забезпечуючи як здобуття освіти, так і подальшу професійну чи науково-дослідну активність.

Фахівці відзначають, що практично у межах кожної наукової та технічної сфери постійно виникають нові терміни, а також трансформуються значення вже наявних. Це й зумовлює потребу створення словників фахових терміносистем, а також теоретичних розроблень щодо принципів укладання термінографічних праць. Критеріями відбору терміноодиниць до таких словників постають, зокрема, тематичність (належність терміна до певної понятійної системи), частотність (частота вживання терміноодиниці у фахових текстах), поширеність (наявність у кількох словниках одночасно) тощо.

Електронний термінологічний англійсько-український перекладний словник із навчальної дисципліни «Конструкція літальних апаратів» містить 750 термінологічних одиниць. Корпус пропонованого ресурсу сформовано на підставі аналізу текстів із відповідної дисципліни «Конструкція літальних апаратів», яку вивчають студенти авіаційних спеціальностей інженерних ЗВО, а також із використанням термінологічного матеріалу авіаційних словників.

Терміни в укладеному електронному навчальному термінологічному словнику розташовано суцільно в алфавітному порядку (за англійським алфавітом) як найбільш зручному для користувача перекладного термінографічного видання.

У словниковій статті пропонованого електронного перекладного термінологічного словника розміщені такі дані:

- реєстрова одиниця – термін-слово або термін-словосполучення, написаний із маленької літери та виділений напівжирним шрифтом;
- транскрипція реєстрової одиниці – письмовий запис звукової форми терміноодиниці за допомогою спеціальної графічної системи;
- переклад терміна українською мовою;
- ілюстрація до реєстрової одиниці – зображення, яке візуалізує поняття, номіноване терміном;
- дефініція терміна з позначенням джерела;
- приклад використання – речення, у якому подано функціонування пропонованої термінологічної одиниці (також із позначенням джерела).

Так, наприклад, словникову статтю до терміна «tow bar» подано таким чином:

tow bar

[təʊ bɑː]

буксирувальна штанга

metallic bar that connects the aircraft nose gear with a tug or a tractor for towing or pushing the aircraft on the ground. [Glossary of Aviation Terms]

Tow bars are vital pieces of towing equipment. [Wikipedia]

Усі реєстрові одиниці в електронному перекладному термінографічному виданні виділено напівжирним шрифтом, що значно полегшує пошук потрібного терміна-слова чи термінологічного словосполучення, яке функціонує у предметно-понятійній сфері конструкції літальних апаратів.

Ліва частина словникової статті має реєстрове слово, нижче подана транскрипція у квадратних дужках, відповідно переклад наданий українською мовою. Кожна словникова стаття також містить ілюстрацію до поняття, номінованого відповідним терміном.

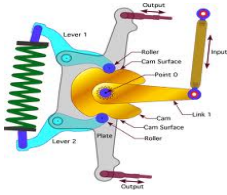
Права частина словникової статті складається з дефініції поняття галузі конструкції літальних апаратів і прикладу вживання описуваного терміна, відібраного із загальнодоступних джерел. Відповідно це джерело до дефініції та до прикладу вживання подано у кінці речення у круглих дужках; приклад уживання відповідного терміна виділено курсивом.

Вищезазначені елементи словникової статті до терміна «feel spring mechanism» скомпоновано так:

feel spring mechanism a feel mechanism.
[Wikipedia]

[fi:l sprɪŋ 'mekənɪzəm]
пружинний завантажу-
вальний механізм

The more common feel spring mechanism is a plunger that holds the cutter. [Product Engineering, Volume 23, Issues 5–8, p. 180]

Особливістю електронного навчального ресурсу є наявність візуальних ілюстрацій до кожного терміна, що функціонує у галузі конструкції літальних апаратів.

Візуальну ілюстрацію номінації технічного поняття найчастіше доцільно подавати у вигляді фотографії, як, наприклад, було проілюстровано термін «*exhaust valve*»:

exhaust valve a valve in a piston engine which allows exhaust gases to leave the cylinder.
[Dictionary of Aviation]

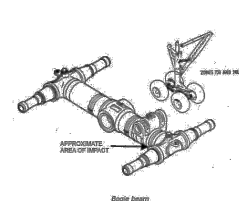
An exhaust valve is a valve through which burned gases from a cylinder escape into the exhaust manifold. [Wikipedia]

Хоча сьогодні фотоілюстрації як основний графічний засіб подання інформації пов'язують насамперед із текстами публіцистичного стилю, можна, наш погляд, і в контексті наукового стилю вважати, що «фотоілюстрація – це вторинний щодо тексту візуальний жанр відображення дійсності, який дає її зримий образ на момент здійснення вербальної комунікативної дії» (цитуюмо за [10, с. 269]).

Фотографія технічного об'єкта є зображенням, головним завданням якого є наочний показ самого цього об'єкта.

Також достатньо часто технічні терміни належно візуалізують технічні рисунки, тобто наочні зображення предмета, виконані від руки в окомірному масштабі. Наприклад, так унаочнено термін «*bogie beam*»:

bogie beam means many wheels, usually, consists of two bogies.
[Glossary of Aviation Terms]

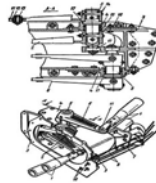

Bogie beam allows both set of wheel assemblies to be installed on the strut. [http://www.pprune.org/]

У відповідних ситуаціях доречним засобом візуалізації технічного поняття є кресленики, наприклад, так проілюстровано термін «*control rod pressure seal*»:

control rod pressure seal installed on the bulkhead on the side of untight fuselage part.
[Dictionary of Aviation]

Sealing Association's Technical Handbook for control rod pressure ratings.
[www.procoproducts.com/limitrodsinstr.html]

Завдяки послідовній візуалізації користувач перекладного англійсько-українського електронного термінологічного словника може побачити зовнішній вигляд, розміщення та функції елемента конструкції у літальному апараті, що допомагає швидше й чіткіше зрозуміти сутність поняття названої галузі людської діяльності, а також зіставити співвідносні англо- й україномовні звукові оболонки на позначення того самого технічного предмета, явища, поняття, номінованого в інженерній практиці відповідним терміном.

Висновки. Притаманні сучасному інформаційному суспільству розвиток електронної термінографічної практики й тенденція візуалізувати будь-які дані актуалізують і потребу наочного ілюстрування термінологічних словників. Зокрема, особливістю електронного навчального англійсько-українського перекладного словника з авіаційної дисципліни «Конструкція літальних апаратів» є наявність зорових зображень до кожного терміна, який функціонує у галузі конструкції літальних апаратів, і ці ілюстрації є фотографіями, технічними малюнками, креслениками. Названі візуальні матеріали унаочнюють як сутність репрезентованих технічних понять (зовнішній вигляд, розміщення та функції елемента конструкції літального апарата), так і зіставлення співвідносних англо- й україномовних термінів-слів.

Отже, візуальна ілюстративність постає атрибутивною ознакою сучасних електронних термінологічних словників, прикладом чого є електронний навчальний англійсько-український перекладний словник із авіаційної дисципліни «Конструкція літальних апаратів».

Перспективами подальших досліджень варто вважати, на наш погляд, розгляд наведених візуальних компонентів у контексті термінознавства як особливого типу оstenсивних понятійних означень (дефініцій).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головка О.А. Соціокомунікативний аспект ілюстративного матеріалу в електронних виданнях. *Обрії друкарства*. 2015. № 1 (4). С. 25–31.
2. Засєкіна С.А. Використання ілюстративного матеріалу в навчальних словниках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 11. С. 473–480.
3. Перебийніс В.І., Бобкова Т.В. Типологія навчальних словників. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2008. Вип. 38. С. 81–84.
4. Погонєць І.В. Роль ілюстративного матеріалу у структурі підручників, адресованих молодшим школярам (друга половина ХХ століття). *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 18. С. 154–161.
5. Полуєктова А.Ю. Теоретичні засади укладання навчального словника-мінімуму лінгвістичної термінології. *Наукові праці*. Вип. 183. Т. 195. Філологія. Мовознавство / ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. С. 76–80.
6. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01 жовтня 2012 р. № 1060. Офіційний вісник України. 2012. № 80. С. 61.
7. Стоволос Н.О. Взаємозв'язок текстового та ілюстративного матеріалів у наукових виданнях. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія»*. 2007. № 1. Т. 1. С. 75–78.
8. Тименко Л.О. Ілюстративний параметр у словниках тлумачного типу (на прикладі «Словаря української мови» Б. Грінченка). *Лексикографічний бюлетень*. 2014. Вип. 23. С. 105–112.
9. Челомб'їтько В.Ф., Мажуга М.О. Використання ілюстративного матеріалу для створення книжкових та електронних мультимедійних видань. *Бионика интеллекта*. 2016. № 1 (86). С. 112–115.
10. Шилова А.О. Фотоілюстрація як основний графічний засіб подання інформації у друкованих ЗМІ. *Young Scientist*. 2017. № 11 (51). С. 269–272.

УДК 811.161.2'271.1'367

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.7>

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ВИЯВИ ЕТИКЕТНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ У ПОЕМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

SEMANTIC-FUNCTIONAL MANIFESTATIONS OF ETIQUETTE STATEMENTS IN LESYA UKRAINKA'S POEMS

Мельничук О.М.,

orcid.org/0000-0002-1725-7270

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

У статті на матеріалі поем Лесі Українки («Русалка», «Самсон», «Місячна легенда», «Роберт Брюс, король шотландський», «Давня казка», «Одно слово», «Віла-посестра», «Се ви питаєте за тих...», «Ізольтда Білорука», «Триптих») проаналізовано семантико-функціональні вияви етикетних висловлень, охарактеризовано їхні стилістичні особливості з урахуванням комунікативної ситуації та функцій конструкцій ввічливості.

Самобутність народу, його ество, без перебільшення, виявляються і в особливостях системи мовленнєвого етикету, адже національний етикет спілкування – це культурний клімат, у якому формується мовна свідомість українців, їхні етнопсихологічні риси ментальності. Це психологічне середовище, у якому комуніканти набувають когнітивного, емоційного, соціального, творчого досвіду.

У виробленні усталених національно-специфічних формул ввічливості вагому роль відіграють відомі митці слова. Передусім яскраво простежується взаємозв'язок мовленнєвої поведінки окремої людини із загальнонаціональною культурою суспільства, яка склалася у процесі історичного розвитку народу, на прикладі системи етикетних висловлень, зафіксованих у художніх творах письменників. Ми поставили за мету проаналізувати семантико-функціональні особливості формул ввічливості, відображених у поемах славетної Лесі Українки. Велична і багатобарвна, як свята українська земля, легкокрила і промовиста, як народна пісня, мова творів цієї геніальної письменниці завжди чаруватиме нас. Актуальність роботи зумовлена важливістю об'єкта дослідження, неоднозначним тлумаченням лінгвістичної природи етикетних висловлень і відсутністю чіткої типологізації цих конструкцій з урахуванням семантичних, формально-граматичних і функціональних вимірів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що запропоновано новий підхід до вивчення та систематизування етикетних висловлень з урахуванням функціональних аспектів мовленнєвої діяльності.

Проведений аналіз дає можливість зробити певні висновки, зокрема про те, що етикетні висловлення належать до системи української мовленнєвої культури, яка формувалася упродовж всього історичного розвитку нашого народу.

Зафіксовані конструкції ввічливості засвідчують особливості мовної свідомості українців, етичну духовність предків, національні риси ментальності (добррозичливість, миролюбність, гідність, романтичність, шанобливе ставлення до співрозмовників). Вони є домінантними у створенні загальнонаціональної мовної куртини світу і постійно співвідносяться із внутрішнім світом мовців.

Ключові слова: етикетні висловлення, конструкції ввічливості, семантико-функціональні вияви, формули ввічливості.

In the article the semantic-functional manifestations of etiquette statements based on poems by Lesya Ukrainka ("Mermaid", "Samson", "Moon Legend", "Robert Bruce, King of Scots", "Ancient Tale", "One Word", "Vila – Sworn Sister", "This is what you ask about those...", "Isolde Beloruka", "Triptych") are analyzed as well as their stylistic features are characterized taking into account the communicative situation and functions of politeness constructions.

The identity of the people, their essence, without exaggeration, are manifested in the features of the speech etiquette system. After all, the national etiquette of communication is a cultural climate in which the linguistic consciousness of Ukrainians and their ethno-psychological characteristics of mentality are formed. It is a psychological environment in which communicators gain cognitive, emotional, social and creative experiences.

Well-known poets and prose writers play an important role in the development of established national-specific formulas of politeness. First of all, the relationship between the speech behavior of an individual and the national culture of society, which has formed in the process of historical development of the people, is clearly visible, on the example of the system of etiquette statements, recorded in the works of writers. We aimed to analyze the semantic and functional features of the formulas of politeness, which are reflected in the poems of famous Lesya Ukrainka. Majestic and colorful, like the holy Ukrainian land, light-winged and eloquent, like a folk song, the language of the works of this genius writer will always fascinate us.

The relevance of the work is determined by the importance of the subject of study, the ambiguous interpretation of the linguistic nature of etiquette statements and the lack of a clear typology of these structures, taking into account the semantic, formal-grammatical and functional dimensions.

The scientific novelty of the research lies in the fact that a new approach to the study and systematization of etiquette statements, taking into account the functional aspects of speech activity, is proposed.

The performed analysis allows us to draw certain conclusions. In particular, the etiquette statements refer to the system of Ukrainian speech culture, which was formed throughout the historical development of our nation.

The highlighted constructions of politeness testify to the peculiarities of the linguistic consciousness of Ukrainians, the ethical spirituality of their ancestors, the national traits of the mentality (benevolence, peacefulness, dignity, romance, respect for the interlocutors). They are dominant in the creation of a nationwide linguistic picture of the world and are constantly correlated with the inner world of the speakers.

Key words: etiquette statements, politeness constructions, semantic-functional manifestations, politeness formulas.

Постановка проблеми. Система етикетних висловів репрезентує вербальне вираження поведінкової культури як окремого мовця, так і суспільства загалом. Упродовж усього еволюційного розвитку в кожного народу сформувалися свої усталені етикетні традиції комунікативної поведінки, які всебічно закорінені в історію та культуру нації, глибинно засвідчують менталітет і когнітивний, емоційний, спілкувальний досвід соціуму.

Останні десятиліття актуальними для новітньої лінгвістики залишаються питання функціонування етикетних висловлень у безпосередньому процесі комунікації. Науковцями активно досліджуються різні аспекти вивчення етикетних конструкцій у сучасному мовознавстві. Розробляється формально-граматичний підхід до опрацювання формул ввічливості, розглядаються ці конструкції в аспекті комунікативної прагматики. Предметом дослідження залишаються когнітивний, психолінгвістичний, соціолінгвістичний, культурологічний аспекти вивчення етикетних висловлень.

Видатний мовознавець Мирослав Стельмахович справедливо зазначав, що «український мовленнєвий етикет – явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відобра-

жає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення та світосприйняття» [2, с. 20]. Основою ж нашого мовленнєвого етикету завжди була ввічливість, шанобливе ставлення до співрозмовника, готовність виявити увагу та зробити послугу, володіння почуттям такту, делікатність у вираженні своїх прохань. Саме такі етнопсихологічні риси здавна характерні для українського народу.

Ввічливий (увічливий) той, «який дотримується правил пристойності, виявляє уважність, люб'язність, чемний. // У якому проявляється уважність, люб'язність» [1, с. 115]. Таке історично закріплене лексичне значення укладено народом у тлумачення цього прикметника. Подібний відтінок ввічливості виражає і слово *привітний*: той, «який виявляє щирість, доброзичливість до когось. // Який виражає щирість, доброзичливість (про обличчя, очі і т. ін.). // Сповнений доброти, щирості (про слова, розмову і т. ін.)» [1, с. 111].

Актуальність роботи зумовлена важливістю предмета дослідження і різноманітністю підходів до систематизації конструкцій, об'єднаних поняттям «мовленнєвий етикет».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно значущі погляди на суттєві етно-

психологічні риси етикетних висловлень українського народу містяться ще у праці Якова Головацького «Слова вітання, благословенства і обичайності у русинов» (1847). Дослідник здійснив ґрунтовну характеристику найпоширеніших семантико-функціональних виявів цих зворотів у типових мовленнєвих ситуаціях, акцентуючи увагу на національній самобутності українського етикету.

Значну увагу культурологічному аспекту дослідження системи етикетних висловлень приділили у своїх наукових розвідках такі українські мовознавці: М. Білоус, О. Федик, О. Завгородній, О. Мацько, М. Марун, І. Білодід, М. Пилинський, І. Гамрецький, А. Коваль, О. Тараненко, С. Караванський, Т. Панько, М. Телеки, Є. Чак, О. Миронюк.

Етнокультурний аспект етикетних висловлень як прояв національної картини світу був предметом дослідження багатьох науковців. Мовленнєву діяльність пов'язують із життям і світоглядом нації як духовної одиниці у лінгвістичних дослідженнях Д. Чижевський, В. Сімович, С. Богдан, Л. Корновенко. Про національно-культурні елементи у системі мовленнєвого етикету, а також психологічні, психолінгвістичні чинники, які виявляються у комунікативному акті, йдеться у працях В. Вовка.

Постановка завдання. Мета наукової розвідки полягає у дослідженні та систематизації семантико-функціональних, стилістичних особливостей етикетних висловлень у поемах Лесі Українки.

Реалізація зазначеної мети передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати основні різновиди семантико-функціональних виявів формул ввічливості як особливого типу етикетних зворотів; з'ясувати стилістичні та комунікативні характеристики етикетних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваному матеріалі ми зафіксували великий діапазон різноманітних стереотипів спілкування, які використовуються під час започаткування ввічливого спілкування, підтримання комунікації та завершення мовного контакту. Зокрема, встановлення етикетного спілкування здійснюється за допомогою висловлень *привітання* та *звертання* до співрозмовника.

Привітання – це важлива складова частина мовленнєвого етикету, оскільки за допомогою нього встановлюється ввічливий контакт, підтримуються толерантні, приязні стосунки. *Вітати* – це «звертатися до кого-небудь під час зустрічі із привітом, виявляючи доброзичливість» [1, с. 190].

Аналізуючи етикетні формули *привітання* у мові поем Лесі Українки, спостерігаємо, що

переважають традиційні конструкції з називанням часового проміжку доби. Наприклад:

Уклониться дівчиноньці.

«Добривечір» скаже [3, с. 139];

«Добрий вечір!» – «Добрий вечір» [3, с. 162].

Такі привітання є стилістично нейтральними висловленнями та вживаються мовцями різних вікових, соціальних груп. Зазвичай ці конструкції передбачають репліку-відповідь.

Фіксуємо також усталену для чоловічого спілкування привітальну формулу *«Здоров»*, за якою «закріплене» фамільярне забарвлення, як-от:

«Здоров, Самсоне!» [3, с. 149].

Привертають увагу історичні привітання, котрі звучать урочисто, створюючи особливий піднесений стиль і настрої. Порівняймо:

«Хвала і честь! нехай живе

Роберт, король шотландський!» [3, с. 158];

Люд гукає: «Робертові слава!

Хай живе! він довіку наш пан!» [3, с. 158].

Виразно репрезентують національно-культурні елементи у системі мовленнєвого етикету українців формули *звертань*. Родинні звертання нашого народу засвідчують такі загальнолюдські цінності, як повага до батьків, шанобливе ставлення до старших за віком, толерантні взаємини між членами сім'ї. У мовленні персонажів поем Лесі Українки фіксуємо народнопоетичне звертання дітей до батьків *отець-мати*, яке у фольклорній стилістиці має синонімічно-варіативні відповідники: *отець-ненька*, *батько-мати*. Наприклад:

«Ой час-пора, отець-мати,

Поблагословить...» [3, с. 140].

У звертаннях батьків до дітей переважають пестливі форми власних імен та емоційно-експресивні конструкції, що утворені від абстрактних понять і підсилюють відтінки безмежної та беззастережної любові, як-от: *«Сни, любий синоньку, Сни, моя врода!»* [3, с. 150].

Почуття любові, довіри, опіки глибинно закорінені також у звертаннях хрещених батьків і похресників. Здрібнілі форми опорних компонентів *«матінко»*, *«доню»*, *«донечко»* у таких конструкціях поширюються різноманітними означеннями, напр.:

«Дай, матінко, злата й блакиту...» [3, с. 178];

«Ох, донечко люба Ізольдо, се ж я тобі вроду дала...» [3, с. 178];

«Що хочеш, коханаю доню...» [3, с. 178].

Яскраво відображає культуротворчий потенціал нашої мови система етикетних звертань законаних. У мовленні героїв творів Лесі Українки ми фіксуємо найрізноманітніші формули таких

конструкцій, які стверджують неповторність, магнетизм і незборимість почуття кохання. Найпоширенішими є усно-розмовні звертання фольклорного характеру, як-от:

«Ой коли ж ми поберемось,
Дівчинонько-роже?» [3, с. 139];
«Скажи, повідай, **моя зоре, те бажання,**
Хоч би згинуть – мушу я вволити!» [3, с. 144].

Оригінальним є поєднання кількох таких звертань, що увиразнює глибину і щирість почуттів, наприклад:

«Се ти, **єдина моя?**
Се ти, **моя царице?**
Сюди з-за моря приплила,
Кохана чарівнице?» [3, с. 178].

Такі звертальні конструкції наділені певною архаїчністю та стилізовані «під високий стиль».

У мовленні героїв поем Лесі Українки представлені й загальноповивані звертання закоханих, осердям яких є слова «милий/милая», «любий/люба». Порівняймо:

«Не хочу, **милий, я твоєї згуби!**
І за любов любові лиш бажано:
Щоб не тайв від мене ти нічого, **любий,**
І щоб усе сказав, що я тепер питаю» [3, с. 145];

«Ні, **милая, лиш своє бажання!**» [3, с. 146];
«З тобою, **люба, я готов іти на вічні муки!**» [3, с. 178].

Загальні етикетні звертальні формули характеризуються соціолінгвістичними ознаками, до яких належать: соціальний статус співрозмовників, вік, рівень освіченості, професійна належність, місце проживання, гендерний аспект тощо. Наприклад, у звертаннях до дівчат і юнаків переважають у досліджуваному матеріалі усно-розмовні народнопоетичні форми, що засвідчують романтичність, ліричність і щирість вдачі українців. Порівняймо:

«Прошу, **сестрице, тебе, голубко,**
За старшу дружку до мене, **любко!**» –
«Не можу, **серце!**.. я б і радніша;
За дружку в тебе хай стане інша» [3, с. 139];
«Ох не забув ти, **серце-козаче,**
Пісні, що мила співала» [3, с. 142].

У звертаннях до юнаків кількісно переважають формули, загальноприйняті тоді у мовленнєвому етикеті українців, а саме: «козаче», «козаченьку», «небоже», «друже». Наприклад:

«**Любий козаче, чого ти ходиш**
Смутний по темному гаю?
Слухай, **козаче, пісню русалки –**
Тож я для тебе співаю!» [3, с. 142];
«Будеш знати, **козаченьку,**

Як русалка любить...» [3, с. 142];

«...**Ой, небоже,**

Вдома гроші я забувся!» [3, с. 161];

«*Давню байку правили, **друже!***» [3, с. 162].

У мові поетичних творів Лесі Українки фіксуємо звертання *пане/панове*. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» пояснює значення слова «пане» так: «В Україні та деяких інших країнах – ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі. // У сучасній дійсності – ввічлива форма згадування або звертання» [1, с. 880]. Цікавим є використання цих форм звертань у поемі-казці «Давня казка», як-от:

Може б, хто послухав казки?

*Ось послухайте, **панове!*** [3, с. 159];

Та співці відповідали:

«Ні, не нам, **ласкавий пане!**» [3, с. 165].

У цьому ж творі авторкою вжито давню, дещо архаїзовану форму *мосьпане*, яка «уживається як звертання у знач. “Милостивий пане добродію!”» [1, с. 692]. Ця формула була прийнятною у звертанні до високоповажних, впливових осіб, однак у конкретних комунікативних ситуаціях може набувати жартівливого забарвлення, напр.:

«...*Ти втікай, бо я, **мосьпане,***

*На таких, як ти, **полюю!***» [3, с. 160].

В історичній поемі Лесі Українки «Роберт Брюс, король шотландський» зафіксовано звертання до короля, що увиразнює шанобливе ставлення людей до обраного володаря. Така конструкція звучить піднесено, урочисто, з відтінком книжності, як-от:

«**З ласки Бога й народу обраний,**

Наш королю! вітаєм тебе!» [3, с. 158].

Слід окремо зазначити про особливості прикметельських і товариських звертальних конструкцій, які засвідчують прихильність, уважність, доброзичливість у спілкуванні однодумців, друзів. Серед таких звертань привертають увагу форми «побратим» і «посестра». Пригадаймо лексичне значення цих слів. *Побратим* – «1. той, хто вступив у побратимство з ким-небудь; названий брат. // Близький друг, товариш. 2. Товариш по боротьбі, битві, боях. // Соратник по якій-небудь діяльності, сподвижник» [1, с. 991]; *посестра* – «названа сестра або найближча подруга» [1, с. 1076]. Такі звертання вживаються самостійно, а також із поширювачами означального типу, як-от:

«*Прихились до мене, **побратиме...***» [3, с. 174];

«*Що ти кажеш, **побратиме любий?***» [3, с. 174];

«***Посестро, голос твоїй мене лякає!***» [3, с. 179];

«***Помиримось, любая посестро...***» [3, с. 173].

Невід'ємними складовими частинами товариських звертальних конструкцій є форми «*брате/браття*», «*друже*», «*товариші*». Вони можуть супроводжуватися означальними поширювачами «*мій/мої*», «*милий/милі*», як-от:

«Аби нам дістатися у гори, я тебе там вигою, **мій брате...**» [3, с. 173];

«До зброї, **браття!** ось іде
Король Едвард війною!

Гей, миле браття! чи у нас

Ясної зброї мало?» [3, с. 154];

«Я, **мій друже**, закохався...» [3, с. 162];

[Орфей (ледве чутно):] Ні, роси не треба...

нехай ще день... Товариші, працюйте,

лишіть мене... [3, с. 185].

Для підтримання ввічливої комунікації вживаються формули *подяки, вибачення, прохання*.

Виявляти вдячність, *дякувати* – «висловлювати, виражати подяку, бути вдячним за щось. // Уживається як слово, яким виражають вдячність за зроблене добро, виявлену увагу» [1, с. 334]. У поемах Лесі Українки для вираження вдячності використано конструкцію з компонентом *дяка*, що передбачає поширеність структури означенням, синтаксею із зазначенням адресата та предмета подяки, як-от:

«**Щира дяка, любая посестро,**
що прийшла мене порятувати» [3, с. 173].

Письменниця використовує у цій етикетній функції формули із традиційною лексею *спасибі*. Підсилена вигукотом *от* ця конструкція набуває експресивного забарвлення, напр.:

«**От спасибі!**» – крикнув лицар [3, с. 163];

«**От спасибі, шпарку прорубала,**
хоч побачу промінь у темниці...» [3, с. 173].

Етикетні висловлення *вибачення* чисельно не представлені на сторінках поем Лесі Українки. У сучасній українській літературній мові слово *вибачатися* означає «просити вибачення, усвідомлюючи свою провину» [1, с. 126], а *вибачення* – «1. поблажливість до кого-небудь винного до провини; прощення за провину. 2. прохання вибачити» [1, с. 126].

У досліджуваному матеріалі ми зафіксували відповідно до комунікативної настанови та синтаксичної структури спонукальну конструкцію, що виражає пряме прохання мовця вибачити його за провину, як-от:

«**Тільки вибачте ласкаво,**
Що не все в ній буде нове» [3, с. 159].

Етикетні висловлення *прохання* відіграють важливу роль у комунікативній ситуації підтримання ввічливої комунікації. Прохання – «ввічливе звертання кого-небудь з метою домогтися

чогось, спонукати кого-небудь зробити, виконати щось; просьба» [1, с. 1178]. Формули прохання відрізняються варіативністю структури та стилістичним забарвленням.

У поемах Лесі Українки таку функцію виконують конструкції з опорними компонентами *прошу, благаю, молю*. Як відомо, це традиційні етикетні форми вираження прохання з увиразненим емоційно-експресивним забарвленням. Привертають увагу також багатоконпонентні висловлення з нанизуванням кількох формул. Порівняймо:

«Правду кажеш, – мовив лицар, –

Але ж я тебе благаю,

Щоб поміг мені в сій справі» [3, с. 163];

«Піди, піди на берег, Білорука,

Прошу тебе, молю тебе, піди!» [3, с. 179].

На противагу загальноновживаним формулам прохання яскравим стилістичним забарвленням відзначаються конструкції «*На Бога*», «*Бійся Бога*», як-от:

«Гей, **на Бога**, що за дивне диво?» [3, с. 171];

«**Бійся Бога**, милий побратиме!

Що за слово ти оце промовив ?» [3, с. 172].

У цих етикетних висловленнях відбиваються такі етнопсихологічні риси українців, як глибока релігійність і щира побожність. *Побожний*: «1. Який ревно виконує всі релігійні обряди; віруючий. // Власт. релігійній, віруючій людині. 2. Пов'язаний із релігією; церковний. 3. уроч. Сповнений найщирішої шани, безмежно відданий; благоговійний, шанобливий» [1, с. 990].

Традиційними для завершення ввічливого спілкування є формули *прощання* та *побажання*. *Прощання* – «слова, які вимовляються перед розлукою, розставанням» [1, с. 1181]. У досліджуваному матеріалі ми зафіксували поширені традиційні форми *прощай/прощавай* у цій етикетній функції. Вони вживаються мовцями різного віку, статі, соціального статусу тощо. Наприклад:

«Стиснув ручку, махнув веслом:

Прощай, Ксеню, серце!» [3, с. 139];

«*Прощай, Самсоне!* – крикнула зрадлива» [3, с. 148];

«*Прощавай, дружина любя,*

Всі розкоші, всі вигоди!» [3, с. 163].

В українському мовленнєвому етикеті вживаними є формули *побажань* під час прощання. *Побажати* – «висловити побажання про здійснення чого-небудь. // кому, чого. Висловити побажання, щоби хто-небудь мав когось або щось» [1, с. 989]. На сторінках творів Лесі Українки поширеними є побажання під час прощання з компонентом «*Бог*», як-от:

«*Дай нам, Боже, радити довіку,*

Що обрали тебе в королі,

*Хай цвіте при тобі та пишає
Вільна воля в шотландській землі»
«Дай то, Боже! – Роберт їм відмовив: –
Буду знати, на що я їду,
Дай нам, Боже, довіку прожити
В щирій згоді, у добрім ладу!» [3, с. 159];
«Дай же, Боже, нам!» [3, с. 164].*

У сучасному етикеті такі висловлення вживаються здебільшого у мовленні людей літнього віку, а також вони більш характерні для спілкування чоловіків.

Висновки. Отже, проаналізований фактичний матеріал на основі поем Лесі Українки підтверджує різноманітність семантико-функціональних виявів конструкцій ввічливості. Зокрема, нами визначено основні різновиди етикетних висловлень: ті, що

вживаються під час започаткування спілкування (привітання та звертання); ті, що використовуються у безпосередній комунікації (подяка, вибачення, прохання); ті, які призначені для завершення ввічливого мовного контактування (прощання та побажання під час прощання). Здійснене дослідження значно розширює відомості про стилістичну організацію та диференціацію формул ввічливості, їхні комунікативні реалізації та культурологічне призначення.

Перспективою подальших наукових розвідок у цьому напрямі може бути характеристика когнітивного аспекту дослідження системи мовленнєвого етикету українців, який репрезентує зазначену проблематику як пізнавальний механізм відображення об'єктивної дійсності, мовної свідомості нашого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В. Т. Бусел. Київ – Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
2. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. *Дивослово*. 1998. № 3. С. 20–21.
3. Українка Леся. Усі твори в одному томі. Київ – Ірпінь : Перун, 2008. С. 139–188.

УДК 81'373.46:81'373.422

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.8>

АНТОНІМНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМП'ЮТЕРНІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

ANTONYMIC RELATIONS IN UKRAINIAN COMPUTER TERMS SYSTEM

Ментинська І.Б.,

orcid.org/0000-0001-7939-0010

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано антонімні зв'язки української комп'ютерної терміносистеми та виявлено особливості антонімних протиставлень комп'ютерних термінів. З'ясовано деякі актуальні проблеми, що стосуються явища антонімії; схарактеризовано терміни-антоніми за різними критеріями (структурою, поняттєво-семантичними, частинимовною належністю); простежено взаємозв'язок антонімичних відношень у галузевій терміносистемі. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю вивчити та описати антонімні відношення комп'ютерних термінів, це сприяє всебічному усвідомленню понять, точнішому окресленню місця термінів у терміносистемі та їхнім взаємозв'язкам й взаємодії.

Одним із важливих виявів системних зв'язків української комп'ютерної терміносистеми є явище антонімії. Вивчення парадигматичних відношень, побудованих на протиставленні змісту позначуваних понять (зіставленні/протиставленні), сприяє всебічній характеристиці й детальному поясненню процесів, явищ та реалій у досліджуваній галузі. Спостерігаємо, що для української комп'ютерної терміносистеми за планом вираження характерними є антонімні терміносполуки не лише двокомпонентні, а й багатоконпонентні, яким протилежність властива на структурному, лексичному, стилістичному рівнях. Кількісно вони значно переважають однокомпонентні антоніми. Спільнокореневі антонімні пари вирізняються неповним розходженням своїх значень, значення опозиції в них реалізується за допомогою різних префіксів: *не-, про-, без-, ви-* та ін. Для української комп'ютерної терміносистеми характерними є контрадикторні протилежності, що утворені з додаванням частки *не*. Вони вступають в антонімні відношення лише тоді, коли ця частка творить нове слово, з новою семантикою. За обсягом протиставлюваної семантики розрізняємо: *повні* антоніми – терміни, які входять в антонімні відношення у всіх семах (що більше диференційних сем, то повнішими є антоніми), та *неповні*.

Дослідження антонімних відношень української комп'ютерної термінології підтверджує, що явище антонімії притаманне галузевій терміносистемі, оскільки забезпечує контрастну характеристику предметів, явищ, реалій. Терміни-антоніми класифікуємо за *планом вираження* (однокомпонентні, терміносполуки), *за кількістю кореневих морфем*, *за подібністю кореневих морфем*, *за частинами мови*, *за кількістю складових частин*, *за поняттєво-семантичними зв'язками* (контрарні, контрадикторні, комплементарні, векторні), *за обсягом протиставлюваної семантики* (повні, неповні).

Ключові слова: українська мова, терміносистема, явище антонімії, анонімні відношення, терміни-антоніми.

The article analyzes the antonymous connections of the Ukrainian computer terminology system and reveals the peculiarities of the antonymous oppositions of computer terms. Current issues related to the phenomenon of antonymy have been clarified; antonyms described by different criteria (structure, conceptual and semantic, part-of-speech affiliation); the interrelation of antonymous relations in the computer terminology have been traced. The relevance of this study is due to the need to study and describe the antonymous relationships of computer terms, because it contributes to a comprehensive understanding of the concepts, a more accurate delineation of the place of terms in the terminology and their relationships and interactions.

One of the important manifestations of the system connections of the Ukrainian computer terminology is the phenomenon of antonymy. The study of paradigmatic relations, built on the opposition of the content of denoted concepts (comparison / opposition), contributes to a comprehensive description and detailed explanation of the processes and realities in the field. We observe that the Ukrainian computer terminology according to the plan of expression is characterized by antonymous terms not only two-component, but also multi-component, which are characterized by the opposite at the structural, lexical, stylistic levels. Quantitatively, they are significantly superior to one-component antonyms. The Ukrainian computer terminology is characterized by contradictory opposites, which are formed with the addition of the particle no-, pro-, without-, out- etc. The Ukrainian computer terminology is characterized by contradictory opposites, which are formed with the addition of the particle no-.

They enter into antonymous relations only when this particle creates a new word, with new semantics. According to the volume of opposed semantics, we distinguish: complete antonyms – terms that are included in the antonymous relations in all semes (the more differential semes, the more complete are the antonyms), incomplete antonyms.

The study of the antonymous relations of Ukrainian computer terminology confirms that the phenomenon of antonymy is inherent in the industry terminology, as it provides a contrasting description of objects, phenomena, realities. Terms-antonyms are classified according to the plan of expression: one-component, term compounds; by the number of root morphemes: by the similarity of root morphemes; by parts of speech; by the number of components; by conceptual and semantic connections: contra, contradictory, complementary, vector; by the volume of opposed semantics: complete, incomplete.

Key words: Ukrainian language, terminological system, phenomenon of antonymy, antonymous relations, terms-antonyms.

Постановка проблеми. Одним із важливих виявів системних зв'язків української комп'ютерної терміносистеми є явище антонімії. Вивчення парадигматичних відношень, побудованих на протиставленні змісту позначуваних понять (зіставленні/протиставленні), сприяє всебічній характеристиці й детальному поясненню процесів, явищ та реалій у досліджуваній галузі. Л. Симоненко зауважує: антонімність виступає як особлива характеристика лексичного значення слів, як специфічне мовне відображення відмінностей і протиріч, а осмислення такої протилежності допомагає точніше визначити значення слів, їхні взаємозв'язки та місце в лексичній системі мови [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджували антонімію в термінології окремих галузей такі лінгвісти: Б. Михайлишин, Л. Полюга, І. Волкова, З. Куделько, Т. Михайлова, Т. Панько, М. Процик, Л. Симоненко, З. Куньч, Г. Наконечна, О. Южакова, Н. Нікуліна та ін. Мовознавці стверджують, що явище антонімії в термінології більше розвинуте, ніж у загальноживаній лексиці, і є одним із головних показників формування терміносистеми. Т. Михайлова, вивчаючи явище антонімії в науково-технічній термінології, антонімними в термінології вважає відношення двох значень, виражених різними термінами, що передають істотні ознаки несумісних протилежних або суперечливих видових понять стосовно одного родового, тобто мають спільну семантичну основу [2, с. 278–282]. З. Куделько антонімними вважає терміни, які протиставляють за найзагальнішою та визначальною для їх значення семантичною ознакою, характеризуючи явища одного плану й перебуваючи на крайніх позиціях відповідної лексико-семантичної парадигми [3, с. 106–108]. З. Куньч антонімію в риторичній галузі трактує як особливу характеристику лексичного значення слова, особливе відображення протилежного в предметах і явищах об'єктивного світу [4, с. 87]. Проте в мовознавстві наявні дискусійні погляди щодо виокремлення сутності антонімії, по-різному визначають власне ідею змістової протилежності. Суперечності стосуються одиниць, які можна називати антонімами, а також того, яким критерієм вони мають відповідати. Оскільки, як стверджує С. Дерба [5, с. 12–14], проблему антонімії розглядають як явище філософське (антонімія пов'язана з об'єктивною дійсністю й відображає відмінності всередині однієї сутності), логічне (підгрунття антонімії становлять несумісні протиставлювані видові поняття, об'єднані спільним значенням родового поняття), лінгвістичне (опозитивність, виражена словесно, стає мовним явищем), тому викликає полеміку визначення межі

протилежності слів. Проте саме в лінгвістичному напрямі чітко визначені критерії антонімності, що не суперечать філософським та логічним (критерії опишемо нижче). Нині зібрано доволі багатий матеріал стосовно антонімії та антонімних відношень, що дає змогу узагальнити такі критерії. Щоб довести істинність речей, необхідне зіставлення протилежностей, а виявлення антонімних відношень сприяє цьому.

Постановка завдання. Метою статті є проаналізувати антонімні зв'язки української комп'ютерної терміносистеми та виявити особливості антонімних протиставлень комп'ютерних термінів. Реалізація мети передбачає виконання таких завдань: з'ясувати деякі актуальні проблеми, що стосуються явища антонімії; схарактеризувати терміни-антоніми за різними критеріями (структурою, поняттєво-семантичними, частини-мовною належністю); простежити взаємозв'язок антонімичних відношень у галузевій терміносистемі. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю вивчити та описати антонімні відношення комп'ютерних термінів, що сприятиме усебічному усвідомленню понять, точнішому окресленню місця термінів у терміносистемі та їхнім взаємозв'язкам та взаємодії.

Виклад основного матеріалу. У Великій українській енциклопедії зазначено: «Антоніми (від анти... і грец. ὄνομα – ім'я) – слова (зазвичай однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, які, тісно поєднуючись певною семантичною спільністю, мають максимально протилежні значення» [6]. Також у науковій літературі спостерігаємо таке вживання, як *антонімичні відношення, антонімичні зв'язки, антонімичні терміни, антонімична пара, антонімичний ряд* [1; 2; 4]. У цій роботі послуговуємося *термінами-антоніми, антонімна пара, антонімні відношення* (зв'язки). Під терміном *антонімні відношення* розуміємо відношення між двома поняттями, що виражають семантичну протилежність наукових понять або гіпонімних понять, що конкретизують один гіперонім і мають протилежні семи. Одиницею аналізу антонімних відношень є термінологічна антонімна пара, а для ефективного розрізнення антонімів, зазначає Н. Цимбал, розроблено критерії, особливо необхідні в термінографічній практиці: 1) антоніми – слова з протилежними значеннями, що диференціюються за вираженням протилежності, яка передбачає одночасно тотожність в якомусь відношенні; 2) антоніми вживаються в типових синтаксичних конструк-

ціях у взаємному протиставленні; 3) антоніми мають однакову сферу лексичної сполучуваності [7, с. 308–312].

В українській комп'ютерній термінології антонімами можуть бути терміни різних типів: монокоренні (різнокореневі або однокореневі з протиставними префіксами та мають у своїй семантиці повну/неповну протилежність), термінологічні словосполуки, об'єднані загальним родовим поняттям, що вказують на семантичну поляризацію, антонімні тріади. М. Кочерган наводить приклад тріад: *минуле/теперішнє/майбутнє* [8]. Підґрунтям для протиставлення слугує наявність диференційної та інваріантної сем.

Науковці пропонують різноманітні класифікації щодо систематизації антонімних пар. Наприклад, М. Кочерган вирізняє групи за характером протиставлення: а) антоніми, які виражають контрарну протилежність; б) антоніми, які виражають доповнювальні, комплементарні відношення; в) антоніми, які виражають контрадикторну протилежність; г) антоніми з векторною протилежністю [8, с. 268]. Л. Лисиченко виокремлює такі основні типи опозицій: а) антоніми, що виражають градуальну якісну протилежність і протилежність координативних понять (*тепло – холод*); б) антоніми-конверсиви (*продавати – купувати*); в) слова, які означають протилежну спрямованість дії або ознаки (*світає – темніє, піднімається – опускається, вставати – сідати*); г) антоніми, які відтворюють комплементарну протилежність (*наявність – відсутність*) [9]. Безперечно, термінологи [2; 4; 10; 11] беруть за основу такі класифікації і, досліджуючи антонімні відношення в галузевих терміносистемах, виокремлюють термінологічні антонімні пари за такими параметрами: за планом вираження мовних одиниць; за поняттєво-семантичними зв'язками; за обсягом протиставлюваних значень членів таких пар.

Аналізуючи антонімні відношення української комп'ютерної термінології, враховуємо різні критерії і поділяємо терміни-антоніми таким чином, який наведено нижче.

За планом вираження

(виявлено 39 антонімних пари, що становить 1,2% від загальної кількості досліджуваних термінів):

– однокомпонентні терміни (*офлайн – онлайн*, 15 антонімних пар);

– терміносполуки (*синхронне передавання даних – асинхронне передавання даних*, 24 антонімні пари).

Однокомпонентні терміни класифікуємо за різними критеріями:

а) за кількістю кореневих морфем:

– прості (терміни-антоніми, які мають у своєму морфемному складі лише одну кореневу морфему, як-от *вірус – антивірус, екстраполяція – інтерполяція*);

– складні (терміни-антоніми, які містять дві і більше кореневі морфем), наприклад: *багатопортовий – однопортовий, одноадресний – багатоадресний*;

б) за подібністю кореневих морфем виокремлюємо:

– різнокореневі: *кодування – розшифрування, реальний – віртуальний*;

– спільнокореневі: *інсталивання – деінсталивання*;

– з препозитивними компонентами: *мікропроцесор – макропроцесор, мікромодель – макромодель*;

в) частиномовні:

– іменникові: *стиснення – розширення; фрагментація – дефрагментація*;

– прикметникові: *моностовпцевий – полістовпцевий*;

– дієслівні (назви команд): *вставити – вилучити, запам'ятати – скасувати, копіювати – вирізати, ввійти – вийти*; дієприкметникові: *розширюваний – нерозширюваний*.

Терміносполуки, що позначають одне поняття, класифікуємо за кількома параметрами:

за кількістю складових частин:

– двокомпонентні: *пробіл жорсткий – пробіл м'який*;

– трикомпонентні: *віртуальна приватна мережа – мережа загального користування*;

– багатокомпонентні: *криптографічна програма з відкритим ключем – криптографічна програма із закритим ключем*;

за кількістю кореневих морфем протиставних компонентів:

прості протиставлювані компоненти: *провідний модуль – безпровідний модуль, активована програма – неактивована програма*;

– складні компоненти, в яких протиставляється лише перша частина терміноодиноці: *штатний режим – позаштатний режим*;

– різнокореневі (лексичні): *вертикальний портал – горизонтальний портал, ущільнений файл – розширений файл*;

якісні: *«гаряче» завантаження – «холодне» завантаження*;

кількісні: *односторінковий сайт – багатофункційний сайт*;

просторові: *внутрішня мережа – зовнішня мережа*;

– спільнокореневі: *вікно модальне – вікно немодальне, код керований – некерований, безпечний режим – небезпечний режим*.

Спостерігаємо, що для української комп'ютерної терміносистеми за планом вираження характерними є антонімні терміносполуки не лише двокомпонентні, а й багатокомпонентні, яким протилежність властива на структурному, лексичному, стилістичному рівнях. Кількісно вони значно переважають однокомпонентні антоніми (зауважимо, що однокомпонентні прикметники, дієприкметники доречніше розглядати в словосполучі). Спільнокореневі антонімні пари вирізняються неповним розходженням своїх значень, значення опозиції в них реалізується за допомогою різних префіксів: *не-, про-, без-, ви-* та ін. Продуктивними для вираження антонімності, на нашу думку, є міжнародні препозитивні елементи *мікро-, макро-, полі-, моно-, міні-* тощо. Різнокореневі терміни вказують здебільшого на кількісні та якісні характеристики, менше на просторові.

За семантичним критерієм, тобто за поняттєво-семантичними зв'язками:

– *контрарні* антоніми – між протилежними поняттями наявні одне або кілька проміжних, що реалізують контрарну протилежність і виявляють градуальні (ступінчасті) опозиції. Ступінчастість значень є основною диференційною ознакою таких антономічних відношень. Контрарні антоніми переважно виражені якісними прикметниками, які утворюють ступені порівняння: *однорусне застосування – дворусне застосування – багаторусне застосування, низькорівнева мова програмування – високорівнева мова програмування – надвисокорівнева (ультрависокорівнева) мова програмування*;

– *контрадикторні* антоніми – чітко полярні зв'язки між антонімною парою без проміжних ланок. За планом вираження – спільнокореневі одиниці, одна з яких утворена за допомогою префікса зі значенням негативності або втрати певної ознаки чи властивості: *програма неактивована – програма активована, вікно активне – вікно неактивне*;

– *комплементарні* антоніми позначають два доповнювальні видові поняття, які разом становлять певне родове поняття без проміжних ланок та градуальності, а також протиставлення: *вертикальний портал – горизонтальний портал, сутність зовнішня – сутність внутрішня, глобальна мережа – локальна мережа*;

– *векторні* антоніми позначають протилежно спрямовані або взаємозворотні дії, явища, властивості, ознаки. Такі антоніми науковці [5; 7; 10; 11] називають *контрастивами*. Антоніми-контрастиви

грунтуються на логічно протиставлених поняттях, вони передбачають наявність протилежних або інваріантних сем, призначені для повного або взаємного заперечення: *відкрита архітектура – закрита архітектура, вставити таблицю – вилучити таблицю, знищення даних – завантаження даних*.

Як бачимо, для української комп'ютерної терміносистеми характерними є контрадикторні (від лат. *contradictorius* – *суперечливий*) протилежності (таким терміном послуговується М. Кочерган [8]), що утворені з додаванням частки *не*. Вони вступають в антонімні відношення лише тоді, коли ця частка творить нове слово, з новою семантикою.

За обсягом протиставленої семантики розрізняємо *повні* антоніми – терміни, які входять в антонімні відношення у всіх семах (що більше диференційних сем, то повнішими є антоніми), і *неповні* антоніми. Однак Л. Полюга зауважує, що антонімні відношення в словах дуже рідко збігаються повністю, абсолютні антоніми в мові практично відсутні [12, с. 14]. В українській комп'ютерній терміносистемі спостерігаємо повні антоніми: *вірус – програма, здатна проникати у різні об'єкти комп'ютерних систем і здійснювати різні шкідливі дії без відома користувача; антивірус – програма, що виявляє вірус у пам'яті комп'ютера і нейтралізує шкідливу дію* [13]. Значення першого терміна пересікається із значенням другого: протилежними розрізнявальними для них є семемами *'здійснює шкідливі*

дії' – *'нейтралізує шкідливу дію'*. *Неповні* (або часткові) антоніми – компоненти термінної пари входять в антонімні зв'язки не у всіх значеннях: *Офлайн – 1. У локальному режимі; без використання комп'ютерної мережі. 2. Режим роботи програми, не пов'язаний із комп'ютерною мережею. Онлайн – 1. У режимі реального часу; перебуваючи, спілкуючись у мережі «Інтернет». 2. Перебування, спілкування в режимі реального часу в мережі «Інтернет»* [13]. Якщо перше значення антонімної пари перебуває у відношеннях семантичного пересічення *'без мережі'* – *'в мережі'*, то друге значення пересікається частково.

Висновки. Дослідження антонімних відношень української комп'ютерної термінологіки підтверджує, що явище антонімії притаманне галузевій терміносистемі, оскільки забезпечує контрастну характеристику предметів, явищ, реалій. Терміни-антоніми класифікуємо *за планом вираження* (однокомпонентні, терміносполуки), *за кількістю кореневих морфем*, *за подібністю кореневих морфем*, *за частинами мови*, *за кількістю складових частин*, *за поняттєво-семантичними зв'язками* (контрарні, контрадикторні, комплементарні, векторні) *за обсягом протиставленої семантики* (повні, неповні). Отже, виявляючи антонімні відношення термінів у межах української комп'ютерної терміносистеми, простежуємо системне структурування семантики терміноодиниць й упорядкування взаємозв'язків між поняттями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології. АНУРСР. Інститут мовознавства. Київ : Наукова думка, 1991. 152 с.
2. Михайлова Т.В. Антонімія в українській науково-технічній термінології. *Вісник Харківського університету*. Серія Філологія. 2000. № 491: Традиції Харківської філологічної школи: До 100-річчя від дня народження М.Ф. Наконечного. С. 278–282.
3. Куделько З.Б. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин. *Проблеми української термінології*. Збірник наукових праць. 2004. С. 106–108.
4. Куньч З. Й. Українська риторична термінологія: історія і сучасність : монографія. Львів : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. С. 87.
5. Дерба С.М. Антонімічні відношення в українській лінгвістичній термінології. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2013. Вип. 36. С. 14–15.
6. Тараненко О.О. Антоніми. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Антоніми> (дата звернення: 01.07.2021).
7. Цимбал Н.А. Зв'язок мотивації та антонімії в термінологічній лексиці (на матеріалі сучасної української термінології будівництва та архітектури). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Огієнка: Філологічні науки*. Випуск 44. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. С. 308–312.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006, 463 с.
9. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. Харків : Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 1997. 129 с.
10. Петрова Т.О. Синонімія та антонімія в українській фітомеліоративній термінології у спеціальних словниках початку ХХІ ст. *Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2014. № 791. С. 82–87.
11. Фецько І.М. Лінгвістичний аспект української термінології музейництва. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Сер.: Філологічна. 2013. Вип. 36. С. 77–79.
12. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови. Київ : Довіра, 2006, 510 с.
13. Словник української мови. Томи 1–11 (А-ОЯСНЮВАТИ) <https://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=14712&page=479>

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИЗВИСКЬ СЕЛА ЛИХАЧІВКА КОТЕЛЕВСЬКОГО РАЙОНУ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE NICKNAMES OF THE VILLAGE OF LYKHACHIVKA, KOTELEVSKYI DISTRICT, POLTAVA REGION

Мокляк О.І.,

orcid.org/0000-0003-1883-1593

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов
Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті з'ясовано структурно-семантичні особливості вуличних прізвиськ жителів села Лихачівка Котелевського району Полтавської області. Вибір регіону детермінований своєрідною місцевою антропонімією: домінуванням прізвиськ як ідентифікаторів особи в усному дискурсі, що зумовлено наявністю значної кількості тезок. У досліджуваному селі послуговуються індивідуальними, родичівськими (андронімами, гінеконімами, патронімами, метронімами, пропатронімами, прометронімами), сімейно-родовими й колективно-територіальними іменуваннями. Здійснено класифікацію індивідуальних прізвиськ, в яких тісно переплелася лінгвальна й екстралінгвальна інформативність, за мотивами номінації, виокремлено такі семантичні групи: прізвиська, що вказують на зовнішні ознаки носія; прізвиська, що вказують на особливості поведінки, характер носія; прізвиська, пов'язані з певним випадком із життя, вчинками носія; прізвиська, що відображають особливості мовлення носія; прізвиська, пов'язані з діяльністю носія; прізвиська, що транспонувалися з сімейно-інтимної сфери; прізвиська, утворені за місцем проживання; прізвиська з утраченою мотивацією, причину їх появи респонденти не змогли пригадати; відантропонімі прізвиська (відіменні, відпрізвисьцеві). Найбільш поширеними з-поміж індивідуальних іменувань є одиниці, що характеризують зовнішність, вдачу номінованого, оскільки саме ці ознаки передовсім привертають увагу оточення. Переважають індивідуальні прізвиська з негативною конотацією, однак вони передають не агресію, а добродушну іронію, легку насмішку. Значний пласт становлять гінесіонімічні й сімейно-родові номінації, більшість з яких – емоційно нейтральні. Аналіз структурних особливостей прізвиськ засвідчив, що індивідуальні номени вживаються переважно як монолексеми, родичівські, сімейно-родові (якщо вказують на конкретного представника роду) – як двочленна антропоформула (ім'я + прізвисько). Визначено, що основними способами творення прізвиськ є лексико-семантичний і морфологічний (зокрема його різновид – суфіксація). У розвідці схарактеризовано словотвірну будову суфіксальних похідних, виявлено продуктивність окремих словотвірних формантів.

Ключові слова: антропоніміка, неофіційна антропонімія, прізвиська, мотиви номінації, індивідуальні іменування, родичівські прізвиська, сімейно-родові прізвиська.

The article clarifies the structural and semantic features of street nicknames of residents of the village of Lykhachivka, Kotelevskiy district, Poltava region. The choice of region is determined by a peculiar local anthroponymic situation: the dominance of nicknames as identifiers of a person in oral discourse, due to the presence of a significant number of namesakes. In the study area, individual, relative (andronyms, gyneconyms, patronymics, metronyms, propatronymics, prometronyms), family-collective and collective-territorial names are used. The ranking of individual nicknames, in which linguistic and extralingual informativeness are closely intertwined, is carried out, based on the nomination, the following semantic groups are distinguished: nicknames that indicate the external features of the bearer; nicknames that indicate the characteristics of behavior, the nature of the carrier; nicknames associated with a particular case in life, the actions of the bearer; nicknames that reflect the peculiarities of the carrier's speech; nicknames associated with the activities of the carrier; nicknames transposed from the family-intimate sphere; nicknames formed from the place of residence; unmotivated nicknames, the reason for which the respondents could not remember; from anthroponymic nicknames (nominative, surname). The most common names among the individual ones are the units that characterize the appearance, character traits of the nominee, because these are these features primarily attract the attention of others. Individual nicknames with a negative connotation predominate, but they do not express pronounced aggression, but are a manifestation of irony, light ridicule. A significant layer consists of Guinness and family nominations, most of which are emotionally neutral. The analysis of structural features of nicknames showed that individual nouns are used mainly as monolexemes, kinship, family and genus (if they indicate a specific member of the genus) – as a two-member anthropoformula (name + nickname). It is determined that the main ways of creating nicknames are lexical-semantic and morphological (in particular its variety – suffix). The word-forming structure of suffix derivatives is characterized in the exploration, the productivity of separate word-forming forms is determined.

Key words: anthroponymy, informal anthroponymy, nicknames, motives of nomination, individual naming, relative nicknames, family and genus nicknames.

Постановка проблеми. У багатьох українських селах прізвиська, імена, імена по батькові як ідентифікатори особи використовуються лише за умов офіційної комунікації, для письмової фіксації. У живому розмовному мовленні для іденти-

фікації односельців послуговуються переважно вуличними прізвиськами, що детерміновано станом антропонімії в невеликому, порівняно закритому колективі сільської місцевості – наявністю багатьох осіб з однаковими іменами та прізвись-

щами. «Українське село, – писав у автобіографічній повісті В. Минко, – вигадливе на прізвиська. Причепить кличку – і носи на здоров'я усе життя» [1, с. 32]. Розвій фантазії мешканців села є безмежним, дотепні, яскраві номінації стають особливими розпізнавальними знаками носіїв. Такі номінації не лише диференціюють, а й влучно характеризують номінованих. Хоча розглядувані одиниці й належать до периферії антропонімного субполя, важливість їх дослідження не підлягає сумніву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прізвиська викликають особливий науковий інтерес у вчених-ономастів завдяки своїй інформативності, різноплановості. Напрацювання українських мовознавців (В. Охрімович, М. Сумцов, І. Сухомлин, М. Худаш, П. Чучка та ін.), а також дослідників інших слов'янських мов (Є. Даніліна, О. Селищев, О. Суперанська, М. Biolik, A. Cieślíkowa та ін.) стали основою для подальших наукових розвідок, присвячених цьому багатому, яскравому класу антропонімів. У вітчизняній ономастиці активно розвиваються студіювання прізвиськ різних регіонів України, зокрема проаналізовано неофіційні номінації Донеччини (О. Антонюк [2]), Луганщини (Н. Федотова [3]), Нижньої Наддніпрянщини (В. Чабаненко [4]), Західного Полісся (Н. Шульська [5]), Гуцульщини (Б. Близнюк, М. Будз [6], М. Лесюк [7]), Бойківщини (Г. Бучко, Д. Бучко [8]), Львівщини (М. Наливайко [9]), Закарпаття (П. Чучка [10]) та ін. Прізвиська Полтавщини вивчали Л. Кравченко [11], М. Тимінський [12], однак поза увагою науковців залишилися вуличні іменування села Лихачівка Котелевського району Полтавської області, якими тут наділені майже всі жителі. Потреба в таких неофіційних ідентифікаторах особи зумовлена домінуванням у цій місцевості прізвища *Перепелиця*, воно настільки є поширеним, що навіть частину села називають *Перепелиці*.

Актуальність розвідки визначається відсутністю окремої наукової праці, присвяченої прізвиськам села Лихачівка, а також спрямованістю сучасної антропоніміки на чітко локалізовані дослідження.

Постановка завдання. Мета цієї статті полягає в аналізі структурно-семантичних особливостей прізвиськ досліджуваного регіону, виявленні провідних мотивів їх творення. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: представити класифікацію прізвиськ за мотивами номінації, емоційно-експресивним забарвленням, окреслити їх лексичну базу, схарактеризувати структуру.

Об'єктом дослідження став корпус прізвиськ, зібраних у процесі опитування в селі Лихачівка

Котелевського району Полтавської області, до аналізу були залучені не лише сучасні номінації, а й прізвиська минулого (XX ст.), які вдалося пригадати місцевим жителям, предметом дослідження є мотиваційна й структурна природа означених номінацій.

Виклад основного матеріалу. Вуличні прізвиська – особливий пласт лексики, унікальне явище усної народної творчості. Мешканці села Лихачівка є надзвичайно спостережливими, дотепними, мають особливе мовне чуття, тому наділяють прізвиськами образними, виразними. При цьому часто добирають неофіційні іменування не лише корінним жителям, а й новоприбулим.

Особливо ж яскраво креативність творців прізвиськ проявляється в індивідуальних іменуваннях, в яких тонко підмічено чи якусь рису характеру, чи зовнішню ознаку, чи особливості мовлення, специфіку діяльності номінованої особи. Класифікація індивідуальних іменувань базується традиційно на виокремленні відпелювативних і відонімних прізвиськ та поділі їх на групи за мотивами номінації [13; 9; 12; 14; 5].

Неофіційні номінації жителів села Лихачівка диференційовано на такі семантичні групи:

1) **прізвиська, що вказують на зовнішні ознаки носія:** *Лиса* (жінка з рідким волоссям), *Шпонька* (маленького зросту), *Ляля* (невисока, приваблива), *Масний* (постійно текла слина з рота), *Кулинка* (красиво підв'язувалася хусткою), *Глухенька* (жінка недочувала), *Кривенька* (шкутьильгала на одну ногу);

2) **прізвиська, що вказують на особливості поведінки, характер носія:** *Сироватка* (підступний, хитрий чоловік), *Бесур* (відлюдкуватий), *Квашко* (безхарактерний), *Чушко* (підступний, злий), *Тягун* (носій зраджував дружині);

3) **прізвиська, пов'язані з певним випадком із життя, вчинками носія:** *Ретеша* (чоловік склав копицю сіна, відійшов, помилювався і сказав: «Ой, як я гарно нарегешив»), *Пенсіонер* (хлопця 15 років підмовили вистрілити в уповноваженого, який приїхав організувати колгосп, за це він отримав 10 років виправних робіт у Сибіру, а після звільнення залишився там працювати. Через шкідливість праці рано став пенсіонером, повернувся в рідне село Лихачівка, його пенсія в кілька разів перевищувала ту, що отримували місцеві жителі), *Собаченко* (розвів багато собак, тоді як у Лихачівці майже ніхто собак не тримає);

4) **прізвиська, що відображають особливості мовлення носія.** У Лихачівці здавна беруть чистоту мови (вживають звертання лише

в кличному відмінку, батька номінують тільки українським варіантом *тато*, донині використовують шанобливу форму звертання на «Ви» до бабусі й дідуся, дехто й до батьків). Старше покоління опитуваних так і зауважує: «Важливо, щоб в людини річ гарна була». Тому будь-які мовленнєві особливості відразу привертають увагу, що й відображається у прізвиськах: *Кабичка* (носій часто вживав слово *каби*), *Кадетка* (маленькою всім казала: «А каде ти йдеш?»), *Рекало* (різка вимова звука *р*), *Бас*, *Володька Го-Го* (чоловіки із занадто гучним голосом);

5) **прізвиська, пов'язані з діяльністю носія.** Конотативно нейтральними є прізвиська, які безпосередньо вказують на професію номіната: *Гончар*, *Швець*. Виявлено й асоціативно-метонімічні іменування: *Клинець* (чоловік колись просив милостиню, давали йому ромбовидне печиво – клинець), *Брик* (робив брочки), *Лавушниця* (продавчиня в магазині, який звався в селі «лавкою»), *Студік* (працював на машині «Студебекер»);

6) **прізвиська, що транспонувалися з сімейно-інтимної сфери:** *Кісонька* (так називала бабуся онучку), *Доня* (батько так ніжно називав дочку), *Коротулька* (бабуся іменувала онука). Релевантною ознакою вживання ласкавих номінацій у сім'ї є інтимність, для близьких співрозмовників «такі найменування стають своєрідними табуйованими позначеннями, які старанно приховують від інших і використовують лише наодинці» [16, с. 20]. «Мова ласки» обслуговує двох конкретних людей, тому застосування афектонімів у присутності сторонніх зазвичай спричинює висміювання, а миле адресатові звертання може перетворитися на неприємне прізвисько [17, с. 62];

7) **прізвиська, утворені за місцем проживання:** *Дмитро Горов'ячий* (живе на горі). У цій групі представимо також відонімні номінації: *Серб* (чоловік служив у Сербії), *Фесечка* (жінка раніше жила на хуторі Фесики);

8) **прізвиська з утраченою мотивацією,** причини появи номінацій стерлися з пам'яті мешканців села: *Штанка*, *Бабунь*, *Бардачок*, *Глушак*, *Зозуль*, *Кабелик*, *Кусака*, *Махачка*, *Шкінь*, *Чижко*;

9) **відантропонімні прізвиська (відіменні, відпрізвищеві).** Надзвичайно креативними є творці відіменних прізвиськ, вони вдаються до таких унікальних модифікацій імені, що відразу простежується конотація, мотиваційне тло неофіційних номінацій. Наприклад, норавливих, сварливих жінок називали *Пріса* (контаміноване прізвисько від *Пріська* + *оса*), *Гапца* (< *Гапка*), гордовиту жінку – *Нацуля* (< *Анастасія*), товсту жінку, з важкою ходою – *Ольгепя* (контаміна-

ція слів *Ольга* + *гепати*), простакуватого чоловіка *Івана* – *Наванько*, негативно конотованими є номінації чоловіків *Савура* (< *Сава*), *Юхимака* (< *Юхим*). Позитивну оцінку репрезентують іменування *Веля* (< *Векла*), *Катюша* (< *Катерина*), *Сєня* (< *Оксана*), носії таких прізвиськ – привітні й доброзичливі. Чоловіків маленького зросту номінували демінутивами *Юхимець* (< *Юхим*), *Сашенька* (< *Олександр*), у цьому разі задіяна семантика зменшеності, характерна для демінутивних суфіксів. Дружину *Сашеньки*, значно вищу за свого чоловіка, жартома назвали усіченим прізвиськом *Натал*, намагаючись підкреслити маскулінність такої зовнішньої ознаки. Мовленнєві особливості носія також позначаються на відіменних прізвиськах: *Купріська* (жінка до слів додає часточку *ку*: *купішла*, *кузнайшла*), *Хабій* (маленьким не вимовляв своє ім'я *Авдій*), *Трьохим* (така вимова імені передає гаркавість носія).

Незрозумілими виявилися мотиви творення деяких відантропонімних номінацій: *Галюшта* (< *Галина*), *Олександрюца* (< *Олександра*). Власне лінгвальна інформація (негативно забарвлені лексеми) не збігається з екстралінгвальною (носії цих номінацій – тендітні, невисокі жінки з доброю вдачею).

Односельців, прізвища яких не повторювалися, номінують відпрізвищевими неофіційними іменуваннями із суфіксами *-ач/-яч*: *Карманячий* (< прізвище *Карманний*), *Шилячий* (< прізвище *Шило*), *Бихкалячий* (< прізвище *Бихкало*), *Бородавчачий* (< прізвище *Бородавка*), *Сорокотяжачий* (< прізвище *Сорокотяга*), *Вусичачий* (< прізвище *Вусик*). Зафіксовано прізвисько, утворене шляхом редеривації: *Пивовар* (< *Пивоваренко*).

У досліджуваній місцевості поширені також родичівські, або генесіонімічні, прізвиська, зокрема андроніми – прізвиська за назвою чоловіка (*Варька Костева*, *Палазя Трьохима*), гінеконіми – прізвиська за назвою дружини (*дід Дунь*, *Микола Донін*), патроніми – прізвиська за назвою батька (*Ліда Головина*, *Котлярівна*), метроніми – прізвиська за назвою матері (*Іван Настунин*, *Володька Соньчин*), пропатроніми – прізвиська за назвою діда (*Людмила Ісаччина*), прометроніми – прізвиська за назвою баби (*Катерина Сеніна*, *Надька Орецина*). Лексично базою для таких одиниць слугують переважно неофіційні іменування родичів (розмовні варіанти імен, індивідуальні прізвиська).

У Лихачівці побутує традиція використання й сімейно-родових прізвиськ, що передаються в спадок від покоління до покоління. Наприклад,

кожного члена родини Перепелиць називають *Миколячий* чи *Миколяча*, а увесь рід (чотири покоління) іменують *Миколи* (рід був започаткований Миколою). Зазвичай сімейно-родові прізвища походять від імен, прізвищ чи неофіційних номінацій чоловіків – засновників роду (*Архипи, Пилипи, Гаврилячі, Гриничачі, Макарячі, Кирилки, Логвини, Марчачі, Онищачі, Гончарі, Клинци, Бардаки*). У ситуаціях, коли жінка самотужки ростила дітей (була одинокою матір'ю чи вдовою), її ім'я лягало в основу сімейно-родового прізвища: *Марущачі, Ольжачі*.

Крім прізвищ, які давали конкретній особі, в цій місцевості побутують і номінації для колективу, об'єднаного однією територією: мешканців, які живуть уздовж річки, називають *Бережанни*, а тих, чий хати розміщені на центральній вулиці Лихачівки, – *Селяни*.

Емоційне тло прізвищ буває різним. Деяким одиницям притаманне позитивне емоційно-оцінне забарвлення, автори неофіційних номінацій охоче підкреслюють «хорошість» у зовнішності, характері чи поведінці носія: наприклад, симпатичну, з тонкою талією жінку називають *Котушечкою*. У прізвищах, на думку М. Сумцова, «проявляється одна з найважливіших особливостей народного світосприйняття – схильність до гумору» [15, с. 215], тому навіть негативно забарвленим іменуванням жителів Лихачівки притаманна не агресія чи презирство, а легка насмішка, добродушна іронія, при цьому вони є «найпотужнішим знаряддям мовленнєвої критики» [13, с. 172]. Наприклад, односельців, які полюбили «стрибати в гречку», прозвали *Тягуном* і *Бабичем*. Емоційно нейтральними в досліджуваному регіоні є всі сімейно-родові й родичівські прізвища, похідні від антропонімів, вони виконують лише розрізнявальну функцію, тому в мовному континумі села використовуються не тільки позаочі, а й при безпосередньому контакті з іменованим.

Щодо структури прізвищ, то тільки монолексемні індивідуальні номінації було зафіксовано в досліджуваному регіоні, деякі з них поєднують з ім'ям носія: *Дмитро Горов'ячий, Марфа Лиса*. Генесіонімічні й сімейно-родові прізвища для точнішої ідентифікації особи вживають зазвичай з іменем, здебільшого з його розмовно-побутовим варіантом, принагідно модифікують і імена, якщо йдеться про тезок: *Марійка Лошкиняча, Маруся Миколяча, Манька Архип'яча*. Одночленими є родичівські прізвища, утворені за допомогою іменникових суфіксів: *Головиха, Кочубейка*.

Дериваційний аналіз засвідчив, що індивідуальні прізвища творяться здебільшого лексико-

семантичним способом. Відапелятивні прізвища онімізуються (*Бас, Ляля, Гончар*), трансонімізація представлена неофіційними іменуваннями відантропонімного походження (*Саишенька, Катюша, Юхимець*). Багатогранністю прізвищ детерміноване поширення деяких різновидів і морфологічного словотворення: редеривації, контамінації, редуплікації.

Сімейно-родові й родичівські прізвища творяться суфіксальним способом. Варто зазначити продуктивність окремих словотвірних типів. Так, сімейно-родові прізвища утворюють за такою моделлю: увесь рід номінують множинною формою без афіксів (*Миколи, Архипи, Пилипи, Ністратії, Кирики, Баси, Кармани, Секеди, Серби, Штагани*) або ж із суфіксами **-ач-/-яч-**: *Овечачі, Мусурчачі, Гаврилячі, Романячі, Самілячі, Юрчачі, Яківчачі, Іванчачі*, окремо ж кожного члена завжди називають номінацією із суфіксом **-ач- / -яч-**: (*Миколячий (-а), Архип'ячий (-а), Пилип'ячий (-а), Ністратіячий (-а), Киричачий (-а), Басячий (-а), Карманячий (-а), Юрчачий (-а)*).

Жіночі й чоловічі генесіонімічні прізвища творяться переважно за допомогою суфіксів **-ин-/-ін-**: *Микола Донін, Лідка Головина, Тамарка Радчишина, Митько Фросін, Тамара Зінчина, Володька Лавушиничин*. Саме такі форманти є найпродуктивнішими в Центральній Україні. Поодинокими в досліджуваному регіоні є приклади родових прізвищ із суфіксом **-ев-** (*Варька Костева*), **-ач- / -яч-** (*Галька Савуряча*), **-их-** (*Головиха, Шариха, Чушиха*), **-к-** (*Северинка, Кочубейка, Гриничка, Маслійка*). Зафіксовано номінацію з давнім патронімічним формантом **-івн-**, який використовували для творення неофіційних номінацій дочок: *Котлярівна* < прізвище *Котляр*.

Цікавою є структура гінеконіма *Дунь*: маскулінна форма жіночого імені якнайкраще експлікує відтінок іронії, з якою ставляться в соціумі до чоловіків, що підкоряються у всьому дружині. Морфологічне обігрування номінації *Дуня* пов'язане зі зміною її узуальної родової належності за допомогою морфемно-морфемної субституції, що полягає в заміні морфем вихідного слова іншою морфемою. Задіяний такий різновид замінного словотворення, як трансфлексація; саме зміна закінчень – носіїв граматичного значення роду – дає змогу моделювати ефект мовної гри з жартівливим відтінком.

Висновки. Прізвища – найбільш яскрава й колоритна частина сільського антропонімікону. У сільській місцевості, зокрема в досліджуваному нами регіоні, саме вони відіграють роль основних ідентифікаторів особи в усному дискурсі. Помітною є екстралінгвальна інформа-

тивність неофіційних іменувань, яка слугувала основою для виокремлення 9 груп прізвиськ за мотивами номінації. Широко представлені прізвиська, що вказують на зовнішні і внутрішні ознаки носія, оскільки саме зовнішність, риси характеру людини насамперед привертають увагу оточення. Особливими є також номінації, похідні від імен, що зазнали певних фонетико-словотвірних модифікацій. Домінують у вжитку лихачівців сімейно-родові й генесіонімічні прізвиська, більшість із них функціонує як двочленна антропоформула (ім'я + прізвисько). У процесі

дериваційного аналізу з'ясовано, що для неофіційних іменувань основними є два способи творення – лексико-семантичний і морфологічний (суфіксація). Найвищу продуктивність у цій місцевості виявляють суфікси **-ач/-яч-**, **-ин/-ін-**. Безперечно, різноманітний спектр прізвиськ села Лихачівка Котелевського району Полтавської області є важливим складником неофіційної української антропосистеми. Збагаченню фонду неофіційних назв українців сприятиме вивчення прізвиськ інших сіл Полтавщини, що й визначає перспективу подальших наукових пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Масенко Л.Т. Українські імена і прізвиська. Київ : Товариство «Знання» УРСР, 1990. 48 с.
2. Антонюк О.В. Лексико-семантична група прізвиськ, що вказують на звички, уподобання, вчинки людини (на матеріалі антропонімії Донеччини). *Актуальні питання антропоніміки*. Київ, 2005. С. 25–30.
3. Федотова Н.М. Сучасні прізвиська Луганщини: когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2008. 20 с.
4. Чабаненко В.А. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя, 2005. 320 с.
5. Шульська Н.М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.
6. Близнюк Б., Будз М. Сучасні гуцульські прізвиська. *Наук. записки. Сер. «Мовознавство»*. Кіровоград, 2001. С. 93–95.
7. Лесюк М. Прізвиська жителів гуцульських сіл. *Przezwiseka i przydomki w językach słowiańskich. Część 1. / pod redakcją Stefana Warchol*. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998. S. 227–240.
8. Бучко Г.Є., Бучко Д.Г. Народно-побутова антропонімія Бойківщини. *Linguistica slavica* : ювілейний збірник на пошану І.М. Железняк. Київ : Кий, 2002. С. 3–14.
9. Наливайко М.Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2011. 19 с.
10. Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 671 с.
11. Кравченко Л.О. Сучасні прізвиська Полтавщини. *Studia Slavistica*. Випуск 9: Ономастика. Антропоніміка : зб. наукових статей. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2009. С. 150–158.
12. Тимінський М.В. До проблеми мотиваційної класифікації сучасних індивідуальних прізвиськ. *Мовознавство*. 1987. № 3. С. 64–68.
13. Кравченко Л.О. Українська ономастика: антропоніміка : навчальний посібник. Київ : Знання, 2014. 239 с.
14. Щербина Т.В. Неофіційні особові найменування в говірці села Журавки Шполянського району Черкаської області. *Мовознавчий вісник*. 2015. Вип. 20. С. 10–15.
15. Сумцов Н.Ф. Малорусские фамильные прозвания. *Киевская старина*. 1885. Т. XI. С. 215–228.
16. Денисова Т.Т. Прозвища как вид антропонимов и их функционирование в современной речевой коммуникации (на материале прозвищ Шумячского и Ершичского районов Смоленской области) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Смоленск, 2007. 26 с.
17. Мокляк О.І. Лінгвопрагматичні характеристики українських афектонімів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Полтава, 2015. 284 с.

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

SEMANTIC AND SYNTACTIC FEATURES OF EXPLANATORY CONSTRUCTIONS IN SCIENTIFIC DISCOURSE

Олійник Е.В.,

orcid.org/0000-0003-1513-6026

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та славістики

Бердянського державного педагогічного університету

Увагу нашої статті зосереджено на з'ясувальних складнопідрядних реченнях як одному з ресурсів, що допоможе осягнути специфіку синтаксичної організації наукового дискурсу. І хоча з'ясувальні конструкції є найпоширенішим різновидом складнопідрядних речень, сьогодні немає монографічних описів їх функціонування у науковому стилі сучасної української мови. Оскільки семантичні особливості з'ясувальних складнопідрядних речень цілком залежні від сфери вживання, доречно дослідити їх у науковому мовленні, що дозволить зробити внесок у розвиток теорії наукового дискурсу. Недостатність лінгвістичного опису проблематики наукових текстів, їх організації та засобів вираження зумовлює актуальність нашої розвідки.

У роботі здійснено аналіз семантико-синтаксичних особливостей складнопідрядних з'ясувальних речень, які функціонують у науковому дискурсі, зокрема визначено роль з'ясувальних конструкцій у науковому тексті; схарактеризовано лексичне навантаження та різноманітність опорних слів, котрі приєднують підрядну частину досліджуваних одиниць у науковому стилі.

Дослідження засвідчило, що науковий дискурс як сфера функціонування з'ясувальних складнопідрядних речень має величезний потенціал, оскільки саме в ньому спостерігаємо можливість значного розкриття структурно-семантичних можливостей такого типу складнопідрядних речень.

Означені речення в науковому стилі відіграють провідну роль як у формуванні структурно-композиційних параметрів тексту, так і в організації його концептуально-змістового наповнення. Такі можливості реалізації зумовлені антропоцентричністю з'ясувальних конструкцій, що передбачає широку перспективу їх трансформації та підлаштуваності під вимоги сфери вживання.

Доведено, що специфіка з'ясувальних конструкцій у науковому стилі визначає низку структурно-семантичних тенденцій їх розвитку, зокрема розширення типового спектру лексем зі значенням передачі інформації через уведення лексико-семантичної групи дієслів зі значенням мислення тощо.

Ключові слова: з'ясувальні складнопідрядні речення, науковий дискурс, семантика, опорне слово, інтелектуальна діяльність.

The focus of our article is on explanatory complex sentences as one of the resources that will help to understand the specifics of the syntactic organization of scientific discourse. Although explanatory constructions are the most common type of complex sentences, today there are no monographic descriptions of their functioning in the scientific style of the modern Ukrainian language. The semantic features of explanatory complex sentences depend entirely on the scope of use, so it is appropriate to explore them in scientific speech, which will contribute to the development of the theory of scientific discourse. The insufficiency of the linguistic description of the problems of scientific texts, their organization, and means of expression determines the relevance of our research.

The author of the work analysed the semantic and syntactic features of complex explanatory sentences that function in the scientific discourse, in particular, determined the role of explanatory constructions in the scientific text; characterized the lexical load and the variety of keywords that connect the subjunctive part of the studied units in the scientific style.

The research showed that scientific discourse as a sphere of functioning of explanatory complex sentences has a huge potential, as we see in it the possibility of significant disclosure of structural and semantic possibilities of this type of complex sentences.

These sentences in the scientific style play a leading role in the formation of structural and compositional parameters of the text, and the organization of its conceptual and semantic content. Such possibilities of realization are caused by the anthropocentricity of explanatory designs that provide a wide prospect of their transformation and adaptation to requirements of the sphere of application.

It was proved that the specificity of explanatory constructions in the scientific style determines the number of structural and semantic trends in their development, in particular, the expansion of the typical range of tokens with the meaning of information transmission through the introduction of a lexical and semantic group of verbs with meaning, etc.

Key words: explanatory complex sentences, scientific discourse, semantics, basic word, intellectual activity.

Постановка проблеми. Науковий стиль уважають одним із провідних функційних різновидів сучасної української літературної мови, що має дуже широку сферу застосування. Це особлива мовна

сфера, специфіка якої визначається переважно характером реалізації в ній інтелектуальної діяльності. Саме сфера наукового спілкування має на меті найбільш точне, логічне, однозначне висловлення

думки. Головною формою думки у науковій мові постає поняття, а мовне втілення динаміки мислення здійснюється через судження й умовисновки, хід логічних роздумів особливо підкреслений.

Тому сьогодні надзвичайно важливим для науки як галузі реалізації мовних одиниць є вивчення лексичних і граматичних аспектів наукового стилю, форм об'єктивації наукового знання, а також дослідження структурно-композиційних особливостей наукових текстів.

Поле нашого зору зосереджено на з'ясувальних складнопідрядних реченнях як одному з ресурсів, що допоможе осягнути специфіку синтаксичної організації наукового дискурсу. І хоча з'ясувальні конструкції є найпоширенішим різновидом складнопідрядних речень, сьогодні немає монографічних описів їх функціонування у науковому стилі сучасної української мови. Оскільки семантичні особливості з'ясувальних складнопідрядних речень цілком залежні від сфери вживання, доречно дослідити їх у науковому мовленні, що дозволить зробити внесок у розвиток теорії наукового дискурсу. Недостатність лінгвістичного опису проблематики наукових текстів, їх організації та засобів вираження зумовлює актуальність нашої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми наукового тексту стали об'єктом пильного вивчення українських і зарубіжних дослідників: Р. Алікаєва, М. Арделян, О. Баженової, І. Білодіда, А. Васильєвої, З. Висоцької, М. Кожиної, А. Коваль, М. Котюрової, О. Крижанівської, Н. Непійводи, М. Пешак, О. Покровської, С. Руденко, Л. Сапожнікової, П. Селігея, Л. Славгородської, А. Суперанської, О. Троянської та ін.

Синтаксичні параметри наукової мови почали детально вивчати ще із 20-х рр. минулого століття (О. Курило, О. Синявський).

За твердженням І. Вихованця, розвиненість мови, її здатність до використання в науковій сфері великою мірою визначаються розвитком синтаксичної будови, оскільки синтаксис забезпечує реальне втілення двох основних функцій мови – комунікативної та пізнавальної [4, с. 204].

Постановка завдання. Мета роботи – описати семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних з'ясувальних речень, котрі функціують у науковому дискурсі. Для досягнення мети розв'язуємо такі завдання: визначити роль з'ясувальних конструкцій у науковому тексті; схарактеризувати особливості семантики опорних слів, що приєднують підрядну частину досліджуваних одиниць, і проаналізувати їх різноманітність у науковому стилі.

Виклад основного матеріалу. З'ясувальне складнопідрядне речення утворює синтаксичну єдність, у якій у головній частині окреслено *спосіб передачі* мовленнєво-мисленнєвої, експресивної або емоційно-оцінної діяльності суб'єкта, а в підрядній – *конкретний зміст* мовлення, думки, споглядання, оцінки: **К.-Г. Юнг колись стверджував, що людська психіка своїми коренями уходить в органіку, хімізм і далі в неорганічну матерію, підкреслюючи тим самим її родинні зв'язки з природно-космічними процесами та явищами** [10, с. 45]; *Подорожуючи у 1916 р. по Японії, Р. Тагор помітив, що вірші японців – це насамперед вірші-картини, а не вірші-пісні, бо розуміє японець очима, а не розумом* [13, с. 19].

У сучасних лінгвістичних студіях простежено думку, що з'ясувальне складнопідрядне речення є найбільш антропоцентричною моделлю складного речення, оскільки в його головній частині обов'язково наявні лексеми, котрі передають певний вид мовленнєвої, інтелектуальної, емоційної діяльності людини тощо.

Сутність змістових відношень між частинами з'ясувального речення, їх темпоральна та ментально-просторова різнорядність зумовлюють особливий характер цих конструкцій, оскільки в них експлікується не тільки результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності, але і спосіб його досягнення, оцінка тощо. Складнопідрядні з'ясувальні речення дозволяють визначити специфіку такої діяльності в межах певної сфери її реалізації. Головну роль у цьому відіграє семантика опорних слів, що приєднують підрядну частину. Саме опорне слово в окреслених реченнях є не лише найважливішим компонентом головної частини, але і зв'язним елементом предикативних одиниць, які утворюють «контактну рамку» (С. Ільєнко), як-от: *[говорити, що]; [вважати, що]; [добре, що]* тощо.

У ролі опорного слова головної частини з'ясувального складнопідрядного речення найзатребуванішими постають дієслова, рідше – віддієслівні іменники, предикативи [11, с. 43–45]. У головній частині з'ясувальних конструкцій, що функціують у науковому дискурсі, можна виділити такі семантичні групи опорних дієслів:

1) мовлення (*говорити, заявляти, зауважувати, мовити, признаватися, твердити, стверджувати* тощо): *Це змусило деяких його критиків заявити, що цього не можна робити, бо соціальні та моральні міркування є важливими чинниками утворення права і не дають йому можливості узаконити зловживання владою* [12, с. 93]; *Та й сам Олександр Петрович обмовляється, що дані*

характеристики неоднаковою мірою стосуються різних груп пролетаріату: більше – освічених і висококваліфікованих, менше – малокваліфікованих робітників і сільськогосподарського пролетаріату [8, с. 25]; Сімдесят років нам **твердили**, що найбільший ворог науки є Церква, вона обмежує свободу науки, бере в полон, нищить [10, с. 120]; Результати проведених досліджень **дають підстави стверджувати**, що за використання ОМК рослини пшениці озимої формували потужну кореневу систему з покращеними морфологічними показниками порівняно з контролем [1, с. 60];

2) розумової діяльності (вважати, відзначати, зазначати, знати, пам'ятати, розуміти тощо): Р. Штаммлер також **вважав**, що юридичні науки виникають, усталюються та починають діяти незалежно від державної організації [12, с. 98]; Вони **відзначали**, що інформаційним називається суспільство, в якому обробкою інформації зайнято більше людей, ніж обробкою сировини і матерії [13, с. 42]; Так, Г. Кельзен **зазначає**, що аналітична чистота будь-якої теорії права може бути скомпрометована введенням до неї визначеного Дж. Остіном психологічного чинника [12, с. 91]; Слід **пам'ятати**, що судження, на відміну від твердження, не має психологічного відтінку; знаходячи своє втілення у мові, не залежить від неї, може формулюватися різними реченнями тієї самої мови [7, с. 58];

3) узагальнення, висновку (впливати, виявлятися, підкреслювати, показувати, виходити, приходити до висновку тощо): З **формули впливає**, що, зменшуючи товщину діелектрика між пластинами або збільшуючи площу перекривання пластин, можна дістати конденсатор більшої ємності [6, с. 33]; Ми **з'ясували**, що рухомі носії зарядів у провіднику переміщуються під дією зовнішнього електричного поля доти, доки не вирівняються потенціали всіх точок провідника [6, с. 38]; **Отож, виходить**, що істина суб'єктивна, цебто залежить від суб'єкта, а це вело до етичного релятивізму, який переростав у виправдання аморалізму [5, с. 88]; Порівнюючи метафізику з математикою, кенігсберзький мислитель **дійшов висновку**, що метафізика не є наукою, і спробував дати відповідь на запитання: чи можлива наукова метафізика? [13, с. 6];

4) інформації (писати, інформувати тощо): З цього приводу Г. Шпет **писав**, що «моральне», «практичне» мало для нього значення не лише пріоритету інтересу і важливості, але змушувало його розв'язувати і теоретичні проблеми філософії, висуюючи завжди перед його розумовим поглядом власні вимоги [13, с. 36];

5) відчуття, сприймання (бачити, спостерігати, уявляти, з'ясувати, передбачати тощо): Зазначений договір завжди **передбачає**, що договір про закупівлю не спрямований на розмежування компетенції органів управління та не стосується реалізації владної управлінської функції замовником [2, с. 7].

За нашими спостереженнями, одна з основних тенденцій функціонування складнопідрядних з'ясувальних конструкцій у науковому стилі – збільшення складу опорних слів зі значенням передачі інформації.

У сучасній українській мові існує великий спектр дієслівних та іменних лексем, але багато з них через різні причини є непридатними для наукового дискурсу, оскільки можуть бути звернені до емоційної сторони усного мовлення (*кричати, мовити, теревенити, базікати*). Непридатність подібних засобів для наукового стилю цілком очевидна, проте вимоги різноманітності сигналів «уведення» чужого слова істотні й для наукових текстів.

Лексична різноманітність опорних слів у науковому стилі досягається насамперед через введення лексем зі значенням мислення (можуть указувати на процес мовлення), а також за допомогою лексем інших семантичних груп (*підкреслювати, вказувати, зазначати, помічати тощо*), які зазнають певних семантичних трансформацій, позначаючи процес передачі інформації: *Погоджуючись із німецькими мислителями щодо предмета філософії, Міхневич підкреслює, що саме розвиток художньої творчості, ремісничої, політичної, суспільної діяльності, є умовою виникнення філософії, позаяк вони стимулювали розумову діяльність та розвиток свідомості* [13, с. 8]; *Це, на думку Л. Хелмса і У. Сурела, вказує, що політична опозиція – це здебільшого квазіоднорідна композиція/структура у складі парламентської меншості (акторів/гравців парламентської меншості), які не змогли увійти до композиції уряду* [3, с. 54]; *В.К. Колпаков зазначає, що роль реєстраційної процедури полягає переважно в підтвердженні юридичних фактів* [2, с. 8].

Залучення дієслів зі значенням мислення до головної частини досліджуваних конструкцій у науковому дискурсі цілком зрозуміло й передбачувано, оскільки, з одного боку, процеси мовлення і мислення онтологічно пов'язані, а з іншого – дієслова зі значенням мислення становлять велику лексико-семантичну групу, значна частина якої не має емоційно-оцінних компонентів.

Семантичний потенціал лексем такого типу в науковій мові може використовуватися по-різному: може знівелюватися до базової семи

на позначення процесу мовленнєвої діяльності або актуалізуватися, і тоді застосовуються додаткові семантичні компоненти.

Нівеляція семантичних відмінностей опорних слів зазвичай зумовлена їх близькістю у викладі, однорідному за тональністю оцінки, наприклад, у «неупередженому» описі поглядів: *Піфагор уважав, що світ упорядковують числа, а Левкіп і Демокрит обґрунтували атомістичну концепцію. Великий філософ Платон розробив вчення про «ідею», з якого розпочинається об'єктивний ідеалізм. Його учень Аристотель стверджував, що кожна річ – це єдність матерії та форми, які не можуть існувати окремо. Зрозуміло, що давньогрецька філософія закладає основи раціоналізму у філософії* [5, с. 20].

Актуалізація семантичного потенціалу лексеми характерна також для викладення історії питання або для полемічних фрагментів, де суттєвою є вказівка не лише на факт мовленнєвої діяльності, але й експлікація її особливостей: припущення, переконання, упевненість тощо: *Давні греки вважали, що спочатку існувала передфілософія, що проявлялася в трьох різновидах: гомерівському, гесіодівському й орфічному. Насамперед ідеї передфілософії в античному релігійно-мітологічному варіанті відтворені в безсмертних поемах «Іліада» й «Одіссея», які традиційно приписують легендарному співцеві Гомеру. Звісно, треба зважати на те, що до названих поем слід підходити як до художніх творів, у які вкраплені питання світогляду, що дає підстави ставитися до них і як до форм передфілософії античного часу. Доцільно зауважити, що в «Іліаді» наголошено, начебто світобудова становить єдність трьох частин: Землі як нерухомої площини заокругленої форми, а також рівно віддалених від неї Неба, підтримуваного стовпами, і Підземелля. У поемі зазначається, що все, – не виняток і боги, – пішло від Океану, чим спричинена кровна спорідненість олімпійських мітологічних істот* [5, с. 71]; *Мислитель переконаний, що здатність людини до пізнання безумовного є її природною сутнісною рисою, закладеною самим Творцем* [13, с. 9].

Семантична трансформація опорних слів зі значенням мислення має свою специфіку. Реалізація семантичного потенціалу дієслів зі значенням мислення, які у науковому дискурсі мають можливість означати передачу інформації, передбачає різну міру актуалізації ментальної семи: повну, часткову і знівельовану.

Повна актуалізація ментальної семи супроводжує спробу проникнення до приватного світу

чужої свідомості (Б. Рассел). У науковому дискурсі подібні спроби побудовані на основі аналізу відомих праць, проте ніяка глибина розуміння (лише інтерпретує, а отже, змінює чужу думку) не дає права на достовірність припущення, тому в тих випадках, коли автор дійсно намагається осягнути приватний світ іншого дослідника, він, слушно, супроводжує свої припущення вказівками на їхню можливу недостовірність: *Переймаючись питаннями походження життя, філософ [Емпедокл] займався розв'язанням проблеми співвідношення частини і цілого, оскільки вважав, що спочатку виникли окремі живі органи. Приміром, він писав, що спочатку виникло багато голів без карку і шиї, блукали голі руки без пліч, а самотні очі без лобів. Ці роз'єднані члени зійшлися завдяки силі любові – і почали виникати живі істоти, з яких вижили тільки пристосовані. Емпедокл дійшов висновку, що людина не спроможна сприйняти швидкості світла, бо вона дуже велика* [5, с. 84].

Часткова актуалізація ментального компонента семантики разом із набуттям семи «передача інформації» припускає наявність експлікованих підстав для об'єктивації сфери чужої думки. Подібна семантична трансформація зазвичай пов'язана зі значною (проте обґрунтованою) мірою втручання в чуже слово: *Водночас Платон зазначає, що речі причетні до ідеї, бо будь-яка річ виникає через її причетність до особливої сутності. Присутність означає, що ідеї присутні в речах як їхній зразок і прообраз. Проте філософ признається, що сам не зрозумів остаточно таких взаємин. Платон стверджує, що в усіх речах наявна сила світового архітектора, який створив цей світ* [5, с. 98]. У подібних випадках ступінь і виправданість втручання в чуже мовлення й думку можуть бути остаточно встановлені тільки на основі порівняння першоджерела з повторною інтерпретацією. Таке використання дієслів зі значенням мислення передбачає, що основна відповідальність за наведені слова лежить на цитувальникові, тому подібний спосіб уведення чужого слова потребує ґрунтовного вивчення першоджерела й досвіду потракування чужої думки.

Нерідко спостерігаємо приклади, коли часткове пряме цитування підкреслює наближеність переказу та, відповідно, значну міру нівеляції ментальної семи в опорному слові: *Зокрема, А.В. Наумов вказує, що у ряді випадків теорія об'єкта злочину як суспільних відносин «не завжди спрацьовує»* [9, с. 22].

Зміст стверджувальної цитати може бути й більшим, у таких випадках наведена думка стає

ніби своєрідною тезою, котру підтверджує «пряма мова» цитованого: *Зберігає свою актуальність застереження Д. Чижевського, що «ми знаходимося у досить скрутному становищі, коли хочемо схарактеризувати українську філософську думку, бо ми можемо з повною певністю сказати, що маємо тут справу лише з початками і наміченням думок, які можуть бути розвинені в дальшій філософській творчості українських мисленників майбутнього». Наш історик національної філософії наголошував, що український великий філософ може з'явитися лише в майбутньому* [5, с. 29].

Пропонована в науковому дискурсі градація «ментальності» дієслів зі значенням мислення відображає динамічність у взаємодії мови та мовлення, а також показує складність взаємовідношень експлікованого та не експлікованого в науковому тексті.

Висновки. Науковий дискурс як сфера функціонування з'ясувальних складнопідрядних речень

має величезний дослідницький потенціал, оскільки саме в ньому спостерігаємо можливість значного розкриття структурно-семантичних і функційних можливостей такого типу складнопідрядних речень.

Досліджувані речення в науковому стилі відіграють провідну роль як у формуванні структурно-композиційних параметрів тексту, так і в організації його концептуально-змістового наповнення. Такі можливості реалізації зумовлені антропоцентричністю моделі з'ясувальних конструкцій, що передбачає широку перспективу їх трансформації та підлаштованості під вимоги сфери вживання.

Специфіка з'ясувальних конструкцій у науковому стилі має низку структурно-семантичних особливостей їх розвитку, зокрема розширення кола лексем зі значенням передачі інформації через уведення лексико-семантичної групи дієслів зі значенням мислення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агроекологічний журнал. 2018. № 1. 183 с.
2. Адміністративне право і процес. 2018. № 3 (22). 136 с.
3. Актуальні проблеми політики. 2016. Вип. 58. 316 с.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : «Пульсари», 2004. 398 с.
5. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с.
6. Засєкіна Т.М., Засєкін Д.О. Фізика і астрономія : підручник для 11 класу. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 304 с.
7. Ковалів Ю.І. Абетка дисертанта: методологічні принципи написання дисертації : посібник. Київ : Твім інтер, 2009. 460 с.
8. Константінова В.М. Соціокультурні аспекти урбанізаційних процесів на Півдні України (друга половина XIX – початок XX століття). Запоріжжя, 2011. 100 с.
9. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с.
10. Наука і цінності людського буття : колективна монографія / за заг. ред. В.П. Мельника. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 550 с.
11. Олійник Е.В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2010. 136 с.
12. Філософія права : підручник / за заг. ред. О.Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.
13. Філософські обрії. 2012. Вип. 28. 224 с.

ФОРМУВАННЯ ВТОРИННОЇ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ

FORMATION OF THE SECONDARY LANGUAGE IDENTITY IN THE CLASSES OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A FOREIGN LANGUAGE: MODERN APPROACHES TO LEARNING

Пилипенко-Фріцак Н.А.,

orcid.org/0000-0002-5261-582X

*викладач кафедри мовної підготовки іноземних громадян
Сумського державного університету*

Статтю присвячено огляду сучасних підходів до навчання іноземців української мови, виокремленню та висвітленню пріоритетних підходів, за допомогою яких формується та всебічно розвивається вторинна мовна особистість студента. У роботі використано теоретичні загальнонаукові методи пізнання: вивчення, аналіз, систематизацію й узагальнення інформаційних джерел державного, європейського та міжнародного рівня. У розвідці вторинна мовна особистість трактується як мовна особистість, формування якої відбувається у процесі навчання другої (нерідної) мови. Процес формування вторинної мовної особистості розглядається у контексті стандартизованої мовної освіти іноземців в українських вишах і розуміється як процес, спрямований на розвиток провідних компетенцій, що реалізується у єдності трьох напрямів: комунікативного, загальнонаукового, адаптаційного. У статті з'ясовано сутнісне розуміння поняття «підхід до навчання» взагалі та «підхід до навчання української мови» зокрема. Виокремлено та схарактеризовано такі підходи до навчання іноземних студентів української мови, як-то: комунікативний, діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований. З огляду на гуманістичну парадигму розвитку національної освіти та визнання пріоритетним принципом людиноцентризму розглянуто спрямованість роботи Сумського державного університету на реалізацію компетентнісної моделі освіти через студентоцентроване навчання як базовий принцип. Доведено переваги застосування на заняттях української мови як іноземної особистісно орієнтованого підходу через його направленість на особистість студента та компетентнісного, який передбачає набуття загальних (базових, основних) і предметних (професійних) компетенцій.

Ключові слова: українська мова як іноземна, вторинна мовна особистість, підходи до навчання, студентоцентризм, компетентнісний підхід, особистісно орієнтований підхід.

The article is devoted to the review of modern approaches to teaching foreigners the Ukrainian language, highlighting the priorities through which the secondary language identity of the student is formed and comprehensively developed. Theoretical general scientific methods of cognition are used in the work: study, analysis, systematization, and generalization of information sources of the State, European and International level. In the article, the secondary language identity is interpreted as a language identity, the formation of which occurs in the process of learning a second (non-native) language. The process of formation of secondary language identity is considered in the context of standardized language education of foreigners in Ukrainian universities and is understood as a process aimed at developing leading competencies, implemented in the unity of three areas: communicative, general scientific, adaptive. The article provides understanding of the concept of "approach to learning" in general and "approach to learning the Ukrainian language" in particular. The following approaches to teaching Ukrainian as a foreign language are singled out and characterized: communicative, activity, competence, personality-oriented. Given the humanistic paradigm of national education and the recognition of the priority principle of human-centeredness, the focus of Sumy State University on the implementation of the competence model of education through student-centered learning as a basic principle was considered. The benefits of using competence approach and personality-oriented approach on the Ukrainian language as a foreign for the formation of secondary linguistic identity is proven.

Key words: Ukrainian as a foreign language, secondary language identity, approaches to learning, student-centeredness, competence approach, personality-oriented approach.

Постановка проблеми. Процес інтеграції української освіти у міжнародний простір сприяє академічній мобільності студентів, збільшенню чисельності іноземців, котрі приїжджають на навчання в українські виші. Україна стає більш привабливою для іноземних студентів як країна навчання та набуття якісної професійної вищої освіти. За інформацією Міністерства освіти та науки сьогодні в Україні здобувають освіту понад 80 тис. іноземних громадян зі 158 країн світу; 240 закладів вищої освіти займаються під-

готовкою фахівців для зарубіжних країн і пропонують іноземним студентам широкий спектр спеціальностей у різних галузях знань [9].

Показовою ознакою сучасної вищої освіти іноземних громадян є і той факт, що українська мова утверджується як мова вищої освіти для іноземців. У зв'язку з цим особливого значення набуває питання викладання іноземним студентам дисципліни «Українська мова». Оскільки українська є однією з найбільших серед слов'янських мов за кількістю носіїв і функціонує як мова місце-

вих громад у багатьох країнах світу [22], питання викладання української мови може розглядатися як один зі шляхів вирішення загальнонаціональних завдань: реалізації мовної політики України, поширення української мови у світі, забезпечення позитивного міжнародного іміджу нашої країни, підвищення престижу українських закладів вищої освіти й української системи освіти.

Сьогодні висуває дедалі серйозніші вимоги до змісту й організації процесу викладання української мови як іноземної, зумовлює модернізацію вже наявних підходів, методів і прийомів навчання та зобов'язує втілювати у практику сучасні ефективні форми, методи, технології навчання. Мовна освіта покликана створити сприятливі умови для розвитку вторинної мовної особистості, котра володіє мовними засобами, має необхідні навички спілкування в усіх сферах україномовного середовища. Це, у свою чергу, може бути досягнуто за умов правильного спрямування процесу навчання української мови іноземних студентів, виокремлення пріоритетних підходів і пошуку ефективних методів навчання залежно від контингенту студентів.

Постановка завдання. Мета розвідки – розглянути сучасні підходи до навчання іноземних студентів української мови, виокремити з-поміж них пріоритетні, за допомогою яких формується та всебічно розвивається вторинна мовна особистість студента.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Навчання іноземних студентів української мови регламентується законами, постановами та концепціями державного, європейського й міжнародного рівня, регулюється загальнодидактичними та лінгводидактичними принципами й підходами до навчального процесу, які забезпечують формування гармонійної вторинної мовної особистості. Як зазначено у «Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України» [20], розробленій Н. Ушаковою, В. Дубічинським, О. Тростинською, мовна підготовка іноземних громадян «ґрунтується на загальнодидактичних принципах гуманізму, єдності навчання, особистісного розвитку й виховання, науковості, системності та послідовності, усвідомленості й доступності, наступності й перспективності, зв'язку теорії із практикою, диференціації та індивідуалізації, міжкультурного діалогу, застосування різних форм навчальної діяльності, реалізації міжпредметних зв'язків» [20, с. 140] і на таких лінгводидактичних принципах, як комунікативність, взаємопов'язане навчання видів мовленнєвої діяльності, етапність і концентричність подання мовного матеріалу, комплексність і ситу-

ативно-тематична його організації, функціональність відбору мовного матеріалу, врахування комунікативних потреб, опора на текст як основну одиницю навчання, контрастивний підхід із урахуванням рідної мови студента.

У вітчизняній і зарубіжній дидактичній літературі представлені різноманітні підходи до навчання мови як іноземної, зокрема української як іноземної (української як другої мови, української як нерідної мови). Аналіз низки теоретичних і практичних праць із методики викладання нерідної мови та з методики викладання української мови як іноземної зокрема засвідчує домінування таких підходів, як: комунікативний, діяльнісний, компетентнісний, особистісно орієнтований. Виокремлення й опис підходів до навчання у нашій розвідці ґрунтується на працях вітчизняних науковців: З. Бакум [1], Т. Бесараб [2], О. Бігич [19], О. Джури [4], І. Дирди [5; 6], О. Дубасенюка [7], М. Прадівляного [12], І. Решетняк [14], Л. Рибалки [15], Т. Сергієнко [16], Г. Строганової [18], Н. Ушакової [20], М. Цуркан [21], Г. Швець [22]. У роботі ми спираємося на дослідження А. Крисоватого [10] й А. Маслюка [11] стосовно питання гуманістичної парадигми розвитку національної освіти, послуговуємося законами, постановами та концепціями місцевого, державного та європейського рівнів, такими як Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання [8], Закон України «Про освіту» [13], Державний стандарт України з української мови як іноземної [3], Стратегічний план розвитку Сумського державного університету на 2020–2026 рр. [16], Концепція мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України [20], керуємося інформацією Міністерство освіти і науки України [9].

Дослідження вітчизняних науковців свідчать про відкритість питання щодо домінування того чи іншого підходу, про необхідність перегляду структури мовної освіти в Україні загалом та оновлення змісту процесу викладання української мови як іноземної зокрема, подальшу інвентаризацію та модернізацію підходів до навчання нерідної мови, пошук до вдосконалення методів навчання [18, с. 178].

Отже, актуальність розвідки зумовлена спробою визначити найбільш продуктивний аспект у методиці мовної підготовки іноземних студентів у контексті наявних підходів до навчання, що найбільшою мірою забезпечить формування вторинної мовної особистості на заняттях української мови як іноземної згідно з особистісною орієнтацією освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Передусім визначимо поняття, якими будемо оперувати у нашій розвідці. Спираючись на праці вітчизняних науковців, зазначимо, що підхід ми розглядаємо як стратегічний орієнтир сучасної освіти, в основу якого покладено одну вихідну ідею, стратегічний напрям, який охоплює усі компоненти системи навчання: його мету, завдання і зміст, шляхи та способи їх досягнення, технології навчання, систему контролю [1, с. 227], методологічний базис, на якому будуються різні системи навчання зі своїми конкретними технологіями, прийомами та теоретичними особливостями, методикою навчання. Підхід до навчання мови є концентричною системою, яка включає в себе такі процесуально-змістові складники, як закономірності, принципи, форми, методи та прийоми роботи з мовним і мовленнєвим матеріалом і сприяє формуванню всебічно компетентної висококультурної духовно багатой особистості [6, с. 165].

Вибір пріоритетних підходів до навчання української мови як іноземної ґрунтується на визначеній у Концепції мовної освіти іноземців основній меті мовної підготовки іноземних студентів, яка полягає у формуванні комунікативної компетентності, забезпеченні їхніх комунікативних потреб у різних сферах спілкування, а також у вихованні гармонійної особистості, здатної до міжкультурного діалогу. Формування вторинної мовної особистості у процесі стандартизованої мовної освіти іноземців, спрямоване на розвиток провідних компетенцій, реалізується у єдності трьох напрямів: комунікативного напрямку (мета – комунікативна компетенція), загальнонаукового (мета – загальнонаукова / професійна компетенція), адаптаційного (мета – адаптація до реалій і завдань життєдіяльності в іншомовному середовищі, соціокультурна компетенція) [20, с. 3]. Огляд та аналіз підходів до навчання української мови як іноземної (як другої мови), які існують у сучасній вітчизняній лінгводидактиці, дозволив з'ясувати таке.

На думку багатьох дослідників, саме **комунікативний** підхід до мовної освіти є найбільш результативним, оскільки він спрямований на формування і розвиток мовленнєво-розумових здібностей та умінь студентів, практику ситуативного спілкування, занурення в україномовний комунікативний процес. Визначаючи сутність комунікативного підходу, І. Дирда підкреслює очевидні його переваги над іншими (ситуативність, спрямованість саме на практику спілкування, максимальне заглиблення студента в україномовний процес, можливість самостійно вибирати мовні засоби), оскільки іно-

земним студентам українська мова «потрібна як засіб реального спілкування з україномовними людьми під час навчання і професійної діяльності» [5, с. 435]. Цінність комунікативного підходу полягає у спрямованості навчального процесу на розвиток практичних умінь володіння мовою як засобом спілкування у різноманітних життєвих ситуаціях залежно від мети спілкування, тобто на формування комунікативної компетенції певного рівня. Серед позитивних рис навчання, що ґрунтується на комунікативному підході, Т. Бесараб [2] зазначає використання рідної мови студентів для розкриття значення навчального матеріалу, сприйняття мови у процесі навчання як засобу спілкування, розвиток усного мовлення при вивченні іноземної мови, вивчення граматики у мовних моделях, які сприяють кращому засвоєнню мови.

Перевагу **діяльнісного** підходу науковці вбачають у спрямованості освітнього процесу на формування та розвиток наскрізних умінь і навичок особистості: здібностей до колективної роботи, самовдосконалення, самореалізації, успішної адаптації у суспільстві, застосуванні теоретичні знання на практиці тощо. Оскільки під поняттям «діяльність» розуміють прояв активності суб'єкта, діяльнісний підхід передбачає переорієнтацію навчання із традиційного засвоєння і запам'ятовування готових форм знань на процес їх отримання і функціонування та формування основних видів діяльності (спілкування, пізнавальної та навчальної діяльності) [6, с. 166]. Діяльнісний підхід розглядається як альтернативний до трансляції знань і їх пасивного засвоєння, оскільки лише через власну діяльність, зокрема учіння, студент засвоює науку і культуру, способи пізнання і перетворення світу, формує й удосконалює особистісні якості [19, с. 8]. Спрямованість усіх навчальних заходів на організацію інтенсивної пізнавальної діяльності студентів дозволяє говорити про діяльнісний підхід до навчання як вагомий засіб виховання, становлення і розвитку особистості.

Характерною ознакою сучасної лінгводидактики є інтеграція підходів до навчального процесу. Прагнення дослідників зосередити увагу на розвитку практичного мовлення студентів під час «занурення» у комунікативну ситуацію, наближену до реального спілкування, зумовило появу інтегрованого комунікативно-діяльнісного підходу, перевагами якого є спрямованість навчального процесу не лише на оволодіння знаннями, але й на формування умінь і навичок продукувати власні висловлювання в різних жанрах, стилях і типах мовлення, оскільки «об'єктом навчання є мовленнєва діяльність в усіх її видах»

[12, с. 117]; особистісно-діяльнісного, який передбачає реалізацію двох аспектів: особистісного та діяльнісного, що перебувають між собою у єдності, оскільки особистість постає суб'єктом діяльності, що, у свою чергу, разом із дією інших факторів визначає його особистісний розвиток [19, с. 87]; функціонально-комунікативного, комунікативно-когнітивного тощо, що базуються на комунікативних технологіях навчання, побудови навчальних текстів, власних висловлювань, подібних до реальних мовленнєвих ситуацій.

Згідно з вимогами *Загальноєвропейських Рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання* [8], *Концепції мовної освіти іноземців у вищих навчальних закладах України* [20], *Державного стандарту України з української мови як іноземної* [3] студенти повинні бути орієнтовані не лише на здобуття знань, але (і це провідна лінія всього освітнього процесу) і на формування й розвиток загальних і комунікативних мовних ключових компетенцій за всіма видами мовленнєвої діяльності. Це положення висуває на передній план **компетентнісний** підхід, який спрямовує процес навчання на формування та розвиток компетенцій особистості – суми «знань, умінь, характерних рис, що дозволяє особистості виконувати певні дії» [8, с. 26] і виступає своєрідним орієнтиром, який націлює на виконання головної мети мовної освіти – «виховання мовної особистості, котра володіє системою знань, умінь і навичок, що забезпечують її високий рівень спілкування у різних життєвих ситуаціях» [8, с. 5].

Саме компетентнісний підхід, якому віддають перевагу більшість науковців, зорієнтований на сучасні вимоги суспільства у його інноваційному розвитку, покликаний скерувати освітній процес на формування та розвиток загальних (базових, основних) і предметних (професійних) компетенцій, унаслідок чого, на думку Т. Сергієнко, досягається гармонізація освітніх і життєвих цілей [16, с. 161], і людина здатна діяти за різних обставин. Згідно із Загальноєвропейськими Рекомендаціями з мовної освіти загальні компетенції трактуються як ті, «що не є специфічними для мовлення, але такі, що необхідні для будь-якого роду діяльності, у т. ч. й мовленнєвої» [8, с. 26]; комунікативні компетенції представлені комунікативними мовними компетенціями, які забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвістичні засоби, та комунікативними мовленнєвими компетенціями у специфічній сфері у вигляді процесів сприйняття та / або продукування одного чи більшої кількості текстів із метою виконання певної задачі.

Таким чином, комунікативна компетенція студентів складається зі знань про систему української мови, опанування усіх видів мовленнєвої діяльності, вміння розуміти та продукувати іншомовні висловлювання, набуття певного соціального досвіду та володіння соціокультурною специфікою. Сформовані компетенції використовуються в міру необхідності у різних контекстах залежно від різних умов і різних потреб для здійснення різних видів мовленнєвої діяльності, до яких належать мовленнєві процеси продукції та / або сприйняття текстів, пов'язаних із певними темами у специфічних сферах [8, с. 26–27]. Центром компетентнісного підходу в навчанні української мови як іноземної виступає формування комунікативної мовленнєвої компетентності, яка є здатністю використовувати засвоєну інформацію, вміння і навички відповідно до комунікативних завдань. Пріоритет компетентнісного підходу узгоджується з положенням щодо мети навчальної дисципліни «Українська мова як іноземна», поданої у «Стандартизованих вимогах до рівнів володіння українською мовою як іноземною»: «Основним завданням навчання іноземної мови формування у студентів комунікативної компетенції, умінь і навичок мовленнєвої взаємодії в усній і писемній формах відповідно до мотивів, цілей і соціальних норм комунікативної поведінки у різних сферах і ситуаціях» [21, с. 99].

Огляд сучасної літератури з дидактики, педагогіки та психології щодо підходів і принципів навчання дозволяє засвідчити актуальність питання гуманістичної парадигми розвитку національної освіти [10] і визнати пріоритетним принципом людиноцентризм: у центрі освітнього процесу знаходиться особистість того, хто навчається, а система навчання передбачає максимальне урахування його особливостей, ціннісних орієнтацій та ідеалів, суб'єктивного досвіду, мовного світогляду тощо. Гуманістичний підхід до студента у контексті всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства [13, с. 1] є передумовою його творчого самовиявлення, самовираження, самореалізації. Саме ця концептуальна модель освіти утверджується в Україні [11].

Кожна людина є особистістю зі своїми знаннями, вміннями, звичками, особливостями характеру, темпераменту, життєвим досвідом тощо, зумовленими національно-культурними й індивідуальними факторами. Показово, що, окресливши основні підходи до визначення поняття ключових компетентностей, зарубіжні експерти зауважили, що ключові компетентності

мають бути узгодженими з етнічними та культурними цінностями та традиціями відповідного суспільства, мати особистісно орієнтований характер [14, с. 247]. Щодо мовної освіти, то урахування під час навчання мови особистісних індивідуальних характеристик і національно-культурних факторів набуває центрального значення [8, с. 29–30], індивідуалізує та персоналізує освітню діяльність у всіх її сферах. Ідеї гуманістичної психології та педагогіки лягли в основу особистісно орієнтованої парадигми освіти [4], що і спричинило пріоритетність принципу людиноцентризму серед Зasad державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності [13, ст. 6].

Трансформація парадигми освітнього процесу з огляду на принцип антропоцентризму / людиноцентризму зумовила спрямованість освіти на особистість того, хто навчається. Нині для закладів вищої освіти України є актуальним створення сприятливих умов навчання для студента як особистості. Прикладом такого бачення може слугувати Стратегічний план розвитку Сумського державного університету на 2020–2026 рр., у якому зазначено, що одним із ключових принципів, на який спирається та має спиратися університет у своїй роботі, є принцип студентоцентризму [17, с. 13]. Як зазначено у Стратегічному плані розвитку Сумського державного університету на 2020–2026 рр., змістова складова частина реалізації компетентної моделі освіти «передбачає збалансованість інтересів і запитів суспільства з різноманітними потребами, здібностями й інтересами самоцінної особистості, що навчається і прагне досягти певних цілей, і це є визначальним за базовим принципом студентоцентрованого навчання» [17, с. 29–30]. Вдала реалізація вищезазначеного забезпечить успішність алгоритму:

КОМПЕТЕНЦІЇ

У контексті реалізації принципів студентоцентричного навчання особливого значення набуває саме *особистісно орієнтований підхід*, переваги якого М. Прадівляний вбачає в урахуванні особистісних інтересів, індивідуальних особливостей студента. Зазначений підхід корелює з головною метою навчання, яка полягає у розвитку особистісного потенціалу студента, в адаптації навчального процесу до запитів і потреб особистості (котрі зазвичай зумовлені потребами суспільства), в орієнтації навчального процесу на забезпечення її (особистості) самореалізації, саморозвитку, саморозкриття. На думку дослідника, для сучас-

ної методики навчання іноземних студентів «особистісно орієнтована спрямованість (спрямованість на мовну особистість студента) – важливий принцип іншомовного навчання», що актуалізує «висунення концепту мовної особистості – вторинної мовної особистості. Цілком очевидно, що реалізувати це положення можливо лише в тому випадку, якщо система навчання предмета максимально орієнтована на особистість студента, його реальні потреби та мотиви» [12, с. 118], чим буде забезпечена індивідуалізація навчального процесу, індивідуальна освітня траєкторія як «персональний шлях реалізації особистісного потенціалу здобувача освіти, що формується з урахуванням його здібностей, інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду» [13].

За спостереженням О. Джурі, сутність освітнього процесу відповідно до особистісно орієнтованого підходу в рамках людиноцентрованої парадигми полягає у створенні умов для освіти особистості одночасно як біологічної та соціальної сутності, у розкритті та розвитку всіх її здібностей та інтересів, самореалізації за умов певного соціуму й певної культури [4, с. 133]. Це положення корелює з концепцією Закону України про освіту щодо мети освітнього процесу, яка полягає у всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, «її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, котрі здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству...» [13].

Українська мова як навчальна дисципліна для іноземців покликана формувати багатокомпонентну систему – вторинну мовну особистість. Вибудовуючи модель вторинної мовної особистості як тривимірного утворення й апелюючи до поглядів Ю. Караулова, Л. Рибалко підкреслює, що викладач рівною мірою повинен ставити перед собою цілі, досягнення яких реалізують формування вторинної мовної особистості на кожному із трьох рівнів: 1) мовному, або вербально-семантичному, що передбачає традиційний опис формальних засобів вираження певних значень; 2) когнітивному, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, що складаються у впорядковану, систематизовану картину світу певної мовної індивідуальності та відображають ієрархію її цінностей; 3) прагматичному, або мотиваційному, який включає цілі, мотиви, інтереси, настанови [15, с. 218]. Досягнення такого результату, на думку дослідниці, можливе за умов особистісно орієнтованої

освіти. Таким чином, особистісно орієнтований підхід має низку переваг через закладену в нього спрямованість на особистість студента, індивідуалізацію навчання як планомірний, безперервний, спеціально організований педагогічний процес, на розвиток і саморозвиток студента, становлення його як особистості з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей [7, с. 16], що є обов'язковим компонентом сучасної освіти.

Дотримання та реалізація принципів студентоцентрованого навчання передбачають максимальне врахування індивідуально-психологічних, вікових і національних особливостей студента [20], оскільки у центрі освітнього процесу знаходиться той, хто навчається, вимагають підвищеної уваги до специфіки кожної особистості, її інтересів, індивідуальних відмінностей і забезпечення відповідних умов для успішного навчання, «психологічного комфорту і переведення спілкування із формального в особистісний план» [12, с. 117], концентрації уваги на особистості студента, розуміння та розкриття його / її потенціалу. Визнання особистісно орієнтованого навчання як провідного підходу людиноцентрованої парадигми навчання вимагає перегляду, реформування та модернізації принципів, технологій, методів і засобів навчання, способів організації та проведення навчального процесу.

Висновки. Отже, сучасна освіта ґрунтується на визнанні індивідуальності, самоцінності кож-

ного студента, його неповторного суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, має на меті забезпечити розвиток і саморозвиток особистості у навчальному процесі, сформувати позитивну мотивацію студентів до пізнавальної діяльності, до набуття компетентностей, передбачає звернення до студента у контексті особистісно орієнтованого навчання, визначаючи самоцінність кожного як індивідуальності. Послугуючись вищезазначеним, можемо констатувати, що на сучасному етапі розвитку методики викладання навчання української мови як іноземної, коли на перший план виходить питання формування вторинної мовної особистості, здатної до комунікації у будь-якій життєвій ситуації й у соціокультурній сфері, за умов студентоцентрованого навчання провідними визначаються компетентнісний підхід, який передбачає набуття певних компетенцій, та особистісно орієнтований підхід через його направленість на особистість студента. Перспективи подальшого дослідження та поглибленого вивчення питання передбачають розроблення конкретних параметрів та оптимальних моделей формування вторинної мовної особистості іноземних студентів під час навчання української мови, розроблення та впровадження системи навчально-методичних завдань, визначення критеріїв перевірки сформованості вторинної мовної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакум З.П. Українська мова як іноземна: лінгводидактичні проблеми. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 5. С. 226–232.
2. Бесараб Т.П. Переваги комунікативного підходу при вивченні іноземних мов у ВНЗ. URL: <https://naub.ua.edu.ua/2015/%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%B3%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D1%85%D0%BE%D0%B4%D1%83-%D0%BF%D1%80/> (дата звернення: 09.07.2021).
3. Державний стандарт України з української мови як іноземної. Рівні загального володіння та діагностика / укл. Д. Мазурик та ін. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-vyneslo-na-obgovorennya-derzhstandart-z-ukrayinskoyimovu-yak-inozemnoyi/> (дата звернення: 09.07.2021).
4. Джура О.Д. Особистісно орієнтована освіта в контексті освітніх технологій. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2013. № 41 (2). С. 132–143.
5. Дирда І.А. Комунікативний підхід до навчання української мови як іноземної на основному етапі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2015. Вип. 13. С. 433–436.
6. Дирда І.А. Реалізація підходів до розвитку полікультурної компетентності іноземних студентів у процесі навчання української мови. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 3. С. 164–167.
7. Дубасенюк О.А. Професійна педагогічна освіта: особистісно орієнтований підхід : монографія. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 436 с.
8. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
9. Іноземні студенти в Україні. URL: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/> (дата звернення: 09.07.2021).
10. Крисоватий А.І. Основні парадигми освіти та їх сутнісна характеристика. *Психологія і суспільство*. 2015. № 1. С. 114–121.

11. Маслюк А.М. Гуманістична парадигма української психології. *Psychological journal*. 2018. № 9 (19). С. 169–182.
12. Прадівляний М.Г. Використання особистісно орієнтованого підходу у формуванні готовності до іншомовного професійного спілкування студентів технічних спеціальностей. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2016. № 4. С. 115–119.
13. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Редакція від 02 квітня 2020 р., підстава – 540-IX. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 09.07.2021).
14. Решетняк І.О. Ключові компетентності майбутнього фахівця з економіки. *Інновації та традиції у мовній підготовці іноземних студентів* : тези доповідей міжнародного науково-практичного семінару, 13 грудня 2018 р. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2018. С. 246–250.
15. Рибалка Л.В. Формування вторинної мовної особистості студента немовних спеціальностей. *Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактика* : матеріалами доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми мовної особистості: лінгвістика і лінгводидактика», 18–19 жовт. 2018 р. Київ – Черкаси : вид-во ФОП Гордієнко Є.І., 2018. С. 217–219.
16. Сергієнко Т.В. Підходи до навчання української мови як іноземної в медичних університетах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 6 (70). С. 153–165.
17. Стратегічний план розвитку Сумського державного університету на 2020–2026 рр. Суми, 2019. 93 с. URL: <https://news.sumdu.edu.ua/images/announcements/2019/2019-10-28/SumDU-Strategy-2026.pdf> (дата звернення: 09.07.2021).
18. Строганова Г.М. Концептуальні підходи до засвоєння української мови іноземними студентами. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. Вип. 3. С. 173–179.
19. Сучасний студент у контексті особистісно-діяльнісного підходу: за результатами науково-методичних досліджень : колективна монографія / Бігич О.Б., Волошинова М.М., Глазунов М.С. ; за заг. і наук. ред. О.Б. Бігич. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2014. 148 с.
20. Ушакова Н.І., Дубичинський В.В., Тростинська О.М. Концепція мовної підготовки іноземців у ВНЗ України. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки*. 2011. Вип. 19. С. 136–146.
21. Цуркан М.В. Методика викладання української мови як іноземної на синхронному зрізі XXI століття: тенденції розвитку. *Нова педагогічна думка*. 2019. № 1 (97). С. 97–102.
22. Швець Г.Д. Становлення методики викладання української мови як іноземної. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 39 (4). С. 361–369.

УДК 811.161.2'373.421

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.12>

СИНОНІМІЧНА АТРАКЦІЯ КОНЦЕПТІВ КОНЦЕПТОСФЕРИ ПЕРЕМІЩЕННЯ ЯК ВИЯВ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

THE SYNONYMIC ATTRACTION OF CONCEPTS OF MOTION AS A MANIFESTATION OF THE LINGUISTIC WORLDVIEW

Середницька А.Я.,
orcid.org/0000-0003-0883-3229
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

Мова тісно пов'язана з мисленням і відіграє важливу роль у пізнавальній діяльності людини, створюючи мовну картину світу. Мовна картина світу складається з концептів – узагальнених уявлень про предмети, явища, процеси, що стосуються самої людини і оточують її. Концепти можуть мати різну значущість у мовній картині світу. Формальним показником важливості концептів є кількість лексичних відповідників, зокрема синонімічних рядів. Важливим для суспільства концептам відповідає більша кількість синонімічних рядів, ніж менш актуальним. За цією закономірністю, яку називають синонімічною атракцією, можна визначити роль концептів у мовній картині світу.

Завданням нашого дослідження стало встановлення рівня синонімічної атракції концептів переміщення. Ми провели аналіз синонімічної атракції 62 концептів переміщення на матеріалі близько 8 000 лексико-семантичних варіантів дієслів переміщення. Установлено, що для мовного відображення переміщення характерне домінування

концепту **Спосіб переміщення** (184 синонімічні ряди). Найвищий рівень атракції мають підпорядковані йому концепти, що стосуються ходи, переміщення рідини, переміщення за допомогою транспорту, польоту, бігу, танцю, переміщення повітряних мас. Дещо нижча синонімічна атракція властива просторовому концепту **Напрямок переміщення** (64 синонімічні ряди). Найвищий рівень атракції мають підпорядковані йому концепти, що стосуються переміщення вниз, наближення до предмета, переміщення всередину, догори, назовні. Нижчі за рівнем атракції просторові концепти субполя **Зміна розташування предмета в просторі** (41 синонімічний ряд), **Траскторія переміщення** (29 синонімічних рядів дієслів). Найнижчий рівень атракції має часовий концепт **Фази переміщення** (4 синонімічні ряди), оскільки його зміст виражають словотвірні й граматичні ознаки.

Загалом, процес переміщення в мові виражено 332 синонімічними рядами, що свідчить про його важливість у мовній картині світу. Статистичний аналіз синонімічної атракції концептів дає змогу встановити найбільш вагомі для мовців концепти, зрозуміти специфіку мовної концептуалізації світу та процесів людського мислення.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, концептуалізація, синонімічна атракція, продуктивність, дієслова переміщення.

The language is closely related to the thinking process and plays an important role in the human cognitive activity, creating the linguistic worldview. The linguistic worldview consists of concepts – generalized notions about objects, phenomena and processes that apply to the human person and surround him. Concepts can be of different value in the linguistic worldview. A formal indicator of importance of the concepts is the amount of their lexical representatives, including synonymic rows. Concepts that are important for the society have a bigger amount of synonymic rows, than less relevant ones. This regularity, which is also known as synonymic attraction, is a marker, by which the role of concepts in the linguistic worldview can be determined.

The task of our research was to determine the synonymic attraction of concepts of movement. We analyzed the synonymic attraction of 62 concepts of movement based on about 8000 lexical-semantic variants of verbs of movement. It was established that the Mode of movement concept dominates when representing movement process in language (184 synonymic rows). From the concepts that are subordinate to it, concepts that apply to walking, liquid movement, mobility by means of transport, flying, running, dancing, movement of air masses have the highest level of attraction. Detection of movement space concept has slightly lower synonymic attraction (64 synonymic rows). Concepts subordinate to it that apply to moving down, approximation to an object, moving inside, up and outwards have the highest level of attraction. Such space concepts of subfield as Change of location of an object in space (41 synonymic rows) and Movement trajectory (29 synonymic rows) have a lower level of attraction. The time concept Displacement phase (4 synonymic rows) has the lowest level of attraction, as its content is mostly conveyed by word-forming and grammatical signs.

In general, the process of movement is conveyed in the language by 332 synonymic rows that indicate its importance in the linguistic worldview. Statistic of the synonymic attraction of concepts allows to determine the concepts which are most important for speakers, understand the specificity of the linguistic worldview of the world and the processes of human thought.

Key words: linguistic worldview, concept, conceptualization, synonymic attraction, productivity, verbs of movement.

Постановка проблеми. Останнім часом мовознавці щораз частіше звертаються до когнітологічних аспектів мови, намагаючись чітко окреслити її роль у пізнавальній діяльності людини. Мова допомагає збагнути світ і класифікувати його реалії. У результаті ментального освоєння й категоризації дійсності лексичними, граматичними, фразеологічними, словотвірними засобами у свідомості мовця формується мовна картина світу. Вона складається з концептів – узагальнених уявлень про предмети, явища, процеси, що стосуються самої людини і оточують її. Мовознавці зауважили, що концепти можуть мати різну значущість у мовній картині світу. Формальним показником цього є кількість лексичних репрезентантів і синонімічних рядів. Важливим для соціуму концептам відповідає більша кількість синонімічних рядів, ніж менш актуальним. Ця закономірність, відома під назвою синонімічної атракції, є суттєвим маркером, за яким можна визначити важливість концептів у мовній картині світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення картини світу є одним із найважливіших завдань когнітології. Картина світу – це уявлення людини про дійсність у всіх її аспектах, що

може змінюватися на різних історичних етапах розвитку суспільства та залежить від національності. Картина світу не тільки зосереджує інформацію про дійсність, а й активно впливає на спосіб життя, практичні дії своїх носіїв. Створення картини світу є невід’ємною ознакою існування будь-якої цивілізації й універсальною рисою людського пізнання. «За допомогою опосередкованих символічних структур людина формує образ світу, що стає основою її життєдіяльності. Уява людини, що пізнає світ, створила й продовжує створювати величезну кількість різноманітних образів буття, що мають історично змінний характер і залежать від країни, особливостей народу. Саме тому дослідження картини світу дозволяє збагнути особливості концептуалізації світу носіями певної культури» [1, с. 51].

Картина світу може втілюватися в міфології, ритуалах, релігії, науці, мистецтві, поведінкових стереотипах та мові. Оскільки мова є засобом мислення, формування, запам’ятовування й вираження знань, вона відображає світорозуміння людини, створюючи мовну картину світу. Мова концептуалізує дійсність, виділяючи найважливіші світові реалії й відношення між ними, а тоді

передає їх лексичними й фразеологічними одиницями, граматичними категоріями, словотвірними значеннями.

Мовну картину світу можна представити за допомогою системи концептів – максимально абстрактних уявлень, що відтворюють знання людини про основні реалії світобудови й закономірності їх взаємозв'язку. Мовними виразниками концептів є різноманітні засоби, серед яких особливо важливу роль відіграють лексичні одиниці, так звані вербалізатори концептів. Лексичні одиниці номінують предмети, явища, процеси навколишньої дійсності і вербалізують усі концепти. Проте не завжди це покриття є рівномірним, деякі концепти в мові висвітлено детально, а інші мають менше лексичних відповідників. Це явище мовознавці називають актуальністю або продуктивністю концепту. Продуктивний концепт має велику кількість мовних репрезентантів, зокрема рядів синонімів, що є свідченням його значущості в мовній картині світу. Мовознавці звернули увагу на таке явище, як здатність важливих для мовця понять «притягати» до себе лексичні відповідники в такій кількості, що вони об'єднуються в численні синонімічні ряди, і назвали її синонімічною атракцією. Важливий для мовців концепт, який притягає до себе синоніми і має велику кількість лексичних одиниць для свого позначення в мові, називають атрактором [2] або центром синонімічної атракції [3, с. 75]. Атрактору відповідає значна кількість синонімічних рядів, що мають велику довжину [4, с. 15].

Уперше на явище атракції звернув увагу мовознавець С. Ульман, сформулювавши «закон притягання синонімів», тобто «тенденцію позначати осіб чи явища, що відіграють важливу роль у тому чи іншому колективі великою кількістю синонімів» [5, с. 266]. Надалі цю проблему досліджував мовознавець М.М. Маковський [6], а також І.Д. Баландіна (Фрішберг), І.П. Кривко, Л.В. Олійник, Ю.С. Полтавець та інші.

Першою і найбільш очевидною причиною виникнення атракції є те, що людина номінує найбільш важливі для неї речі [1, с. 53; 4, с. 15; 7, с. 205]. По-друге, синонімію можна трактувати як створення вичерпної характеристики концепту [1, с. 52], оскільки значення синонімів містять найрізноманітніші диференційні ознаки, що описують усі особливості предмета чи явища в реальному житті. По-третє, як підкреслює І.Д. Фрішберг, у процесі пізнання людина звертає увагу на різні аспекти явища, що може спричинити його багатократні повторні номінації [4, с. 15]. Унаслідок таких номінацій виникають синоніми

з різними диференційними ознаками в значеннях. С. Лебедева, поділяючи цю думку, пояснює виникнення атракції багатоетапним детальним розгортанням мовно-мисленнєвого образу явища [8, с. 466]. І.Д. Баландіна вважає, що висока синонімічна атракція характерна для абстрактних, великих за обсягом концептів, а більш конкретні мають менше відповідників [1, с. 52; 4, с. 9].

Незважаючи на увагу мовознавців до проблеми синонімічної атракції, досі не було проведено аналізу рівня атракції концептів, що описують процес переміщення в українській мові.

Постановка завдання. Завданням нашого дослідження стало визначення кількості синонімічних рядів, що відповідають концептам у концептосфері переміщення української мови.

Виклад основного матеріалу. Ми проводили аналіз синонімічної атракції на матеріалі 8 000 лексико-семантичних варіантів (далі – ЛСВ) дієслів переміщення. У процесі идеографічного аналізу виділено 62 концепти різного рівня узагальнення. Найбільш продуктивні серед них абстрактні, великі за обсягом концепти **Спосіб переміщення** (4795 ЛСВ), **Напрямок переміщення** (1156 ЛСВ), **Траскторія переміщення** (889 ЛСВ), **Зміна розташування** (795 ЛСВ), **Фази переміщення** (125 ЛСВ), яким відповідають субполя дієслів. Їм підпорядковано 57 конкретніших концептів, виражених у мові мікрополями з меншою кількістю лексичних відповідників (див. таблицю).

Кожен із 57 конкретних концептів має множину лексичних репрезентантів як непохідних, так і похідних ЛСВ. Концепту відповідає архілексема, семний склад якої збігається з ознаками його змісту. Так, наприклад, концепту **Переміщатися (про рідину)** відповідає архілексема *текти*. Крім архілексем, вербалізаторами концепту можуть бути синоніми, семна структура яких ускладнена додатковими диференційними ознаками. Так, наприклад, семна структура синоніма *капати* має додаткову диференційну сему «краплями», синоніма *бігти* – сему «швидко», синоніма *ринуть* – «бурхливо» тощо. Синоніми уточнюють зміст концепту, вказуючи на обставини та особливості переміщення, а також емоційні й стилістичні характеристики, що демонструють ставлення мовця до цього процесу. Хоча синоніми відрізняються одне від одного за змістом диференційних ознак, можна виділити окремі синонімічні ряди, для яких певна диференційна ознака буде спільною [9, с. 45; 10, с. 4]. Так, у статті **Здійснювати коливальний рух** ми виокремлюємо синонімічний ряд ЛСВ, об'єднаних спільною диференційною ознакою «від вітру»: *маяти, маятися,*

метляти, метлятися, тріпатися, тріпотати, розвіатися, метатися, тіпатися, лопотати.

У мікрополях лексичних відповідників різних концептів синонімічні ряди може бути виділено за неоднаковими диференційними ознаками. Зміст цих ознак залежить від специфіки й обставин процесу переміщення в об'єктивній дійсності. Так, наприклад, процес ходіння уточнюють диференційні ознаки, що стосуються якості поверхні (тверда, грузька, покрита водою), розміру кроків (широкі, малі), їх частоти (часті), темпу пересування (повільного, швидкого). Натомість політ, який проходить у повітрі за допомогою крил чи механізмів, характеризується ознаками «на нерухомо розпростертих крилах», «плавно, легко». Повний перелік диференційних ознак, за якими відбувається поділ синонімів на синонімічні ряди, можна визначити методом ступеневої ідентифікації [11, с. 87], аналізуючи семну структуру дієслів, що отримує формальне вираження у визначеннях тлумачного словника [12]. Установивши диференційні ознаки, ми виділили в кожному мікрополі лексичних відповідників концепту синонімічні ряди. Якщо концепт є достатньо значущим у мовній картині світу, через що має високу атракцію, йому може відповідати кілька синонімічних рядів (до 49).

Нижче в таблиці ми подамо дані про загальну кількість лексичних репрезентантів до кожного з концептів та кількість синонімічних рядів, які відповідають цим концептам.

Для мовного відображення категорії переміщення характерне домінування концепту субполя **Спосіб переміщення** (184 синонімічні ряди). Найвищий рівень атракції мають важливі для мовної картини світу концепти, що називають такі різновиди способу переміщення: **Переміщатися кроками** (49 синонімічних рядів, усього 1 005 лексичних репрезентантів концепту разом з похідними), **Переміщатися (про рідину)** (21 синонімічний ряд, 632 ЛСВ) та **Переміщатися за допомогою транспорту** (13 синонімічних рядів, 184 ЛСВ), **Переміщатися, летячи** (9 синонімічних рядів, усього 189 ЛСВ), **Переміщатися бігом** (8 синонімічних рядів, 172 ЛСВ), **Переміщатися, танцюючи** (7 синонімічних рядів, 51 ЛСВ), **Переміщатися (про повітряні маси)** (7 синонімічних рядів, 198 ЛСВ). Привертає увагу той факт, що мікрополя перелічених концептів містять найбільшу кількість різноманітних лексичних репрезентантів, тобто ці концепти є дуже продуктивними.

Деяко нижча синонімічна атракція і продуктивність властива для концептів, що стосуються характеристик простору, у якому відбувається

переміщення. Найбільш високий рівень атракції серед просторових концептів субполів має **Напрямок переміщення** (64 синонімічні ряди). Серед підпорядкованих йому концептів максимальну атракцію і продуктивність мають концепти **Переміщатися донизу** (21 синонімічний ряд, 364 лексичних репрезентантів концепту разом із похідними), **Переміщатися, наближаючись до кого-, чого-небудь** (10 синонімічних рядів, усього 109 ЛСВ), **Переміщатися всередину чого-небудь** (9 синонімічних рядів, усього 121 ЛСВ), **Переміщатися догори** (7 синонімічних рядів, усього 96 ЛСВ), **Переміщатися назовні чого-небудь** (7 синонімічних рядів, усього 62 ЛСВ).

Як бачимо, найвищий рівень атракції мають концепти, що представляють дві мовні класифікації напрямку. Перша асоціюється із системою координат, де точкою відліку є сам предмет переміщення. Серед напрямів цього типу (праворуч, ліворуч, догори, донизу, прямо, назад, убік, в певному напрямку, змінюючи напрям), судячи з рівня атракції концептів, домінують напрями донизу й догори. Співвідношення між рівнем синонімічної атракції концептів **Переміщатися донизу** й **Переміщатися догори** підтверджує припущення, що людина і найчастіше номінує найбільш важливі й поширені у світі речі [1, с. 53; 4, с. 15; 7, с. 205]. Дієслів і синонімічних рядів на позначення процесу опускання (падіння) втричі більше: переміщення донизу як природний процес, наслідок сили тяжіння, більш поширене в навколишньому світі, ніж переміщення догори.

Є ще одна мовна класифікація напрямів, у якій точкою відліку є не мовець, а об'єкт, стосовно якого відбувається переміщення (*від однієї точки в різних напрямках; усередину чого-небудь; до однієї точки з різних напрямків; назовні чого-небудь; уперек до чого-небудь; через що-небудь; віддаляючись від кого-, чого-небудь; нашиваючись на кого-, що-небудь*). У цій класифікації напрямів, судячи з рівня атракції концептів, найбільш важливим є наближення до об'єкта, переміщення всередину й назовні, що підтверджує антропоцентризм мовної картини світу [13, с. 38; 14, с. 3].

Деяко нижчий за рівнем атракції концепт субполя **Зміна розташування предмета в просторі** (41 синонімічний ряд). Три підпорядковані йому концепти мають доволі високу атракцію й продуктивність: **Розміщатися де-небудь** (18 синонімічних рядів, 377 ЛСВ); **Змінювати положення в просторі**, 13 синонімічних рядів, 270 ЛСВ; **Приймати певне положення в просторі** (10 синонімічних рядів, 148 ЛСВ).

Статистичні характеристики синонімічної атракції концептів

Назва концепту субполя	Кількість ЛСВ	Назва концепту мікрополя	Кількість ЛСВ	Кількість синонімічних рядів
1	2	3	4	5
		1. Переміщатися в просторі	258	10
I. Зміна розташування предмета в просторі	795	1. Змінювати положення в просторі	270	13
		2. Приймати певне положення в просторі	148	10
		3. Розміщатися де-небудь	377	18
II. Напрямок переміщення	1156	1. Переміщатися в певному напрямку	11	0
		2. Переміщатися від однієї точки в різних напрямках	58	2
		3. Переміщатися всередину чого-небудь	121	9
		4. Переміщатися до однієї точки з різних напрямків	80	0
		5. Переміщатися догори	96	7
		6. Переміщатися донизу	364	23
		7. Переміщатися назад	11	0
		8. Переміщатися назовні чого-небудь	62	7
		9. Переміщатися впоперек чого-небудь	5	0
		10. Переміщатися через що-небудь	26	1
		11. Переміщатися, віддаляючись	44	2
		12. Переміщатися, змінюючи напрям	56	2
		13. Переміщатися, наближаючись до кого-, чого-небудь	109	10
		14. Переміщатися, нашоухуючись на кого-, що-небудь	18	0
		15. Примушувати переміщатися в певному напрямку	95	1
III. Спосіб переміщення	4795	1. Переміщати волоком	104	4
		2. Переміщати кидком	163	6
		3. Переміщати, навантаживши на себе	149	4
		4. Переміщати, пересилаючи	21	0
		5. Переміщатися (про дим)	86	5
		6. Переміщатися (про небесні світила)	63	4
		7. Переміщатися (про повітряні маси)	198	7
		8. Переміщатися (про рідину)	632	21
		9. Переміщатися (про рослини)	87	5
		10. Переміщатися (про світло, темряву, тінь)	108	10
		11. Переміщатися (про сипку речовину)	179	5
		12. Переміщатися (про тварин)	57	5
		13. Переміщатися (про туман)	95	5
		14. Переміщатися (про хмари)	108	6
		15. Переміщатися бігом	172	8
		16. Переміщатися в (по) рідині	145	5
		17. Переміщатися великою масою	11	0
		18. Переміщатися з шумом	33	0
		19. Переміщатися за допомогою транспорту	384	13
		20. Переміщатися кроками	1005	49
		21. Переміщатися плавно	15	0
		22. Переміщатися по ковзкій поверхні	35	2
		23. Переміщатися повільно	53	0

1	2	3	4	5
		24. Переміщатися стрибками	161	1
		25. Переміщатися швидко	145	2
		26. Переміщатися, випереджаючи	13	0
		27. Переміщатися, котячись	55	0
		28. Переміщатися, летячи	189	9
		29. Переміщатися, переслідуючи	16	0
		30. Переміщатися, повзучи	136	1
		31. Переміщатися, подорожуючи	35	0
		32. Переміщатися, сунучись	91	0
		33. Переміщатися, танцюючи	51	7
IV. Траєкторія переміщення	889	1. Переміщатися безладно	78	1
		2. Здійснювати коливальний рух	492	15
		3. Здійснювати обертальний рух	319	13
	125	1. Починати переміщатися	77	3
V. Фази переміщення		2. Припиняти переміщатися	48	1

Порівняно меншу атракцію має просторовий концепт **Траєкторія переміщення**, якому відповідає 29 синонімічних рядів дієслів. Судячи з кількості синонімічних рядів і продуктивності, для мовців найвагомішими є процеси коливання й обертання (концепт **Здійснювати коливальний рух** має 15 синонімічних рядів, 492 ЛСВ; **Здійснювати обертальний рух** – 13 синонімічних рядів, 13 ЛСВ).

Найнижчий рівень синонімічної атракції і продуктивності має часовий концепт **Фази переміщення** (4 синонімічні ряди), серед двох підпорядкованих йому концептів вагомішим є **Починати переміщатися** (3 синонімічні ряди, 77 ЛСВ). Однак така порівняно невисока кількість ЛСВ зумовлена тим, що часові характеристики переміщення здебільшого виражені не лексичними, а словотвірними й граматичними значеннями.

Висновки. Мислення людини нерозривно пов'язане з мовною картиною світу, що складається з концептів – узагальнених уявлень про дійсність. Концепти можуть мати різну значущість у мовній картині світу. Формальним свідченням важливості концепту є його висока продуктивність – кількість лексичних відповідників, що виражають концепт у мові, а також синонімічна атракція – здатність притягати до себе численні синоніми, що згодом поєднуються в синонімічні ряди. У статті проаналізовано рівень синонімічної атракції й продуктивності концептів, що концептуалізують процес переміщення в українській мові. Установлено, що найвищий рівень синонімічної атракції має

концепт **Спосіб переміщення** (184 синонімічні ряди), а його найвагомішими різновидами є хода, переміщення рідини, переміщення за допомогою транспорту, політ, біг, танець, переміщення повітряних мас. Нижча синонімічна атракція характерна для просторового концепту **Напрямок переміщення** (64 синонімічні ряди), максимальну атракцію мають підпорядковані йому концепти переміщення вниз, наближення, переміщення всередину й назовні, догори. Дещо нижчий за рівнем атракції просторовий концепт **Зміна розташування предмета в просторі** (41 синонімічний ряд). Важливими для мовної картини світу є підпорядковані йому концепти розміщення, зміни положення в просторі. Порівняно меншу атракцію має просторовий концепт **Траєкторія переміщення** (29 синонімічних рядів дієслів). Судячи з кількості синонімічних рядів і продуктивності, для мовців найважливішими є процеси коливання й обертання. Найнижчий рівень синонімічної атракції і продуктивності має часовий концепт **Фази переміщення** (4 синонімічні ряди), порівняно висока атракція підпорядкованого йому концепту початку переміщення.

Загалом, процес переміщення в мові виражає 332 синонімічні ряди, що свідчить про його важливість у мовній картині світу. Застосування статистичних методів під час установлення синонімічної атракції дає змогу встановити масив концептів, найбільш важливих для мовців, зрозуміти національну специфіку мовної концептуалізації світу та процесів людського мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баландина И.Д. Синонимическая аттракция как средство создания языковой картины мира. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2009. № 2. С. 50–55.
2. Кривко И.П. Синонимическая аттракция: синергетический подход. *Языковое бытие человека и этноса: когнитивный и психолингвистический аспекты. Материалы международной школы-семинара «V березинские чтения»*. Выпуск 15. Москва, 2009. URL: <https://shag.com.ua/yazikovoe-bitie-cheloveka-i-etnosa-kognitivnij-i-psiholingvist.html>. (дата звернення: 13.07.2021).
3. Полтавець Ю.С. Синонімічна атракція в українській публіцистиці початку ХХІ століття (на прикладі назв грошових одиниць). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Мовознавство. 2015. Т. 252, Вип. 240. С. 75–79.
4. Фришберг И.Д. Когнитивный аспект синонимической аттракции глагольных номинаций (на материале английского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Тюмень, 2006. 22 с.
5. Ульман С. Семантические универсалии. *Новое в лингвистике*. Вып. 5. Москва, 1970. С. 250–299.
6. Маковский М.М. Теория лексической аттракции (опыт функциональной типологии лексико-семантических систем). Москва : Наука, 1971. 252 с.
7. Олійник Л.В. Синонімія в німецькому молодіжному слензі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2016. Вип. 60. С. 204–206.
8. Лебедева С.В. Синонимическая аттракция в индивидуальном лексиконе. *Международный конгресс по когнитивной лингвистике*: сб. мат-лов. Тамбов, 2008. 822 с. С. 464–466.
9. Черняк В.Д. Синонимические связи глаголов. *Слово как предмет изучения*. Ленинград : Ленинградский пед ин-т. им. А.И. Герцена, 1977. С. 44–51.
10. Орлова Т.М. Семантична структура та лінгвістичні можливості назв руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд філол. наук : 10. 02. 01. Запоріжжя, 1999. 20 с.
11. Кузнецова Э.В. Ступенчатая идентификация как средство описания семантических связей слов. *Вопросы металингвистики*. Ленинград : Изд.-во Ленинградского ун-та, 1973. С. 84–95.
12. Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
13. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67.
14. Семантика и категоризация / Фрумкина Р.М., Михеев А.В., Мостовая А.Д. и др. Москва : Наука, 1991. 168 с.

ПОШИРЕНІСТЬ ПОРЯДКУ СЛІВ РІЗНИХ ТИПІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ РОЗМОВНІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОСТИХ ДВОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ)

DISTRIBUTION OF DIFFERENT TYPES OF WORD ORDER PATTERNS IN MODERN UKRAINIAN COLLOQUIAL USAGE (AS EXEMPLIFIED BY ONE-CLAUSE SENTENCES)

Шухова О.О.,

orcid.org/0000-0002-5126-6728

викладач кафедри англійської фонетики і граматики

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

У статті досліджено частотність використання порядку слів різних типів у простих двоскладних реченнях сучасної української розмовної мови. Актуальність розвідки зумовлена браком досліджень порядку слів у різних функціональних стилях сучасної української мови. Мета дослідження – з'ясувати поширеність різних типів порядку слів у розмовному стилі сучасної української літературної мови на матеріалі простих двоскладних речень та приєднувальних конструкцій. Для досягнення вищезазначеної мети поставлено такі завдання: здобути статистичні дані щодо поширеності різних типів порядку слів у простих двоскладних синтаксичних одиницях, проаналізувати зміни порядку слів відповідно до жанрових різновидів розмовної мови та засобів вираження присудка. За джерела фактичного матеріалу взято тексти п'єс сучасних українських авторів та тексти приватних листів, дібраних із мережі Інтернет. Методом суцільної вибірки виявлено 2 650 простих двоскладних речень і 630 приєднувальних конструкцій. У цьому корпусі синтаксичних одиниць присудок здебільшого виражений особовими формами дієслова. Серед них спостерігаємо перевагу типів порядку слів SP, SPO, SOP, SPC. Серед синтаксичних одиниць із присудком, до складу якого входять невідмінювані форми дієслова, зокрема інфінітив, спостерігається перевага порядку слів SPO, SP. Через нечисленність зафіксованих нами синтаксичних одиниць із присудком, до складу якого входить пасивний дієприкметник, про кількісну перевагу того чи іншого порядку слів у цьому разі немає змоги судити. Окрім того, проаналізовано кількісне співвідношення порядку слів залежно від жанрових різновидів розмовного тексту та зроблено спробу аналізу порядку слів у двоскладних синтаксичних одиницях різних типів. Завдяки проведеному аналізу з'ясовано, що найбільшу частотність уживання мають синтаксичні одиниці з порядком слів SP, SPO, SOP. Беручи до уваги недостатню дослідженість порядку слів у сучасному українському мовознавстві, перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні характеристик порядку слів в інших функціональних стилях сучасної української мови.

Ключові слова: порядок слів, підмет, присудок, особова форма дієслова, невідмінювані форми дієслова.

The article aims at investigating the relative occurrence of different types of word order in modern Ukrainian colloquial usage. Its topicality correlates with the lack of research into the specificity of word order in different registers of Ukrainian. The study's main goal is to establish the frequency of different patterns of word order in modern Ukrainian colloquial usage with respect to one-clause sentences and sentence-fragments possessing two syntactic foci. To attain this end, the following partial tasks are set out: to provide the statistics of the occurrence of various word order patterns in clauses with two syntactic foci; to analyse the quantitative differences in the use of word order patterns depending on the colloquial variety in question and on how the predicate is expressed. Our data sources include texts of plays written by modern Ukrainian authors and texts of private letters found on the Internet. With the help of the method of total sampling, 2650 one-clause sentences and 630 sentence-fragments with two foci were excerpted from this selection. Among these syntactic units the highest frequency of occurrence characterizes those whose predicate is expressed by a finite verb form. In them, the word order patterns SP, SPO, SOP, SPC are predominant. As for the syntactic units whose predicate consists of non-finite verb forms, in particular the infinitive, the prevailing word order patterns are SPO and SP. The limited number of syntactic units that proved to contain a Passive Participle in the predicate precluded any statistically relevant conclusion as to the relative frequency of word order patterns within this category. The establishment of differences in the distribution of word order patterns depending on the variety of the colloquial usage concerned is accompanied by an analysis of the distribution of word order patterns in one-clause sentences with two foci of different types. The outcome is that syntactic units with the word order SP, SPO, SOP are on the whole numerically predominant. Taking into consideration the scarcity of research dealing with the problem addressed, future prospects of our investigation imply the opportunity of looking into the regularities of the occurrence of different word order patterns in other registers of modern Ukrainian.

Key words: word order, subject, predicate, finite forms of the verb, non-finite forms of the verb.

Постановка проблеми. Проблеми порядку слів здавна привертають увагу мовознавців, проте багато питань залишаються поза увагою дослідників, через що досі потребують ретельного дослідження. Актуальність статті зумовлена недостатньою дослідженістю порядку слів у різних функціональних стилях сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних українських мовознавців проблеми порядку слів розглядали А.Й. Багмут, С.П. Бевзенко, С.Я. Єрмоленко, М.У. Каранська, М.Я. Плющ, О.О. Селіванова, К.Ф. Шульжук, чий студії спрямовані на встановлення типів і функцій порядку слів. Дослідженню взаємозв'язку

порядку слів і актуального членування речення присвячені наукові розвідки О.І. Бичок, М.О. Вінтонова, С.І. Дорошенка, А.П. Загнітка, В.В. Орехова, Н.О. Меркулової та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є з'ясування поширеності різних типів порядку слів у розмовному стилі сучасної української літературної мови на матеріалі простих двоскладних речень і приєднувальних конструкцій. Джерелами фактичного матеріалу стали тексти п'єс сучасних українських авторів та тексти приватних листів. За матеріал дослідження правлять прості двоскладні речення, дібрані із зазначених текстів. Проаналізовано 2 650 простих двоскладних речення різних типів та 630 приєднувальних конструкцій. До останніх уналежнюємо сурядні або підрядні частини складних речень, інтонаційно оформлені як окремі речення, що мають структурно-граматичну автономність. Наразі не до кінця з'ясовано співвідношення термінів парцеляція/приєднання, тому деякі мовознавці ототожнюють ці поняття, не встановлюючи чітких критеріїв для їх розрізнення. На думку Н.В. Новохацької, є такі два підходи до розв'язання цієї проблеми: універсально-індивідуальний, що вивчає природу парцеляції та приєднання крізь призму тотожності або індивідуальності, та диференційний, згідно з яким парцеляція та приєднання є окремими синтаксичними конструкціями [1, с. 303–304]. Беручи до розгляду визначення обох понять, надалі називаємо такі синтаксичні одиниці приєднувальними конструкціями, хоча брак чітко визначених критеріїв для їх відмежування не виключає можливості їх зарахування до парцелятивів.

Виклад основного матеріалу. У таблиці 1 подано інформацію щодо загальної кількості простих двоскладних речень та приєднувальних конструкцій різних типів, виокремлених із текстів.

Таблиця 2 відображає поширеність різних типів порядку слів у простих двоскладних речен-

нях і приєднувальних конструкціях. Для позначення членів речення використано такі скорочення: S – підмет, Р – присудок, О – додаток, С – обставина.

Установлено, що серед проаналізованих синтаксичних одиниць переважає прямий порядок слів, коли підмет передує присудку (90,5% – речення, 91% – приєднувальні конструкції), із кількісною перевагою порядку слів SP (*Ви помрете; Але я щасливий!*), SPO (*Ти не любиш троянди; А я не терплю брехунів*) та SOP (*Я цього не казав; Бо я у все те не вірю*). Більшість становлять розповідні неокличні речення (76,1% і 68,1% відповідно).

Надалі зроблено спробу встановити поширеність різних типів порядку слів з урахуванням жанрових різновидів розмовного стилю та залежно від засобів вираження присудка. На думку Л.І. Мацько [2, с. 291], окрім усної форми, розмовний стиль поширений також у писемній формі (епістолярії, художні твори). С.Я. Єрмоленко [3, с. 675–676], А.П. Коваль [4, с. 13], О.Є. Чуєшкова [5, с. 97–98] зазначають, що не всі мовознавці визнають епістолярний стиль як окремий, зараховуючи його різновиди (офіційний і приватний) до офіційно-ділового та розмовного стилів. Як наслідок, до аналізу залучено тексти п'єс сучасних українських авторів та тексти сучасного приватного листування, взяті з мережі Інтернет.

У процесі дослідження дібрано 2 022 речення з присудком, вираженим особовою формою дієслова, які становлять 76,3% усього дослідженого матеріалу та 89,4% найтипівіших речень зі звичайними головними членами. Згідно з позиціями М.А. Жовтобрюха [6, с. 350–353], С.О. Карамана [7, с. 259–261], С.Я. Єрмоленко [8, с. 173] та інших серед них виокремлено синтаксичні одиниці з присудком у формі активного, пасивного та зворотньо-середнього стану, а також речення з присудком, вираженим дієсловами, які, на думку

Таблиця 1

Загальна кількість двоскладних речень різних типів

Тип речень	Кільк. реч.	% від заг. кільк. реч.	Кільк. приєд. констр.	% від заг. кільк. приєдн. констр.
Усього	2650	-	630	-
Найтипів. реч. зі звич. голов. чл.	2261	85,3	568	90,2
Речення з голов. чл., вираж. інф.	19	0,7	5	0,8
Генітивні	61	2,3	21	3,3
Речення з кількома голов. членами	264	10	30	4,8
Речення з прям. мов	45	1,7	6	1

Поширеність різних типів порядку слів у простих двоскладних реченнях

Порядок слів	Кільк. речень	% від заг. кількості речень	Порядок слів	Кількість приєднув. констр.	% від заг. кільк. приєднув. констр.
SP	540	20,4	SP	133	21,1
SPO	248	9,4	SPO	57	9
SOP	161	6,1	SOP	39	6,2
SPC	110	4,2	OSP	28	4,4
SCP	108	4,1	SPC	28	4,4
CSP	85	3,2	SCP	34	5,4
OSP	63	2,4	CSPO	15	2,4
SPOC	30	1,1	SCPO	11	1,7
CSPC	26	1	SPOO	20	3,2
CSPO	52	2	SPOC	7	1,1
SCPO	82	3,1	CSOP	7	1,1
SPOO	66	2,5	CSCP	10	1,6
SOOP	27	1	CSP	16	2,5
SOCP	26	1	OSPC	6	1
PS	32	1,2	SOCP	9	1,4
CPS	37	1,4	CSPC	6	1
OPS	57	2,2	PS	9	1,4
			OPS	11	1,7
			CPS	7	1,1
Інші прямиї зворотний	422	15,9	Інші прямиї зворотний	91	14,4
Із гол. чл., вираж. інф.	89	3,4	Із гол. чл., вираж. інф.	24	3,8
Із гол. чл., вираж. інф.	19	0,7	Із гол. чл., вираж. інф.	5	0,8
Генітиві	61	2,3	Генітиві	21	3,3
Розповідні	1995	75,3	Розповідні	440	69,8
Окличні	200	7,5	Окличні	35	5,6
Неокличні	1795	67,7	Неокличні	405	64,3
Питальні	334	12,6	Питальні	149	23,7
Пит.- оклич.	12	0,5	Пит.- оклич.	5	0,8

І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської [9, с. 243], М.А. Жовтобрюха [6, с. 350–353], перебувають поза межами категорії стану.

Більшість речень та приєднувальних конструкцій цього типу мають присудок, виражений дієсловами, що перебувають поза категорією стану, із перевагою порядку слів SP. 52,9% речень і 47,3% приєднувальних конструкцій мають складений іменний присудок із лексично вираженою або невираженою дієслівною зв'язкою *є* (*Я маленький; Він був дуже гарним*). Найчисленнішими є синтаксичні одиниці з нульовою зв'язкою (76,6% і 78,5% відповідно). Виокремлено 88 речень і 17 приєднувальних конструкцій із дієслівною зв'язкою на позначення існування, буття. Установлено, що в їх більшості порядок слів зворотний (*Ще є історії з ляхами; І довіку є тільки брехня*).

Отже, речення з присудком у вигляді особової форми дієслова є найчисленнішими. Установлено,

що серед них в активному стані переважають речення і приєднувальні конструкції зі словопорядком SOP та SPO, серед дієслів зворотно-середнього стану – SP та SPC, серед речень із присудками-дієсловами поза категорією стану – SP.

Дібрано 258 речень та 90 приєднувальних конструкцій, до складу яких входять невідмінювані форми дієслова, що становить 9,7%/14,3% від усього досліджуваного матеріалу та 11,4%/15,8% синтаксичних одиниць із найтипівішими головними членами.

Таким чином, у реченнях і приєднувальних конструкціях із присудком, до складу якого входить інфінітив, кількісну перевагу має порядок слів SP та SPO.

Окремо слід розглянути синтаксичні одиниці, у яких інфінітив виконує роль підмета. Знайдено 6 речень і 3 приєднувальні конструкції цього типу. У них спостерігаємо перевагу

**Поширеність різних типів порядку слів у присудках, виражених особовою формою дієслова
(речення та приєднувальні конструкції відповідно)**

	Кільк. синт. одиниць	Засіб вираж. присудка	Панівний порядок слів	% від кільк. синт. одиниць із зазнач. засоб. вираж. присуд.	Приклад
Тексти п'єс	370 / 91	Дієслово в активн. стані	SOP / SOP	17,8 / 13,2	<i>Він усе твоє життя занастив. / Але ви одного не врахували.</i>
	5 / -	Дієслово в пас. стані	SP / -	- / -	- / -
	- / -	Із логічним суб'єктом дії	- / -	- / -	- / -
	5 / -	Без логічн. суб'єкта дії	SP / -	60 / -	<i>Це все знімалося! / -</i>
	81 / 26	Дієслово звор.-сер. ст.	SP / SP	33,3 / 19,2	<i>Я заплуталася. / І все порозсипалося</i>
	684 / 189	Дієслово поза кат. ст.	SP / SP	38,3 / 36,5	<i>Цей лід не розтає / А я переживаю.</i>
Тексти приватн. листів	303 / 67	Дієслово в активн. стані	SPO / SPO	20,8 / 20,9	<i>Я ж не знаю твоєї адреси. / Тому я пишу цей лист.</i>
	1 / 2	Дієсл. в пас. стані	- / -	- / -	- / -
	1 / -	із логічним суб'єктом дії	- / -	- / -	<i>25 років тому, синку, моє життя збагатилася твоєю появою. / -</i>
	- / 2	без логічн. суб'єкта дії	- / -	- / -	<i>- / Адже все дається у порівнянні.</i>
	91 / 16	Дієслово зворотно-середнього стану	SPC / SP	24,2 / 56,3	<i>Ми бачимось майже через день / Але я не ображаюсь.</i>
	487 / 96	Дієсл. поза кат. стану	SP / SP	27,3 / 29,2	<i>Він був моїм однокласником. / А я вірила.</i>

прямого словопорядку (*На словах це передати ще складніше; А безсовісним людям поряд із совістю жити важко*). Цікавими є речення типу *Важко визначити цінність перерахованого вище*, коли інфінітив стоїть після прислівника. Знайдено 13 речень і 2 приєднувальні конструкції цього типу. П.С. Дудик [10, с. 129], С.О. Караман [7, с. 406], К.Ф. Шульжук [11, с. 177] привертають увагу до впливу порядку слів на розрізнення типів речень, вказуючи на належність речень з інфінітивом у препозиції до двоскладних (*Та й одружити їх знову не так просто*), на відміну від тих, де інфінітив стоїть після прислівника і є головним членом безособових речень (*Як важко писати листа все ще коханій людині!*).

Таким чином, зважаючи на малу кількість вищезазначених синтаксичних одиниць, установити, який тип порядку слів має кількісну перевагу, не вдалося.

Викликають труднощі дібрані з текстів синтаксичні одиниці, що складаються з іменника

та залежного члена у пре- або постпозиції до нього, адже їх природа не є вивченою до кінця (*Він – за склом; А післязавтра субота*). Дібрано 87 речень і 19 приєднувальних конструкцій цього типу. Погляди вчених різняться щодо їх належності до односкладних чи двоскладних. А.П. Грищенко [12, с. 410], П.С. Дудик [13, с. 280] уважають їх еліптичними неповними, натомість І.І. Слинко [14, с. 250–253], Ю. Шерех (Шевельов) [15, с. 96] зараховують їх до номінативних.

Окремо слід зосередитися на генітивних реченнях із родовим відмінком на місці підмета. Виявлено 61 речення і 3 приєднувальних конструкції цього типу. Такі синтаксичні одиниці розглядали В.О. Горпинич [16, с. 3–9], А.П. Грищенко [17, с. 95], Л.С. Рабанюк [18, с. 224–232], І.І. Слинко [14, с. 260–285]. У розглянутих текстах натрапляємо на речення з елементами заперечення (*Майже немає ні автомобілів, ні громадського транспорту; А снігу в нас із того часу не було*); Г.А. Губарева [19, с. 23],

Таблиця 4

**Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу яких входить інфінітив
(речення/присудковальні конструкції відповідно)**

	Кільк. синтакс. одиниць	Синтакс. функція	Панівний порядок слів	% від кільк. синт. одиниць із зазнач. засоб. вираж. присуд.	Приклад
Тексти п'єс	13 / 8	Частина простого дієсл. присудка	- / -	- / -	<i>Ти ж не будеш стріляти в мене. / Але завтра я буду писати це!</i>
	81 / 39	Частина складен. дієсл. присудка	SPO/SPO	27,2 / 17,9	<i>Він може усунути небажаних свідків. / Проте я не можу прийняти такий подарунок.</i>
	- / -	Част. скл. ім. прис.	- / -	- / -	- / -
	7 / 2	Частина складн. присудка зміш. типу	SP / -	71,4 / -	<i>Я хочу бути щасливою. / І ця сукня повинна бути твоєю весільною сукнею.</i>
Тексти приватн. листів	12 / 6	Частина простого дієслівного присудка	SPO / -	33,3 / -	<i>Я буду ділитися своїм особистим досвідом. / А я буду вибирати весільну сукню ...</i>
	90 / 24	Частина складеного дієслівного присудка	SPO / SPO	17,8 / 25	<i>Я хочу оживити твою фотографію. / Але я не можу покохати тебе.</i>
	- / -	Част. склад. ім. присудка	- / -	- / -	- / -
	19 / 4	Частина складн. присудка зміш. типу	SP / -	36,8 / -	<i>Почуття повинні бути взаємними. / І з тобою, сонечко, я постараюся бути простим.</i>

Таблиця 5

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу яких уходить пасивний дієприкметник (речення та присудковальні конструкції відповідно)

	Кільк. синтакс. одиниць	Синтакс. функція	Панівний порядок слів	% від кільк. синт. одиниць із зазнач. засобом вираження присудка	Приклад
Тексти п'єс	7 / 2	Частина склад. ім. присудка	- / -	- / -	<i>Я травмована. / І взагалі, я шокована.</i>
Тексти приватн. листів	9 / -	Частина склад. ім. присудка	- / -	- / -	<i>Вони сказані більш ніж щиро. / -</i>

Таблиця 6

Поширеність різних типів порядку слів у присудках, до складу яких уходить інфінітив і пасивний дієприкметник одночасно (речення та присудковальні конструкції відповідно)

	Кількість синтакс. одиниць	Синтакс. функція	Панівний порядок слів	% від кільк. синт. одиниць із зазнач. засобом вираження присудка	Приклад
Тексти приватн. листів	1	Частина складеного присудка змішаного типу	- / -	- / -	<i>Кожне слово має бути підтвержене мудрим прикладом. / -</i>

П.С. Дудик [20, с. 253–254], Ю. Шерех [15, с. 90] та інші зараховують речення з елементами заперечення до безособових. Подеколи натрапляємо на синтаксичні одиниці з квантитативними елементами без елементів заперечення (*Мені було трохи більше двадцяти років; Бо тут стільки всього є*). Двокомпонентні структури на зразок *А дітей – ціла купа* також викликають суперечки серед мовознавців. Стосовно їх належності до двоскладних чи односкладних речень досі спільної думки немає.

Дібрано 45 речень і 6 приєднувальних конструкцій із прямою мовою. Установлено, що серед речень зі словами автора після прямої мови непрямий порядок слів виступає в авторській частині в 90% випадків (*«То подивиться на мене ще раз», – одразу знайшовся я; «Ото мерзну весь час, то буду на сонечку грітися», – усміхалась дівчинка*). В словах автора перед прямою мовою

77,8% речень мають прямий словопорядок (*Якось вона сказала: «Я тобі зовсім не потрібна...»; В юності його тренер із карате сказав мені: «Я вчу їх шляхетності, а у нього вона в крові...»*). 71,4% речень мають непрямий порядок слів у словах автора, що стоять посеред прямої мови (*«Ось ваша Антоніна! — сказав лікар. — Тільки дивіться мені, будь ласка, тут без істерик ...»; «Цей малюнок я бачу в себе в середині, але він такий величезний, що треба малювати цілу картину, — схвилювано говорила дівчинка. — А я на це не маю ні часу, ні сил, ні паперу, ні фарб...»*).

Висновки. Таким чином, у простих двоскладних синтаксичних одиницях сучасної української розмовної мови панівними є типи порядку слів SP, SPO, SOP. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у з'ясуванні особливостей словопорядку в інших функціональних стилях сучасної української мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Новохатська Н.В. Приєднання й парцеляція як засоби формального членування англійських та українських розмовних структур. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка. 2013. Вип. 23. С. 303–309.
2. Стилїстика української мови: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Л.І. Мацько та ін. ; за ред. Л.І. Мацько. Київ : Вища школа, 2005. 462 с.
3. Ермоленко С.Я. Стилї. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: В.М. Русанівський та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2007. С. 675–676.
4. Коваль А.П. Практична стилїстика сучасної української мови : підручник для філологічних факультетів університетів. Київ : Вища школа, 1987. 351 с.
5. Чуєшкова О.Є. Епістолярний стилї. *Українська мова. Енциклопедія* / за ред. І.В. Муромцева. Київ : Майстер-клас, 2011. С. 97–98.
6. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови : підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів Київ : Радянська школа, 1965. Ч. 1. 423 с.
7. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / С.О. Караман та ін. ; за ред. С.О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
8. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Ермоленко та ін. ; за ред. С.Я. Ермоленко. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
9. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматика української мови / І. Вихованець та ін. ; за ред. І. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
10. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Академія, 2010. 380 с.
11. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.
12. Грищенко А.П. Неповне речення. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: В.М. Русанівський та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 409–410.
13. Дудик П.С. Неповні речення. *Сучасна українська літературна мова : в 5-ти кн.* / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. Кн. 3. Синтаксис. С. 262–306.
14. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання : навчальний посібник для студентів філологічних факультетів університетів. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
15. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 402 с.
16. Горпинич В. Генітивні речення в українській мові. *Українська мова*. 2009. № 3. С. 3–9.
17. Грищенко А.П. Генітивне речення. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: В.М. Русанівський та ін. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 95.
18. Рабанюк Л.С. До проблеми генітивно-квантитативних речень. *Українська мова на Буковині: минуле і сучасне* : матеріали II Всеукр.наук.конф., присвяченої 200-річчю нової укр. літератури і літературної мови, м. Чернівці, 24–26 вересня 1998 р. Чернівці : Місто, 1998. С. 224–232.
19. Губарева Г.А. Безособове речення. *Українська мова. Енциклопедія* / за ред. І.В. Муромцева. Київ : Майстер-Клас, 2011. С. 22–23.
20. Дудик П.С. Односкладні речення. *Сучасна українська літературна мова : в 5-ти кн.* / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. Кн. 3. Синтаксис. С. 232–262.

РОЗДІЛ 2 РОСІЙСЬКА МОВА

УДК 81'373

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.14>

БІБЛІЙНА ЛЕКСИКА В РОМАНІ М. БУЛГАКОВА «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА»: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

THE BIBLICAL VOCABULARY IN M. BULGAKOV'S NOVEL «MASTER AND MARGARITA»: LEXICAL, SEMANTIC AND FUNCTIONAL DIMENSIONS

Голі-Оглу Т.В.,

orcid.org/0000-0002-7474-2563

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри української мови та слов'янської філології
Приазовського державного технічного університету

У статті досліджується питання функціонального статусу біблійної лексики в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита», її стилістичне та емоційне навантаження, особливості вживання та адаптації до норм російської мови в процесі запозичення з арамейської, давньогрецької та латинської мов. У межах лексико-семантичної характеристики біблеїзмів роману уточнюються поняття «лексико-семантична група», «тематична група», «семантичне поле», а також аналізуються їхні кореляційні та ієрархічні співвідношення в межах лінгвістичної термінологічної системи.

Шляхом лексичного і дериваційного аналізу закартаграфований матеріал типологізується, зокрема виділяються лексико-семантичні групи біблійної лексики з роману М. Булгакова і визначається дериваційна активність найпродуктивніших морфем.

Автором статті звертається увага на функціональну багатовекторність біблеїзмів у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита», що виступають засобами лінгвальної стилізації під біблійну добу царювання Ірода в Юдеї; є мовними засобами створення інтертекстуального ефекту «тексту в тексті», «роману в романі», підґрунтями якого є ціла система асоціацій та алюзій; також може трактуватися як лінгвальний засіб інтелектуалізації роману, надання художньому тексту філософсько-медитативного дискусійного забарвлення. У дослідженні зазначається, що у функціональному плані біблеїзми в романі М. Булгакова протиставляються «новій радянській мові» («радянським»), що вносять у текст елементи абсурдності і нелогічності радянської реальності 20–30-х років XX ст. і тим самим створюють трагікомічний смисловий ефект, що закликаний продемонструвати негативне ставлення письменника до постреволюційної нової культури, нової мови і радянського суспільства У цілому.

У статті окреслюються перспективи подальших досліджень біблійної лексики, зокрема як перспективні зазначаються зіставні дослідження функціональних особливостей хронологічно поляризованих лексичних класів – біблеїзмів і радянїзмів у творах М. Булгакова, а також студювання проблеми в перекладознавчому міжкультурному аспекті.

Ключові слова: біблеїзм, архаїзація, художній текст, інтертекстуальність, лексико-семантична група, тематична група, семантичне поле.

The problem the functional status of the biblical vocabulary in M. Bulgakov's novel "Master and Margarita" is analyzed in the article, as well as its stylistic and emotional loading, the peculiarities of its application and adaptation to the standards of the Russian language in the process of borrowing from ancient Greek, Latin and Aramaic. Within lexical and semantic characteristics of the novel's biblical vocabulary such notions as "lexical and semantic group", "thematic group", "semantic field" are exactly defined, also analyzed are their correlation and hierarchical relationships within the linguistic and terminological system.

The material that was cartographically generalized undergoes typological analysis by means of lexical and derivational, particularly, lexical and semantic groups of the biblical vocabulary in M. Bulgakov's novel are detached and derivational activity of the most productive morphemes is determined.

The author pays attention to functional multi-vectorial character of the biblical vocabulary in M. Bulgakov's novel "Master and Margarita", it acting as the means lingual stylization of the epoch, when king Herod was reigning in Judea; it also being linguistic means for creating the inter-textual effect of "text-in -text" and "novel-in novel", substantiated by a whole system of allusions and associations. It can also be interpreted as lingual means of intellectualization of the novel, bringing some philosophic and discussion colouring to the novel's text.

It is stated in the research that in the functional plan the biblical vocabulary is somehow opposed to the "new Russian language" (i.e. the so-called "Sovietisms"), which bring elements of absurd and abnormal logics to Soviet reality of the 20-30th of XX century, thus creating tragicomic notional effect, which is bound to demonstrate the writer's negative attitude to the new, post-revolutionary culture, new language and the Soviet society on the whole.

The article also shows some perspective for new researches, particularly, investigation of the functional peculiarities of chronologically polarized classes of biblical and Soviet vocabulary in M. Bulgakov's works seems to be perspective, as well as investigating the problem in translator's cross-cultural aspect.

Key words: biblical vocabulary, fiction text, inter-textual character, lexical and semantic group, thematic group, semantic field.

Постановка проблеми. Архаїзація лексичного складу мови є закономірним, об'єктивним і необхідним процесом, що демонструє відкритість лексико-семантичних систем усіх мов світу, отже, є мовною універсалією, а також зумовлює розвиток мовної системи у цілому.

Процес архаїзації лексичного складу в будь-якій мові реалізується у двох основних формах: у вигляді історизмів і стилістичних архаїзмів. Архаїзми вирізняються значно більшою порівняно з історизмами функціональною (стилістичною) навантаженістю та активністю, адже містять у семантиці експресивно-емоційне забарвлення двох протилежних планів – піднесено-урочистого і сатирично-гумористичного. Історична лексика використовується насамперед як засіб відтворення колориту епохи, і тому її функціонування часом виходить за межі художнього стилю.

Серед контенту архаїчної лексики російської та української мов значне місце посідають хронологічно поляризовані пласти – **біблеїзми**, що є найдавнішими лексичними запозиченнями і мовними внесеннями, і **радянїзми**, що є результатом активної лексичної роботи зі створення так званої нової радянської мови (рос. «новояз») із метою всебічного лінгвального обслуговування «нового соціалістичного суспільства», що виникає і формується в перші десятиліття ХХ ст.; обидва пласти фіксуємо в тексті роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічна база досліджень, що перебувають на межі лінгвістики і теології, є дискусійною і потребує уточнень. Термін «біблеїзм» є найбільш уживаним у науковій літературі, однак є розбіжності як у його написанні («бібліїзм» – М. Скаб, О. Решетняк та ін., «біблеїзм» – Н. Андрейчук, І. Карамишева, Р. Зорівчак та ін.), так і у визначенні його дефініції. Проблему лексичних біблеїзмів свого часу студіювали О.С. Ахманова [1], С.П. Білокурова, Г.В. Бузулан [2], Е.М. Верещагін [3], В.Г. Гак [4], Н.В. Климович, А.П. Коваль [5], А.А. Ковтун [6], Г.А. Лілич [7], М. Скаб [8], проте більшість російських та українських мовознавців традиційно цікавила переважно біблійна фразеологія, ніж лексика, що залишилася поза увагою дослідників.

Постановка завдання. З огляду на стан студійованості проблеми, метою дослідження є аналіз лексико-семантичних і структурно-морфологічних особливостей біблійної лексики в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита», її функціонально-стилістичне навантаження.

Виклад основного матеріалу. Якщо ґрунтувати свої наукові пошуки в зазначеній царині на

доволі поширеному в сучасному мовознавстві трактуванні біблеїзмів як «універсальних конотативних одиниць мови із певним символічним значенням, сформованим за контекстом Біблії чи біблійним сюжетом» [9, с. 41], то можна виокремити такі лексико-семантичні різновиди: 1) лексичні біблеїзми (*Авель, Вавилон, Ірод, Каїн* тощо); 2) фразеологізовані біблеїзми (*вавилонський потоп, Давид і Голіаф, єгипетські кари* тощо); 3) пареміологічні біблеїзми (*віддати кесареви кесарево, а Боже Богові; не сотвори собі кумира* тощо) [9, с. 42].

Якщо ж трактувати термін «біблеїзм» у широкому сенсі, то тоді обсяг біблеїзмів структурно не буде обмежуватися словами й реченнями; біблеїзми є в структурному плані більш широким лексичним явищем, до якого слід віднести цитати та навіть цілі тексти [8, с. 13–14]. Саме у цьому сенсі «найбільшими біблійними текстами-цитатами можна вважати господню молитву «Отче наш», яку знають практично всі носії мови, а також покайні (охоронні) псалми, які дуже багато людей щодня промовляють і часто цитують» [8, с. 13–14].

У романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» присутні реальність і фантастика, сатира і любовна лірика. Особливо виділяються чотири глави історико-філософського характеру. Це «роман у романі» – оповідь про Христа і Понтія Пілата. Глави про прокуратора Іудеї та Ієшуа Га-Ноцрі (Ісуса Христа) пише головний булгаковський герой – Майстер. Створений за біблійним сюжетом, цей роман став доленосним для автора. Майстер із волі Булгакова так виклав відому біблійну історію осуду і страти Христа, що в її реальності неможливо сумніватися. Ієшуа в зображенні Майстра – не міфологічний персонаж, а жива людина, здатна відчувати і обурення, і досаду, він боїться болю та смерті. Проте надприродна сила Ієшуа вкладає в його слова, у його переконаність у своїй правоті; головна якість, що відрізняє Ієшуа від усіх інших персонажів роману, – незалежність розуму і духу. Таке біблійно-ідейне навантаження роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» досягається і реалізується зокрема й шляхом активного вживання біблеїзмів.

Перед тим, як презентувати детальну лексико-семантичну характеристику булгаковських біблеїзмів, маємо уточнити поняття «лексико-семантичне поле» і пов'язаних із ним – «лексико-семантична група» і «тематична група». Структурування словникового складу мови відбувається за різними чинниками: інтралінгвальними та екстралінгвальними. Ще

в XIX ст. М.М. Покровський указував на те, що в лексичній системі мови існують різні групи або «поля слів». Одні з них являють собою внутрішньомовні об'єднання («за сферами уявлень»), інші – об'єднання позамовні («за предметними сферами»). Ці ідеї М.М. Покровського отримали розвиток у сучасному мовознавстві під час розроблення питання семантичної організації словникового складу мови, зокрема в теорії семантичних полів, лексико-семантичних і тематичних груп.

Проблема семантичної організації лексичної системи мови є сьогодні однією з найскладніших у мовознавстві і на разі не отримала свого остаточного розв'язання, незважаючи на значну кількість лексико-семантичних досліджень. Виділення різних лексико-семантичних груп слів проводиться різними авторами на різних підставах, із використанням різних підходів і прийомів. Саме тому чітко визначення кожної з названих семантичних категорій і тим більше їх вичерпний опис поки ще відсутній у науковій літературі. Однак їх лінгвістична реальність і наявність у мові сумнівів ні в кого не викликає. Незважаючи на відмінність підходів до опису цих семантичних категорій, у лінгвістичних роботах останніх десятиліть чітко простежується прагнення до розкриття взаємозв'язку і взаємозумовленості їх членів. Як робочу будемо в нашому дослідженні використовувати таку дефініцію: лексико-семантична група є сукупністю слів, що відносяться до однієї частини мови та об'єднані внутрішньомовними зв'язками на основі взаємозумовлених і взаємопов'язаних елементів значення, тобто сем. Члени лексико-семантичної групи мають однаковий граматичний статус і характеризуються однорідністю смислових відношень, тобто вони перебувають у певних семантико-парадигматичних зв'язках, зокрема синонімічних, антонімічних, зв'язках усякого роду включень, уточнень, диференціації, узагальнень близьких або суміжних значень тощо. Це означає, що члени лексико-семантичної групи, окрім загального граматичного значення, мають як мінімум спільний компонент лексичного значення – архісему.

Підставою для виділення лексико-семантичної групи служить слово з усіма його лексико-семантичними варіантами. Парадигматичність членів лексико-семантичної групи базується на інтегральній семантичній ознаці.

Однією з найважливіших ознак тематичної групи є різнотипність мовних відношень і кореляцій між її членами або відсутність таких узагалі, тому втрата того чи іншого компонента (слова) тематичної групи або його семантична трансфор-

мація не відбивається на значеннях інших слів цієї групи. Відсутність мовних зав'язків між членами тематичної групи не означає, однак, відсутності у них позамовних (екстралінгвальних) зв'язків.

Отже, тематичну групу можемо інтерпретувати як об'єднання слів, що ґрунтується поєднанні мовних лексико-семантичних і позамовних зв'язків, тобто на класифікації самих предметів і явищ навколишньої дійсності. У цьому полягає її принципова відмінність від лексико-семантичної групи, що спирається на інтралінгвальні зв'язки.

Для того щоб узагальнити і водночас деталізувати лексико-семантичні групи біблеїзмів у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита», маємо уточнити поняття «семантичне поле», що є одним із ключових у семасіології. Проаналізувавши цілу низку визначень, можемо запропонувати власне: семантичне поле – це сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю значення, і таких, що являють собою предметну, понятійну або функціональну подібність позначуваних явищ. Сучасна теорія семантичного поля ґрунтується на концепції І. Тріра («Німецький словниковий склад в аспекті розуміння»), відповідно до якої в кожній мові існують поля логічних понять і власне лексичні поля, які повністю «покриваються» один одним, утворюючи семантичні поля. Відповідно, семантичні поля є абсолютною лінгвальною універсалією, проте в кожній конкретній мові вони різняться за складом та структурною організацією.

Ділянками семантичного поля є лексико-семантичні групи. У цьому плані семантичне поле постає як родове поняття по відношенню до лексико-семантичної групи (видове). Наявність спільної семантичної ознаки, що об'єднує такі мовні одиниці поля, не виключає, однак, існування диференційних ознак.

У процесі компонентного аналізу семантики слів у поєднанні зі стандартними лексичним і стилістичним аналізом у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» було виокремлено такі лексико-семантичні групи лексичних біблеїзмів:

1) **Власні імена людей:** рос. *Каифа* («... *Каифа* вежливо извинился и объяснил, что сделать этого не может в канун праздника» [10, с. 361], *Иешуа Га-Ноцир* («– *Иешуа Га-Ноцир*, веришь ли ты в каких-нибудь богов?» [10, с. 359], *Понтий Пилат*, *Вар-раван* («*И третий раз сообщил, что освобождаем Вар-равана*» [10, с. 363], *Левий Матвей* («– *Пришел я в Ершалаим точно через Сузские ворота, но пешком, в сопровождении одного Левия Матвея, и никто мне ничего не кричал, так как никто меня тогда в Ершалаиме не знал*»

[10, с. 359]; *Иуда, Марк Крысобой («Итак, Марк Крысобой, холодный и убежденный палач...» [10, с. 359]; Дисмас, Гестас (розбійники) («Тебя били за твои проповіді, розбійники Дисмас и Гестас, убившие со своими присными четырех солдат, и, наконец, грязный предатель Иуда – все они добрые люди?» [10, с. 359]; Ирод Великий («В белом плаще с кровавым подбоем, шаркающей кавалерийской походкой, ранним утром четырнадцатого числа весеннего месяца нисана в крытую колоннаду между двумя крыльями дворца Ирода Великого вышел прокуратор Иудеи Понтий Пилат» [10, с. 346] тощо.*

2) **Назви топонімічних об'єктів біблійних часів:** рос. *Ершалаим, Сузские ворота («– Пришел я в Ершалаим точно через Сузские ворота, но пешком, в сопровождении одного Левия Матвея, и никто мне ничего не кричал, так как никто меня тогда в Ершалаиме не знал» [10, с. 359]; Кириаф («– Я думаю, – странно усмехнувшись, ответил прокуратор, – что есть еще кое-кто на свете, кого тебе следовало бы пожалеть более, чем Иуду из Кириафа, и кому придется гораздо хуже, чем Иуде!..» [10, с. 359]; Долина Дев («Так много лет назад в Долине Дев кричал Пилат своим всадникам слова: «Руби их! Руби их! Великан Крысобой попался!» [10, с. 359]; Идиставизо («Это было в бою при Идиставизо, в Долине Дев» [10, с. 359]; Елеонская гора («Я советовал бы тебе, игефон, оставить на время дворец и погулять пешком где-нибудь в окрестностях, ну хотя бы в садах на Елеонской горе» [10, с. 353]; Виффагия («– Левий Матвей, – охотно объяснил арестант, – он был сборщиком податей, и я с ним встретился впервые по дороге в Виффагии, там, где углом выходит фиговый сад, и разговорился с ним» [10, с. 350]) тощо.*

3) **Назви державних посад і священних санів біблійних часів:** рос. *прокуратор («И тут прокуратор подумал: «О боги мои! Я спрашиваю его о чем-то ненужном на суде ... Мой ум не служит мне больше...» [10, с. 352]; игефон («– Я, игефон, говорил о том, что рухнет храм старой веры и создастся новый храм истины» [10, с. 352]; сборщик податей («– Левий Матвей, – охотно объяснил арестант, – он был сборщиком податей, и я с ним встретился впервые по дороге в Виффагии, там, где углом выходит фиговый сад, и разговорился с ним» [10, с. 350]) тощо.*

4) **Назви війсьських звань і посад:** рос. *кентурион («Движение кентуриона было небрежно и легко, но связанный мгновенно рухнул наземь, как будто ему подрубili ноги, захлебнулся воздухом, краска сбежала с его лица и глаза обессмыслились» [10, с. 348]) тощо.*

5) **Назви військових структур часів іудейського царя Ирода:** рос. *легион («Крысобой был на голову выше самого высокого из солдат легиона и настолько широк в плечах, что совершенно заслонил еще невысокое солнце» [10, с. 348]), кентурия («Все показалось, что на балконе потемнело, когда кентурион первой кентурии Марк, прозванный Крысобоем, предстал перед прокуратором» [10, с. 348]); когорта – у прямому, первинному значенні «структурний військовий підрозділ часів Римської Імперії» («От флигелей в тылу дворца, где расположилась пришедшая с прокуратором в Ершалаим первая когорта Двенадцатого Молниеносного легиона, заносило дымком в колоннаду через верхнюю площадку сада, и к горькому дыму, свидетельствовавшему о том, что кашевары в кентуриях начали готовить обед, примешивался все тот же жирный розовый дух» [10, с. 347]) тощо.*

6) **Назви часових відрізків (місяців, днів тижня тощо),** що є транслітерованими російськими буквами назвами відповідних часових відрізків на івриті, зокрема: рос. *нисан «один із весняних місяців іудейського календаря біблійних часів» («В белом плаще с кровавым подбоем, шаркающей кавалерийской походкой, ранним утром четырнадцатого числа весеннего месяца нисана в крытую колоннаду между двумя крыльями дворца Ирода Великого вышел прокуратор Иудеи Понтий Пилат» [10, с. 346] тощо.*

У структурно-дериваційному плані біблеїзми, представлені в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита», не вирізняються розмаїттям морфемної структури і дериваційними характеристиками. Причину такої структурно-дериваційної одноманітності вбачаємо в тому, що всі біблеїзми є найдавнішими запозиченнями з арамейської, давньогрецької та латинської мов, що сьогодні є мертвими і мають статус класичних.

Як показав морфемний і словотвірний аналіз, найбільша група біблеїзмів у романі утворена морфологічним способом. Серед типологічних варіантів морфологічного способу словотворення в романі М. Булгакова домінує суфіксація, адже саме цим способом утворено слова-біблеїзми, використані письменником у так званих ершалаїмських главах. Найчастотнішим словотвірним суфіксом, за нашими спостереженнями, тут є суфікс *-он*, що використовується для творення запозичених іменників біблійного походження і стилістичного забарвлення: рос. *кентури-он; иге-он, синедри-он* тощо. Також фіксуємо досить активне використання латинського суфікса *-ор* саме для творення біблеїзмів лексико-семантич-

них груп «назви державних посад і священних санів біблійних часів» і «назви воїнських звань і посад»: *прокурат-ор* тощо.

Проте маємо зазначити, що переважна більшість біблеїзмів у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» є для російської мови непохідними, адже вони виступають результатом прямого запозичення або калькування як різновиду запозичення з давніх мов: арамейської, давньогрецької та латинської. У процесі запозичення вони зазнали певної фонетичної адаптації до норм російської мови, проте структурно не змінилися, тобто процес запозичення не супроводжувався структурно-дериваційними трансформаціями, натомість мала місце фонетична адаптація.

Висновки. Отже, серед виділених лексико-семантичних груп зазначеної лексики біблійної доби найчастотнішими в романі М. Булгакова є групи «власні імена людей» і «назви топонімічних об'єктів біблійних часів»; менш частотними – групи «назви державних посад і священних санів біблійних часів» і «назви воїнських звань і посад». Окрім того, зустрічаються поодинокі лексеми, що можемо віднести до лексико-семантичних груп «назви споруд й установ античних часів» і «назви

одягу та його елементів (аксесуарів), взуття», однак біблійний статус таких лексем є дискусійним, його визнають не всі лінгвісти. Серед структурно-дериваційних типів проаналізованої лексики переважають лексеми, утворені морфологічним способом словотвору, зокрема суфіксацією і складанням основ чи слів.

У функціональному плані біблеїзми в романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита»: 1) є мовними засобами стилізації однієї зі структурних частин роману – «єршалаїмської» – під відповідну історико-культурну добу (Юдея першого сторіччя н. е.); 2) виступають лінгвальними засобами створення інтертекстуального ефекту «тексту в тексті», «роману в романі», що базується на цілій низці асоціацій та алюзій; 3) є мовними засобами своєрідної інтелектуалізації роману, адже біблеїзми надають тексту роману відповідного смислового відтінку притчі, що провокує читача замислитися над сенсом життя, одвічними філософськими проблемами, наштовхнути його на медитативні роздуми на протигагу лексемам із маркуванням радянської доби, що вносять у текст роману елементи абсурдності реальності тих часів і, як наслідок, створюють трагікомічний смисловий ефект.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов ; 2-е. изд. Москва : Совет. энциклопедия, 1969. 607 с.
2. Бузулан Г.В. Біблійна фразеологія. *Зарубіжна література в навчальних закладах*. 2004. № 6. С. 45–46.
3. Верещагин Е.М. Библийская стихия русского языка. *Русская речь*. 1993. № 1. С. 90–98.
4. Гак В.Г. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами). *Вопросы языкознания*. 1997. № 5. С. 53–56.
5. Коваль А.П. Спочатку було слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 312 с.
6. Ковтун А.А. Розвиток полісемії лексем з релігійними значеннями: необразні семантичні деривати. *Українська мова*. 2015. № 1. С. 86–102.
7. Лилич Г.А. Библиизмы как отражение воззрений эпохи. *Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов*. Санкт-Петербург : Петрополис, 1995. С. 106–113.
8. Скаб М. Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Романо-слов'янський дискурс*. 2016. Вип. 772. С. 13–20.
9. Решетняк О.А. Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі : дис. ... канд. філол. наук. Дніпро, 2015. 203 с.
10. Булгаков М. Мастер и Маргарита. Киев : Днипро, 1989. 748 с.

РОЗДІЛ 3 СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ

УДК 811.162.3'246.2:07(437.3)]"201" 3
DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.15>

СЛОВАЦЬКА МОВА В ЧЕСЬКОМУ КОМУНІКАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ SLOVAK LANGUAGE IN THE CZECH COMMUNICATIVE SPACE

Гілецька З.І.,
orcid.org/0000-0001-6854-7430
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті розглядається проблема функціонування словацької мови у чеському комунікаційному просторі на сучасному етапі. Аналізуючи статус словацької мови у Чехії, особливості словацької національної меншини, сучасні чесько-словацькі зв'язки, ставлення чехів до словацької мови, її присутність у чеському комунікаційному просторі, зокрема на Інтернет-сторінках чеських сайтів, в освіті, науці, культурі, можна продемонструвати позитивні і негативні результати взаємодії цих двох слов'янських мов протягом останніх десятиріч.

Незважаючи на близькість двох мов, після розпаду спільної держави внаслідок політичних і культурних змін чеська і словацька мови поступово віддаляються. Проаналізувавши способи контактів чехів зі словацькою мовою, ми дійшли висновку, що переважають пасивний і «розважальний» способи. Якщо аналізувати останнє десятиліття, то тут відбуваються помітні зміни: знову стала більш активною наукова співпраця, спільне представництво у редакційних радах наукових журналів, спільні кінопроекти, спільні літературні премії, запрошення цікавих словацьких особистостей у чеські дискусійні та розважальні теле- і радіопрограми, численні публікації у чеській пресі про представників культурного життя Словаччини, відновлення перекладів словацької художньої літератури на чеську мову. У Чехії попри значно слабший непрямий контакт зі словацькою мовою відбувається посилення безпосередніх прямих мовних контактів, що пов'язується зі значною «ною» присутністю словацьких студентів, які тут навчаються, а також словаків, які працюють постійно або тимчасово. Варто відзначити, що немала їх частина і в чеському комунікаційному просторі (офіційному й неофіційному) використовує словацьку мову. З іншого боку, прямі контакти у словацькому середовищі посилюються за рахунок підвищення інтересу чехів до туризму в Словаччині. Сьогодні у чехів переважає усвідомлення того, що між ними і словаками є багато спільного у культурному і науковому просторі.

Ключові слова: пасивний білінгвізм, контактні мови, диглосія, чеська мова, словацька мова.

The article deals with the problem of the functioning of the Slovak language in the Czech communicative space at present. To analyse the status of the Slovak language in the Czech Republic; the features of the Slovak national minority; the modern Czech-Slovak relations; the Czechs' attitude to the Slovak language, its presence in the Czech communicative space, in particular on the Internet pages of Czech sites, in education, science, culture; to demonstrate the positive and negative effects of the interaction of these two Slavic languages during the last few decades.

Despite the proximity of the two languages, after the collapse of the common state due to political and cultural changes, the Czech and Slovak languages are gradually alienating. After analysing the methods of the Czechs contacting with the Slovak language, we came to the conclusion that passive and "entertaining" methods prevail. There have been significant changes during the last decade: scientific cooperation, joint representation in the editorial boards of scientific journals, joint film projects, joint literary awards have activated again; interesting Slovaks are invited to the Czech discussions and entertainment television and radio programs; numerous publications in the Czech press about representatives of the cultural life of Slovakia have appeared; the translations of Slovak fiction to the Czech language have been resumed. Despite a much weaker indirect contact with the Slovak language in the Czech Republic, there is an intensification of direct linguistic contacts, what is associated with a significant "new" presence of Slovakian students studying there, as well as Slovaks who work permanently or temporarily. It is worth noting that many of them use the Slovak language in the Czech communicative space (formal and informal). On the other hand, direct contacts in the Slovak environment are intensified by the Czechs' increasing interest in tourism to Slovakia. Today, the awareness that there is much in common between Czechs and Slovaks in the cultural and scientific space prevails.

Key words: passive bilingualism, contact languages, diglossia, Czech languages, Slovak language.

Постановка проблеми. Незважаючи на близькість чеської і словацької мов, після розпаду спільної держави внаслідок політичних і культурних змін їхні взаємини переживають різні пері-

оди. Відразу після розпаду Чеської і Словацької Федеративної Республіки ці дві слов'янські мови поступово свідомо віддалялися. Однак в останнє десятиліття знову розпочався, хоча і менш поміт-

ний, процес зближення і «взаємоприйняття» цих мов. Це стосується більшою мірою ситуації в Чехії, адже у Словаччині надалі є високий рівень пасивного білінгвізму, навіть у молодшого покоління. Сьогодні у чехів переважає усвідомлення того, що між ними і словаками є багато спільного у культурному й науковому просторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження словацько-чеських і чесько-словацьких мовних зв'язків неодноразово привертало увагу як словацьких (Ю. Долнік, Я. Доруля, М. Войтех), так і чеських (І. Поспішіл, М. Наб'єлкова, М. Покорний) мовознавців та літературознавців. Українські дослідники, наскільки нам відомо, крім нашої розвідки про статус чеської мови у Словаччині [1], не зверталися до цієї проблеми. У Чехії вийшло декілька збірників праць, присвячених дослідженню чесько-словацьких мовних зв'язків, зокрема «Brněnská slovákistika a česko-slovenské vztahy» (1998), «Slovakistika v české slavistice» (1999), «Česko-slovenská vzájemnost a nevzájemnost» (2000), «Slovakistické reflexe» (2017). Їх мета – ознайомити чеських студентів-словаків з основними темами досліджень загальної словакістики та чеської словакістики зокрема.

Постановка завдання. У сучасному слов'янському мовознавстві актуальними є як питання вивчення слов'янських мов у глобалізованому світі, так і взаємовплив слов'янських мов після розпаду їхньої спільної держави. **Мета** нашої публікації – продемонструвати особливості функціонування словацької мови у чеському комунікаційному просторі на сучасному етапі. Досягнення цієї мети передбачає необхідність аналізу таких завдань: 1) статус словацької мови у Чехії; 2) особливості словацької національної меншини; 3) сучасні чесько-словацькі зв'язки; 4) ставлення чехів до словацької мови; 5) присутність словацької мови у чеському комунікаційному просторі, зокрема на Інтернет-сторінках чеських сайтів, в освіті, науці, культурі; 6) продемонструвати позитивні і негативні результати взаємодії цих двох слов'янських мов протягом останніх десятиріч.

Виклад основного матеріалу. Словацька меншина. Після розпаду Чеської і Словацької Федеративної Республіки у 1993 р. на теренах Чеської Республіки залишилися проживати словаки, які утворили словацьку національну меншину. За кількістю це найбільша меншина в ЧР (налічує приблизно 147 152 громадянина словацької національності, згідно з переписом 2011 р.) та одна з найбільших у світі [5; 6]. Лише

у Празі проживає 17 406 тис словаків. Більшою є тільки словацька меншина у США, однак словацькою мовою там володіє лише частина словаків. Зважаючи на те, що більшість шлюбів осіб словацької національності у Чехії є змішаними, а діти із цих шлюбів зазвичай розмовляють лише чеською мовою (особливо це стосується другої і третьої генерацій), то кількість словацькомовних членів меншини мала б зменшуватися. Однак вона компенсується постійним зростанням кількості словаків, які переїжджають до ЧР працювати (приблизно 60 тис), та словацьких студентів (10 тис), які тут навчаються й яких є сьогодні більше, ніж у період існування спільної держави. Водночас цей самий перепис населення 2011 р. показав зменшення кількості громадян словацької національності (до 20%), які постійно як громадяни ЧР проживають у Чехії. Це пояснюється насамперед тим, що діти зі змішаних шлюбів здебільшого визнають свою належність до чеської національності.

Статус словацької мови. До проголошення незалежності Словацької Республіки 1 січня 1993 р. словацька мова, згідно з Конституцією Чехословацької Федерації (1968 р.), поряд із чеською мала у Чехії статус державної, тобто офіційної мови. Обидві мови рівноправно використовувалися в органах державної влади, армії, у сфері законотворчої діяльності. Комунікація між словаками і чехами у Чехословаччині відзначалася пасивним білінгвізмом¹, який підтримувався двомовними загальнодержавними теле- й радіотрансляціями. У 70-х роках ХХ ст. у Чехословацькій Соціалістичній Республіці 40% телемовлення у Чехії відбувалося словацькою мовою. Підручники з чеської мови у початковій та середній школах містили основи словацької граматики, а чеські читанки – тексти словацькою мовою.

Після розпаду Чеської і Словацької Федеративної Республіки і донині у ЧР немає закону про державну мову, тому *de facto* словацька мова залишається другою державною мовою. До того ж Європейська хартія регіональних мов або мов меншин і ще приблизно 80 законних правових актів визнають словацьку мову рівноправною із чеською. У січні 2006 р. набув чинності закон № 500/2004 Збірки законів, який підтверджує можливість використовувати словацьку мову в органах державної влади. Словацькі студенти мають право послуговуватися рідною мовою у процесі навчання у чеських вищих навчальних закладах.

¹ Білінгвізм пасивний – за якого суб'єкт, володіючи другою (нерідною) мовою, частіше звертається до однієї з них (найчастіше рідної). URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/b>.

Медіа. Після розпаду федерації значно скоротилася кількість чесько-словацьких періодичних видань, які друкувалися або словацькою або були двомовними (тобто матеріал у них подавався чеською, і словацькою мовою). Протягом останнього тридцятиліття у Чехії виходили такі двомовні періодичні видання: «Černá labuť», «Mosty», «Zrkadlenie-Zrcadlení», «Česká a slovenská otázka v soudobém světě», «Československý svet». Щодо словацькомовних чеських видань, то це переважно журнали, які виходять щомісяця або чотири рази на рік («Slovenské listy», «Kogene» із дитячим додатком «Korálíky»). Найбільший наклад (прибл. 8000 прим.) мають «Slovenské dotyky», які виходять із додатками «Literárne dotyky» і «Dotyky so slovenčinou», видавцем котрих є Словацько-чеський клуб (Slovensko-český klub). Клуб словацької культури (Klub slovenskej kultúry) видає журнал «Listy Slovákov a Čechov, ktorí chcú o sebe vedieť» («Листи словаків і чехів, які хочуть про себе знати»). Із 2004 р. Словацький літературний клуб у ЧР (Slovenský literárny klub) у співпраці зі Словацько-чеським клубом (Slovensko-českým klubom) та PEN-клубами у двох країнах видають чесько-словацьке ревію «Zrkadlenie-Zrcadlení». Щоправда, придбати будь-який журнал словацькою мовою у Чехії, окрім Праги, практично неможливо.

Із квітня 1993 р. діє Радіомовлення для словацьких співгромадян Чеського радіо. Воно складається з об'ємної передачі, яка виходить раз на тиждень, а також коротких, але частих випусків новин. Із 2011 р. на «Етно радіо» (Ethno rádio) виходить передача під назвою «Rozumiete správně po slovensky?» («Чи розумієте правильно по-словацьки?»), яку готує Словацько-чеський клуб.

Найгіршою є ситуація на телебаченні: немає жодної передачі, присвяченої словацькій меншині або чесько-словацьким зв'язкам. Словацькі телевізійні канали можуть дивитися лише абоненти розширених пакетів кабельного телебачення, які є найдорожчими. Щодо словацьких фільмів на чеському телебаченні, то з 2005 р. вони часто дублюються чеською мовою. На це по-різному відреагували чеські глядачі на сторінках чеських Інтернет-сайтів: незначна їх кількість схвалила таке рішення, більшість ж була обурена таким станом речей. Наприклад:

18.1.2005 12:06 Jiří (BoodOk) Kadeřávek Re: CZ-SK Ted běží v pondělí slovenský serial Zachranari ... a vsichni tam mluví česky. Nejak mi to neseďí, když vím, že se odehrává v Tatrách a horská služba tam mluví česky. Nechapu, proč je to predabované (Зараз йде в понеділок словацький серіал «Рятівники» ...

й усі там говорять по-чеськи. Щось тут не так, адже я знаю, що події відбуваються в Татрах, а гірська рятувальна служба говорить по-чеськи. Не розумію, чому його продублювали). (<http://www.abclinuxu.cz/clanky/show/73445>).

Відома дослідниця чесько-словацьких міжмовних зв'язків Міра Наб'єлкова [4] ще в 2003 р. слушно наголошувала на тому, що віддалення між чеською і словацькою мовами не є результатом індивідуального віддалення людей, а йдеться про послаблення культурних і практичних взаємозв'язків, в яких мова є засобом спілкування. На її думку, це призведе до втрати людьми потреби, можливості й бажання сприймати тексти (публіцистику, наукові тексти, белетристику, телевізійні та радіопрोगрами, фільми) іншою мовою, тобто у чеському – словацькою, а у словацькому – чеською.

Словацька мова на Інтернет-сторінках чеських сайтів. І тут покажемо сучасний стан, тобто через 28 років після поділу Федерації на дві держави. Про чесько-словацькі мовні зв'язки на диво часто дискутують на Інтернет-сайтах чехи зі словаками, чехи з чехами, словаки зі словаками. Взаємні мовні зв'язки, чесько-словацькі мовні питання, труднощі перекладу обговорюються у численних дискусійних клубах, наприклад: «Češi, jak rozumíte Slovenštině?» (<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=643&postdays=0&postorder=asc&start=60>); «Slováci, jak rozumíte Češtině?» (<http://forum.pauza.cz/viewtopic.php?t=647&highlight=sloven%9Atina>); «Čeština vs. Slovenština» (<http://bures.blog.sme.sk/c/4258/Cestina-vs-slovenstina.html>); «Česko-Slovenské forum» (www.esato.com/archive/t.php/t-86289,s-300); «Slovenština dot cz» (<http://www.dgx.cz/trine/item/slovenstina-dot-cz>, <http://www.dgx.cz/trine/feed/comments/379>); «Slovenčina na Okounovi» (<http://www.okoun.cz/boards/slovencina?page=3>); «Hledám česko-slovenský, slovensko-český online slovník» (<http://www.zive.cz/Forum/SubChild.asp?Qst=70329&Main=70&O=2>); «Potřebujem pomôct' s češtinou» (<http://sayph.cz/nocarret/index.php?id=500&id2=780&offset=0&poffset=-60>); «Slovenštinofilie» (<http://www.stratosfera.cz/board/viewtopic.php?t=15656&postdays=0&postorder=asc&start=50>).

Окрім цих сторінок, неочікувано часто виникають дискусії про словацьку мову загалом, статті, опубліковані словацькою мовою на інших вебсторінках, які присвячені різноманітним темам. Вік, освіта, професія, хобі дописувачів різні. Цікаво, що в Інтернет-дискусіях словацька мова обговорюється лише як мова словаків зі Словаччини, які

проживають у себе на батьківщині або тимчасово в Чехії, і зовсім не пов'язується з мовою найбільшої нацменшини громадян ЧР. Це й не дивно, бо чеські словаки (які народилися або постійно проживають у Чехії), комунікуючи у чеському середовищі, використовують чеську, хоча добре володіють обома мовами. Найчастіше в коментарях чехів йдеться про те, що їм важко сприймати тексти словацькою мовою, тому вони не мають жодного бажання читати їх словацькою й ігнорують їх, навіть якщо вони для них цікаві. Основна вимога цієї групи населення – заборонити словацьку мову на цій сторінці або принаймні перекладати статті чеською. Найтолерантніший коментар:

Re: Nešlo by to česky? Brouk 08.05.2004 11:49 Já proti Slovákům nic nemám. Nevadí mi, že se mnou na fakultě jich spousta studuje na což si spousta lidí stežuje. Fandím jim v hokeji. Ale v češtině bych to rád taky. Není v tom nacionalismus. Prostě by se mi to líp četlo! to je to tak špatný? (Re: Чи не можна чеською? Brouk 08.05.2004 11:49 Я проти словаків нічого не маю. Мені не заважає, що велика їх кількість навчається зі мною на факультеті, на що багато людей скаржаться. Вболіваю за них у хокеї. Але я б хотів також чеською. У цьому немає націоналізму. Просто мені б це краще читалося! Чи це так погано?) (http://www.fronta.cz/komentar.php?id_clanek=177)

На різних вебсторінках рішення про присутність або відсутність текстів словацькою мовою зазвичай приймають чеські редактори та модератори. Одні толерантно ставляться до словацькомовних публікацій попри тиск із боку дописувачів (наприклад, «iList» – студентський часопис), другі вирішують їх перекладати чеською мовою (наприклад, «МРМ» (www.mrm.cz)), треті проводять опитування і приймають таке рішення, на якому наполягає більшість (наприклад, анкета на www.potterweb.cz: проголосувала 151 особа, 80% із них висловилися за збереження словацької мови).

Цікаві результати опитування на сторінці www.abclinuxu.cz щодо словацької мови: питання *Чи розумієте ви словацьку мову?; Як ви ставитеся до публікацій словацькою мовою на «AbcLinuxu.cz»?* Як і на інших сайтах, опитування викликало бурхливу дискусію. На першу анкету відповіла 1 471 особа, 22% з яких указали, що є словаками. 3% відповіли, що мають великі проблеми зі словацькою мовою, 18% респондентів – *«так, розумію, але книжку б словацькою не читав»*. На другу анкету відповіли 1 703 респонденти, що свідчить про великий інтерес до даного питання. Результати такі: 94% підтримало присутність словацької мови на цій Інтернет-сторінці, із них 64% підтримало,

а 30% – *«трішки гірше вони мені читаються, але нехай виходять»*; 3% вибрали відповідь *«читати не буду, але нехай виходять /публікації словацькою мовою/»*, решта 3% – не погоджуються, щоб публікації словацькою мовою виходили на цій сторінці (<http://www.abclinuxu.cz/ankety/slovenske-clanky-na-abclinuxu>).

Освіта, наука і культура. Заснування Словацького дому у Празі значно поживило словацьке культурне життя у Чехії. Однак тут констатується значна регіональна нерівномірність: щомісяця у Празі до пандемії відбувалося майже 20 подій, так чи інакше пов'язаних зі Словачиною, словаками, словацькою культурою (найвідоміші Дні словацької культури у Чеській Республіці), та майже цілковита їх відсутність спостерігається у регіонах, навіть тих, де компактно проживають словаки.

Немає особливих здобутків у сфері освіти: у 1970 р. у Північній Моравії, куди з 1950-х років масово переселялися словаки і де розвивається видобувна галузь, існувало лише дві початкові школи. Ще порівняно недавно (початок ХХІ ст.) уряд Чехії робив спроби відкрити початкові школи в Гавіржові, Оставі і Празі, але всі вони зазнали невдач через відсутність зацікавлення серед словаків. Сьогодні у Чеській Республіці не існує ні словацької школи, ні гімназії. Щоправда, розвивається університетська словакістика у Празі і Брно.

Сьогодні більшість чехів усвідомлює, що між ними та словаками є багато спільного у культурному і науковому просторі: знову починає використовуватися прикметник *československý / чесько-словацький* у назвах і підназвах нових наукових журналів («Československá psychologie», «Československá psychiatrie», «Československý časopis pro fyziku», «Československý železničný časopis», «Československý časopis», «I fauna - internetový československý chovatel'ský časopis» тощо). Активнішою стала наукова співпраця й, як результат, проведення спільних чесько-словацьких наукових конференцій, спільне представництво у редакційних радах наукових журналів, спільні кінопроекти, взаємне гостювання театральних режисерів і акторів, спільні літературні премії (наприклад, премія Е.Е. Кісха за літературу факту, премія у сфері літератури фентезі), запрошення цікавих словацьких особистостей у чеські дискусійні та розважальні теле- і радіопроекти, численні публікації у чеській пресі про представників культурного життя Словаччини. У музичних магазинах словацька музика знову пропонується на спільному стенді із чеською під назвами

«Вітчизняна сцена», «Чеська і словацька музика» тощо, а не на стенді закордонної музики, як це було ще недавно.

Видаються, хоча дуже рідко, двомовні книги, які пропонують диглосне чергування текстів. Як приклад – монографія під назвою «Dublety» (2003), яка є збіркою текстів словацького філософа Мірослава Марцеллі (словацькою мовою) й чеського філософа Мірослава Петршічека (чеською мовою), котрі є паралельними інтерпретаціями або рецензіями на літературні, філософські, мистецькі чи кінематографічні твори різних авторів. У сучасних чеських текстах та книгах, як правило літературознавчих і філософських, часто трапляються словацькі цитати, що свідчить про живий контакт зі словацьким культурним контекстом.

Останнє тридцятиліття відзначається відновленням перекладів словацької художньої літератури на чеську мову. У Чехії вийшли переклади творів словацьких письменників: проза та есеї Міхала Гворецького, Павла Віліковського, Івана Ізаківича, Максима Е. Маткіна, Данієли Капітаньової, Рудольфа Слободи, Вацлава Панковчина, Юліуса, Елени Лацкової, Густава Муріна, Віоли Ковачової, Балли, Петра Піштянкі, Душана Шимка, Еви Урбанікової; поезії Йозефа Лейкерта, Мілана Ріхтера, Мартіна Кучери, Мар'яна Гатали, Петра Грегора, Мілана Руфуса; переклад антології словацької поезії постмодернізму тощо (<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=101&clanek=011012>).

Чесько-словацькі зв'язки останніх десятиліть відзначаються певною асиметрією. Це відзначають не лише дослідники цих контактів, а й політичні діячі. Так, Рудольф Хмел на першому вечері чесько-словацької взаємності в Сенаті ЧР 24.10.2001 р. указав на традиційну і сучасну асиметричність у зацікавленні чеського та словацького суспільства один одним: «...тоді як чеська духовна, мистецька, культурна рефлексія світу часто є ще й словацькою рефлексією, на протилегу тому така ситуація (у чеському суспільстві. – З.Г.), ймовірно, не існує і ніколи не існувала – тому ми, напевно, так швидко та безболісно змогли розійтися» («...kým česká duchovná, umelecká, kultúrna reflexia sveta je ešte často aj slovenskou reflexiou, opačne taká situácia pravdepodobne neexistuje, no nikdy ani neexistovala — preto sme sa asi tak rýchlo a bezbolestne mohli rozísť») (www.senat.cz).

В останні роки порівняно з періодом відразу після розпаду Федерації чесько-словацькі прямі та опосередковані зв'язки стали дещо інтенсивнішими: офіційно і менш офіційно організуються культурні заходи (кіно- і театральні фестивалі, концерти, виставки), реалізуються різноманітні

дослідницькі проекти, відбуваються наукові конференції, присвячені проблемам чесько-словацьких і словацько-чеських зв'язків, тощо. Непрямі контакти зі словацькою мовою у чеському просторі проявляються, наприклад, у поверненні словацької музики до чеського радіо та телебачення. Якщо у Словаччині надалі є сильний непрямий контакт із чеською мовою, то у Чехії попри значно слабші непрямі контакти зі словацькою мовою відбувається посилення безпосередніх прямих мовних контактів, що пояснюється значною «ною» присутністю словацьких студентів, які тут навчаються, словаків, які працюють постійно або тимчасово (а це медсестри в лікарнях, робітники, продавці, актори, режисери, митці, спортсмени). Варто зазначити, що чимала їх частина й у чеському комунікаційному просторі (офіційному й неофіційному) використовує словацьку мову. Разом із тим прямі контакти у словацькому середовищі посилюються за рахунок підвищення інтересу чехів до туризму в Словаччині (згідно з наявною інформацією, кількість чеських туристів у Татрах становить майже 30% від загальної кількості). Про цей інтерес свідчить також створення відповідних Інтернет-сайтів, таких як www.tatry.cz або www.slovenskehory.cz.

Ставлення чехів до словацької мови. Не можна не погодитися з твердженням словацького мовознавця Юрая Долніка й чеської лінгвістки Міри Набелкової, які активно вивчають сучасні словацько-чеські міжмовні зв'язки, що попри близькість двох мов після розпаду спільної держави ці мови поступово віддаляються. При цьому чеський мовознавець Патрік Міттер [2] вважає, що сучасну ситуацію щодо молодшої генерації у Чехії коректніше окреслити як період «взаємного не зближення». На думку більшості чеських і словацьких філологів (І. Земан, П. Міттер, М. Наб'єлкова, М. Слобода, К. Мусілова, Д. Сланчова, М. Соколова, В. Будовічова), цей процес стосуватиметься насамперед прийдешніх поколінь, особливо чеських дітей. Адже, згідно з результатами анкетування, які наводилися в чеських медіа наприкінці 2002 р., 55% чеських респондентів вважає, що чеські діти зовсім не розуміють словацької мови, 30% молоді віком 15–24 роки вже не розуміють словацьку. Саме чеські діти не ростуть у ситуації природної побудови перцептивної компетенції щодо словацької мови.

Чеський мовознавець Патрік Міттер [2], який провів власне дослідження серед чеських студентів віком 18–24 років, виявив, що найчастіше контакт зі словацькою мовою відбувається шляхом слухання словацької поп-музики (98%), інтерв'ю словацькою мовою на телебаченні (68%), через

Інтернет 56% та особисті зустрічі 42%. Це свідчить про те, що переважають пасивний і «розважальний» способи, а так звані «інтелектуальні» шляхи сприйняття виявилися у меншості: лише 12% – слухання інтерв'ю словацькою мовою на радіо, 8% – читання словацької наукової літератури, 6% – читання словацької белетристики, 1% – родинні контакти. Для 74% респондентів словацька мова є близькою, а 26% – неблизькою.

Висновки. Отже, проаналізувавши статус словацької мови у Чехії, особливості словацької наці-

ональної меншини, ставлення чехів до словацької мови, присутність словацької мови у чеському комунікаційному просторі, зокрема на Інтернет-сторінках чеських сайтів, в освіті, науці, культурі, ми можемо констатувати, що сьогодні очевидні позитивні і негативні результати взаємодії чеської і словацької мов у Чехії. Словацька мова у ЧР має свою специфічну комунікаційну традицію, надалі є тут присутньою, хоча значно меншою мірою, вступаючи з чеською мовою у традиційні та створюючи нові типи контактів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гілецька З. Чеська мова в словацькому комунікаційному просторі. *Studia Slovakistica* 16. Словацька мова і література у дзеркалі перекладу. Ужгород, 2016. С. 35–42.
2. Mitter P. Srovnání recepce slovenštiny v ČR a češtiny v SR. *Jazykovědné aktuality*, 2007. Roč. XLIV. Čeština a slovenština: vzájemné vztahy. S. 45–53. URL: http://jazykovednesdruzeni.cz/JA_2007_zvladni_cislo.pdf (дата звернення: 19.02.2018).
3. Musilová K. Slovakismy v současné češtině (sociolingvistický průzkum mezi vysokoškoly). URL: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/olostiak2/subor/36.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).
4. Nábělková M. 2003. Súčasný kontext slovensko-českej a česko-slovenskej medzijazykovosti. URL: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/133319/BrnenskeTextykSlovakistica_005-2003-1_13.pdf?sequence=1 (дата звернення: 20.05.2021).
5. Slovenská národnostní menšina. *Vláda České Republiky*. 9.12.2020. URL: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/slovenska-narodnostni-mensina-16157/> (дата звернення: 20.05.2021).
6. Úrad pre Slovákov žijúcich v zahraničí. Počty a odhady. URL: <http://www.uszz.sk/sk/pocty-a-odhady> (дата звернення: 19.02.2018).

УДК 811.162.1'06'367.332.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.16>

ПОЛЬСЬКІ АДРЕСАТИВНІ ЗВОРОТИ: ГРАМАТИКА ТА ОМОНІМІЯ МОВЛЕННЄВОГО ЕТИКЕТУ

POLISH FORMS OF ADDRESS: GRAMMAR AND HOMONYMY OF SPEECH LABEL

Стахнюк Н.О.,

orcid.org/0000-0001-9078-9444

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри слов'янської філології та загального мовознавства
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті досліджуються адресативні звороти, які функціонують у сучасній польській мові, особливості граматичної організації конструкцій цього типу та омонімічні словоформи офіційних звертань (на прикладі лексичних одиниць «rap» та «rapі»). Польські форми звертання та типові формули мовленнєвої ввічливості є проблемним питанням через труднощі вибору доречної у певному контексті конструкції, відмінність від інших мов (зокрема й слов'янських). Необхідність умілого використання адресативів зумовлюється специфікою відображення у них польського соціального устрою. Отже, мовець, який дбає про адекватність та ефективність комунікативного акту, учасником якого він є, повинен дотримуватись норм польського мовленнєвого етикету. У статті розглянуто основні терміни та поняття, які стосуються теми дослідження: «(мовний) етикет», «етика спілкування/етика слова», «адресативні форми», «ввічлива мовленнєва поведінка» та інші. Найбільш типовими адресативами, які вживаються у польській мові, є «rap», «rapі» та «rapństwo». Їх походження зумовлене соціальною нерівністю шляхетського суспільства. Однак ці словоформи упродовж XVII–XX ст. зазнавали різних змін на площині семантики, деривації, прагматики. Сьогодні ці слова є стилістично нейтральними та застосовуються на позначення всіх повнолітніх осіб (незалежно від їх статусу). Однак досі проблемним залишається питання їх морфологічної належності, адже

формально вони мають усі ознаки, притаманні іменникам, однак у польському мовознавстві побутує теорія про їх займенникову природу. Підтвердженням тому є синтаксична поведінка цих лексичних одиниць, адже їх не можна поєднувати ані з указівними займенниками, ані з прикметниками. Точно визначити, до якої частини мови належить слово, можна тільки у контексті. Таким чином, можна зробити висновок про неоднорідність та складність польської системи адресативів, яка потребує подальшого глибшого вивчення.

Ключові слова: адресативні звороти, ввічливість, мовленнєвий етикет, граматики, омонімія.

The article investigates forms of address and their function in the modern Polish language, features of grammatical organization of constructions of this type and homonymous word forms of official appeals (on the example of lexical units “pan” and “pani”). Polish forms of address and typical formulas of speech politeness are a problematic issue due to the difficulty of choosing the appropriate construction in a particular context, the difference from other languages (including Slavic). The need for skillful use of addressees is due to the specifics of their reflection of the Polish social system. Therefore, a speaker who cares about the adequacy and effectiveness of the communicative act of which he is a participant must adhere to the norms of Polish speech etiquette. The article considers the main terms and concepts related to the research topic, namely “(language) etiquette”, “ethics of communication / ethics of words”, “forms of address”, “polite speech behaviour” and others. The most typical addressees used in Polish are “pan”, “pani” and “państwo”. Their origin is due to the social inequality of aristocratic society. However, these word forms during the XVII–XX centuries underwent various changes in the field of semantics, derivation, pragmatics. Today, these words are stylistically neutral and are used to refer to all adults, regardless of their status. However, the question of their morphological affiliation still remains problematic. After all, formally they have all the features inherent in nouns, but in Polish linguistics there is a theory about their pronoun nature. This is confirmed by the syntactic behavior of these lexical units – they can not be combined with either indicative pronouns or adjectives. It is possible to determine exactly which part of speech a word belongs to only in context. Thus, we can conclude about the heterogeneity and complexity of the Polish system of addressees, which needs further and deeper study.

Key words: forms of address, politeness, speech etiquette, grammar, homonyms.

Постановка проблеми. Адресативні звороти є важливим елементом мовленнєвого етикету будь-якої мови. Вони мають структуроутворювальний характер висловлювання та використовуються для визначення ступеня та типу дистанції між співрозмовниками. Крім того, вони відіграють роль встановлення та підтримки контакту з адресатом. Найчастіше вони виражаються прийменниковими, іменними (ім’я, прізвище, посада), атрибутивними формами або їх поєднанням.

Адресативні звороти вирізняються польську мову на тлі мов сусідів (слов’ян та неслов’ян) більше, ніж особливості відмінювання, лексична чи словотвірна системи. Уміння вдало добирати та застосовувати на практиці певні адресативні звороти на тлі загальної мовленнєвої стратегії має іноді вирішальний вплив на ефективність кожного конкретного комунікативного акту. Тому це питання заслуговує детального вивчення в описовому та порівняльному аспектах.

Постановка завдання. У статті досліджуються адресативні звороти, які функціонують у сучасній польській мові, особливості граматичної організації конструкцій цього типу та омонімічні словоформи офіційних звертань (на прикладі лексичних одиниць «pan» та «pani»).

Виклад основного матеріалу. Проблема походження, функціонування та змін у кодифікації польських адресативних зворотів була предметом дослідження вітчизняних та польських мовознавців. Так, наприклад, М. Марцянік [5] збирала та опрацювала близько 15 000 форм-звертань, серед яких переважно усні висловлювання поляків, адресовані конкретним людям у безпосеред-

ньому спілкуванні (віч-на-віч). Матеріал датовано 1970–1990 роками, мовою, якою послуговуються співрозмовники, є загальнопольська, тобто типова для неформальних контактів. Хоча у зібраному матеріалі домінують висловлювання представників інтелігенції, однак авторка стверджує, що мовленнєва поведінка поляків як із точки зору комунікативних функцій, так і формально, не дуже диференційована, зважаючи на середовище.

Українська дослідниця А. Кравчук звертає увагу на особливості поділу польських адресативних зворотів відповідно до соціолінгвістичних критеріїв та специфіки соціолінгвістичного розрізнення польських форм звертання до адресата порівняно з українськими [1]. Польський дослідник В. Сосновський також звертає увагу не лише на суто мовний аспект адресативних форм, а й на його соціологічне відображення. Автор не лише аналізує та порівнює усні висловлювання представників сучасних слов’янських мов (польської, російської, болгарської), а й вивчає діалоги з підручників для вивчення цих мов як іноземних, словники та літературні тексти, в яких уживаються адресативи [9].

К. Ожуг звертає увагу на появу нового типу мовленнєвого етикету – «комп’ютерний етикет», або «етикет споживацької культури» [6]. У ньому прийнято дотримуватись головних правил мовленнєвого етикету, але у мінімальних його виявах. Її особливістю К. Ожуг називає те, що замість висловлення доброзичливості співрозмовникові мовець зосереджується на власній особі, прагнучи до задоволення своїх потреб. Унаслідок демократизації суспільного та політичного життя

зменшилась дистанція між учасниками комунікативного акту, результатом чого є все частіший перехід на «ти» в офіційних ситуаціях (що знаходить відображення у засобах масової інформації), а також збільшення рівня толерантності щодо вульгаризмів та сленгу.

Крім того, нормам мовленнєвої поведінки та етикету присвячено праці А. Скуджик [7], Р. Гуці [2], Н. Сосновської [8], М. Кіти [3] та ін.

Завданням статті є узагальнення теоретичної та термінологічної основи до питання про мовленнєву стратегію та поведінку, вивчення тенденцій сучасного польськокомовного етикету, дослідження функціонування адресативних зворотів у контексті граматичних та семантичних категорій лінгвістичної системи.

Мовний етикет (мовна ввічливість) – це сукупність моральних норм, заснованих на системі соціально усталених цінностей, як-от доброта, готовність допомогти слабшим, повага до людей. Функції мовного етикету:

- полегшення встановлення та підтримка контакту між співрозмовниками у різних комунікативних актах (привітання, відповідні звертання до адресата тощо);
- побудова та зміцнення добрих стосунків між людьми (подяки, побажання, слова співчуття);
- створення сприятливої атмосфери для спілкування (схвальна оцінка, пропозиція допомоги).

Однак із точки зору культури мови доцільніше говорити про етику слова, аніж про мовний етикет, точніше – про лінгвістичну етику спілкування.

Етикет <fr. etiquette 'ceremonial'> книж. «Усталений та обов'язковий спосіб поведінки в певних колах, переважно при королівських дворах, у дипломатичних середовищах тощо; товариські, церемоніальні форми» [10, с. 858.]

Етика мовного спілкування (етика слова) є тією сферою, за якою сучасна культура мови уважно спостерігає та намагається вплинути на формування відповідних мовних та комунікативних установок та поведінки носіїв польської мови: «Етика слова [...] – це риса мовного контакту в кожному конкретному мовленнєвому акті. Вона передбачає конкретне ставлення автора тексту до його адресата, а також правильне сприйняття адресатом тексту. Основою етики слова є суб'єктивне, а не інструментальне трактування партнера в діалозі, слухача чи читача, тобто повага до нього з урахуванням його звичок, поглядів тощо. Вона передбачає щирість наміру автора тексту та відсутність підозр із боку адресата. [...] Комунікативний акт, що відповідає принципам етики слова, повинен бути позбавлений таких

елементів, як нав'язування поглядів партнеру, відсутність можливості представити його точку зору, залякування та змушення до сприйняття тексту повідомлення всупереч його волі. Із боку адресата порушенням етики слова вважається упереджене слухання чи читання, підпорядковане стереотипам чи заздалегідь визначеним припущенням» [11, s. 1567].

Стратегії ввічливої поведінки кожен із нас засвоює завдяки процесу соціалізації із самого дитинства. Вони є певним чином автоматизованими, залежать від конкретної комунікативної функції та є повторюваними, як-от мовленнєва поведінка під час привітання або прощання. З огляду на це, вони, як правило, не супроводжуються повним усвідомленням норм.

Щодо поняття адресативних форм, то у статті послуговуватимемо концепцією В. Сосновського, який слушно локалізує їх у межах висловлювань, що реалізують функції мовленнєвої ввічливості: «Вони (адресативні форми) належать до найважливіших мовних засобів, за допомогою яких учасники розмови узгоджують взаємовідносини. Під поняттям адресативних форм слід розуміти висловлювання, які за допомогою прономінальних форм чи їх еквівалентів – номінальних та атрибутивних форм (деякі присвійні займенники та деякі прикметники) – слугують для початку комунікативного акту, підтримання контакту, а також дозволяють визначити соціальний статус мовця щодо адресата/адресатів відповідно до загальноприйнятих суспільних та культурних норм, які впливають на рівень та характер дистанції між учасниками комунікативного акту» [9, с. 321].

Увічлива поведінка виявляється у вигляді конкретних мовленнєвих актів, які реалізуються у трьох аспектах: відповідність мовній системі, відповідність мовним функціям та результати мовленнєвого акту (здійснення впливу на адресата). Із практичної точки зору акти ввічливості варто оцінювати щодо їх адекватності, досягнення комунікативної мети (ефективний чи неефективний). Як стверджує М. Марціянік, «вдало застосований адресативний зворот повинен відповідати таким передумовам, які є доречними для автора, адресата та цієї комунікативної мовленнєвої ситуації. Він також повинен відповідати важливим умовам у вигляді т.зв. зобов'язання мовця діяти належним чином (якщо, наприклад, мовець вітається зі своїм співрозмовником словами «Я радий тебе бачити», то після цих слів він не може сприймати його як зловмисника або ворога – у такому разі він не був би вірним своїм

зобов'язанням). Зобов'язання у такому значенні абсолютно не залежить від чесності (та фактичних почуттів) мовця» [5, с. 6].

Як уже згадувалось вище, саме адресативні звертання вирізняють польську мову на тлі мов сусідів (слов'ян та неслов'ян) найбільше. Функцію адресативного особового займенника у польській мові виконують слова «pan» («pani»). Походження його пов'язане з поділами у шляхетському суспільстві, адже спочатку він означав «власника майна, володаря». Використовувався як останній елемент складних фраз типу «wasza miłość», «mój miłościwy panie», «miłościwa pani» тощо. У XVII–XVIII століттях складні назви титулів зазнали скорочення (контамінації), як-от «waszmość», «waśpan(i)», «waść», «mospan», «waspan(i)» тощо, які поширилися серед дрібної шляхти та втратили риси почесності та шанобливості. Як звороти, що слугують для називання адресата, почали сприйматися лише фрази з додатковими елементами «pan» / «pani». Варто зазначити, що спочатку всі звороти (незалежно від складності та титульних рис) поєднувались із присудком у 2-й особі однини, як-от «Jaśnie Wielmożny Panie, zróbże mi łaskę».

Звертання «pan» / «pani» використовували навіть у характерних для шляхти адресативних формах типу «Panie Bracie» для вираження рівності та солідарності. Це значення збереглося до наших днів у фразеологізмі «być z kimś za pan brat» (бути з кимось у близьких, приятельських стосунках).

Протягом XX століття слово «pan» / «pani» остаточно посіло позицію самостійного займенника ввічливості, незважаючи на те, що він неодноразово наштовхувався на думки опонентів, які спочатку вважали його феодальним рудиментом, згодом – буржуазним. Остаточо ця займенникова форма закріпилась у польській мові у другій половині XX століття, її використання втратило свій класовий підтекст і стало ознакою польської наступності, традиції та гарних манер. Зараз звертання «пан» / «пані» застосовується в офіційних контактах щодо кожної особи, яка досягла 18 років.

Варто зазначити, що в сучасній офіційній польській мові не можна поєднувати стандартну форму «пан» / «пані» з прізвищем. Адресативи типу «panie Andrzejewski», не є ввічливими. По-перше, вони мають клеймо офіційності і підкреслюють перевагу мовця над співрозмовником. По-друге, вони асоціюються із сільським, провінційним середовищем. Це значно вирізняє польську мову на тлі інших мов, у яких в офіційних ситуаціях найчастіше використовуються такі або

подібні конструкції (як-от литовська, англійська, німецька).

Традиційні поєднання «пан» / «пані» + ім'я були припустимими лише в приватних контактах, зі знайомими (так зверталися до хороших друзів, сусідів та колег). Сфера застосування цієї форми сьогодні стає все ширшою, нею часто користуються, наприклад, співробітники фірм у контактах із клієнтами. Однак таке пряме звертання до адресата для багатьох є образливим, особливо для людей старшого покоління, які сприймають його як явне порушення меж приватності. Варто зазначити, що деякі науковці, наприклад М. Лазінський [4], припускають, що у майбутньому такі адресативи можуть стати симетричним універсальним зворотом.

Досить складно пояснити іноземцям, яку адресативну форму використовувати у спілкуванні з поляками замість прізвища. Однак проблеми з вибором мають не лише іноземці, а й носії польської мови. Про це свідчить часта стратегія уникнення адресних фраз у ситуації, коли не є відомим те, яку з них обрати.

Слова «pan» та «pani» – це не тільки іменники в адресативній функції, а й дистанційовальні займенники 2-ї особи, що синтаксично поєднуються з дієсловами у 3-й особі однини. Загалом, польська лінгвістика не трактує ці форми як займенники, але в деяких граматиках трапляється така теза.

Дійсно, особові займенники, що функціонують у польській мові, можна умовно розділити на дві групи. До першої належать займенники, що не виконують функції адресативного звертання, як-от «ja», «ty» або «on», до другої – займенники які у реченні свідчать про неофіційний тип комунікативного акту, як-от «ty» або «wy». Також варто зазначити, що неофіційні займенники «ty» і «wy» мають свої офіційні відповідники, які слугують маркером дистанції, субординації одного співрозмовника щодо іншого. Такими займенниками є «pan», «pani», «państwo». Як зазначає Р. Гуца, «всупереч традиційній польській граматиці можемо з усією впевненістю слова «pan», «pani», «państwo» вважати займенниками, а не іменниками, хоча б тому, що їх, як й інші займенники 1 та 2 особи, не можна поєднувати ані з указівними займенниками, ані з прикметниками. Отже, речення «Czy pan mówi po irlandzku?» є реченням у 2 особі, тоді як речення «Czy ten pan mówi po irlandzku?» містить присудок у 3 особі й іменник pan у ролі підмета» [2, с. 179].

Отже, омонімічні одиниці «pan» і «pani» представляють у польській мові обидві основні підсистеми адресативних форм: іменникові (кличні)

форми та займенникові форми, синтаксично інтегровані.

Така омонімія є винятком порівняно з іншими мовами, в яких адресативи формуються за допомогою стандартного титулу, що відповідає нашим «пан» і «пані» (ім'я та по батькові в українській, російській мовах), а як інтегровані форми синтаксично використовуються різні особові займенники. Порівняймо: *Dzień dobry, panie profesorze. Czy może panu w czymś pomóc?* (пол.) / Добрий день, Вікторе Олексійовичу. Чи я можу Вам допомогти? (укр.) / Здравствуйте, Виктор Алексеевич. Чем я могу Вам помочь? (рос.)

У польському реченні дві функціонально різні адресативні форми базуються на одній і тій же одиниці – «пан». Можна навіть повторити адресатив як займенник: «*Dzień dobry, panie profesorze. Czy może panu profesorowi w czymś pomóc?*».

Однак, як стверджує М. Лазінський, таке використання вважатиметься нестандартним, надто правильним та псевдоввічливим. У кличному відмінку не функціонує простий гонорифікативний займенник. Нейтральні аналітичні форми вока-

тива «*proszę pana i pani*» та стилістично позначені форми простого вокатива слід вважати гонорифікативними іменниками [4, с. 16].

Ці іменники є основними стандартними титульними/адресативними зворотами польської мови. Адресативні займенники також можна оцінювати в більш широкій, соціологічній перспективі мовної ввічливості.

Висновки. Доречне використання адресативних зворотів вимагає розбірливості та такту. Добір невдалої форми може призвести не лише до непорозуміння, а і до мимовільної образи співрозмовника. Форми, які початково мали риси високих та поважних, використані у недоречному мовному або ситуаційному контексті, можуть набути протилежного емоційного забарвлення і зневажливого значення. Так, наприклад, образливого відтінку набуває поєднання світського адресативного звороту «пан» зі званнями, які носить духовенство, як-от «*panie księżę*», «*panie proboszczu*» тощо. Крім того, не варто оминати офіційні титули чи назви посад, вчені звання під час звертання до відповідних осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кравчук А. Соціолінгвістична неоднорідність польських адресативних зворотів (на тлі українських). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2009. Вип. 46. Ч. 1. С. 43–53.
2. Huszcza R. O gramatyce grzeczności. *Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. 1980. Vol. 71/1. S. 175–186.
3. Kita M. Językowe rytuały grzecznościowe. Katowice, Wyższa Szkoła Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych. 2005. 433 s.
4. Łaziński M. O Panach i Paniach. *Polskie rzeczowniki tytułowe i ich asymetria rodzajowo-płciowa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 2006. 360 s.
5. Marcjanik M. *Polska grzeczność językowa*. Kielce. 2002. 285 s.
6. Ożóg K. *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów : Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne «Fraza». 2001. 263 s.
7. Skudrzyk A. Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa). *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyciel Polski i polskiego*, red. A. Achtelek – J. Tambor, Katowice: Gnome, 2007. S. 105–123.
8. Sosnowska N. Sposoby zwracania się do rozmówców (na przykładzie audycji „To był dzień” III programu PR). *Roczniki Humanistyczne*. T. XLVIII, z. 6. 2000. S. 97–106.
9. Sosnowski W. Formy adresatywne. Aspekt językowy i socjologiczny. *Semantyka a konfrontacja językowa*, D. Roszko, J. Satola-Staškowiak (red.). Warszawa. 2015. S. 319–332.
10. *Uniwersalny słownik języka polskiego* / red. S. Dubisz. T. 1. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003. S. 1180.
11. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny* / red. Markowski A. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa. 2020. S. 1708

РОЗДІЛ 4 ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

УДК 811.112.2'342:811.111'373.613

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.17>

ВПЛИВ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ТЕЛЕДИСКУРСУ НА ВОКАЛІЧНУ ОРГАНІЗАЦІЮ АНГЛІЗМІВ

INFLUENCE OF STRUCTURAL SEMANTIC FEATURES OF THE GERMAN SPOKEN TELEVISION DISCOURSE ON VOCALISM ORGANIZATION IN ANGLICISM

Азарова І.І.,

orcid.org/0000-0002-9980-4345

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено вивченню вокалічної організації англійців у німецькомовному теледіалекті на базі зіставлення прочитаного мовлення та усної інтеракції. Метою даного дослідження є виявлення особливостей реалізації та функціонування вокалічних структур англійців у сучасному німецькомовному теледіалекті на основі зіставлення прочитаного мовлення та усної інтеракції. Перцептивний, інструментальний та статистичний види аналізу дали змогу виявити, що характер алофонічної варіативності голосних у складі англійців визначено синтагматичними умовами, властивими різним типам мовленнєвої діяльності (прочитане мовлення/усна інтеракція), за яких по-різному виявляються артикуляторні особливості та асимілятивні закономірності, що визначають фонетико-фонологічну систему німецької мови. Аналіз ступеня онімечення англійців показав, що більшість англійців (близько 70%), зафіксованих у теледіалекті, реалізується як частково онімечені варіанти, причому незалежно від виду мовленнєвої діяльності та типу телепрограми. Результати перцептивного аналізу виявляють чітку закономірність: якісна реалізація голосних в англійцях безпосередньо залежить від глотального приступу, наявність якого повністю нівелює вплив мови-донора, і голосний реалізується з погляду мови-реципієнта незалежно від виду мовленнєвої діяльності. Виявлена у процесі дослідження типологічна своєрідність аналізованого матеріалу надає можливість спрогнозувати потенційні напрями розвитку системи німецького вокалізму, пов'язані з інтеграцією іншомовних одиниць у цю систему. Отримані дані привертають увагу до вивчення процесів мовлення, наявних у сучасному німецькомовному теледіалекті в умовах його підвищеного впливу на масову свідомість за допомогою формування соціально значущих когнітивних, аксіологічних та регулятивних смислів.

Ключові слова: англійці, теледіалект, прочитане мовлення, усна інтеракція, фонетико-фонологічна система, глотальний приступ, мова-донор, мова-реципієнт.

The article focuses on the problem of the Anglicism vowel realization in the read-aloud speech and verbal interaction of German television discourse. The purpose of this study is to identify the features of the implementation and functioning of vocal structures of English in the modern German television discourse based on the comparison of the read-aloud speech and verbal interaction. The perceptual, instrumental and statistical analyses demonstrate that vowels allophone variation in Anglicism is caused by syntagmatic characteristics attributed to different kinds of speech (read-aloud/spoken). This variation shows in its turn the intrinsic laws of the recipient language to the diverse degree and defines the phonetic phonological system of the German language. The research into Anglicism adaptation indicates that most of the English loanword's function in the German television discourse as partially assimilated ones (about 70%) in both kinds of speech and TV-programs. The perceptual analysis also reveals that qualitative vowel realization in Anglicism depends on the glottal stop, which levels the source language influence. The typological originality of the analyzed material revealed in the course of research gives the chance to predict potential directions of development of system of the German vocalism connected with integration of foreign language units in this system. The obtained data draw attention to the study of speech processes available in the modern German television discourse in terms of its increased influence on the mass consciousness through the formation of socially significant cognitive, axiological and regulatory meanings.

Key words: Anglicism, television discourse, read-aloud speech, verbal interaction, phonetic phonological system, glottal stop, source language, recipient language.

Постановка проблеми. Прагмалінгвістика віддає перевагу не абстрактній системі мови, а живій людині, яка діє та розмовляє в конкретних

умовах. Акцент дослідження, як уважає багато вчених (Н.Ю. Куравська (2017), С.К. Романюк (2009), О.О. Селіванова (2012), І.С. Шевченко

(2008) та ін.), зміщується зі структури мови на особливості мовного функціонування. Змінюється погляд на мовний об'єкт, вибір методології та методики його дослідження [5; 7; 8; 12]. У зв'язку із цим особливої значущості набуває функціональна парадигма сучасного мовознавства, що за своєю суттю є антропоцентричною, оскільки у центрі її уваги знаходиться людина як творець мовленнєвої діяльності. Структура дискурсу виступає відображенням особливостей мовної особистості, й у тому числі її комунікативної компетенції. Дослідження побудови дискурсу допомагає виявити своєрідність мовної поведінки як конкретного носія мови, так і групи людей [2].

Мовний стандарт сьогодні значною мірою орієнтується на мову засобів масової інформації і переважно – на телевізійний дискурс із його панівним медіавізуальним впливом. Таке домінуюче становище телебачення пояснюється багатьма причинами: оперативністю, образністю, ефектом присутності тощо. На думку багатьох учених (Ж.А. Дьоміної (2018), М. Лугінбюля (2019), О.О. Селіванової (2011), К. Ульбріщ (2003) та ін.), телебачення виступає одним із найбільш потужних чинників впливу на особливості мовного функціонування, розкриваючи нестабільний і динамічний характер мовної системи, виявляючи закладені в ній внутрішні зміни [3; 9; 19; 23]. Це зумовлює зміщення уваги дослідників із вивчення висловлювання та тексту на аналіз дискурсу як частини комунікативної ситуації або як самої комунікативної ситуації [1; 5]. Як наслідок, науковий розгляд мовних процесів на цьому етапі розвитку мовознавства ґрунтується не на окремих прикладах, які можуть мати оказіональний характер, а на масово поширених фактах і тенденціях, що спостерігаються, зокрема, у ЗМІ, передусім у теледискурсі [9].

В епоху глобалізації мова теледискурсу, будучи надзвичайно престижною, характеризується перемиканням і змішуванням кодів, відіграє активну роль у процесах запозичення іноземних слів та розповсюдженні наддіалектної форми, перейнявши функцію формування мовного еталону на всіх рівнях мови, включаючи насамперед фонетико-фонологічний рівень [14].

Сьогодні англізми у німецькій мові становлять ядро запозиченої лексики (М. Адлер, К. Бауманн, У. Буссе, А. Гардт, Д. Хофманн.), про що свідчать численні словники іноземних слів, видані в останні роки (наприклад, *Wahrig Fremdwörterlexikon*, *Duden Fremdwörterbuch*, *Brockhaus*). Англізми – це, по суті, інтернаціональна лексика, оскільки вживається в багатьох мовах [13–15; 20; 21]. Сучасний лінгвокультурний ситуації властива інтенсифікація процесу мовних

запозичень як відображення загальної експансії англійської мови у світі. Особливо яскраво тенденція до англізації виражена в німецькій мові, яка характеризується своєю відкритістю до іноземного впливу – значним ступенем лінгвістичної дифузії [21]. Це питання стає особливо актуальним у XXI ст., що пов'язано з інтенсивним розвитком сучасного світу, розширенням міжкультурних контактів, а також з епохою глобального білінгвізму, коли кожен другий володіє рідною мовою плюс англійською.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика процесу запозичення англізмів німецькою мовою досліджена доволі ґрунтовно (М. Адлер (2004), К. Бауманн (2002), У. Буссе (2004), М.С. Жмаєва (2011), О. В. Слаба (2016), Н.С. Хмилярчук (2015) та ін.). Водночас огляд теоретичних джерел свідчить про відсутність єдності у тлумаченні основних понять, пов'язаних із процесом міграції мовних елементів з однієї системи в іншу, а саме таких понять, як «запозичення як процес», «запозичене слово», «іноземне слово» [4; 10; 11; 13–15]. Це пов'язано з відмінностями у завданнях, цілях і методах досліджень, із тим, яку роль у них відіграє питання про запозичення – підпорядковану, допоміжну або ж головну, коли воно перебуває у центрі уваги дослідника.

Незважаючи на пильну увагу дослідників, характеристика функціонування англізмів у німецькому усному мовленні, насамперед їхня вокалічна організація, залишається неповною. Нечисленні дослідження реалізації звукової сторони англізмів спираються на орфоепічні норми минулих років (*Bühnenaussprache*, *Hochlautung*) попри те, що в 2010 р. з'явився новий орфоепічний словник (*Aussprachewörterbuch*), який уклали авторитетні німецькі фонетисти Е.-М. Крех, Е. Шток, У. Хіршфельд, Л.К. Андерс. Вони присвятили багато десятиліть розробленню кодифікації стандартної німецької вимови (*Standardsausprache*), не відірваної від мовної дійсності, як це було характерно для попередніх словників [17]. Також у 2015 р. вийшло повністю перероблене, актуалізоване та розширене видання орфоепічного словника видавництва Duden, яке презентує новітній орфоепічний стандарт німецької мови [18].

Постановка завдання. Активне надходження англізмів у німецьку мову за допомогою ЗМІ і щонайперше телебачення, широка варіативність їхньої звукової реалізації, фоностилістичні особливості телевізійного дискурсу, наявність протиріч не лише всередині кодифікованої норми і мовної дійсності, а й за їх зіставлення, а також недостатня вивченість проблем функціонування та

інтегрування англiзмiв у фонетико-фонологiчну систему нiмецької мови визначають актуальнiсть проблеми вокалiчної органiзацiї англiзмiв у нiмецькомовному теледискурсi і свiдчать про її багатоаспектнiсть та невичерпнiсть. Виходячи з вищезазначеного, метою даного дослiдження є виявлення особливостей реалiзацiї та функцiонування вокалiчних структур англiзмiв у сучасному нiмецькомовному теледискурсi на основi зiставлення прочитаного мовлення та усної iнтеракцiї. Для реалiзацiї мети поставлено такi завдання: вивчити особливостi функцiонування комплексiв голосних та їхнiх складникiв у межах англiзмiв та дiапазон їхньої варiативностi в кодифiкацiї (за орієнтування на новiтню орфоепiчну норму нiмецької мови) і в мовнiй дiйсностi (теледискурсi); виявити ступiнь впливу фоностилiстичних особливостей теледискурсу на реалiзацiю вокалiчної органiзацiї англiзмiв і, як наслiдок, можливі синтагматичнi змiни, що виявляються в розширеннi дистрибуцiї фонем мови-реципiєнта; розглянути загальнофонетичну проблему уподiбнення звукiв у мовному потоцi в умовах iнтерференцiї на прикладi вокалiчної органiзацiї англiзмiв.

Виклад основного матерiалу. Найважливіша мета мовної полiтики – збереження культурної спадщини нацiї, передавання її надбань вiд поколiння до поколiння. Досягненню цiєї мети і повинна сприяти кодифiкацiя норм лiтературної мови. Кодифiкацiя робить лiтературну мову стабільною, допомагає їй якнайдовше залишатися самою собою, об'єднувати в часi людей, якi говорили і говорять нею. Це визначає основну складнiсть кодифiкацiї – пошуки золотої середини: збереження культурно-мовних традицiй повинно розумно поєднуватися з прийняттям тих нововведень, якi стали стiйкими і поширилися в мовi людей нашого часу [22].

Аналіз теоретичних джерел iз проблеми нормування мови засвiдчує, що сучасний етап розвитку мовознавства характеризується підвищеним iнтересом до рiзних аспектiв усної мови, до вивчення не стiльки мови як системного утворення, скiльки до iндивiдуальностi людини-мовця та її здатностi мислити і говорити. Вiдбувається перемикання уваги на процес і результат комунiкацiї [12]. При цьому реалiзацiя варiантiв мовних одиниць у рiзних комунiкативних ситуацiях зумовлена постiйно iснуючими протирiччями мiж кодифiкованою і реальною нормою [15].

Сьогодні важливе місце у мовознавствi посiдають питання фоностилiстичної маркованостi тексту. Розширенню фоностилiстичних дослiджень сприяв стрiмкий розвиток засобiв масової кому-

нiкацiї, що мають iстотний вплив на всi мовнi процеси. Комунiкативна природа, ситуацiйна зумовленiсть, адресатнiсть, iнтенцiйнiсть, iнтердискурсивнiсть, певна тональнiсть і жанровий потенцiал є основними характеристиками телевiзiйного дискурсивного простору [9]. В умовах «дискурсивного перевороту» зростає iнтерес до вивчення видiв мовленнєвої дiяльностi теледискурсу безпосередньо в комунiкативнiй ситуацiї, оскiльки аналіз мови з позицiй лише лiнгвiстики здiйснюється без урахування людського чинника та нацiонально-культурної мовної специфiки [3; 9]. Дослiдження нiмецького мовного стандарту в рамках методологiї і теорiї дискурс-аналiзу враховує екстралiнгвальнi, прагматичнi, соцiокультурнi, психологiчнi та iншi чинники.

На фонетико-фонологiчному рiвнi англiзми виявляють взаємодiю двох систем вокалiзму: мови-джерела (*Gebersprache*) і мови, яка запозичує (*Nehmersprache*). Фактично iншомовне слово запозичується дуже рiдко у своєму автентичному виглядi, з усiма його звуками, формами та значеннями, оскiльки це було б значним зрушенням у системi мови, і носiї уникають цього за допомогою включення в запозичене слово звичних елементiв своєї рiдної мови. Вiдбувається пристосування навичок, яке виражається в тому, що мовець вибирає з числа своїх навичок такi, якi можна пiдставити замість подiбного елемента запозиченої одиницi [11; 20].

Кодифiкована норма переважно обмежується описом орфоепiчної вимови і не повнiстю вiдображає мовну дiйснiсть. На перцептивному рiвнi розкривається абсолютна перевага мови-запозичувальника, у нашому випадку нiмецької, пiд час реалiзацiї вокалiчних структур в iншомовних словах, тому фонетичнi особливостi мови можуть бути виявленi лише за звернення до реальної звукової мови. Звуковий бiк нiмецькомовного теледискурсу, представлений у мовi дикторiв і модераторiв, ще недостатньо вивчений, тому дослiдження варiативностi нiмецького мовного стандарту є актуальним, бо реальна норма – це точка вiдлiку для подальшого розвитку фонетико-фонологiчної системи мови.

Аналіз вокалiчної органiзацiї англiзмiв у кодифiкованiй нормi, представленiй словниками нiмецької вимови 2005–2015 рр., показав тенденцiю до послiдовного онiмечення англiзмiв, незважаючи на наявнiсть варiативностi. Лексикографiчнi джерела засвiдчують варiативнiсть у нiмецькому мовному стандартi опосередковано у зв'язку з традицiйнiстю і консервативнiстю кодифiкацiї. Запозичуються, як правило, тi

фонетичні явища, які не мають особливих труднощів під час їх реалізації. Англійські фонemi, що важкі для реалізації для носіїв німецької мови, замінюються на власне німецькі. Це зокрема:

- заміна в позиції кінця слова короткого [ɪ] на німецьке напружене [i], наприклад: *Hobby* [h'ɔbi];
- заміна довгого напруженого [ɑ:] на коротке ненапружене [a], наприклад: *Start* [ʃtɑ't];
- вживання замість англійського голосного [æ] німецького [ɛ], в окремих випадках у повністю асимільованих запозиченнях [a], наприклад: *Fan* [fɛn], *Standard* [ʃt'anda't];
- субституція центрального англійського звука [ʌ] у більшості випадків реалізації німецьким ненапруженим [a], рідше [ʊ], [ʏ], наприклад: *Comeback* [kamb'ɛk], *Yuppie* [j'ʊpi/'jɑpi];
- зміна широкого довгого [ɔ:] на закритий [o:] або короткий [ɔ], наприклад: *Taskforce* [t'a:skfo:'s], *Rekord* [ʁek'ɔ't]. (Проте якщо у написанні запозичення наявне буквосполучення *au*, то вимова запозичення зумовлюється орфографією, тобто реалізується дифтонг [aʊ], наприклад: *Holocaust* [h'o:lokaʊst].) [16–18].

Ураховуючи, що у цій роботі аналізуються вокалічні структури в контексті слова (англізму), доцільно виокремити їх можливий позиційний розподіл усередині слова, що допоможе визначити закономірності їх реалізації у мовленні. Отримані дані свідчать, що голосні переважно реалізуються в середині слів: 73%, із них 12,8% – в односкладових словах: *Band*, *Break*, *Slang*, 38,0% – у словах із двома і більше складами: *Remake*, *Agency* і 22,2% – на стику композитів: *Rushhour*, *Weekend*. В ініціальнойній позиції було зафіксовано 10,4%: *E-Mail*, *Air*, *Outfit*, у фінальній – 16,6%: *Spray*, *City*, *Snow*.

Зіставлення словників, а також результати проведеного перцептивного аналізу дають підстави стверджувати, що вокалічні структури піддаються субституції іншомовних фонем і різним процесам адаптації до системи німецького вокалізму та особливостям німецької артикуляційної бази залежно від позиційного розподілу. Позиція абсолютного початку характеризується передусім наявністю глотального приступу і субституцією редукованого [ə] на голосний повної вимови (*Appeal* eng. [ə'pi:l] – de. [ʔɛr'i:l]). Усередині односкладових і багатоскладових слів вокалічні сегменти набувають змін за рахунок субституції напруженої голосної фонем на ненапружену, а також характеру акцентуації, реалізації вокалізованого алофона /r/ після голосних, кількісної редукації довгого голосного (*Story* eng. ['stɔ:ri] – de. [st'ɔvi:]). На стику композитів головне місце знову посідає глотальний приступ, далі йдуть вокалізація алофонів /r/

і субституція середньоязикового голосного на лабіалізований голосний переднього ряду (*Check-in* eng. ['tʃɛk m] – de. [tʃ'ɛkʔm/tʃɛkʔm]). В абсолютному кінці слова превалює процес заміни ненапруженої голосної фонем на напружену (*City* eng. ['siti] – de. [s'iti:]), а також реалізація вокалізованого алофона /r/ (*Biker* eng. ['baikə] – de. [b'aɛkɐ]).

Відомий висновок про збіг цілої низки англійських звуків (наприклад, [i:], [ɪ], [ɛ]) із відповідними німецькими фонемами є непереконливим, оскільки під час зіставлення ігнорується чітко виділена в німецькій системі голосних опозиція напружений/довгий – ненапружений/короткий, що відсутня в англійській мові, а також дистрибуція фонем. Так, наприклад, лабіалізовані голосні в англійській мові менш округлені, ніж їхні німецькі аналоги [24]. Англійські спадні дифтонги відрізняються як за якістю реалізації початкового і кінцевого компонентів, так і за тривалістю цих сегментів [6]. Своєю чергою, англійські центральні дифтонги характеризуються більш коротким відкритим початковим голосним компонентом, тоді як відповідні їм комбінації німецьких звуків (так звані фонетичні дифтонги) складаються з довгого голосного з подальшим вокалізованим [v]. Найяскравіше вплив німецької мови за онімечення англізмів виявляється у відсутності редукації ненаголошених голосних. Німецьким голосним зазвичай не властива якісна редукація в повному обсязі (якісній редукації піддаються лише дві голосні фонemi [e:]/[ɛ:] і [ɛ]). Саме ця особливість принципово відрізняє їх від голосних англійської мови, які завжди зазнають якісної редукації в ненаголошених складах.

Під час проведення перцептивного аналізу матеріалу, прочитаного диктором, і мови модераторів в усній інтеракції та їх зіставлення було виявлено, що в реальній нормі, репрезентованій у нашому дослідженні німецьким теледискурсом, варіативність реалізації як фонем дальньої групи, що не мають аналогів у німецькій мові, так і близької групи, що мають деякі подібні характеристики, набагато ширша (часто фіксувалися варіанти вимови, наближені до англійської орфоєпії), ніж це представлено в кодифікації. Носії німецького мовного стандарту відходили в деяких випадках від запропонованої системи підставлення в запозичене слово звичних елементів рідної мови. Наприклад, якісна реалізація голосних безпосередньо залежить від глотального приступу, наявність якого повністю нівелює вплив мови-донора, і голосні реалізуються з погляду мови-реципієнта незалежно від виду мовленнєвої діяльності за винятком дифтонга [ou].

Під час реалізації англійського дифтонга [eɪ] у випусках новин (прочитане мовлення) простежується прагнення дикторів вимовляти його за правилами мови-оригіналу (47,8%), водночас у ток-шоу (усній інтеракції) переважає реалізація монофтонга [e:]. Це залежить, на нашу думку, по-перше, від виду мовленнєвої діяльності (диктор озвучує письмовий текст і візуально асоціює іншомовне слово з нормою мови-донора), а по-друге, від бажання диктора віддати данину моді і показати свою лінгвістичну обізнаність. Проте також існує думка, що стягнення і монофтонгізація в позиції перед голосним дифтонга [eɪ] є однією з тенденцій розвитку сучасного англійського мовного стандарту (британського варіанту) [6].

Деяка інша ситуація фіксувалася з реалізацією дифтонга [əʊ]: в обох видах мовленнєвої діяльності (прочитаного мовлення та усній інтеракції) превалує реалізація наближеного до американського варіанту англійської мови [oʊ]. Пояснюється це тим, що для носія німецької мови нейтральний початок середньоязикового [ə] (в анлауті неможлива реалізація *Schwa-Laut*) перед наступним широким коротким [ʊ] має певні артикуляторні труднощі. Хоча деяким дикторам удалося реалізувати [əʊ] (20% – диктори новин, 10% – модератори ток-шоу), переважно в обох жанрах теледискурсу домінує реалізація [oʊ] незалежно від наявності/відсутності глотального приступу (63,7%/72% і 69,3%/68%), причому аудиторями фіксувалася більш стисла вимова першого компонента. Рідше зустрічаються монофтонгізація і заміна на довгий [o:], хоча цей варіант переважає у кодифікації.

Незважаючи на спроби дикторів випусків новин вимовляти [æ] (47%) і [ʊ] (52%) максимально наближено до мови-оригіналу, все ж в усній інтеракції, наприклад у ток-шоу чи інтерв'ю, переважає реалізація [ɛ] (84%) [ɔ] (62,1%), а отже, і артикуляційні особливості рідної мови. Це ж повністю стосується і реалізації [ə:/z] – [œ: ʀ] 68% у випусках новин та [œ:] 57% в ток-шоу/інтерв'ю, причому елізія [ʊ] після голосного цілком співвідноситься із законами німецької орфоєпії – прискорення темпу мовлення і наявністю коартикуляторних модифікацій у мовленні.

Великою варіативністю реалізацій і нестабільністю у виборі дикторами і модераторами телевізійного дискурсу відрізняється [ɔ:] у буквосполученні -or, -oag: випуски новин – [ɔ:v] – 44,2%, [o:] – 20,6%, [ɔ:] – 35,2%; ток-шоу/інтерв'ю – [ɔ:v] – 58,2%, [o:] – 28,5%, [ɔ:] – 13,3%. Характерні особливості німецької артикуляційної бази позначаються на реалізації кінцевого -er як вокалізованого [ɐ]. Але варто зазначити, що за наявності конотативного

забарвлення мови це буквосполучення -er реалізується в ауслаті як [ɛr], на нашу думку, більше виявляючи вплив американського варіанту англійської мови, з одного боку, й іноді ефект мовної гри – з іншого. Майже 100% заміни англійського [i] та реалізації закритого довгого [i:] в англізмах в ауслаті визначається неможливістю для носія німецької мови вимовити в кінці слова ненапружений короткий голосний.

Аналіз структурно-семантичних особливостей звукового тексту уможливив перевірку ступеня його впливу на реалізацію вокального сегмента в англізмах (із погляду мови-донора/мови-реципієнта) залежно від його положення в межах тексту і залежно від фоностилістичного рівня тексту. На думку дослідників, найбільш змістовим центром тексту є перше речення, позиції початку і кінця тексту вважаються сильними, ґрунтуючись на функціонуванні сегментних і супрасегментних одиниць, що зумовлює рідкісні вияви звукових модифікацій, і, отже, може бути основою для стабільної реалізації [23; 25]. Перцептивний та акустичний види аналізу дали змогу встановити, що на початку, в середині і в кінці блоку новин голосні в англізмах, які мають аналоги в німецькій мові, диференціюються краще, оскільки мають деякі спільні характеристики, що пояснюється бажанням аудитора підтягти звукові сигнали в зону близького за спектральними характеристиками еталона. Звуки ж, що не мають аналогів, нікуди підтягати, зважаючи на відсутність подібного еталону. Чітко простежується така тенденція: фонемі близької групи більше піддаються інтерферентному впливу німецької мови, ніж фонемі, які не мають аналогів.

В усній інтеракції варіативність реалізацій голосних компонентів англізмів виявляється дуже яскраво і за більш емоційної репрезентації. Мова дикторів новин та інформаційно-пізнавальних передач не має емоційного забарвлення й є цілком нейтральною (*neutrale Rede*) порівняно з мовою модераторів, яка являє собою емоційне мовлення (*emphatische Rede*). В інтерв'ю та ток-шоу модератор удається до цілої системи ретельно продуманих мовних прийомів, виділяє певні відрізки мовлення за рахунок надання їм конотативного забарвлення для впливу на глядача/слухача, прагнучи встановити якомога тісніший контакт з аудиторією, надаючи мові невимушеного характеру [19].

Висновки. Дослідження реалізації вокалізму у складі англізмів становить певний внесок у формування нового мовного стандарту німецької мови та є перспективним з погляду пошуку універсальних властивостей будови іншомовних

одиниць у системі мови-реципієнта, а отже, є плідним для загальної теорії германського мовознавства. Виявлена у процесі дослідження типологічна своєрідність аналізованого матеріалу надає можливість спрогнозувати потенційні напрями розвитку системи німецького вокалізму, пов'язані з інтеграцією іншомовних одиниць у цю систему. Під час зіставлення англійців, представлених у кодифікованій нормі, та їх реалізації в усній мові теледискурсу спостерігається надто суперечлива і неоднозначна ситуація. Незважаючи на наявність кількох варіантів вимови англійців, у кодифікованій нормі простежується тенденція прагнення до послідовності у процесі онімечення, тоді як реальна норма (теледискурс) характеризується зростанням варіативності внаслідок відхилення носіями німецького мовного стандарту від орфоепічних правил і, відповідно, відсутністю послідовності у процесі онімечення вокалічних структур англійців, що зумовлює домінування частково онімечених варіантів. Своєю чергою, дослідження впливу фоностиліс-

тичних особливостей німецькомовного теледискурсу, що репрезентує орфоепічний еталон мови, відображає під час реалізації та функціонування голосних в англійцях інтенсивність інтерферентного впливу артикуляторної бази німецької мови. При цьому варіативність реалізацій голосних компонентів англійців дуже яскраво виявляється в умовах усної інтеракції і більш емоційної репрезентації, тоді як у випусках новин та інформаційно-пізнавальних передачах диктор, озвучуючи друкований текст, підсвідомо візуально визначає належність слова до іноземної мови, у зв'язку з чим прагне вимовити його максимально наближено до правил мови-оригіналу.

Отримані дані привертають увагу до подальшого ретельного вивчення процесів мовлення, наявних у сучасному німецькомовному теледискурсі як соціально регулятивному механізмі в умовах його підвищеного впливу на масову свідомість за допомогою формування соціально значущих когнітивних, аксіологічних та регулятивних смислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Бахтин М.М. Антропологическая концепция языка и коммуникации. Москва : Наука, 2010. 255 с.
3. Демина М.А. Интернационализация новостного дискурса. *Вестник МГЛУ. Гуманитарные науки*. 2018. Вып. 3(792). С. 38–49.
4. Жмаева Н.С. Лінгвістичне тлумачення запозичення. *Науковий вісник ПДПУ імені К.Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2011. № 12. С. 48–60.
5. Куравська Н.Ю. Комунікативна ситуація волевиявлення в системі її складників: прагмалінгвістичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 67. С. 176–181.
6. Мешкова Е.М. Глоттальный взрыв в речи дикторов Би-Би-Си. *Язык, сознание, коммуникация*. 2003. Вып. 25. С. 141–150.
7. Романюк С.К. Прагмалінгвістичний аспект рекламного дискурсу. *Слов'янський вісник. Серія «Філологічні науки»*. 2009. Вип. 8. С. 151–156.
8. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
9. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2011. 350 с.
10. Слаба О.В. Переваги та недоліки вживання англійців у сучасній німецькій мові. *Ad orbem per linguas. До світу через мови : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Світ як інтертекст»*, 18 червня 2020 р. Київ : КНЛУ, 2020. С. 292–293.
11. Хмилярчук Н.С. Англо-американізм як джерело запозичень лексичних одиниць у німецькій мові. *Scientific World: Языковедение и иностранные языки в современные мире*. 2015. URL: <https://www.sworld.com.ua/index.php/philosophy-and-philology-m115/linguistics-and-foreign-languages-in-the-world-today-m115/25369-m115-283>.
12. Шевченко І.С. Три источника и три составные части теории дискурса. *Записки з романо-германської філології: Збірник наукових праць факульт. ром.-герм. філол. ОНУ*. 2008. Вип. 20. С. 126–140.
13. Adler M. Form und Häufigkeit der Verwendung von Anglizismen in deutschen und schwedischen Massenmedien. 2., neu bearbeitete Fassung. Jena, 2004. 165 S.
14. Baumann K. Entwicklungen beim Gebrauch von Anglizismen in Werbetexten aus Ost- und Westdeutschland. *Deutsch als Fremdsprache*. 2002. Heft 2. S. 138–144.
15. Busse U. Standart und Variation bei der Aussprache von Anglizismen im Deutschen. *Standartvariation: Wie viele Variation vertraegt die deutsche Sprache. Hrsg. von Ludwig M. Eichinger und Werner Kallmeyer. Institut für deutsche Sprache*. 2004. Jahrbuch. 246 S.
16. Der Grosse Duden, Das Aussprachewörterbuch. Bd.6. (4. Aufl.). Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2005. 798 S.
17. Deutsches Aussprachewörterbuch / E.-M. Krech, E. Stock, U. Hirschfeld, L.C. Anders. Berlin – New York : Walter de Gruyter, 2010. 985 S.

18. Duden, Das Aussprachewörterbuch. Bd.6. (7. Aufl.). Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus AG, 2015. 928 S.
19. Luginbühl M. Mediale Durchformung. Fernsehinteraktion und Fernsehmundlichkeit in Gesprächen im Fernsehen. *Interaktion und Medien. Interaktionsanalytische Zugänge zu medienvermittelter Kommunikation. Ora Lingua*. 2019. № 17. P. 125–146.
20. Gardt A. Zur Bewertung der Fremdwörter im Deutschen (vom 16. bis 20. Jahrhundert). *Deutsch als Fremdsprache*. 2000. Heft 3. S. 133–142.
21. Hofmann D. Do you understand Denglisch? Eine Umfrage zum Anglizismenverständnis. *Deutsch – Englisch – Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik*/ Hoberg R. (Hg.). Mannheim: Dudenverlag, 2002. S. 236–246.
22. Krech E.-M. Die Differenzierung von Standarddeutsch und ihre Relevanz für die Kodifizierung. *Лингвистическая полифония: сборник статей в честь юбилея профессора Р.К. Потаповой* / отв. ред. чл.-корр. РАН В.А. Виноградов. Москва : Языки славянских культур, 2007. С. 404–424.
23. Ulbrich C. Prosodische Aussprachebesonderheiten der deutschen, österreichischen und schweizerischen Standardvarietät des Deutschen in gelesenen Äußerungen von Nachrichten. *Deutsch als Fremdsprache*. 2003. Heft 3. S. 155–158.
24. Widera C. Zur Reduktion von Vokalen. Eine experimental-phonetische Untersuchung. Bonn: Universität Bonn Verlag, 2002. 190 S.
25. Wolf M. Inversion of stress-conditioned phonology in Stratal OT. Ms., Yale University, 2012. 48 p.

УДК 811.112.2:82-1

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.18>

ЕПІГРАМА В ЛІРИКО-ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ЕРИХА КЕСТНЕРА

EPIGRAM IN THE LYRICAL AND POETICAL DISCOURSE OF ERICH KÄSTNER

Бандурко З.В.,

orcid.org/0000-0003-0238-344X

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри німецької та романської філології

Херсонського державного університету

У статті здійснено аналіз епіграм Еріха Кестнера на матеріалі збірки *Es gibt nichts Gutes, außer: Man tut es: Kurz und bündig. Epigramme*. Установлено, що епіграмам Е. Кестнера властиві філософічність, афористичність, сатиричність та дидактичність. За жанром виокремлюємо філософську, присвятну, описову, сатиричну епіграми, епітафію. За тематикою епіграми розглядають різні сфери: життя, людину, історію, релігію, мистецтво, письменника та творчість, технічний прогрес. З огляду на комунікативну спрямованість, епіграми спрямовані на читача, на самого себе (зворотні епіграми), на конкретних/відомих осіб, безадресні, між персонажами, епітафії та замальовки. Асертиви, директиви та контактиви є найбільш уживаними мовленнєвими актами. Автор застосовує фоностилістичні засоби (алітерацію, асонанс, складоповтор, анадиплозис, паралелізм, звукову анафору, епіфору, аферезу, синкопу, апокопу та епітезу тощо), лексико-семантичні (історизми, власні назви, іншомовні слова, латинізми та ін.), лексико-стилістичні (епітет, порівняння, алюзію), синтактико-стилістичні (перелічення, парентезу, повтор, синтаксичний паралелізм, пряму мову, анафору та епіфору), у тому числі різноманітні їх поєднання задля підкреслення змісту окремих висловлень, переконливості, посилення перлокутивного ефекту від прочитаного тексту. У текстах епіграм присутні риторичні звертання і риторичні запитання, які виражають мовленнєві акти контактиви, та риторичні оклики, тобто мовленнєві акти експресивні асертиви. За структурним оформленням усі епіграми збірки поділяємо на прості (2–4 верси) та складні (від 5 до 10 версів). Відповідно до кількості версів у строфах епіграми варіюються від дистиха до десятирядника. В окремих епіграмах пуант відокремлений від основного тексту як окремий верс, щоб читач обов'язково звернув на нього увагу. Структурно тексти епіграм побудовані, з-поміж іншого, за допомогою поєднання «питання – відповідь», «питання – наказ», «ствердження – наказ – ствердження». Автором застосовано різноманітні типи римування (кільцева рима, суміжна рима, монорима), але переважають сплетена та перехресна рими. Окремі висловлення часто афористичні.

Ключові слова: вживана лірика, епіграма, Еріх Кестнер, лірико-поетичний дискурс, «Нова діловитість».

The article analyzes the epigrams of Erich Kästner on the material of the collection "Es gibt nichts Gutes, außer: Man tut es: Kurz und bündig. Epigramme". It is established that Erich Kästner's epigrams are philosophical, aphoristic, satirical and didactic. By genre, we distinguish philosophical, sacred, descriptive, satirical epigram, epitaph. Epigrams consider different areas by the subject: life, man, history, religion, art, writer and creativity, technological progress. According to

the communicative orientation, epigrams are aimed at the reader, at oneself (reverse epigrams), at specific/famous people, are unaddressed, between characters, epitaphs and sketches. Assertions, directives and contactives are the most commonly used speech acts. The author uses phonostylistic means (alliteration, assonance, syllable repetition, anadiplosis, parallelism, sound anaphora, epiphora, apheresis, syncope, apocope and epithesis, etc.), lexical-semantic (historisms, proper names, foreign words, Latinisms, etc.), lexical-stylistic (epithet, comparison, allusion), syntactic-stylistic (enumeration, parenthesis, repetition, syntactic parallelism, direct speech, anaphora and epiphora), including various combinations of them to emphasize the content of individual statements, persuasiveness, enhancing the perlocutionary effect of the read text. There are rhetorical appeals and rhetorical questions, that express speech acts contactives, and rhetorical exclamations, i.e. speech acts expressive assertives in the texts of the epigrams. According to the structural design, all epigrams of the collection are divided into simple (2-4 verses) and complex (from 5 to 10 verses). According to the number of verses in the stanzas, the epigrams vary from distich to decathlon. In some epigrams, the point is separated from the main text as a separate verse, so that the reader must pay attention to it. Structurally, the texts of the epigrams are constructed, inter alia, through a combination of "question - answer", "question - order", "statement - order - statement". The author uses various types of rhyme (circular rhyme, adjacent rhyme, monorhyme), but interwoven and cross rhymes predominate. Some statements are often aphoristic.

Key words: Gebrauchslyrik, epigram, Erich Kästner, lyrical and poetical discourse, Neue Sachlichkeit.

Постановка проблеми. Мистецтво Німеччини за часів Веймарської республіки є своєрідним феноменом як за своїм характером, так і за різноманітністю течій, напрямів, жанрів. З-поміж них особливе місце займає напрям «Нова діловитість» (*Neue Sachlichkeit*), за період існування якого не лише постійно змінюються та розвиваються вже наявні літературні жанри, як-от роман, а й утворюються нові – від репортажного роману до дитячого роману, репортажної драми, радіоповідомлень тощо [11, с. 177; 13, с. 58; 17]. Нові жанри так само утворюються у ліриці, перш за все вживана лірика (*Gebrauchslyrik*). Одним із найвідоміших представників напрямку «Нова діловитість» є Еріх Кестнер (1899–1974 рр.), німецький поет, письменник, сатирик та майстер слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрямок «Нова діловитість» постійно привертає увагу дослідників як у сфері образотворчого мистецтва, де він виник [10; 16], так і у сфері літератури [9; 11; 13; 14; 17]. Деякі роботи науковців присвячені творчості Еріха Кестнера [7; 8; 15]. Окремі праці досліджують малі літературні жанри, у тому числі мініатюри та епіграми [1; 2; 4–6]. Однак недослідженими залишаються чимало робіт письменників цього напрямку з погляду лінгвістики, зокрема лінгвопрагматики.

Постановка завдання. Мета запропонованого дослідження – встановити структурно-семантичні та прагматичні властивості епіграм Еріха Кестнера на матеріалі збірки *Es gibt nichts Gutes, außer: Man tut es: Kurz und bündig. Epigramme* [12].

Виклад основного матеріалу. Епіграма як жанр виникає ще в епоху Античності, де відомими її авторами були Платон, Сапфо, Анакреонт, Катулл, Марціал, Ювенал та ін. Поступово епіграма розвивається від елегійного двовірша до різноманітних форм, розмірів та жанрових різновидів, поширюється у літературі Відродження та класицизму, у XVIII–XIX ст. з'являється у творчості Й.В. Гете, Ф. Шіллера, Г.Е. Лессінга.

Епіграму розуміємо як «жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваною, градаційно завершеною кінцівкою (пуантом)» [3, с. 233].

У лірико-поетичному дискурсі Еріха Кестнера окреме місце займає поетична творчість, зокрема епіграми. Епіграмам Еріха Кестнера (Кр.) властиві філософічність, афористичність, сатиричність, дидактичність, метафоричність, злободенність та зображення лише головної думки чи основних подій. З-поміж засобів комічного йому властиві гумор, іронія, сатира.

Жанрову типологію епіграм Еріха Кестнера визначаємо так: філософська, присвятна, описова, сатирична, епітафія.

Тематичне спрямування епіграм різноманітне: життя (наприклад, епіграма *Zum Neuen Jahr*), час (*Präzision*), людина (*Kalenderspruch*), релігія (*Eine Feststellung*), історія (*Inscription auf einem sächsisch-preußischen Grenzstein*), технічний прогрес (*Ganz nebenbei oder Das Derivat des Fortschritts*), мистецтво (*Moderne Kunstausstellung*), письменник та творчість (*Aggregatzustände*).

Усі епіграми збірки поділяємо на декілька типів з огляду на їхню комунікативну спрямованість: спрямовані на читача (*An die Maus in der Falle oder Freiheit und Christentum*), зворотні (на самого себе) (*Unsanftes Selbstgespräch, Sich selbst zum 40. Geburtstag*), на конкретних/відомих осіб (*Kleiner Rat für Damokles*), безадресні (*Inscription an einer Kirchhofstür*), між персонажами, у тому числі за відсутності одного з них у тексті (*Niedere Mathematik, Eine Spitzenleistung oder L'Éducation fatale*), епітафії (*Deutsche Gedenktafel 1938*), замальовки (*Der Bahnhofsvierzeiler*).

У кожній епіграмі знаходимо певні лінгвостилістичні засоби, зазвичай у різноманітному їх поєднанні задля підкреслення змісту окремих словосполучень чи речень, забезпечення переконливості та створення певного настрою, посилення перлокутивного ефекту від прочитаного тексту.

На фоностилістичному рівні виокремлюємо алітерацію (*Was tut der Wind, wenn er nicht weht?* (Kr., Sokrates zugeeignet)), у тому числі у парних формулах (*Hinz und Kunz* <...> (Kr., „Folgenschwere Verwechslung)), асонанс (<...> *als eine alte Meißner Tasse / im Elefantenhaus* (Kr., Trotz allem)), складоповтор (*Leben ist immer / lebensgefährlich* (Kr., Zum Neuen Jahr)), анадиплозис (*Wer was zu sagen hat, / hat keine Eile.* (Kr., Präzision)), звукову анафору (*Alles könnte geschehen. / Aber nur manches geschieht.* (Kr., Zusammenhänge)), епіфору (*Ob Sonnenschein, ob Sterngefunkel: / Im Tunnel bleibt es immer dunkel.* (Kr., Die Grenzen der Aufklärung)), внутрішню риму та паралелізм (*Zu früh sterben ist schlimm, – / zu spät geboren werden ist schlimmer.* (Kr., Trost), наприклад:

*Die einen, die immer Geld verdienen,
haben zum Ausgeben niemals Zeit.
Und wir sagen im Chor mit ihnen:
Es gibt eben keine Gerechtigkeit.
Die andern, die niemals Geld verdienen,
haben zum Ausgeben immer Zeit.
Und wir sagen im Chor mit ihnen:
Es gibt eben keine Gerechtigkeit.*
(Kr., Doppelter Saldo.

Aus den Lehrsätzen des armen Mannes)

В епіграмі Jung gewohnt, alt getan знаходимо прийом мовної гри з використанням алітерації та асонансу:

*Als Kinder spielten wir ein Spiel,
das hieß ...
Ich weiß nicht, wie es heute heißt ...
Es hieß:
«Ich weiß etwas, was du nicht weißt!»
Man altert. Doch sonst ändert sich nicht viel.*
(Kr., Jung gewohnt, alt getan)

Із метою лаконічності та милозвучності, дотримання необхідного віршового розміру в епіграмах наявні афереза (*Wir haben's schwer.* (Kr., Eine Feststellung)), синкопа (*Einer von den Dutzendköpfen / saß auf ihrem Körper drauf.* (Kr., Kurze Charakteristik)), апокопа (<...> *stets meint die Katze, man wollt' mit ihr spielen.* (Kr., Für die Katz)) та епітеза (*Vergiss in keinem Falle,* <...> (Kr., Kalenderspruch)).

З-поміж лексико-семантичних засобів автором використані історизми (<...> *ist die Inschrift keine Huldigung* <...> (Kr., Anonymer Grabstein)), власні назви (оніми) (<...> *als eine alte Meißner Tasse / im Elefantenhaus.* (Kr., Trotz allem); *Ich bin ein Deutscher aus Dresden in Sachsen.* (Kr., Notwendige Antwort auf überflüssige Fragen)), іншомовні слова або словосполучення (Kr., *Happy end, d.h. Ende gut*) та латинізми, лексеми високого стилю мовлення

(*Zwischen Empfängnis / und Leichenbegängnis / nichts als Bedrängnis.* (Kr., Das Verhängnis)).

Наприклад, деякі епіграми згадують відомих людей або пов'язані з ними події, іноді можлива присвята, часом застосовані відповідні алюзії (Sokrates zugeeignet, Lebensbeschreibung einer Maniküre. Heinrich Heine gewidmet, Damentoast im Obstgarten, Nietzsche. Sein Porträt). Усе це зазвичай виражене мовленнєвими актами асертивами, наприклад алюзія на Х. Колумба:

*Irrtümer haben ihren Wert;
jedoch nur hie und da.
Nicht jeder, der nach Indien fährt,
entdeckt Amerika.*
(Kr., Der schöpferische Irrtum)

Латинізми присутні у назвах епіграм (Conditio sine qua non, In memoriam memoriae) та у тексті, утворюючи своєрідне кільце строфи (*Cogito, ergo sum? / <...> / Non cogitant, ergo non sunt!* (Kr., Fachmännische Konsequenz)) або повний текст епіграми (*Amen? / Tamen!* (Kr., Stoßgebet für Heiden mit Mittelschulbildung)).

Основними лексико-стилістичними засобами в епіграмах Еріха Кестнера є епітет (*Jeden Abend stand er an der Sperre, / ein armer, alter, gebeugter Mann.* (Kr., Der Bahnhofsvierzeiler)), порівняння (*Ich bin wie ein Baum, der – in Deutschland gewachsen – / wenn's sein muss, in Deutschland verdorrt.* (Kr., Notwendige Antwort auf überflüssige Fragen)), персоніфікація (<...> *wenn der Wind um die Ecke fegt,* <...> (Kr., Für die Katz)), метафора (Die unzufriedene Straßenbahn), синекдоха та оксиморон (*Worin besteht der Ruhm auf Erden, / der die Wenigen von den Vielen trennt?* (Kr., Definition des Ruhms. Aus dem Französischen)) та алюзія (*Die Welt ist ein Theaterstück.* (Kr., Stimme von der Galerie), наприклад алюзія на Гордія:

*Den unlösbaren Knoten zu zersäbeln,
gehörte zu dem Pensum Alexanders.
Und wie hieß jener, der den Knoten knüpfte?
Den kennt kein Mensch.
(Doch sicher war es jemand anders.)*
(Kr., Über den Nachruhm oder Der Gordische Knoten)

Синтактико-стилістичні засоби, спрямовані на досягнення більшої яскравості та виразності, посилення експресивності та перлокутивного ефекту, представлені переліченням (*Indes sie forschten, röntgten, filmten, funkten,* <...> (Kr., Ganz nebenbei oder Das Derivat des Fortschritts)), парентезою ((*So unwahrscheinlich das klingt.*) (Kr., Kalenderspruch)), повтором, синтаксичним паралелізмом (*Lauschen offenen Munds, / statt mit offenen Ohren!* (Kr., Folgenschwere Verwechslung)), прямою мовою (епіграми Eine Spitzenleistung oder L'éducation fatale,

Als die Synagogen brannten), анафорою (*Und kränkt die Jäger und Briefträger nicht! / Und kränkt die Neger, Schwäger, Krankenpfleger / und Totschläger nicht!* (Kr., Die Wirklichkeit als Stoff)) та епіфорою (*Täglich seh ich sie dort stehen bleiben / und gebannt in jene Scheiben starren, / hinter denen, unser Tun und Treiben / nicht beachtend, Särge auf uns harren.* (Kr., Die junge Dame vorm Sarggeschäft)).

Із метою звернення уваги читача, посилення експресивності та перлокутивного ефекту в епіграмах Еріха Кестнера присутні також риторичні звертання (*Mein Gott, mir tun die kleinen Bäume / am Ende der Allee entsetzlich leid!* (Kr., Mitleid und Perspektive oder Die Ansichten eines Baumes)), риторичні запитання (*Die Sache zerschlug sich. Und zwar weswegen?* (Kr., Albumvers)), які виражають мовленнєві акти контактиви, та риторичні оклики (*Erzählt die Taten! Beschreibt die Gesinnungen!* (Kr., Die Wirklichkeit als Stoff. Aus der großdeutschen Kunstlehre)) (мовленнєві акти експресивні асертиви).

Зустрічаємо й повторюваність одного й того ж синтактико-стилістичного засобу, наприклад в епіграмі Über Anthropophagie und Bildungshunger, побудованій на риторичних питаннях, окрім останнього верса, задля більшого увиразнення мовлення та посилення перлокутивного ефекту:

*Was weiß man schon über Menschenfresser?
Fressen sie Mensch, wie sich's gehört, mit
Gabel und Messer?
Schmeckt ihnen ein dicker, asthmatisch
gewesener Bäcker besser
als ein dünner, schmalfingeriger König?
Man weiß so wenig ...*

(Kr., Über Anthropophagie und Bildungshunger)

Щодо ритміко-композиційної організації епіграм Еріха Кестнера зазначимо, що за структурним оформленням усі епіграми збірки поділяємо на прості (2–4 верси) та складні (від 5 до 10 версів).

У строфічній будові епіграмам властива різноманітність – кількість версів варіюється від дистиху (*Es hilft nicht schönzufärben*) до десятирядника (*Kopernikanische Charaktere gesucht*). Частина епіграм побудована як два катрена (наприклад, *Aufforderung zur Bescheidenheit*), епіграма *Grabrede für einen Idealisten* складається із трьох терцетів, у деяких пуант відокремлений від основного тексту як окремий верс, щоб читач обов'язково звернув на нього увагу (*Ernster Herr im Frühling*, Albumvers).

Деякі епіграми повністю або частково побудовані за структурою «питання – відповідь», наприклад *Eine Mutfrage*, *Der Selbstwert des Tragischen*. Aus der großdeutschen Kunstlehre, *Definition des Ruhms*. Aus dem Französischen:

*Der Zweck, sagt ihr, heiligt die Mittel?
Das Dogma heiligt den Büttel?
Den Galgen? Den Kerkerkittel?
O schwarzumflortes Kapitel!*

*Fest steht trotz Schrecken und Schreck:
Die Mittel entheiligen den Zweck!*

(Kr., Der Zweck und die Mittel oder Religion als Politik und Politik als Religion).

Іншою структурою епіграми є «питання–наказ»: *Du rennst im Kreis und suchst ein Loch?
Du rennst umsonst! Begreif es doch!
Besinn dich!*

*Ein einz'ger Ausweg bleibt dir noch:
Geh in dich!*

(Kr., An die Maus in der Falle oder Freiheit und Christentum).

Присутні у збірці епіграми зі зверненням до читача із мовленнєвим актом директивом, як треба себе поводити, що треба чи не треба робити, наприклад:

*Die Welt ist ein Theaterstück.
Spielt eure Rollen gut! Ihr spielt ums Leben.
Seid Freund! Seid Feind! Habt Macht! Habt Glück!
Ich spiel nicht mit. In jedem Stück
muss es auch Menschen, die bloß zuschaun, geben.
Und wenn das Stück missfällt, so lasst mich*

*schließen,
ist das noch längst kein Grund, aufs Publikum zu
schießen.*

(Kr., Stimme von der Galerie)

Епіграма *Die zwei Gebote* розпочинається із наказу, після якого автор продовжує свою думку:

*Liebe das Leben, und denk an den Tod!
Tritt, wenn die Stunde da ist, stolz beiseite.*

*Einmal leben zu müssen,
heißt unser erstes Gebot.
Nur einmal leben zu dürfen,
lautet das zweite.*

(Kr., Die zwei Gebote)

Із директивом пов'язана і структура «ствердження – наказ – ствердження», відповідно «асертив – директив – асертив»:

*Die Zeit zu schildern, ist eure heilige Pflicht.
Erzählt die Taten! Beschreibt die Gesinnungen!
Nur, kränkt die Schornsteinfeger nicht!
Und kränkt die Jäger und Briefträger nicht!
Und kränkt die Neger, Schwäger, Krankenpfleger
und Totschläger nicht!*

Sonst beschweren sich die Innungen.

(Kr., Die Wirklichkeit als Stoff. Aus der großdeutschen Kunstlehre)

У римуванні переважають сплетена рима, зумовлена різною кількістю версів (наприклад, *Einmal etwas Musikalisches*), та перехресна

рима (Nur Geduld). Водночас використані кільцева рима (Ganz nebenbei oder Das Derivat des Fortschritts, Sich selbst zum 40. Geburtstag), суміжна рима (Wenn...) та монорима (Die leichte Muse), наприклад:

*Der Humor ist der Regenschirm der Weisen
und insofern unsoldatisch.*

*Dass wir ihn trotzdem öffentlich preisen,
scheint problematisch.*

*In praxi ist's gleichgültig, was wir meinen.
Denn wir haben ja keinen.*

(Кр., Der Humor. Aus der großdeutschen Kunstlehre)

В епіграмах Еріха Кестнера втілюються його спостережливість та роздуми, гумор та іронія. Висловлення, які становлять епіграми, часто афористичні: *Wenn ich die Wahrheit sagen sollte, / müsst' ich lügen.* (Кр., Auch eine Auskunft), *Menschen sind wie Eintagsfliegen / an den Fenstern dieser Welt.* (Кр., Aufforderung zur Bescheidenheit), *Ende gut – alles schlecht!* (Кр., Happy end, d.h. Ende gut), *Es gibt eben keine Gerechtigkeit.* (Кр., Doppelter Saldo. Aus den «Lehrsätzen des armen Mannes»).

Висновки. У результаті аналізу збірки Еріха Кестнера *Es gibt nichts Gutes, außer: Man tut es: Kurz und bündig.* Епіграмме можемо стверджувати, що його епіграмам властиві філософіч-

ність, афористичність та сатиричність. Жанрове та тематичне спрямування епіграм – від філософського до сатиричного, від людини до мистецтва. За комунікативною спрямованістю епіграми спрямовані на читача, зворотні (спрямовані на самого себе), на конкретних/відомих осіб, безадресні, між персонажами, епітафії та замальовки. 3-поміж мовленнєвих актів найбільш уживаними є асертиви, директиви та контактиви.

Із фоностилістичних засобів автором використані алітерація, асонанс, складоповтор, анадиплозис, паралелізм. Із лексико-семантичних засобів наявні історизми, власні назви, іншомовні слова та латинізи. Основними лексико-стилістичними засобами є епітет, порівняння та алюзія. Присутні синтактико-стилістичні засоби: перелічення, парентеза, повтор, синтаксичний паралелізм. Строфічна будова епіграм різноманітна – від дистиха до десятирядника. Основними структурами тексту епіграм є поєднання «питання – відповідь» та «питання – наказ». У римуванні переважають сплетена та перехресна рими.

Перспективним вважаємо подальше лінгвістичне дослідження поетичних текстів Еріха Кестнера та інших авторів напряму «Нова діловитість»: Маші Калеко, Йоахіма Рінгельнатца та Курта Тухольського.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гарачковська О. Епіграма на шпальтах «Літературної України». *Український інформаційний простір*. 2019. Вип. 1(3). С. 134–145.
2. Зосимова О.В. Мотив VANITAS в українській та англійській бароковій епіграмі. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Літературознавство*. 2019. Т. 1. № 4–76. С. 70–84.
3. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с. (Nota bene).
4. Миненко Ю. Епіграми ігумена Віталія – зразок барокової ідентичності. *Studia methodologica*. 2018. №. 46. С. 60–70.
5. Немченко І. Жанрові модифікації комічних мініатюр Петра Ребра. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2018. Вип. 23. С. 239–242.
6. Яремчук І.М. Тексти малих художніх форм в інтерпретаційному вимірі: лінгвостилістичний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С. 86–90.
7. Bandurko Z.V. Poetic Idiostyle of Erich Kästner. *Scientific developments of European countries in the area of philological researches* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. P. 1. P. 33–50.
8. Brenner P.J. Kästner, Erich: Das lyrische Werk. *Kindlers Literatur Lexikon (KLL)*. Stuttgart : J.B. Metzler, 2020. P. 1-3.
9. Dronova O.A. The genres of documentary novel of the "Neue Sachlichkeit" and the problem of cognition. *Neophilology*. 2019. Vol. 20. P. 502–509.
10. Grosch N. Neue Sachlichkeit, Mass Media and Matters of Musical Style in the 1920s. *Neue Sachlichkeit and Avant-Garde*. 2013. P.185-201.
11. Karrenbrock H. Das stabile Trottoir der Großstadt. Zwei Kinderromane der Neuen Sachlichkeit: Wolf Durians „Kai aus der Kiste“ und Erich Kästners „Emil und die Detektive“. *Neue Sachlichkeit im Roman: neue Interpretationen zum Roman der Weimarer Republik* / hrsg. von S. Becker und C. Weiss. Stuttgart, Weimar: Metzler, 1995. S. 176–194.
12. Kästner E. Es gibt nichts Gutes, außer: Man tut es: Kurz und bündig. Epigramme. Zürich: Atrium Verlag AG, 2015. 112 S.
13. Kümmerling-Meibauer B. Kinder- und Jugendliteratur. Eine Einführung. / hrsg. von G. E. Grimm und K.-M. Bogdal. Darmstadt: WBG, 2012. 156 S.

14. Lethen H. *Neue Sachlichkeit 1924–1932. Studien zur Literatur des »Weissen Sozialismus«*. Stuttgart: J.B. Metzler, 2000. 214 p.
15. Sander G. Neusachliche Angestellten-Lyrik von Tucholsky, Kästner und Kaléko. *Recherches Germaniques*. 2019. HS 14. P. 189–213.
16. Stokoe Br. The Landscape Photobook in Germany: From Neue Sachlichkeit to Nazi Sachlichkeit. *History of Photography*. 2018. Vol. 42 (1). P. 78–97.
17. Wendland H.-G. Die Literatur der Neuen Sachlichkeit und ihre Bedeutung im Kulturleben der Weimarer Republik. München: GRIN, 2013. Teil I. 21 S. URL: <http://www.grin.com/de/e-book/232870/die-literatur-der-neuen-sachlichkeit-und-ihre-bedeutung-im-kulturleben>.

УДК 811.111'373.231

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.19>

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ МОВНИХ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ СУЧАСНИХ БРИТАНСЬКИХ ІМЕН

GENDER ASPECT OF LANGUAGE MEANS OF EXPRESSION OF MODERN BRITISH NAMES

Білецька І.О.,

orcid.org/0000-0002-3372-9100

доктор педагогічних наук,

професор кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Лаухіна І.С.,

orcid.org/0000-0003-1698-3155

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Паладьєва А.Ф.,

orcid.org/0000-0002-8182-679X

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри теорії та практики іноземних мов

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

У статті за допомогою описового, статистичного та порівняльно-зіставного методів розглянуто гендерні особливості мовних засобів вираження британських чоловічих і жіночих імен. З'ясовано, що офіційне ім'я перетворює людину з біологічного індивіда на суб'єкт і об'єкт соціально-правових стосунків і є невід'ємною частиною особистості. Ім'я в процесі спілкування підкреслює соціально-статусні відмінності учасників комунікації (стать, вік, суспільне становище, ступінь знайомства), указуючи кожному його місце в суспільній ієрархії.

Установлено, що здебільшого ознака статі в британському антропоніміконі реалізується морфологічно (чоловічий рід із нульовим закінченням – жіночий рід із закінченням -а), однак більшість імен не утворює таких чітких опозиційних пар. Окрім того, існують і фонетичні та акцентуаційні відмінності британських чоловічих і жіночих імен (неоднакова кількість фонем, складів, різні наголошені склади, відмінність у структурі за типами складів).

Виявлено, що британський антропонімікон – це система, яка постійно розвивається, а тому на початку ХХІ ст. в системі засобів вираження британських чоловічих та жіночих імен відбуваються певні зміни, які відображають перебудову світогляду суспільства, відмову від гендерних стереотипів у виборі імені для дитини. Установлено, що межею стирання родових відмінностей є поява статево індиферентних імен, або імен-унісекс, джерелом яких є запозичені імена й оніми інших розрядів і структурно-модифіковані традиційні імена. Їх активне використання сьогодні пов'язують із подальшим розвитком західноєвропейської демократії, поширенням феміністичного руху, сексуальною революцією, мовним антисексизмом. З'ясовано, що в неоднорідній за складом групі статево індиферентних імен виникають їхні графічні й морфологічні варіанти. Імена-унісекс відіграють значну роль у приховуванні статі свого носія, що привабливо для жінок, які відчують гендерне стереотипізування за ім'ям, і не вигідне для чоловіків. Поява й стрімке поширення статево індиферентних імен представляє тривалий неоднорідний процес розширення референції імені за ознакою статі майже до його повної заміни.

Ключові слова: антропоніміка, гендерні особливості, індиферентний за статтю, категорія роду, особове ім'я, унісекс-імена.

The article uses descriptive, statistical and comparative methods to consider the gender characteristics of the linguistic means of expression of British male and female names. It has been found that the official name transforms a person from a biological individual into a subject and object of social and legal relations and is an integral part of the personality. The name in the process of communication emphasizes the socio-status differences of the participants of communication (gender, age, social status, degree of acquaintance), indicating to each his place in the social hierarchy.

It is established that for the most part the sign of sex in the British anthroponymicon is realized morphologically (masculine with zero ending - feminine with ending -a), but most names do not form such clear opposition pairs. More over, there are phonetic and accentual differences between British male and female names (different number of phonemes, syllables, different stressed syllables, differences in structure by types of syllables).

It was found that the British anthroponymicon is a system that is constantly evolving, and therefore at the beginning of the XXI century in the system of means of expression of British male and female names there are some changes that reflect the restructuring of society, abandoning gender stereotypes in choosing a name for a child. It is established that the border of erasure of gender differences is the appearance of sexually indifferent names, or unisex names, the source of which are borrowed names and those of other categories and structurally modified traditional names. Their active use today is associated with the further development of Western European democracy, the spread of the feminist movement, the sexual revolution, and language antisexism. It was found that in a heterogeneous group of sexually indifferent names, their graphic and morphological variants appear. Unisex names play a significant role in concealing the gender of their wearer, which is attractive to women who experience gender stereotyping by name and disadvantageous to men. The emergence and rapid spread of sexually indifferent names is a long inhomogeneous process of expanding the reference of the name on the basis of sex almost to its complete replacement.

Key words: anthroponymy, gender, gender indifferent, gender category, personal name, unisex names.

Постановка проблеми. У будь-якому суспільстві функціонує специфічна антропонімічна система, яка утворюється, з одного боку, мовною системою, а з іншого – правовими нормами. Сучасна антропонімія – це результат тривалої мовної та культурної діяльності людей, а отже, антропонім є важливим компонентом лексико-семантичної системи кожної мови. Особове ім'я може вказувати на приналежність людини до певної спільноти за національними, релігійними та іншими ознаками, репрезентувати біологічну стать особистості, воно є носієм національного коду, відбиває особливості ментальності етносу, що є важливим чинником усвідомлення індивідом ідентичності на тлі світової глобалізації. Імена чутливо реагують на соціокультурні зміни або самі виступають агентами цих змін. З огляду на це звернення до антропонімічної системи з позиції людської свідомості, урахування зв'язку мовно-мисленнєвої діяльності особистості з її позамовним оточенням дасть змогу дослідити глибинні процеси динаміки антропонімікону окремої країни, що й визначило актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення імен має тривалу історію, у результаті якої накопичено значний фактичний матеріал про виникнення, семантику, творення й функціонування антропонімів різних типів і в різних дискурсах. Особові імена Британії стали об'єктом численних досліджень вітчизняних і зарубіжних мовознавців (Е. Брилла, С. Вілсон, С. Гарагуля, Дж. Каплан, Г. Редмондс); питання англійської антропонімії, особливості вираження статевої приналежності в британському іменнику розглядали вчені Р. Алфорд, Г. Баррі, К. Кессіді, Дж. Кокс, Дж. Коттон, А. Мехрабіан, С. Ліберзон, С. Пак, К. Попкова.

Постановка завдання. Мета статті – виявити специфіку мовних засобів вираження сучасних британських чоловічих і жіночих імен; з'ясувати словотворчі афікси, притаманні чоловічим і жіночим іменам, акцентувати увагу на гендерних особливостях мовних засобів вираження британських імен, індіферентних за статтю, або імен-унісекс.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні дослідники категорії роду англійського іменника відзначають, що в системі засобів вираження чоловічих та жіночих імен відбуваються певні зміни, які відображають соціальну перебудову суспільства, відмову від гендерних стереотипів у виборі імен [4].

Р. Алфорд порівняв практики ім'янаречення у 60 макрокультурних групах і виділив три основні способи позначення роду в особових іменах: 1) семантика імені, яка співвідносить його зі статтю; 2) морфологія імені (афікс); 3) знання про набір типових чоловічих/жіночих імен у відповідній культурі [5].

Здебільшого ознака статі реалізується морфологічно, тобто за однакових основ імена відрізняються суфіксальними елементами в опозиціях: чоловічий рід із нульовим закінченням – жіночий рід із закінченням -a: Albert – Alberta, Cornelius – Cornelia. Однак більшість імен не утворює чітких опозиційних пар, тому й не існує єдиного способу їх позначення. Наприклад, у системі особових імен Британії можна виділити такі різновиди співвідношення чоловічих і жіночих імен: 1) парні імена: Eugene – Eugenie; 2) непарні імена: Mary, Mark; 3) імена, які називають осіб обох статей: Alex, Tyler. Відсутність регулярності у вираженні категорії роду дає можливість деяким лінгвістам заперечувати здатність англійських антропонімів розрізнявати денотати й уважати вираження мас-

кулінності/фемінності умовністю, яка опирається на культурну традицію [15, с. 84].

Багато хто з лінгвістів розробляв шкали фонетичних характеристик англійських чоловічих і жіночих імен. Так, Г. Баррі, К. Кессіді, С. Ліберзон виявили такі особливості британських чоловічих імен: 1) містять меншу кількість фонем та складів, ніж жіночі; 2) мають перший наголошений склад; 3) закінчуються на твердий приголосний; 4) мають групу приголосних на початку імені; 5) мають звук [e] в першому складі або всередині імені.

Натомість жіночі британські імена мають такі фонетичні характеристики: 1) більшу кількість фонем і складів, зокрема відкритих; 2) не початковий наголос; 3) закінчення на голосний звук; 4) у кінці містять групу сонорних звуків [6; 9; 14].

Зауважимо, що цих показників недостатньо для визначення родової приналежності імені, але їх використання точно визначає фонологічно типові чоловічі та жіночі імена. Пізніше Г. Баррі дійшов висновку, що визначальним показником роду є три останні букви імені: а, е, і – типово «жіночі» закінчення; h, у – типові і для жіночих, і для чоловічих імен [6]. Тому склалася така традиція іменування, щоб унікальні жіночі закінчення у чоловічих особових іменах, з огляду на це, жіночі імена з «чоловічими» закінченнями трапляються частіше, ніж чоловічі з «жіночими», і, відповідно, більшість жіночих імен у ХХ столітті починалася на -а або -е.

Однак сьогодні вже стереотипною є думка про те, що особове ім'я людини через співвіднесеність її з певною біологічною статтю відіграє головну роль в успішній міжособистісній комунікації. Такі гендерні шаблони часто вважаються архаїчними, тому нині в британському іменнику спостерігається зсув до «маскування статі», особливо в жіночих особових іменах. Це можна пояснити тим, що атипова фонологічна структура нестандартних фемінних імен може відображати несвідоме бажання батьків допомогти донькам адаптуватися в андроцентричному оточенні.

Межею стирання статевої приналежності є поява імен, індивідуальних до статі (*ambigendrous names*, *epicene names*) – імен *unisex*, якими можна називати як чоловіків, так і жінок. Наприклад, серед 100 найбільш популярних імен Англії та Уельсу в 2008 р. універсальними за статтю були 22% чоловічих імен та 4% жіночих; у Шотландії – 21% чоловічих імен і 7% жіночих. Це такі гендерно нейтральні імена, як Tyler, Jayden, Riley, Logan, Cameron, Alex, Rhys, Jamie, Harley, Reece, Kai, Kyle, Hayden, Sam, Taylor, Joe, Corey, Jay, Morgan, Billy, Sean,

Charlie, Robbie, Blair, Kayden, Kenzie, Lee, Brooke, Lexi, Skye, Courtney, Robyn, Kelsey. Імена цього типу тяжіють до фонології жіночих особових імен, що може спровокувати перехід від чоловічих імен до індивідуальних за статтю, а від них – до жіночих особових імен [7; 9].

Фонетична схожість між *unisex*-іменами й жіночими особовими іменами дещо суперечить твердженню С. Ліберзона про те, що загальними для обох статей стають імена, які первинно не мають гендерних характеристик, тобто зменшувальні й пестливі форми традиційних імен або нові імена [15, с. 126]. Зауважимо, що імена-*unisex* слід розглядати ще й в історичному аспекті, тобто більшість із них виникла з інших груп лексики в ХІІІ ст., коли існував звичай називати доньок іменам святих: дівчаток хрестили й називали, наприклад, Philip, Nicolas, Alexander, James [14, с. 250]. Споконвічно жіночими були імена Christian, Julian, Douglas [17, с. 13]. Менш відомі дані наводить С. Вілсон: до ХVІІІ ст. в Англії, хоча й спорадично, хлопчикам давалися жіночі імена: так, у списку солдатів можна було натрапити на такі власні назви, як Ann Gordon, Lucy Weston [19, с. 8].

Причинами активізації використання індивідуальних за статтю імен сьогодні називають зростання феміністичного руху [15] і сексуальну революцію з її нейтралізацією статевої ролі та запереченням гендерних стереотипів [18]. Але, зрозуміло, називання дітей іменами, прийнятими для іншої статі, не перетворює чоловічі імена на жіночі, а жіночі – на чоловічі. Перехід до іншої категорії роду довготривалий. Г. Беррі і А. Харпер, простеживши динаміку іменників США та Об'єднаного Королівства з 1933 по 1979 р., виявили, що, перш ніж стати *unisex*, ім'я зазвичай утрачає свою маскуліність [6]. Після нетривалого невизначеного статусу воно стає жіночим: Courtney, Kim, Lindsay, Meredith. Менша кількість імен переходить із жіночих у чоловічі через стадію *unisex*: Keith, Marty.

Окрім того, стиранню категорії роду сприяють внутрішні й зовнішні запозичення (оскільки не мають родових ознак через свою морфологію) в систему особових імен. С. Гарагуля робить висновок про нейтралізацію родових відмінностей у дериватів залежно від морфологічної структури повного імені: «Стирання родових відмінностей у дериватів повних імен відбувається, головним чином, тільки коли повні імена, від яких утворюються зменшувальні й зменшувально-пестливі форми, мають схожі частини у своїй структурі: Stacey/Stacy < Eustace ч., Anastasia ж» [2, с. 42].

Часто неясність етимології чи престижність сприяють тому, що ім'я починає використовуватися з референтом безвідносно до його статі. За своїм походженням це переважно відтопонімічні або відантропонімічні утворення.

У строкатій за складом групі одностатевих імен відбувається процес утворення варіантів, здебільшого графічних, але також і морфологічних. Найбільш важливим є те, що ці варіанти закріплюються як жіночі імена: Rylee < Riley, Trade < Tracy, Carola < Carol. Віднесеність здійснюється «жіночими» фіналями -ie, -a, за якими жіночі імена протиставляються чоловічим у парах однокорених імен: Alan – Alana, Stephen – Stephanie. Але «жіноче» закінчення стає все більш поширеним серед чоловічих імен. У першій сотні найбільш популярних імен третього тисячоліття – імена Alfie, Charlie, Archie, Jamie. Присутність у списку найбільш популярних імен і згадування їх у словниках указують на перевагу одностатевого імені. Разом із появою варіантів (здебільшого жіночих) це призводить до виникнення нових імен, відзначених за статтю референта.

Ще однією гендерною особливістю британських імен є їх асоціативне сприйняття у соціумі. Соціологами, психологами, лінгвістами було проведено багато експериментів із метою виявити стереотипи імен. Вони доводять, що популярні чоловічі імена мають позитивні асоціації за всіма параметрами: good – bad, strong – weak, active – passive, sincere – insincere, intelligent – dumb, calm – emotional. Популярні жіночі імена мають відносно низький коефіцієнт позитивних конотацій за параметрами activeness, intelligence [13]. Таким чином, гендерний чинник визначає оцінність імені. Стереотипи популярних імен виявляються гендерно забарвленими, тому деякі лінгвісти пояснюють збільшення кількості нетрадиційних та індивідуальних до статі імен мовним антисексизмом – прагненням подолати мовну й концептуальну упередженість проти жінок [11, с. 22]. Не випадково виявлена схильність до частішого називання дівчаток індивідуальними за статтю іменами [15].

Але історичний процес зумовлює зміну як суспільних пріоритетів, так і низки мовних категорій. Проаналізувавши категорію роду в сучасній англійській мові, Дж. Кеплен дійшов висновку, що категоріальною основою роду в англійській мові є «дистанція відчуженості» чоловіків і жінок у суспільстві. Когнітивною основою гендерних відмінностей, закріплених, зокрема, в особових іменах, є відчуження статей, яке базується на соціальному протиставленні чоловіків і жінок.

Найбільш частим прикладом на підтримку цього чинника, на думку Дж. Кеплена, є те, що в телесеріалах чоловіче ім'я мають або негативні героїні, або жінки із сильним характером, які досягли життєвого успіху; жінки-носії таких імен нібито кидають виклик традиційним цінностям суспільства [12, с. 105].

Слушною є думка і Є. Белік, що в сучасній англійській мові характерним є зниження андроцентризму внаслідок переосмислення традиційного розподілу гендерних ролей, що призводить до змін у лексичному складі мови [1]. Аналіз мовного матеріалу дає можливість виділити нам такі види імен, індивідуальних за статтю:

1. Омофон із перевагою кінцевого «у» в чоловічих іменах, «i/ie» у жіночих: Terry і Terri, Johny і Johnie. Традиційне чоловіче написання змінюється для утворення жіночого імені, отже, якщо жіночий варіант стає популярним, то використання чоловічого імені скорочується.

2. Первинно безстатеві імена, утворені від прізвищ і топонімів: Parker, Morgan.

Таким чином, саме імена-унісекс відіграють значну роль у «приховуванні» біологічної статі їхніх носіїв, що привабливо для жінок, які відчують гендерне стереотипізування за ім'ям, і невідгідне для чоловіків. Соціологи й лінгвісти однак стайні в тому, що індивідуальні за статтю імена більше характерні для жіночого іменника [15].

Очевидно, що, даючи новонародженому подібне ім'я, батьки прагнуть до новизни й оригінальності, хоча в ролі мотиву іноді називають такий: дівчинка може вміти робити те, що роблять хлопчики, тобто чоловіче ім'я дає їй додаткові переваги в «чоловічому» світі. Але тоді жінкам батьки так само нав'язують чоловічі правила, і вони змушені «грати» за ними [8]. Однак у дорослому віці самим носіям таке ім'я, особливо у сполученні з індивідуальним за статтю прізвищем, стає незручним, оскільки за документами людину можуть визначити як особу іншої статі: чоловіка помилково поселити в жіночий гуртожиток, а жінку, наприклад, призвати на військову службу. Подібні історії у соціальних мережах з'являються в дописах від чоловіків і жінок з іменами Ashley, Evelyn, Hilary, Jocelyn, Kerry, Sidney, Vivian та ін. Носії статево невизначених імен можуть відчувати труднощі як із самоідентифікацією, так і в комунікації різного рівня. Численні дослідження підтверджують зв'язок між очікуваним успіхом у виконанні різних функцій у суспільстві й маскуліністю/феміністю імені [10; 16].

Аналіз фактичного матеріалу показує, що виникнення статево індивідуальних імен – це

гетерогенний процес, у зоні якого одні імена майже повністю «змінюють стать», інші розширюють свою референцію за статевою ознакою, і це розширення індивідуальне для кожного імені: наприклад, імена Ashley, Cassidy, Jade, Kerry, Leslie, Reagan, Shannon, Tracy характерні для жінок; імена Alexis, Bailey, Paris, Robin даються переважно жінкам; імена Erin, Addison, Ashton, Jordan, Riley використовуються однаково для представників обох статей; здебільшого чоловічими є імена Cameron, Dakota, Jaden, Logan; Aidan, Chase, Corey, Dylan, Mason, Ryan.

Висновки. Через сприйняття імені людина ідентифікує себе з-поміж оточення, ототожнює власне «Я» з такими категоріями, як стать, соціальна група, культурний простір, релігійна приналежність тощо. Специфіка особового імені полягає у тому, що акт іменування індивіда

передбачає референціальну етимологію власного імені-антропоніма, закріплюючи за ним онтологічні ознаки статі через безпосередню співвіднесеність імені та особи. Межею стирання відмінностей за біологічною статтю є поява індіферентних за статтю імен, зокрема імен-унісекс, джерелом яких є запозичені імена та оніми інших розрядів, здебільшого це топоніми й структурно-модифіковані традиційні імена. У групі статево індіферентних імен з'являються графічні й морфологічні їхні варіанти. Імена-унісекс відіграють значну роль у приховуванні статі свого носія, що часто використовують жінки, аби уникнути упередженого гендерного ставлення за фемінним ім'ям. Виникнення статево індіферентних імен – це тривалий неоднорідний процес розширення референції імені за ознакою статі майже до його повної заміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белик Е.В. Лингвокультурологические и гендерные особенности лексики и фразеологии современного английского языка : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2003. 24 с.
2. Гарагуля С.И. Английское личное имя как объект изучения языка, истории и культуры. Белгород : Белгор. гос. технолог. академия строительных материалов, 2002. 144 с.
3. Пак С.М. Ономастикон как объект филологического исследования (на материале американского дискурса XIX–XX вв.) : дис. ... д-ра филол. наук. Москва, 2005. 366 с.
4. Попкова Е.М. Категория рода в современном английском языке: лингвистический и социокультурный аспекты : дис. ... канд. филол. наук. Орехово-Зуево, 2005. 167 с.
5. Alford R. Naming and Identity. *A Cross-cultural study of personal naming practices*. New Haven : HRAF Press, 1988. 190 p.
6. Barry H.B. Three last letters identify most female first names. *Psychological report*. 2000. № 87(1). P. 48–54.
7. Barry H. The Majority of Female First Names Ended in A or E Throughout the Twentieth Century. *Gender Roles*: Ed. J.W. Lee. Nova Science Publishers, Inc., 2005. P. 117–143.
8. Brylla E. Female Names and Male Names: Equality between the sexes. *Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences*. 2001. York University. URL : <http://hdl.handle.net/>.
9. Cassidy K.W. Inferring gender from general name phonology. *Journal of Experimental Psychology*. 1999. № 128. P. 362–381.
10. Cotton J. The «name game»: affective and hiring reactions to first names. *Journal of Managerial Psychology*. 2008. Vol. 23. Issue I. P. 18–39.
11. Cox J. *The Perfect Name: A Step-by-step Guide to Naming Your Baby*. Barnes & Noble Publishers, 2004. 413 p.
12. Kaplan J. *The Language of Name*. N.Y. : Simao & Schuster, 1999. 256 p.
13. Laning C. *Faire Names for English Folk: Late Sixteenth Century English Names*. URL: www.s-gabriel.org/name.
14. Lieberson S. *A Matter of Taste*. New Haven, CN: Yale University Press, 2000. 340 p.
15. Lieberson S. The instability of androgynous names: The Symbolic Maintenance of Gender Boundaries. *The American Journal of Sociology*. 2006. № 105. P. 1249–1287.
16. Mehrabian A. Characteristics attributed to individuals on the basis of their first names. *Genetic, Social and General Psychology*. 2001. № 27(1). P. 59–88.
17. Redmonds G. *Names and History: People, places and things*. G-Redmonds Hambledon and London, 2004. 256 p.
18. Slovenko R. Unisex and cross-sex names. *The Journal of Psychiatry & Law*. 1986. № 249. P. 249–256.
19. Wilson S. *The Means of Naming: a Social and Cultural History of Personal Naming in Western Europe*. London: Urban Libraries Council Press, 1998. 402 p.

РОЛЬ І МІСЦЕ КОНЦЕПТУ *EPIDEMIC* В АНГЛОМОВНІЙ І КОНЦЕПТУАЛЬНІЙ КАРТИНАХ СВІТУ

THE ROLE AND PLACE OF THE *EPIDEMIC* CONCEPT IN THE ENGLISH-LANGUAGE AND CONCEPTUAL PICTURES OF THE WORLD

Гахарія К.В.,

orcid.org/0000-0003-3180-5859

аспірантка кафедри англійської філології
Запорізького національного університету

У статті авторка розглядає зміст й основні характеристики концепту **EPIDEMIC**, визначає роль та місце концепту **EPIDEMIC** у сучасній англійській мові та концептуальній картині світу, а також аналізує співвідношення понять «мовна картина світу» та «концептуальна картина світу» з іншими картинами світу.

Актуальність пояснюється необхідністю перегляду змін, що сталися у колективній свідомості через COVID-19, зокрема тих, що пов'язані з мовою та сприйняттям світу. Аналіз останніх досліджень показав, що тема була популярною у роботах мовознавців у зв'язку з пандемією COVID-19. Утім, було також визначено, що дослідники надають перевагу темам відображення коронавірусу у сучасних дискурсах, мемові та неологізмам цього періоду. Що стосується досліджень концептів, пов'язаних із цією темою, науковці частіше розглядають концепти **PANDEMIC**, **CORONAVIRUS**, що є більш звуженими, ніж **EPIDEMIC**.

Метою статті є спроба дослідити роль і місце концепту **EPIDEMIC** у сучасній англійській мові та концептуальній картині світу. У роботі розглянуто історію поняття «картина світу», а також проаналізовано взаємозв'язок мовної та концептуальної картин світу з іншими. Окрім цього, авторка коротко проаналізувала співвідношення мовної та концептуальної картин світу та виявила, що ККС є ширшим за МКС.

Основну частину статті присвячено характеристикам концепту **EPIDEMIC**, його змісту, особливостям, історичним трансформаціям, а також аналізу ролі та місця концепту у сучасній англійській мові та концептуальній картині світу. Концепт **EPIDEMIC** – важливий складник сучасного англійського епідеміологічного дискурсу. Історія його еволюції та набуття нових змістових, ціннісних й образних ознак налічує понад 2 500 років.

EPIDEMIC в англійській мові є лінгвокультурним концептом, який включає у себе не лише основні поняттєві ознаки, а й ціннісні, метафоричні та асоціативні складники. Зміст концепту **EPIDEMIC** зумовлений історичними чинниками, розвитком сфери медицини, а також особливостями англійської лінгвокультури. Він посідає чільне місце в англійській мові та концептуальній картині світу.

Ключові слова: концептуальна картина світу, концепт, **EPIDEMIC**, англійська картина світу, епідеміологічний дискурс.

In this article, the author examines the content and main characteristics of the **EPIDEMIC** concept and defines the role and place of the **EPIDEMIC** concept in the modern English-language and conceptual picture of the world, and analyzes the relationship between "linguistic picture of the world" and "conceptual picture of the world".

The relevance is due to the need to review the changes that have taken place in the collective consciousness through COVID-19, in particular those related to language and perception of the world. An analysis of recent research has shown that the topic has been popular with linguists in connection with the COVID-19 pandemic. However, it was also determined that researchers prefer the topics of coronavirus reflection in modern discourses, memes and neologisms of this period. When it comes to researching concepts related to this topic, scientists are more likely to consider the concepts of **PANDEMIC**, **CORONAVIRUS**, which are narrower than **EPIDEMIC**.

The article aims to try to explore the role and place of the **EPIDEMIC** concept in modern English-language and conceptual pictures of the world. The paper considers the history of the concept of "picture of the world", as well as analyzes the ratio between linguistic and conceptual pictures of the world with others. In addition, the author briefly analyzed the relationship between linguistic and conceptual pictures of the world and found that conceptual picture is broader than language picture.

The main part of the article is devoted to the characteristics of the **EPIDEMIC** concept, its content, features, historical transformations, as well as analysis of the role and place of the concept in modern English and conceptual pictures of the world. The **EPIDEMIC** concept is an important component of modern English-language epidemiological discourse. The history of its evolution and acquisition of new semantic, value and figurative features is more than 2500 years old.

EPIDEMIC in the English-language picture of the world is a linguistic and cultural concept that includes not only the basic conceptual features but also value, metaphorical and associative components. The content of the **EPIDEMIC** concept is determined by historical factors, the development of medicine, as well as the features of English-language linguistics. It occupies a prominent place in the English-language and conceptual picture of the world.

Key words: conceptual picture of the world, concept, **EPIDEMIC**, English-language picture of the world, epidemiological discourse.

Постановка проблеми. Сьогодні питання вираження за допомогою лексичних одиниць концептів, що є актуальними для сучасної мовної та концептуальної картин світу, становить особ-

ливий інтерес для дослідників у галузі когнітивної лінгвістики. Актуалізація медичного та епідеміологічного дискурсу у зв'язку з пандемією COVID-19 призвела до того, що перспективним

напрямом у лінгвістиці стало вичерпне осмислення ролі та місця концепту **EPIDEMIC** у мовній і концептуальній картинах світу.

Пандемія COVID-19 сприяла поширенню використання медичних термінів, тема медицини вийшла на передні шпальти усіх засобів масової інформації. Широкий ужиток медичних термінів у мас-медіа сприяє їхній популяризації та переходу до системи загальнозживаної літературної мови. Це зумовлює важливість й актуальність концепту **EPIDEMIC** у системі мовної та концептуальної картин світу. Проведене дослідження концепту **EPIDEMIC** як складника епідеміологічного дискурсу сприятиме більш повному уявленню про зміни в англomовній і концептуальній картинах світу в період пандемії COVID-19. Вчасною і необхідною є розвідка, що присвячена взаємозв'язкам мовної та концептуальної сфер життя суспільства з глобальними явищами, які на нього впливають.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема привертає увагу мовознавців у зв'язку з COVID-19. Так, у 2020 р. виникає чимало публікацій, пов'язаних із концептом CORONAVIRUS, його вербалізацією та проявами у медійному дискурсі, лексичними інноваціями, створеними у зв'язку з пандемією коронавірусу, тощо (зокрема, роботи україномовних і російськомовних дослідників: Н. Долусової, С. Жаботинської, В. Катерміної, К. Красницької, Н. Степанюк, К. Яченко; зарубіжних: Z. Hu, S. Karami, Q. Li, Ö. Mahmut, Z. Yang, A. Zhang тощо). В англomовному науковому дискурсі наявні розвідки, присвячені концепту VIRUS, PANDEMIC, їх застосуванню та змінам у ході історії, а також особливостям функціонування (наукові роботи R. Cardilli, V.T. Covello, J. Clemens, M.E. Hanson, V. Langholf, A. Mitropoulos etc.). Утім, малодослідженими або взагалі не дослідженими залишаються питання функціонування концепту **EPIDEMIC** як більш загального поняття, його місця та ролі в англomовній і концептуальній картинах світу.

Постановка завдання. Метою статті є спроба дослідити роль і місце концепту **EPIDEMIC** у сучасній англomовній і концептуальній картинах світу. Відповідно, досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: 1. Розглянути поняття «концептуальна картина світу» та «мовна картина світу», їхнє співвідношення з іншими картинами світу. 2. Визначити основні характеристики концепту **EPIDEMIC**. 3. Виявити його роль і місце у сучасній англomовній і концептуальній картинах світу.

Виклад основного матеріалу. Поява терміна «картина світу» (КС) пов'язана з фізиком Г. Герцем, який уперше ввів цю дефініцію у науковий дискурс на початку ХХ ст. На його думку, картина світу – це «сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, створених науковцями, що повинні передавати продукт цих уявлень образами природно необхідних наслідків відображення предметів» [3]. Німецький науковець, засновник квантової фізики М. Планк розумів КС як «образ світу», який відображає реальні закони природи. М. Планк розрізняв мовну картину світу (МКС) як модель реальної дійсності та практичну КС, яку людина створює, пізнаючи навколишній світ крізь призму своїх особистих переживань [6]. У результаті виникнення терміна «картина світу» у природничо-науковій сфері простежується його чіткий зв'язок зі свідомістю людини.

Разом із тим науковці ХХ ст. почали виводити поняття окремих картин світу, пов'язаних із галузями науки (хімія, біологія, фізика, економіка тощо) [7]. Так, наприклад, О. Шпенглер продовжив розгляд ролі КС уже у філософському ключі та в історичному розвитку суспільства і наголошував, що «будь-якій культурі притаманний індивідуальний спосіб бачення та пізнання природи» [12]. У контексті досліджень духовної сфери життя людей психолог Е. Фром писав, що неможливо уявити світ без «...певним чином організованої та внутрішньо пов'язаної картини світу, без визначення нашого місця в ньому <...> люди би просто розгубилися і були нездатними до цілеспрямованих і послідовних дій, бо без неї неможливо було б орієнтуватися» [11]. У зв'язку з популяризацією поняття «КС» воно стає мультидисциплінарним й універсальним, проникає в усі галузі знань, зокрема й у лінгвістичну.

У процесі подальшого розгляду поняття «картина світу» у лінгвістиці з'ясовуємо, що існують мовна та концептуальна картини світу (МКС і ККС відповідно). Нині ККС та МКС – одні з фундаментальних понять сучасної лінгвістики. Проблемам їх осмислення та структурної організації були присвячені роботи зарубіжних дослідників: Ю. Апресяна, Ф. Боаса, Е. Баха, В. Дідковської, В. Маслова, Л. Меньшикова, Ж. Соколовської; вітчизняних: Г. Лукаш, І. Кононенко, О. Косенко, М. Кочергана, О. Потебні та ін. Чимало мовознавчих досліджень присвячено взаємовідношенню та основним відмінностям між цими поняттями. Уважаємо, що слушно про різницю цих двох понять зауважила А. Яремчук: «Хоча зміст понять «концептуальна картина світу» та «мовна картина світу» є цілком різним, відмінності між ними досить умовні, оскільки між

зазначеними картинами світу відстежуємо зв'язок, як між мисленням і мовою» [13]. Додамо: уважаємо, що мовна та концептуальна картини світу співвідносяться між собою як співвідноситься частина із цілим. Базовою одиницею концептуальної картини світу є концепт.

Саме через те, наскільки всеохоплюючим і динамічним є процес наповнення мовної та концептуальної картин світу, аналіз окремих концептів є перспективною та актуальною галуззю лінгвістичних досліджень. Особливо значимими у цьому контексті є виокремлення взаємозв'язків між роллю концептів у МКС, ККС та способами вербалізації визначених концептів. У зв'язку з актуалізацією проблеми пандемії у світі, підвищеним інтересом у офіційно-діловому спілкуванні, у медіа та побутовому мовленні медичної тематики та звернень до питання охорони здоров'я вважаємо доцільним розглянути місце і роль концепту **EPIDEMIC** у мовній та концептуальній картинах світу.

Концепт **EPIDEMIC** належить до категорії концептів медичного дискурсу (а саме його різновиду – епідеміологічного) як тип інституційного дискурсу, утвореного в результаті комунікації в галузі медицини, що відображає комунікативні відносини між учасниками різного статусу (як професіоналами, так і цивільними громадянами), які мають конкретну мету – порятунок людей від епідеміологічної загрози. Під поняттям «медичний концепт» розуміємо «сукупність колективних уявлень людей, об'єднаних за мовним критерієм, із певного дискретного референту, об'єкта, явища світу медицини й охорони здоров'я» [10].

Концепт **EPIDEMIC** репрезентується в більшості культур і мов світу через професійний медичний дискурс, засоби медичної комунікації, у медіа, публіцистичному і політичному дискурсах. Варто зазначити, що у зв'язку з певними історичними обставинами його відображення зафіксоване й у побутовому мовленні.

Епідемії у медицині трактуються як щось глобальне і безперервно оновлюване. Відповідно, і суспільство у зв'язку з процесом виникнення все нових і нових епідемії намагалося віднайти способи номінувати незвичні явища дійсності, в якій вони знаходилися. Кожні наступні етапи в історичному розвитку людства, пов'язані з хворобами та епідеміями, знаходили відображення і в активному поповненні лексичного складу мов багатьох народів, не є винятком й англійська. Згадаймо лише кількість лексичних новотворів, що виникли у зв'язку з пандемією COVID-19: «...протягом поточної пандемії було створено

понад 1 000 нових слів, як неспеціалізованої, так і технічної термінології» [8], а також численні шляхи їх творення: «Під час їх творення використовуються однакові прийоми неологізації: формування нових значень уже відомих одиниць, творення нових одиниць за рахунок приєднання формотворчих елементів до відомої основи, складання основ, блендінг – змішування основ, що має комунікативно-когнітивну природу» [8].

В уявленні більшості людей слово «епідемія» асоціюється з медичною сферою існування, з хворобами та великим масштабом зараження. Своєю чергою, тривалим та глобальним епідеміям – пандеміям притаманні не лише поширеність, високий рівень загрози та охоплення територій багатьох країн світу, а й відсутність ефективних способів захисту і лікування. Так, Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила: «Пандемія оголошується тоді, коли з'являється новий вірус і поширюється по всьому світу, а населення не має імунітету до вірусу, а також ефективних засобів профілактики, тобто вакцинації та лікування» [5].

Немає жодного сумніву у тому, що концепт **EPIDEMIC** набув релевантності й актуальності в англомовній і концептуальній картинах світу у зв'язку з викликами та новими реаліями XXI ст., зокрема появою кількох смертоносних вірусів (Ебола, різні форми нових вибухів лихоманки) та подією глобального масштабу – пандемією COVID-19.

Англомовний епідеміологічний дискурс є активним середовищем конструювання поняттєво-ціннісного змісту концептів, що репрезентують явища, які викликають інтерес із боку представників англомовних лінгвокультурних соціумів. Завдяки процесу масової діджиталізації та збільшенню спілкування у соціальних мережах коронавірусна термінологія та лексичні новотвори періоду коронакризи створюються та поширюються з великою швидкістю. Така поширеність і безперечний вплив на суспільне життя цього епідеміологічного явища дає привід розглядати концепт **EPIDEMIC** у сучасних англомовній і концептуальній картинах світу як самостійний і такий, що посідає чільне місце в англомовному епідеміологічному дискурсі.

Але роль і місце цього концепту в англомовній та концептуальній картинах світу неможливо визначити у повному обсязі, не звернувшись до його історичних трансформацій, що були пов'язані з різним сприйняттям людьми епідемії. Саме завдяки ним можна простежити не лише поняттєвий, а й образний і ціннісний складники концепту **EPIDEMIC**.

Еволюція концепту **EPIDEMIC** налічує понад 2 500 років [2]. Не викликає жодних сумнівів, що у зв'язку з історичними обставинами цей концепт набував образного складника, що складається здебільшого з метафор. Епідемії у літературі та мистецтві відображені як одні з найжахливіших випробувань, які випадають людству.

За два століття до Гіппократа вперше термін *epidemios* був використаний Гомером в «Одисеї». Тоді ця лексема була наближена до значення *who is back home* («той, хто повертається додому» – пер. автора); *who is in his country* («той, хто живе в його країні – пер. автора) [15]. В «Іліаді» він використав *polemos epidemios*, що трактувалося як громадянська війна. У зв'язку з історичними обставинами (зокрема, розвитком медицини) поняття *epidemic* зазнало чимало історично-поняттєвих зсувів. Так, наприклад, у медичній системі Гіппократа «епідемія» – це сукупність синдромів, що спостерігається у певному місті в певний період часу, наприклад зимовий кашель на острові Кос або літні діареї на інших островах [15].

У середні віки довгі хвилі чуми виявили повну безпорадність лікарів перед поширенням і смертноносною епідемією. Саме у цей час такі лексеми, як «смертоносно», «поширеність», «страх», «відчай» тощо, починають характеризувати відношення людей до епідемій та формують ядерну зону структури концепту **EPIDEMIC**.

У період Ранняго Відродження письменник Дж. Боккаччо так описує безпорадність людини перед епідеміями: «Ніякі поради доктора не помагали од сього помору, ніякі ліки не ставали в пригоді: чи то вже така була натура хвороби, чи неуки-гоїтели (а тоді, крім учених медиків, порозводилось було багато лікарів та лікарок, що зроду й не нюхали медицини), не мігши знати, в чім сила недуги, не вміли прибрати на неї способу» [1, с. 4].

Із плином історії прогрес усе ж призвів до того, що медики навчилися краще діагностувати захворювання, отже, наблизилися до більш раціонального розуміння концепту **EPIDEMIC**. Зокрема, у цей час із концептом **EPIDEMIC** починають асоціювати карантинні обмеження як єдиний доступний спосіб зупинити поширення хвороби. Так, наприклад, на стінах будинків у деяких містах протягом тривалого часу були розміщені оголошення: «Усіх зачумлених випроваджувати за місто в поле, де вони помирають або одужують; ті, хто доглядав їх, повинні бути замкнені протягом 10 днів; духовні повинні оглядати хворих і доносити властям про хворих під страхом спалення і конфіскації майна» [4].

Завдяки дослідженням і винаходам Л. Пастера і А. Коха епідемії почали пов'язувати з конкретним мікробом. У дослідженні дискурсів епідемій зазначено, що «...кінцевий семантичний зсув був пов'язаний з усвідомленням того, що більшість епідемій спричинено так званим «епідемічним штамом» [15]. Саме тому у медичному епідеміологічному дискурсі до структури концепту **EPIDEMIC** додана суттєва ознака – «причини виникнення епідемій» (бактерії, віруси, штами, мутації вірусу, антигенна мінливість, котрі володіють лінгвістичною інформацією, що доповнює когнітивну парадигму носіїв мови).

Успіхи сучасної медицини звели нанівець багато інфекційних захворювань, такі як чума і віспа, від яких гинули цілі королівства. Але неминуче виникають нові біологічні небезпеки, однією з яких став коронавірус, який раптово виник у Китаї в кінці 2019 р. Ця хвороба, зовні схожа на грип, характеризується високим ступенем інфекційності і летальності, проти неї поки не створено надійних ліків, хоча одразу ж були розпочаті дослідження з вивчення цього вірусу. Було введено безпрецедентно жорсткий карантин на всій території Китаю, але вірус вирвався за межі країни, і виникла вірогідність загрози планетарного масштабу [14].

Така подія не змогла не віднайти відображення у мовній і концептуальній сферах людського життя (на прикладі англійського дискурсу). Так, наприклад, «словом 2020 року за версією американського словника Merriam-Webster (Вебстера) стала «пандемія» (*pandemic*)», а «укладачі словника англійської мови Collins Dictionary назвали головним словом 2020 року «локдаун» (*lockdown*)» [9].

Розглянуті приклади історичної еволюції аналізованого нами концепту свідчать про те, що в процесі пізнання дійсності, із розвитком наукової думки відбулися певні зміни в уявленнях людини про феномен «епідемія». У дискурсах теперішнього часу, а також в англійській і концептуальній картинах світу концепт **EPIDEMIC** набув нового смислу, став одним із предметів усесвітньої уваги, важливою темою для обговорення і нового розуміння в контексті осмислення глобальних загроз.

Проведений зріз даних щодо еволюційного розвитку концепту **EPIDEMIC** жав змогу зробити висновок, що **EPIDEMIC** в англійській картині світу є лінгвокультурним концептом, який включає у себе не лише основні поняттєві ознаки, а ще і ціннісні, метафоричні та асоціативні складники. Зміст концепту **EPIDEMIC** зумовлений історичними чинниками, розвитком

сфери медицини, а також особливостями англо-мовної лінгвокультури. Припустимо, що засоби вербалізації концепту EPIDEMIC також відображатимуть менталітет та соціокультурні звичаї населення англо-мовних країн.

Висновки. Таким чином, нам удалося з'ясувати, що концепт EPIDEMIC як сьогодні, так і впродовж більше двох тисячоліть свого існування посідав чільне місце у загальнолюдській

свідомості, системі уявлень і цінностей. У зв'язку з пандемією коронавірусу його роль у житті людства актуалізувалася. Відповідно, він є значущим і для сучасної англо-мовної концептуальної картини світу. Ми вважаємо перспективним подальше дослідження особливостей функціонування, а також ролі і місця концепту EPIDEMIC, зокрема засобів його вербалізації в англо-мовному епідеміологічному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боккаччо Дж. Декамерон / пер. з італ. М. Лукаша. Харків : Фоліо, 2004. 672 с.
2. Гахарія К.В. Еволюція концепту EPIDEMIC в історичному розвитку суспільства. *Мова. Свідомість. Концепт*. 2021. Вип. 11. С. 81–85.
3. Герц Г. Три картини мира. *Новые вехи в философии*. № 11. URL: <https://bit.ly/3h133My> (дата звернення: 27.06.2021).
4. Лекції з навчальної дисципліни «Історія медицини та медсестринства». URL: <https://bit.ly/2UgPcDL> (дата звернення: 27.06.2021).
5. Марчак О. ВООЗ офіційно оголосила пандемію коронавірусу. *24 здоров'я*. URL: <https://bit.ly/3xMonG8> (дата звернення: 26.06.2021).
6. Некрасова Н., Некрасов С. Философия науки и техники: тематический словарь-справочник : учебное пособие. Москва : МИИТ, 2009. 278 с.
7. Ольшанский И. Лингвокультурология в конце XX века: итоги, тенденции, перспективы. *Лингвистические исследования в конце XX в.* 2000. Вип. 2000. С. 14–30.
8. Северская О. Ковидиоты на карантинках: коронавирусный словарь как диагностическое поле актуальных дискурсивных практик. *Коммуникативные исследования*. 2020. № 7(4). С. 887–906.
9. Слово року. *Українформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/tag-slovo-roku> (дата звернення: 15.07.2021).
10. Соколов В. Категоризація і концептуалізація нової медичної дійсності в англо-мовній картині світу. *Нова філологія*. 2013. № 59. С. 83–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Novfil_2013_59_19.
11. Фромм Э. Иметь или быть. Москва : Прогресс, 1990. 238 с.
12. Черноиваненко В. Европа Освальда Шпенглера. *Сучасність*. 2007. № 1–2. С. 150–156.
13. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. № 8. С. 69–76.
14. Listings of WHO's response to COVID-19. URL: <https://www.who.int/news/item/29-06-2020-covid-timeline> (дата звернення: 27.06.2021).
15. Martin, P., Martin-Granel, E. 2,500-Year Evolution of the Term Epidemic. *Emerging infectious diseases*. 2006. Vol. 6. № 12. P. 976–80. URL: [10.3201/eid1206.051263](https://doi.org/10.3201/eid1206.051263) (accessed 10 March 2021).

THEORETICAL ASPECTS OF INTEGRATIVE PROCESSES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE FOR PROFESSIONAL PURPOSES

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Holubova H.V.,

orcid.org/0000-0003-1420-0591

Candidate of Pedagogical Sciences,

Assistant Professor at the Department of Foreign Languages

Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

The article is devoted to the analysis of integration processes in teaching a foreign language for professional purposes. It is determined that integration processes in professional education are of significant importance since they are aimed at developing a holistic system of students' knowledge and skills at non-linguistic institutions of higher education and improving of their creative abilities and potentials. The integrative tendencies in professional education are determined by the enhancing role of interdisciplinary knowledge and common scientific methods of intensifying students's cognitive activity.

During theoretical and methodological analysis of the scientific investigations the essence of the concepts «integration», «integration in education» were specified. Theoretical aspects of the application of integration processes in the formation of foreign language communicative competence were considered, including the use of integrative approach in foreign language teaching. The integrity of theoretical and practical elements of training, obtained in different disciplines and activities, allows the future specialists to increase their professional level. The elements of integration processes are presented in ideas, concepts, worldviews and generalizations, skills and abilities, along with the purpose, methods, means, learning environment, etc. As integration is one of the key factors in the future professionals' training, the learning based on an integrative approach is especially relevant in the modern education system. Given its ability to provide qualitatively new conditions for the higher education applicants' communicative competence formation, the integrative approach determines the teaching methods and strategies based on the integration of certain fields of knowledge, subjects, disciplines, etc. Considering the utter openness of a foreign language to numerous interdisciplinary connections and applying information from other subject areas, the implementation of an integrative approach in teaching a foreign language for professional purposes is especially relevant. It stimulates the future specialists' self-determination and self-realization in various fields of professional and related activities, holistic development of the personality, establishment of closer connections of training with practical activity, and thus promotes the formation of comprehensively developed personality and foreign language communicative competence of the future professionals of non-linguistic specialties.

Key words: integration, integration in education, foreign language communicative competence, integrative approach, integrative technologies.

Статтю присвячено аналізу проблеми інтеграційних процесів у викладанні іноземної мови професійного спрямування. Установлено, що інтеграційні процеси у професійній освіті мають суттєве значення, оскільки вони спрямовані на розвиток цілісної системи знань та вмінь студентів нелінгвістичних закладів вищої освіти, вдосконалення їхніх творчих здібностей та потенціалу. Під час теоретико-методологічного аналізу наукових досліджень було уточнено сутність понять «інтеграція», «інтеграція в освіті». Інтеграційні тенденції у професійній освіті визначаються посиленням ролі міждисциплінарних знань та загальнонаукових методів активізації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти. Розглянуто теоретичні аспекти застосування інтеграційних процесів у формуванні іншомовної комунікативної компетентності, зокрема використання інтегративного підходу у викладанні іноземних мов. Цілісність теоретичних та практичних елементів навчання, отриманих із різних дисциплін та видів діяльності, дає змогу майбутнім спеціалістам підвищувати свій професійний рівень. Елементи інтеграційних процесів представлені в ідеях, концепціях, світоглядах та узагальненнях, уміннях і навичках разом із метою, методами, засобами, середовищем навчання тощо. Оскільки інтеграція є одним із ключових чинників підготовки майбутніх фахівців, навчання на основі інтегративного підходу особливо актуальне у сучасній системі освіти. Ураховуючи здатність забезпечити якісно нові умови для формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, інтегративний підхід визначає методи та стратегії навчання на основі інтеграції певних галузей знань, предметів, дисциплін тощо. Спираючись на відкритість іноземної мови до численних міждисциплінарних зв'язків та застосування інформації з інших предметних сфер, реалізація інтегративного підходу у навчанні іноземної мови професійного спрямування особливо актуальна, зважаючи на її вагомий внесок у цілісний розвиток особистості, стимулювання самовизначення та самореалізації майбутніх фахівців у різних сферах професійної та суміжної діяльності, встановлення зв'язків навчання з практичною діяльністю, а отже, формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців нелінгвістичних спеціальностей.

Ключові слова: інтеграція, інтеграція в освіті, іншомовна комунікативна компетентність, інтегративний підхід, інтегративні технології.

Setting of the problem and relevancy substantiation. In the period of modern globalization the problem of integrating the content of education

becomes one of the most important aspects of its reformation. Modern economic, cultural and socio-political processes have led to the need of rethinking

the purpose of learning a foreign language in the higher school. In the modern socio-economic conditions the increasing role of a foreign language as a means of intercultural communication results in the growing importance of integration in education.

As an independent scientific phenomenon, integration revealed itself in pedagogy in the first half of the 1980s as a result of interconnected processes in economic, social, political, information and other spheres of life along with the need of perceiving the educational and social processes in complex. Eventually, the term «integration» became widespread in almost all the scientific areas of research, being interpreted as a wide range of unifying processes and tendencies, thus having different semantic meanings.

Integration in the educational process is understood as interpenetration of elements of one object into the structure of another, resulting in the formation of a completely new object with its own characteristics of the organization (M. Berulava, R. Hurevich, M. Mahmutov). In the educational process integration is provided through combining in a single synthesized course (topic, section of the program) the elements of different disciplines, scientific concepts, methods, merging the basics of sciences in the substantiation of interdisciplinary problems. Thus, the content of education is the basis for implementing the principles of integration in the educational process, which is provided by the integration of the content of academic disciplines.

The substantiation of the content of academic disciplines, implementing integration is a continuous and difficult process, which consists in the developing of certain innovative teaching forms and methods, the joint efforts of scientists, teachers and professionals. Integration processes in professional education have recently been of a significant importance, as they are aimed at forming a holistic system of individual's knowledge and skills, the development of their creative abilities and potential. Therefore, the investigation of an integrative approach to the foreign language teaching is still relevant.

Analysis of recent research and publications.

The issues of integration in education are reflected in the works of domestic and foreign scholars, such as: H. Baturina, S. Batysheva, N. Borisko, V. Borisov, V. Filipov, E. Hlinskaya, Y. Kozlovsky, V. Kushnir, N. Kuznetsova, R. Martynova, V. Maslov, Yu. Passov, P. Pattison, N. Potello, P. Serdyukov, N. Serdyukova, S. Smirnov, V. Sulim, Y. Tyunnikov, N. Yevtushenko, I. Zverev, etc. Integration processes in professional education were considered by such well-known scientists as V. Davydov, I. Lerner, V. Onischuk, V. Palamarchuk, M. Skatkin, V. Sukhomlinsky

and others. However, despite the large number of publications on this issue, the phenomenon «integration» remains the subject of heated discussions, while insufficient attention is paid to justifying the feasibility of using the integrative approach as a means of forming the future specialists' foreign language competence.

The purpose of the article is to specify the concept «integration» and consider theoretical aspects of applying the integration processes in the formation of a foreign language communicative competence, in particular, the use of an integrative approach in teaching a foreign language of professional orientation.

Presentation of the main research material.

The problem of knowledge integrity under current conditions is a necessary component of the education content formation. Applicants for higher education should be focused on the improvement of their own professional competence, the development of communicative skills, the use of the language as a means of communication to implement the professional tasks. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature, it becomes clear that integration is one of the key factors in the future professionals' training.

In the field of education, integration is interpreted as a key principle for the development of modern educational systems. Integration in education is an association, organic convergence of educational institutions, systems, the content of educational programs, various subjects or subject areas [3, p. 198]. Integration serves as a process of merging, the result of which is achieving the unity and integrity, consistency within a system, which is based on the interdependence of individual specialized elements [17, p. 291].

There are dozens of types of integration in scientific circulation: pedagogical, didactic, managerial, psychological, state, social, integration of educational influences, etc. [7, p. 4]. According to K. Shevchuk, integration in education implements the following functions: educational, educative, developmental, psychological, methodological, organizational; it has various forms: subject-imaginative, conceptual, ideological, functional, conceptional [18].

At the same time, integration is the vertex of creative self-development of education, an attempt of traditional pedagogy to overcome itself, to decisively reconsider its own basis: didactic fragmentation of academic disciplines and mechanical sequence of classes detached from life [4, p. 22]. Integration serves as a means of universal human education because it is considered as the principle of the educational process, which is based on the complementarity of various

forms of knowledge about reality, which creates conditions for an establishment of multidimensional picture of the world and self-identification in it [7].

Applying the integration bases of learning promotes system-integrative perception of knowledge in various subjects, simultaneous activation of knowledge perception and its systematization, knowledge improving and advancing, educating of a comprehensively developed personality. All the above mentioned interpretations are related to such a type of integration as subjective integration, which is characterized by the following features: semantic content (synthesis of knowledge from different branches of science, which are united by a common content); subject integrity (combination of different elements that lose their primary characteristics and acquire new ones, inherent only in subject integrity) [11]. Another logical term of integrated learning is «integration on a procedural basis», when in a single process a synthesis of educational objectives is performed, as well as of the educational discipline components and learning content components, methods and teaching means, control over the learning outcomes of professional and foreign language speech activity are implemented [12].

The idea of integration in education is a significant attainment in didactics, since on condition of its successful methodological implementation the objective of qualitative education is realized. Therefore, integration as a requirement to unite the components of learning objects is a necessary didactic means, which allows the students to create a holistic view of the object being studied, thus forming interdisciplinary competence.

Obviously, the non-mechanical integration of the subjects or their components, as well as the borderlines of the knowledge system within one discipline is presented by integration. The necessary condition for integration is the availability of a fundamental idea, the implementation of which can ensure the integrity of the training course (not a mechanical integration of knowledge, but the synthesis and creation of a system of integrated, holistic, interconnected knowledge).

In the scientific literature, the variety of integration forms is considered from different approaches (systemic, systemic-targeting, functional), which, in its turn, confirms the availability of integration processes in various aspects of education system. The predominant directions of integration are considered the following: integration by the objectives of educational process, integration by the content, as well as by the forms and methods. Scientists identify three forms of integration: complete,

partial and compound integration, where the first is characterized by the synthesis of educational material of different disciplines in one course, partial – by a combination of the material from different disciplines, subordinate to one topic; compound – by constructing the autonomous blocks with independent programs.

According to the processes direction parameter, the scientists (I. Krapivna, M. Mahmutov, H. Fedorets) distinguish the external and internal integration. Under the external one they understand the unity, the connection of the certain parts of the subjects content; internal integration involves the interpenetration of components, which occurs within a single discipline.

There are different levels of integration: integration within a theme; integration within a section of educational material; integration within one discipline; integration within related disciplines; integration between disciplines of different cycles and even integration as a special didactic principle of teaching. There also can be mentioned integration technologies in pedagogy meaning didactic systems that provide integration of knowledge and skills from different subjects, educational topics, educational problems and other forms of learning, different activities within integrated courses [5, p. 74].

Considering the issue of integration within the framework of education requires reliance on general pedagogical, didactic, educational, administrative laws and patterns. Integration of knowledge, meaning the definition of related elements of the content and combining them into a certain integrity, is a rather complex process that is subject to certain laws, such as:

1. The law of correlation: the elements of integration must be distinguished by the properties that ensure their ability to coordinate the interaction.

2. The law of imperativity: the process becomes integrative only when the following conditions are met, namely: the emergence of qualitatively new properties as a result of integration; the availability of the system-structural nature of the new integrative object; maintaining of individual features of integration elements; the existence of several stable states of the integrated object.

3. The law of complementarity: integrative processes lead to the implementation of those differentiative [109, p. 16-17].

In the context of integration, the idea of using interdisciplinary links in the educational process is becoming increasingly popular. This is especially true of learning a foreign language in the higher school, as knowledge of a foreign language enables

studying certain disciplines using information from foreign English-language sources. The possession of a foreign language allows to expand student's horizons, therefore advancing the knowledge in a particular area [6, p. 138]. Thus, integration is considered as a process of rapprochement and connection of sciences, operating along with the process of differentiation, which is the highest form of interdisciplinary links objectification at a qualitatively new level of education [8].

The essence of integrative tendencies in professional education is determined by the enhancing role of interdisciplinary knowledge and common scientific methods of intensifying students' cognitive activity. The integrity of theoretical and practical elements of training, obtained in different disciplines and activities, allows the future specialists to increase their professional level. Thus, the process of integration is manifested in the structuring, presenting and mastering of the disciplines content, which provides systematic teaching of subjects in terms of the new coordinated connections. Elements of integration processes are presented in ideas, concepts, worldviews and generalizations, skills and abilities, along with the purpose, methods, means, learning environment, etc.

Since the specialists' holistic professional training is divided into the subjects, there is a real menace of fragmentation in the knowledge and skills acquiring. Therefore, there is a need to improve the entire system of educational work in the higher school, in particular to expand the future professionals' cognitive activity, to form their skills of mastering the methods of cognition. There is a need to apply the integrative approach to the future professionals' training, which will undoubtedly enable the balancing of methodological differentiation of professional training.

Learning based on an integrative approach is especially relevant in the modern education system, given its ability to provide qualitatively new conditions for the higher education applicants' communicative competence formation. Under the conditions of awaring the principles of interdisciplinary integration, which should be the basis of education in professional school, the effectiveness of highly qualified future professionals' training is increased and intensified. We consider that qualitative professional training of the students will be carried out more effectively provided the use of an integrative approach, which determines the teaching methods and strategies based on the integration of certain fields of knowledge, subjects, disciplines, etc.

The integrative approach to learning stimulates the consolidation of the education content, i.e. the viable

integration of its elements into an entity. The result of the integrative approach is the integrity of different knowledge levels – the integrity of knowledge about reality, nature; knowledge in one or another educational field, subject, course, section, topic. The integrative approach is implemented while studying the integrated courses or certain subjects in the education area, when the entity of knowledge is formed through its integration on the basis of common concepts for all the subjects; application of methods and forms of teaching, control and correction of students' academic achievements, which direct the educational process to the integration of knowledge [3, p. 198]. According to O. Semenog, the coordinated use of cross-cutting ideas on an integrative basis is one of the main approaches to improving the content of education [17, p. 292]. The integrative approach to the teaching of disciplines now turns from the coordination of the content of education to deep interaction, reasonable integration of the future specialist' knowledge and skills.

The integrative approach to organizing the educational process involves taking into account the theoretical foundations of integration and the specifics of a particular institution in order to improve the level and quality of professional knowledge [2, p. 18]. According to I. Kozlovska, the integrative approach to learning is carried out by didactic substantiation and transformation of real connections between the concepts, phenomena, sciences, etc. The integrative approach is defined as the pursuit to combine, harmonize, coordinate, coherently use the efforts and capabilities of numerous parties, participants, subjects. The integrative feature should be understood not only externally as versatility, unification, but also internally as coherency, self-similarity, orientation and acmeologicity of the components of higher education [8, p. 3].

The main ways to provide integration in the educational process, which reveal the essence of an integrative approach, are the following:

- structuring of the educational material;
- realization of interdisciplinary and intrasubject connections: the use of complex tasks, the tasks with interdisciplinary content;
- application of logical operations that lead to the interaction of disparate elements of the learning process (different types of generalization, analysis of technical objects, specification, modelling, etc.);
- systematization of scientific concepts, distinguishing the fundamental, generalizing concepts in a single system of knowledge;
- realization of the idea of knowledge continuity, brightening of perspective and retrospective

lines of science development and demonstration of possibilities of systematized, integrated knowledge;

– using the problem presentation of educational material, selecting adequate principles and methods of teaching [8].

It is well known that among all the disciplines, foreign language, like no other one, is open to numerous interdisciplinary connections, to the use of information from other subject areas. In the aspect of our research, the implementation of an integrative approach of teaching a foreign language in the educational process helps to provide specialist's self-determination and self-realization in various fields of professional and related activities, development of systematic thinking, creation of conditions for holistic development of personality, establishment of closer connections of training with practical activity, and thus promotes the formation of comprehensively developed personality and foreign language communicative competence of the future professionals of non-linguistic specialties. The integrative links between the study of special disciplines and a foreign language are aimed at improving the students' professional knowledge and the development of foreign language communicative competence.

The process of teaching foreign discourse in the system of higher education makes it possible to trace the dynamics of changes in goals and objectives, in accordance with the requirements of the time, social demand, modern labor market. There can be traced the transformations of forming the practical purpose of teaching foreign languages from the past to the present: teaching a foreign language – foreign speech teaching – teaching foreign speech activity – teaching foreign communication [10]. During practical language teaching the main goal is to integrate the ability to think and operate the language: read, write in a foreign language, listen, communicate in accordance with the communicative needs and situations. Communication is not defined as a simple process of information exchange, but the active interaction of the participants. In this case, the language acts as a means of such interaction [10]. The specialists, regardless of the field they work in, at the present stage must have a significant amount of professional and general information in a foreign language, special skills and abilities that are developed throughout the training period, and above all, the specialists should possess the necessary foreign language vocabulary.

Different types of knowledge and skills and the corresponding types of educational activities are integrated into a unified, multifaceted, versatile, scientifically substantiated learning process [11].

Given that the range of students' interests resides in scope of professional communication, teaching a foreign language based on professional activity significantly increases the language learning interest. Applying the integrative process in the training of a highly qualified specialist is impossible without the use of various methods of educational activities, since they depend on the efficiency of the educational process.

The main methodological principles providing the integration of language tasks are as follows: constant connection of theoretical information (knowledge) with its application; language knowledge in the system of language acquisition is not a result in itself, but an important means of forming, expressing and improving the thought; intense nature of learning: mastering the language should become an active process that will provide an organic combination of the four types of speech activity – reading and writing, auding and speaking; communication knowledge, speech skills and abilities should be considered as a condition and component of developmental learning (E. Dorofeeva, 2008).

Notable is that the integrative approach allows to apply a variety of types of work in the classroom, while maintaining the principles of communication, situationality, originality, novelty and individuality. The classes are conducted continually, without pauses, with a variety of tasks. Their use requires exercises to develop all the language skills and abilities. Training involves the following stages: warming-up, presentation of material, practice, gradual transition from training exercises or tasks to fluent speech [14, p. 19]. This approach does not violate the logic of each subject and at the same time provides potential interaction between them.

In the process of learning a foreign language in order to achieve the communicative goals, students naturally integrate language skills. The similarity of learning professional and foreign language activities is manifested in the integrity of the following:

- objectives (mastering of each part of professional material and consequent mastering of the corresponding foreign language speech material);
- elements (separation of such elements of professional information, which would be consistent in its meaning with the elements of foreign language);
- components (acquisition of knowledge and skills of activity on specialty by acquiring knowledge and skills of foreign language and speech activities);
- methods (use of subject activity teaching methods adequate to methods of teaching foreign language activities);

– control and learning outcome (provides for the determination of the advancement of knowledge and practical skills from each of the studied parts of professional and foreign language materials) [13].

In the context of the future specialists' foreign language training, the following features of integration of knowledge and skills are determined: taking into account the special role and place of a foreign language in the future specialists' professional training; constant integration of knowledge and skills, which contributes to the updating of professional training content; determination and maintaining of levels of foreign language competence for the specialists of different specializations; supporting the targeting of primary and secondary languages taking into account the specific needs and purpose of the specialist's professional activity; integration of knowledge and skills in the process of learning foreign languages for optimizing theoretical and practical components of professional training; ensuring the specialists' readiness for translation activity, taking into account the professional specifics [16].

The principles of integrative technologies of foreign language teaching are: the social nature of the knowledge structure, the authenticity of language and speech, the focus on the student's individuality, purposefulness and meaningfulness of the lesson [10]. The content of integrative technologies allows to consider the language as a whole, because learning of all the types of speech activities is performed simultaneously.

During learning activities under terms of applying the technologies mentioned, language is studied not in specific manifestations, i.e. in phonemes, morphemes, sentences, but in its entirety, by discussing the problem situations of real life, exchanging ideas, holding discussions, writing essays, etc. [10].

Pedagogical conditions for implementing the abovementioned technologies are identified by the researchers and the teachers in the following: integration of all the types of speech activity; correspondence of educational material to the age, level of language proficiency and students' professional orientation; integrity of educational works (articles, interviews, stories, etc.); debatability and openness for the views exchange that make up the nature of the lesson; application of the tasks for text processing, which have real opportunities for communication, expression of students' opinions and interests [1].

Thus, combining foreign language knowledge with the content of professional disciplines not only improves the future professionals' foreign language possession level, but also implements the speech functions in the subject content. On the other hand, integration involves the transformation of both substantive and procedural components of speech activity, which allows to improve the process of its comprehension and mastering.

Conclusions and perspectives for further research. The analysis of theoretical bases of the concepts «integration», «integration in education» does not cover all the aspects of the given problem. The analysis of the obtained results testifies to the need for further developing of foreign language communicative competence, in particular applying the integrative approach in teaching a foreign language of professional orientation. That is why we see the prospect for further scientific research in the substantiation of applying the principles, methods, technologies and means of teaching a foreign language for professional purposes on the basis of an integrative approach.

REFERENCES:

1. Винокурцева И.Г. Приемы организации интерактивного чтения в философии Whole Language («Язык как целое»). *Иностранные языки в школе*. 2005. № 2. С. 69–74.
2. Гончаренко С., Кміт Я. Загальнотеоретичні аспекти інтеграції природного-наукових і методичних знань учнів. *Шляхи освіти*. 1997. № 1. С. 18.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник ; вид. 2-е, доп. і випр. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.
4. Данилюк А.Я. Теория интеграции образования. Ростов-на-Дону : Рост. пед. ун-т, 2000. 440 с.
5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
6. Заскалета С. Застосування принципів міждисциплінарних зв'язків у процесі вивчення іноземної мови на факультеті іноземної філології. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Філологія»*. 2018. Вип. 27. С. 134–140.
7. Іванчук М.Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал (Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання). Чернівці : Рута, 2004. 99 с.
8. Козловська І.М. Теоретичні та методичні основи інтеграції знань учнів професійно-технічної школи : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2004. 21 с.
9. Козловський Ю.М. Інтеграційні процеси в професійній освіті: методологія, теорія, методики : монографія. Львів : Львівська політехніка, 2018. 420 с.

10. Лавриш Ю.Е., Леонова О.М. Інтегративні технології при викладанні іноземної мови у вищому навчальному закладі. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*. 2015. № 51. С. 55–60.
11. Мартынова Р.Ю. Дидактическая сущность интегрированного процесса обучения. *Наука і освіта*. 2009. № 10. С. 197–202.
12. Мартинова Р.Ю. Сутність і структура процесуальної інтеграції професійної та іншомовної мовленнєвої діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2012. Вип. 4. С. 63–69.
13. Мартинова Р.Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов : монографія. Київ : Вища шк., 2004. 454 с.
14. Морська Н.О. Інтегрований підхід до викладання іноземної мови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики. 2001. № 419. С. 18–20.
15. Проблеми інтеграції у сучасній професійній освіті: методологія, теорія, практика / за ред. І. Козловської та Я. Кміта. Львів : Сполом, 2004. 244 с.
16. Мукан Н.В., Пастирська І.Я., Кравець С.Ф. Можливості використання інтегративного підходу у професійній іншомовній підготовці фахівців. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. Вип. 69. С. 27–32.
17. Семенов О.М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 476 с.
18. Шевчук К. Інтегрований підхід до навчання: ретроспективний аналіз. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2007. № 20. С. 50–55.

ІНВАРІАНТНА ІНТОНАЦІЙНА МОДЕЛЬ СТАТИЧНО-ДИНАМІЧНИХ ОПИСІВ ПРИРОДИ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

INVARIANT INTONATION PATTERN OF STATIC-AND-DYNAMIC LANDSCAPE DESCRIPTIONS IN ENGLISH PROSE

Гуменюк І.Л.,

orcid.org/0000-0003-0412-8389

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри практики англійської мови

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

У статті подано результати вивчення функціонування інтонаційних параметрів у реалізації англійських статично-динамічних описів природи. Дослідження описових уривків, дібраних з англійських художніх творів, проведено шляхом їх аудитивного аналізу. У ході експерименту аудитори-фонетисти послуговувалися робочою класифікацією лінгвістичних ознак описів природи, комплексною програмою й методикою експериментально-фонетичного дослідження. Окрім загальновідомих просодичних параметрів, визначено рівень емоційно-прагматичного потенціалу статично-динамічних описів природи. Отримані результати дають змогу виокремити інтонаційні ознаки, які уможливають визначення актуалізованого опису природи за видовою належністю (статично-динамічний). Вищезгадані просодичні характеристики сформували інваріантну інтонаційну модель досліджуваних фрагментів, до якої входять: середні підвищений і знижений такти; поступово спадна ступінчаста, поступово спадна ступінчаста з порушеною поступовістю та усічена шкали; низькі спадний, висхідний та спадно-висхідний термінальні тони; звужений і середній тональні діапазони; нульовий, позитивний середній та негативний широкий міжсинтагматичні інтервали; позитивні середній і розширений інтервали між передтактом і тактом; нульовий, негативні звужений і вузький інтервали між шкалою і ядром; на ділянці «ядро – затакт» – нульовий, позитивний звужений, негативний розширений тональні інтервали. Дуальна природа досліджуваних описів на просодичному рівні також забезпечується модифікаціями гучності та темпу, переважанням середніх пауз на статичних ділянках і перцептивних пауз – на динамічних ділянках. Подані у статті результати експерименту можуть слугувати підґрунтям для подальшого дослідження статично-динамічних описових фрагментів на матеріалі інших мов.

Ключові слова: аудитивний аналіз, інваріантна інтонаційна модель, інтонація, емоційно-прагматичний потенціал, просодичні параметри, статично-динамічні описи природи.

In the article the author gives the results of studying the role of intonation parameters in actualising English static-and-dynamic landscape descriptions. Intonation parameters that secure the static and dynamic nature of landscape descriptions were researched by means of the auditory analysis of the fragments selected from English prose. During the experiment phoneticians considered the working classification of linguistic features of landscape descriptions, the program and methodology of carrying out the experimental phonetic study. Besides widely known prosodic parameters the static-and-dynamic fragments' level of emotional-and-pragmatic potential was evaluated. The obtained data enabled the author to distinguish the prosodic features, which let correctly define a description according to its kind (static-and-dynamic). The aforementioned features formed the invariant intonation pattern of static-and-dynamic landscape descriptions, which includes: a mid-raised and mid-lowered head; a gradually descending stepping scale, a descending broken scale, a checked scale; low falling, low rising and falling-rising terminal tones; narrowed and mid pitch range of a sense group; zero, positive mid and negative wide pitch interval at the juncture of intonation groups; positive mid and widened pitch intervals between pre-head and head; zero, negative narrowed and narrow pitch intervals between scale and nucleus; at the juncture of nucleus and tail – zero, positive narrowed, negative widened pitch intervals. Dual nature of the descriptions under study is also secured by modifications of loudness and tempo, prevailing of mid pauses in static parts and perceptive pauses in the dynamic parts. The obtained results can serve as a ground for further profound studying of static-and-dynamic landscape descriptions in other languages.

Key words: auditory analysis, emotional-and-pragmatic potential, intonation, invariant intonation pattern, prosodic parameters, static-and-dynamic landscape descriptions.

Постановка проблеми. Дослідження опису природи, як і будь-якого іншого мовного явища, передбачає необхідність його відмежування від інших видів опису в англійських художніх прозових творах. Це можливо завдяки виокремленню притаманним лише пейзажним замальовкам лінгвістичних ознак, які дають змогу безпомилково визначити певний вид опису за місцевою належністю, видом ладшафту, ступенем дина-

мічності, тощо. Проте такий підхід до вивчення описів природи, на нашу думку, може бути доповнений також розглядом їхньої інтонації під час актуалізації тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексна та багатогранна лінгвістична природа пейзажного опису неодноразово визначала об'єкт багатьох наукових досліджень. В історії мовознавчих студій особливо помітними Щодо

І.О. Гаценко [1, с. 87–91], О.Л. Голованевського [2, с. 122–126], Н.Г. Головацької [3, с. 72–75], З.В. Кизилової [7], Я.О. Мозгової [8, с. 121–125], Е.Е. Юркова [9, с. 137–141]. Опис природи, й статично-динамічний опис зокрема, є однією з композиційно-мовленнєвих форм художнього прозового тексту, що зумовлює актуальність усебічного дослідження сутності цього виду описових фрагментів з урахуванням специфіки їх інтонаційного оформлення. Відмінною рисою згаданого вище виду опису є його дуальна природа, яка полягає у перетіканні статичного стану оточуючого середовища у динамічний стан, що прослідковується на всіх мовних рівнях описового тексту. Такі зміни, як ми вважаємо, передаються саме завдяки комбінації певних перцептивних параметрів, які є складниками інваріантної інтонаційної моделі статично-динамічних описів (далі – СДО).

Постановка завдання. Метою статті є встановлення просодичних параметрів інваріантної інтонаційної моделі статично-динамічних описів природи в англомовних прозових творах шляхом аудитивного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Для аудитивного аналізу аудиторам пропонувалися статично-динамічні фрагменти, виділені в окремий вид згідно з робочою класифікацією лінгвістичних ознак описів природи [5, с. 165–169]. Вивчення просодичних параметрів, що входять до складу інтонаційної моделі статично-динамічних пейзажних описів, здійснювалося згідно з розробленими нами програмою і методикою експериментального дослідження [4, с. 161–165], рівень емоційно-прагматичного потенціалу описів (далі ЕПП) визначався за принципом збереження емоційно-прагматичного потенціалу висловлення [6, с. 186–191].

Результати проведеного аудитивного аналізу дають змогу стверджувати, що статично-динамічні описи характеризуються високими показниками середнього підвищеного висхідного такту (65,87%) в інтоногрупах (далі – П), які містять динамічну частину опису, й нижчими (25,08%) – середнього зниженого такту на ділянках, які описують статичність природи. Реалізація середнього підвищеного початку шкали надають описам середнього і високого рівнів ЕПП.

Виявлена закономірність пояснюється тим, що середній підвищений висхідний такт у поєднанні зі спадним тоном у завершенні П

сприяє передачі динамічності опису й позначає перехід від статичної до динамічної частини. Цей вид такту маніфестують П, які містять нову думку або є динамічною ділянкою СДО та можуть бути інформаційними/емоційними центрами описів. Середній знижений початок шкали позначає не лише статичну частину уривку, але й П, що не містять нової важливої інформації.

Щодо функціонування різних типів шкал, то у досліджуваних описах природи було зареєстровано усічену (32,29%) та повні шкали, серед яких найчастотнішими є поступово спадна ступінчаста і поступово спадна ступінчаста з порушеною поступовістю шкали (34,12% та 31,3 % відповідно). Такий розподіл показників пояснюється, насамперед, дуальною природою статично-динамічних описів. Інтоногрупи, реалізовані з усіченою шкалою, здебільшого зафіксовано в динамічних ділянках уривків, що пов'язано з подрібненим членуванням П (1–2 ритмогрупи), високим рівнем їхньої емоційності та з модифікаціями темпу впродовж звучання описів. Окрім того, висока частотність П із поступово спадною ступінчастою з порушеною поступовістю шкалою також більш притаманна динамічним ділянкам СДО. Оформлення певної П або ділянки описового фрагмента таким типом шкали у поєднанні з модифікаціями гучності й темпу, складним ритмом, розширенням тонального діапазону, перепадами тонального інтервалу на ділянках інтонаційного контуру сприяє інтенсифікації семантично вагомих лексем та передачі кульмінаційних моментів опису, підвищуючи, таким чином, ступінь його емоційності, та надає уривку середнього або високого рівня ЕПП. Поступово спадна ступінчаста шкала властива статичним ділянкам СДО та у сполученні зі спадними або висхідними термінальними тонами з малою швидкістю зміни руху тону є ознакою статичності. П, реалізовані з таким типом шкали, найчастіше не несуть вагомості чи нової інформації і виступають тлом для кульмінаційних ділянок описів.

Щодо ролі термінального тону в оформленні СДО, то тут зафіксовано переважання низьких алотонів спадного і висхідного тонів (33,63% та 27,81% відповідно). Поданий нижче статично-динамічний уривок унаочнює описані вище особливості функціонування термінальних тонів: *It was a 'raw evening, and the 'misty*

,river, 'blurred to the 'eye with 'blazing ,lights and to the ,ear_ with 'harsh 'noises, ,showed_ where the 'barges were ,stationed...|| [12, с. 289]. Початок цього опису є статичним, що підтверджується його інтонаційним оформленням із переважанням низького висхідного тону з малою швидкістю зміни руху тону (*It was a 'raw ,evening, and the 'misty ,river, 'blurred to the 'eye with 'blazing ,lights ...*), який поєднуються з плавним ритмом, помірними темпом і гучністю, а також середнім тональним діапазоном. Окрім того, ІГ цієї ділянки опису відокремлюються короткими паузами, довшими, ніж у динамічній частині. Динамічна частина аналізованого опису позначається чергуванням різновидів низьких алотонів і середньо підвищеного висхідного тону (*and to the ,ear_ with 'harsh 'noises, ,showed_ where the 'barges were ,stationed...||*). Таке чергування сприяє передачі зміни від спокійного плину Темзи до появи руху й голосів на річці, що є незвичним для вечірньої пори. Динаміка також передається модифікаціями гучності (помірна → підвищена) й темпу (помірний → прискорений).

Слід зауважити, що зазначені вище описи вирізняються наявністю ІГ, реалізованих зі спадно-висхідним тоном (7,35%), який зареєстровано в ІГ динамічних ділянок, де цей термінальний тон акцентує перехід від статичності до динамічності або у сполученні з модифікаціями гучності й темпу передає натяк на приховану інформацію, подальше несподіване розгортання опису та привертає увагу слухача до переходу від одного стану природи до іншого. У СДО початку дня на морі *The 'storm had 'evidently 'broken 'during the ,night, | though 'huge 'sea was ↑still ,running and a 'stiff 'wind ,blowing.|| 'Sail had 'been ,made_ in the 'early ,watches, so that the 'Ghost was 'racing a ,long_ under ,everything_ ex'cept the 'two ,topsails and the 'flying jib.||* [13, с. 202] спадно-висхідний термінальний тон, реалізований високим спадним тоном на слові *'been* і середньо підвищеним висхідним – на слові *,made*, оформлює ініціальну ІГ (*'Sail had 'been ,made*) динамічної ділянки уривку, передаючи поступовий перехід від очікування закінчення бурі до руху шхуни бурхливим морем. Подальше розгортання вранішньої картини моря й швидкого руху судна з

піднятими вітрилами оформлено переважно висхідними й спадними тонами середньо підвищеного тонального рівня, перцептивними паузами між цими ІГ та модифікаціями темпу від помірного (*The 'storm had 'evidently 'broken 'during the ,night, | though 'huge 'sea was ↑still ,running and a 'stiff 'wind ,blowing.||*) до прискореного (*...so that the 'Ghost was 'racing a ,long under ,everything ex'cept the 'two ,topsails and the 'flying jib.||*). Такі особливості інтонаційного оформлення наведеного опису підвищують рівень його ЕПП до середнього.

За результатами аналізу тонального діапазону в інтонаційній структурі СДО встановлено високу частоту актуалізації звуженого (33,34%) та середнього (48,15%) тонального діапазону. Найвищі показники звуженого тонального діапазону зафіксовані на їхніх статичних ділянках, тоді як середній, а в окремих ІГ розширений діапазон маркують динамічні частини. Розширення або звуження тонального діапазону на різних ділянках описів сприяє підвищенню чи зниженню їхнього рівня ЕПП. Як бачимо, загальною тенденцією актуалізації тонального діапазону є його залежність від ступеня емоційності й статично-динамічної домінанти аналізованих описів.

Серед розмаїття тональних інтервалів на стику ІГ зареєстровано високу частоту нульового його різновиду між ІГ, що забезпечує, насамперед, зв'язність тексту пейзажних описів. Проте СДО вирізняються невеликими числовими показниками позитивного середнього (7,41%) міжсинтагменного інтервалу. Цей інтервал маніфестує перехід від статичності до динаміки або ж фіксується на стиках між семантично вагомими ІГ, оформленими високими й середніми спадними тонами, та наступними ІГ, тональний рівень початку яких є середнім підвищеним або високим. Розширення або звуження тонального інтервалу зазвичай підвищує рівень емоційного насичення опису в комбінації з помірними темпом і гучністю, передаючи закінченість думки. Таке просодичне оформлення окремих ділянок описів надає їм емоційного забарвлення, підкреслює їх важливість для всього фрагмента, а в наведеному нижче описі підсумовує детальний опис настання зимового ранку: *And 'so we re ,maintained 'till the 'red of the ,dawn be'gan to 'fall through the 'snow- ,gloom.|| I was 'desolate and a 'fraid, and 'full of ↑woe and terror;_ but 'when that*

'beautiful ,sun be'gan to 'climb the ho ,rizon 'life was to 'me a` gain.||-At the 'first 'coming of the ,dawn the 'horrid 'figures ,melted in the 'whirling 'mist and ,snow; the 'wreaths of 'transparent ,gloom 'moved away to'wards the ,castle, and were `lost. || [14, с. 437]. Так, наявність розширеного позитивного інтервалу на стику П у поєднанні з перепадами тональних рівнів, прискореним темпом вимовляння, розширеним тональним діапазоном і високим спадним тоном (...and 'full of ↑woe and`terror; |`but 'when that 'beautiful ,sun be'gan to 'climb the ho ,rizon 'life was to 'me a` gain.||-At the 'first 'coming of the ,dawn ...) позначає перехід до динамічної частини опису, підвищує рівень емоційності опису сходу вранішнього сонця та передає захоплення і радість головного героя від зміни часу доби, що на лексичному рівні порівнюється з пробудженням життя (...*'life was to 'me a` gain...*).

Середній та широкий негативні тональні інтервали зафіксовано переважно між П статично-динамічних описів, де цей тональний інтервал реалізується на стиках П, оформлених середнім або високим висхідним тоном та низьким рівнем початку наступних П, та маніфестує перехід від статичності до динаміки і підвищує рівень їх ЕПП. Підтвердженням цьому є такий приклад: *At ,times the 'mist ,cleared, and the ,sea for 'some ,distance could be 'seen in the 'glare of the ,lightning, which 'now 'came ↑thick and , fast, 'followed by ↑such •sudden 'peals of`thunder that the 'whole`sky over,head 'seemed trembling •under the ,shock of the 'footsteps of the ,storm.|| [11, с. 97]. У цьому прикладі зафіксовано розширений негативний інтервал між ініціальними П динамічної ділянки (*which 'now 'came ↑thick and , fast, 'followed by ↑such •sudden 'peals of`thunder*), який у поєднанні з прискореним темпом і підвищеною гучністю позначає перехід від статичної до динамічної ділянки. Межа між наступними П (*'followed by ↑such •sudden 'peals of`thunder that the 'whole`sky over,head*) опису позначена широким негативним інтервалом, що у комбінації з високим висхідним тоном на слові *'thunder*, виділенням спеціальним підйомом інтенсифікатора ↑*such*, вимовлянням динамічної частини з прискореним темпом й підвищеною гучністю допомагає передати жах*

головного героя від споглядання розгулу стихії та відчуття безпорадності перед нею. Саме у цій частині фрагмента завдяки його просодичному оформленню передається найвищий ступінь емоційності, а опис набуває високого рівня ЕПП.

На ділянці «передтакт – такт» у СДО зареєстровано переважання позитивних середнього та розширеного тональних інтервалів (45,5% і 32,07% відповідно), які маніфестують середній або високий рівень такту. При цьому наявність позитивного розширеного інтервалу надає динамічності описам і впливає на зростання рівня ЕПП як окремої ділянки, так і цілого опису.

Дані щодо частоти тонального інтервалу між шкалою та ядром у СДО свідчать, що на цій ділянці домінує нульовий тональний інтервал (44,11%). Серед негативних інтервалів між перед'ядерною частиною і термінальною ритмогрупою спостерігається переважання звуженого й вузького негативного різновиду (14,71% і 13,33% відповідно). Це пояснюється початком реалізації спадного термінального тону, який не інтенсифікує П і не позначає нову чи важливу інформацію.

Найрекурентнішим тональним інтервалом на стику ядра та затакту в СДО є нульовий (70,47%), який зареєстровано в П, позначених рівним або спадним тоном і низьким рівним затактом. При цьому позитивний звужений інтервал (13,06%) зафіксовано в П, які завершуються висхідним тоном із затактом та реалізуються у поєднанні з модифікаціями темпу (повільний → прискорений) і гучності (помірна → підвищена), виділенням певних лексем спеціальним підйомом. Таке просодичне оформлення надає СДО середнього рівня емоційності та вказує на домінування статичного складника описів. Відмінною рисою СДО є незначна частка функціонування негативного розширеного інтервалу (10,47%) в окремих П динамічних ділянок, що впливає на зростання динамічного складника за рахунок його поєднання з модифікаціями темпу й гучності, тембральними змінами, переважанням перцептивних і коротких пауз.

Наступним і не менш важливим із просодичних параметрів реалізації СДО є їхні темпоральні характеристики, а саме типи пауз та темп. У СДО зареєстровано всі різновиди пауз, функціонування яких прямо пов'язано з видовою належністю опису. Так, статичність маркується переважанням середніх

міжсинтагменних пауз (34,44%) й дещо нижчими показниками коротких і перецептивних пауз (27,92% і 20,4% відповідно). Розподіл показників частоти пауз наочно демонструє двоїсту природу СДО, де на статичних ділянках зафіксовано найменший відсоток перцептивних пауз (12,82%), який зростає на їхніх динамічних ділянках (45,46%). При цьому у СДО переважають короткі паузи на стиках статичної та динамічної частин, що сигналізує про зростання їхньої динамічності й підвищення ступеня емоційності до середнього або високого. У прикладі *I was 'lying in 'bed, 'listening to the ↑gusty 'wind, and 'driving of the 'snow. || I 'heard 'also | the 'rappings of a 'branch of a 'fur-tree, that 'touched my 'window, | as the 'blast 'wailed 'by, and 'rattled its ↑dry 'cones | a'gainst the 'panes. || [10, с. 36]* на статично-динамічну картину нічного пейзажу вплинули такі просодичні характеристики: модифікації гучності від підвищеної на початку фрагмента (*I was 'lying in 'bed, 'listening to the ↑gusty 'wind,)* до помірної в інших ІГ (*... and 'driving of the 'snow. || I 'heard 'also | the 'rappings of a 'branch of a 'fur-tree, that 'touched my 'window, | as the 'blast 'wailed 'by, and 'rattled its ↑dry 'cones | a'gainst the 'panes. ||*), переважання усиченої шкали (*I 'heard 'also; as the 'blast 'wailed 'by; a'gainst the 'panes. ||*), короткі паузи, виділення спеціальним підйомом та інтенсифікація внутрішньосинтагменною паузою семантично вагомого слова ↑*gusty*, що підкреслює поривчастість вітру в негоду, які надають описові динамічності і підвищують рівень його ЕПП. Повільний темп усього фрагмента, наявність середніх пауз маркують його неоднорідний характер і надають статичності, що дає змогу визначити цей опис як СДО, у якому темпоральні характеристики передають настороженість оповідача від перебування в кімнаті загиблої дівчини й готовність героя повірити в те, що завивання вітру, скрип сухих сосен, торкання гілками ялини до вікна свідчать про присутність колишньої господині кімнати.

Дані щодо актуалізації СДО, реалізованих із різним темпом вимовляння, свідчать про домінування в них помірному темпу, показники якого знижуються у напрямі від статичної до динамічної ділянки. Наявність прискореного й швидкого темпу на динамічних ділянках СДО (33,33% і 4,18%

відповідно) свідчить про зростання їхньої динамічності, а отже, й рівня емоційності. Окрім того, лише СДО вирізняються незначними показниками повільного темпу (4,41%) на їхніх статичних ділянках. Випадки наростання темпу від повільного на початку речення до швидкого у межах одного речення наочно ілюструє перехід від статичності до динамічності опису: *First the 'current 'drives you 'on to the 'right 'bank, |* (сповільнений темп) *and 'then on to the 'left, |* (помірний темп) *then it 'takes you 'out into the 'middle and 'turns you 'round 'three 'times, and 'carries you up 'stream a'gain, |* (прискорений темп) *and 'always 'ends by 'trying to 'smash you up 'a'gainst a 'college 'barge. ||* (швидкий темп) [12, с. 175]. Опис розпочинається статичною ділянкою, маркованою сповільненим темпом і помірною гучністю у поєднанні з низькими спадними тонами (*First the 'current 'drives you 'on to the 'right 'bank, |*), а низький спадно-висхідний тон в ініціалній ІГ налаштовує слухача на сприйняття подальшого опису примхливої течії річки. Динамічна ділянка опису оформлена помірною гучністю, варіативністю темпу від помірному до прискореного та здебільшого різними за тональним рівнем висхідними тонами (*and 'then ; then it 'takes you 'out into the 'middle and 'turns you 'round 'three 'times ; and 'always 'ends)*, які слугують відтворенню напрямків руху човна у неспокійній Темзі. Водночас фінальні ІГ опису річки оформлені швидким темпом та різновидами спадного тону: середній алотон зі збільшеною швидкістю зміни його руху разом із підвищенням гучності на лексемі *smash* передає невідворотність раптового зіткнення з баржею через непередбачуваність річкової течії (*by 'trying to 'smash you up)*, а низький спадний тон надає закінченості всьому фрагменту (*a'gainst a 'college 'barge. ||*). Такі модифікації темпу й гучності у комбінації з різними за швидкістю руху і тональним рівнем спадними тонами пов'язані зі зростанням динамічності опису та надають йому високого рівня ЕПП.

У ході експерименту аудиторі також визначали види гучності під час реалізації запропонованих описів. Загальні дані щодо частоти різновидів гучності у СДО свідчать, що їм притаманна помірна гучність. Коливання цього параметра від зниженої до підвищеної

зони зумовлюються переходом від статичності до динамічності протягом звучання опису та рівнем їхнього ЕПП. Статичним ділянкам СДО властива найбільша рекурентність помірної гучності (56,64%). На противагу їм динамічні частини описів частіше актуалізуються з підвищеною гучністю (61,91%). У статичних ділянках із помірною гучністю передається спокій або тиша вечірнього/нічного пейзажу, повільне розгортання панорами опису. Своєю чергою, підвищена гучність на динамічних ділянках СДО у поєднанні з прискореним темпом і модифікаціями тембру сприяє виділенню кульмінаційних моментів опису (неприємні відчуття від побаченого краєвиду, зміни погодних умов тощо).

Висновки. Проведений аналіз англійських СДО дав змогу обґрунтувати їхню інваріантну інтонаційну модель, до якої входять: середній підвищений і середній знижений початок шкали; усічена, поступово спадна ступінчаста і поступово спадна ступінчаста шкала з порушеною поступовістю; низькі спадний та

висхідний, спадно-висхідний термінальні тони; звужений і середній тональний діапазон; нульовий, позитивний середній та негативний широкий міжсинтагменні інтервали; позитивний середній і розширений інтервали між передтактом і тактом; нульовий, негативний звужений і вузький інтервали між шкалою і ядром; на ділянці «ядро – затакт» – нульовий, позитивний звужений, негативний розширений тональні інтервали. Відмінною рисою аналізованих описів є модифікації гучності (помірна → підвищена) та темпу (помірний → прискорений → швидкий), переважання середніх пауз на статичних ділянках і перцептивних пауз – на динамічних ділянках. Отримана інваріантна модель інтонаційного оформлення СДО уможливила їх коректне визначення за ступенем розгортання фабульної динаміки, а також може бути використана у подальших експериментальних дослідженнях функціонування просодичних засобів реалізації СДО на матеріалі інших мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаценко І.О. Класифікація звукослідувальних слів за їх семантичними ознаками (на матеріалі англійської мови). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. 2003. № 1. Т. 5. С. 87–91.
2. Голованевский А.Л. Место человека и природы в водной и воздушной стихии Ф.И. Тютчева. *Учёные записки: электронный научный журнал Курского государственного университета*. 2012. № 3(23). Ч. 2. С. 122–126.
3. Головацька Н.Г. Кореляція сенсорних фазових дієслів у художньому тексті. *Актуальні проблеми германської філології* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., 10–12 квітня 2008 р. Чернівці : Книги XXI, 2008. С. 72–75.
4. Гуменюк І.Л. Експериментально-фонетичне дослідження англійських прозових описів природи. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки»*. 2011. Вип. 213. С. 161–165.
5. Гуменюк І.Л. Систематизація ознак описів природи сучасної англійської прози. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки (мовознавство)»*. 2009. Вип. 81(2). С. 165–169.
6. Калита А.А. Энергетика речи : монография. Киев : Кафедра, 2016. 291 с.
7. Кизилова З.В. Лингвостилистические особенности описательного контекста в англо-американской прозе : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 ; Московский институт иностранных языков. Москва, 1983. 171 с.
8. Мозгова Я.О. Синтаксичні експресивні засоби. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2007. Вип. 19. С. 121–125.
9. Юрков Е.Е. Метафора лингвокультурного кода «растения» в аспекте лингвокультурологии. *Вестник Воронежского государственного университета*. 2012. № 1. С. 137–141.
10. Bronte E. *Wuthering Heights*. London: Penguin Books, 1994. 279 p. Defoe D. *Robinson Crusoe*. London : Penguin Books, 1994. 298 p.
11. Jerom K. *Jerom Three Men in a Boat*. London : Penguin Books, 1994. 185 p.
12. London J. *Tales of the North: The complete novels of White Fang, The Sea-Wolf, The Call of the Wild, The Cruise of the Dazzler plus fifteen short stories*. Secaucus, N.J. : Castle, 1979. 488 p.
13. Stoker B. *Dracula*. London : Penguin Books, 1994. 449 p.

ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СКЛАДНИКА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

PRACTICAL PRINCIPLES OF THE EMOTIONAL COMPONENT RESEARCH IN A LITERARY TEXT

Дячук Н.В.,

orcid.org/0000-0002-5905-6813

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови

Житомирського державного університету імені Івана Франка

Левченко О.М.,

orcid.org/0000-0002-9372-909X

викладач кафедри англійської мови

Житомирського державного університету імені Івана Франка

У статті описано основні способи вираження емоцій у тексті художнього спрямування за допомогою лексичних, синтаксичних, семантичних та стилістичних засобів вираження емоцій. Актуальність дослідження визначається використанням автором конструкцій, що виражають виразний емоційний стан героїв літературного тексту.

Метою дослідження є виявлення та систематизація вербальних та невербальних засобів актуалізації емоційного стану персонажів у літературному тексті автором. Завданням дослідження є вивчення ролі емоцій у художньому тексті та способів реалізації емоцій у літературних текстах.

Об'єктом дослідження є роман «Театр» С. Моема, що містить вирази, які вказують на емоційний стан. Предметом дослідження є вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану персонажів художнього тексту.

У роботі були використані такі методи дослідження, як метод аналізу та порівняння емоційних станів героїв, метод порівняння для висновків матеріалу. Теоретична цінність дослідження полягає у тому, що результати та висновки дослідження розвивають положення про засоби реалізації емоційної компетентності оратора. Дослідження невербальних засобів позначення емоцій поглиблює знання про функціональний потенціал компонентів невербальної комунікації.

Практична цінність полягає у використанні результатів дослідження в теоретичних курсах соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики та ін. Науковою новизною є спроба визначити вербальні та невербальні засоби для характеристики емоційного стану персонажів художнього тексту. Визначено прагматичні різновиди різних конструкцій емоційних виразів; розкрито та описано комунікативні можливості актуалізації різних типів емоцій на прикладі певного літературного твору.

Стаття зображує використання емоцій у текстах за допомогою вербальних та невербальних засобів. У статті спостерігається використання різних типів емоцій, виражені лексичними, лексико-стилістичними та граматичними засобами. Установлено, який відсоток позитивних та негативних емоцій був використаний.

У висновках узагальнено результати дослідження та з'ясовано особливості використання різних емоцій персонажів.

Ключові слова: літературний герой, позитивні емоції, негативні емоції, літературний текст, мовні засоби.

The paper describes basic ways of expressing emotions in texts via lexical, syntactic, semantic and stylistic means of expressing emotions. The topicality of the investigation is defined by the author's use of constructions that express a distinct emotional state of the characters in a literary text.

The research aim is identification and systematization of verbal and non-verbal means of actualizing the characters' emotional state in a literary text. The research objectives are to study the role of emotions in a literary text and the ways of realizing emotions in literary texts; text details in order to find out the presence of language means expressing emotions in it.

The object of investigation is the novel "Theater" of S. Maugham which contains expressions to indicate the emotional state. The subject of the research is verbal and non-verbal means of actualizing the emotional state of characters in the artistic text.

In the paper research methods such as analysis and comparison method of emotional states and comparison method for making conclusions of the material were used. The theoretical value of the research lies in the fact that the results and conclusions of the study develop the provisions on the means of implementing the emotional competence of the speaker. Investigation of non-verbal means to denote emotions deepens knowledge about the functional potential of non-verbal communication components.

The practical value is the usage of the research findings in theoretical courses of sociolinguistics, psycholinguistics, cognitive linguistics etc. The scientific novelty is our attempt to identify verbal and non-verbal means for characterizing the emotional state of characters in a literary text; pragmatic varieties of different constructs of emotional expressions are determined; revealed and described the communicative possibilities of actualization of different types of emotions on the example of a particular literary work.

The article depicts the use of emotions in the texts throughout verbal and non-verbal means. We can observe the use of various types of emotions that are being implemented: lexical, lexico-stylistic, and grammatical expressions of emotions. We figured out what percentage of positive and negative emotions were used.

In the conclusions the results of the research were generalized and the peculiarities of the usage of different emotions of the characters were clarified.

Key words: personage, positive emotions, negative emotions, literary text, linguistic means.

Постановка проблеми. Останнім часом питання вивчення емоцій набуває все більшої популярності. Емоції виступають невід'ємною частиною людського буття. Невербальні засоби проявляються несвідомо. У реальному ж житті люди обдумують, що й як краще сказати. Щодо емоцій, то щирі емоції можна зрозуміти через міміку, жести, пантоміміку, інтонацію голосу. Вплив невербальних засобів допомагає краще розкрити емоційні стани персонажів. Це не дивно, адже багато вчених і дослідників досліджують здатність емоцій проникати в різні сфери людської діяльності. Люди завжди деякою мірою випробовують якусь емоцію [3].

Необхідно відзначити, що інтерес учених до вивчення емоцій та їх вираження в останні десятиліття пронизує різні сфери та наукові напрями, охоплює низку суміжних дисциплін. Емоції широко застосовуються в текстах за допомогою різноманітних мовних засобів. Безумовно, вираз емоцій в усному мовленні відрізняється від засобів і способів вираження емоційності в письмовій мові. Остання, своєю чергою, дає змогу висловити емоції більш тонко, у деякому сенсі більш усвідомлено [4].

Усе ж інструментом людського спілкування є мова, тому вона відображає емоційний стан під час спілкування, ба більше, вона задовольняє інформаційний обмін людей. Завдяки суб'єктивності та плинності емоцій ускладнюється розвиток їх опосередкування у мовленні [1]. Дослідження тексту художнього спрямування на використання емоційного складника – досить складний та цікавий шлях. Маючи знання про це, досить цікаво читати текст та уявляти даний емоційний стан героїв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності емоційних явищ, а також можливість їх класифікації базується на наукових працях Л. Виготського, В. Іонові, Л. Йорданської, Є. Рогового, В. Шаховського. Мова є основним засобом пізнання емоційної сфери людської свідомості, дане положення спирається на твердження В. Шаховського про те, що емоції як складова частина культури обов'язково концептуалізуються і вербалізуються у мові [6].

Емоції як важливий компонент комунікативної поведінки особистості розглядалися В. Журою, Н. Одарчук, І. Фроловою, Л. Козяревич, В. Шаховським та ін. Дискурс із емоційного погляду вивчався Я. Гнезділовою, Т. Трипольською, В. Шаховським. Емоційний складник невербального спілкування знаходить своє вираження у працях Л. Солощук, О. Янової, Г. Крейдлінга та ін. Т. Синьоокова, А. Селяєв,

В. Жельвис пояснювали вплив емоцій на мовленнєву поведінку індивіда.

Усе ж чим більш детально вивчається сфера людських емоцій, тим частіше виникають нові проблеми і питання, які потребують вирішення. Одним із таких питань є реалізація емоцій в художньому творі. Письмова мова для культурної мови має дуже велике значення. Однак услякий аналіз тексту, у тому числі з погляду реалізації емоційної функції, припускає деяке розуміння того, що собою являє емоція, як вона реалізується в усному мовленні, а потім і в письмовій.

Постановка завдання. Художня література завжди містила в собі багато емоційних засобів. Першорядна функція літератури – це уявлення естетико-когнітивної функції, яка емоційна заряджена [1; 3]. Окрім того, література містить у собі слова, що позначають, виражають і описують людські емоції, емоційні ситуації людського спілкування, способи їх презентації. Емоції оповідача, так само як і емоції героїв, виражаються через особливі емоційні ознаки. Із творів художньої літератури можна розрізнити вербальні та невербальні засоби вираження емоцій, мовні знаки для їх виразу та опису [5]. Емоції пов'язані з творчою діяльністю та часто впливають на творчий процес письменника.

Метою дослідження є вивчення засобів вираження емоцій у текстах художнього спрямування. Поставлена нами мета вирішується через конкретні завдання, а саме:

1. дослідити роль емоцій у художньому тексті;
2. установити засоби вираження емоцій у текстах художнього спрямування;
4. детально проаналізувати текст твору, аби з'ясувати наявність у ньому мовних засобів, що виражають емоції.

Аналіз наукових джерел із теми дослідження, аналіз науково-методичної документації, констатувальний, статистичні методи обробки результатів проблеми, яка вивчається, становлять **методологію** нашого дослідження.

Аналіз лексичних засобів передачі емоцій на прикладі С. Моема «Театр» показав, що лексичні засоби передачі позитивних емоцій становлять 68,46%, які переважають над лексичними засобами передачі негативних емоцій – 31,54%. За допомогою різноманітних конструкцій автор показує конкретний емоційний складник персонажів. Кожна конструкція передає різне значення. Завдяки вмінню застосовувати свої знання щодо цього людині буде набагато цікавіше читати тексти художнього спрямування, знаючи, яку емоцію герой відчуває на даний момент.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістичній літературі перше місце займає вивчення проблем застосування у мові емоційного стану індивіда. Без вираження як негативного, так і позитивного емоційного стану важко уявити собі сучасну мову, тому саме комунікативна здатність є важливою особливістю емоцій. Емоції пронизують усю комунікативну діяльність людини, усі сфери його життя і відбиваються на всіх рівнях мови [4; 6]. Загальна думка щодо класифікації емоцій полягає у їх чіткому поділі на позитивні та негативні.

Проаналізувавши лексичні засоби передачі емоцій, ми виявили, що в даному творі застосовано 68,46% позитивних емоцій та 31,54% – негативних. Позитивні емоції спонукають людину до досягнення певних бажань.

Для передачі позитивних емоцій використано такі конструкції:

- to give + word denoting emotion;*
- to seem + word denoting emotion;*
- to make + word denoting emotion;*
- to find + word denoting emotion;*
- to feel + word denoting emotion.*

Найменше використано таку конструкцію, як *to get + word denoting emotion.*

У тексті використано вираз *to be pleased* що означає *to feel happy about smth*, словосполучення *to be touched* означає *to feel happy and grateful because of smth. kind that smb. has done.*

Наприклад: *What an emotional little thing you are», he said, but he was pleased and touched to see her tears...* У цьому тексті використовуються частини мови для передачі емоційного стану радості, а саме:

Іменники (*smile, joy, happiness, admiration, passion, excitement*). Використання даних слів для виразів емоційного стану радості можна побачити на таких прикладах: *Julia spent a happy morning in bed reading the Sunday papers* [2, с. 87]. Героїня твору була щаслива, і це можна простежити за допомогою емоційного показника *happy*.

Прислівники (*wonderfully, gladly, eagerly, anxiously, gaily, graciously*). Стан радості можна також передати за допомогою прислівників, які показують потрібний відтінок емоцій: *When the curtain fell Tom turned to her eagerly* [2, с. 229].

Дієслова (*to like, to love, to delight, to admire, to smile, to please*): *She smiled at him because he looked so fresh and young* [2, с. 203]. У цьому прикладі дієслово *to smile* показує радісний стан героїні. Або ж відношення дівчини до публіки: *He loved a crowd, he wanted to see smart people, and be seen* [2, с. 198]. Такі слова виражають позитивні емоції і передають радісний, задоволений та грай-

ливий стан. Допомагають читачам зрозуміти внутрішні переживання, їхні почуття та думки.

Використано граматичні конструкції, які позначають стан радості: *to be glad, to be pleased, to be happy, to be fond of, to make happy, to seem funny, to give a laugh*. Конструкція *to be glad* показує радісний стан героїні: *Julia was glad that Michael was not there* [2, с. 112].

У творі «Театр» використано 712 одиниць позитивних емоцій. Найчастіше застосовуються власне слова: *admiration, affection, amuse, anxiously, approval, eager, funny, frankly, glorious, to glory, happy, laugh, laughter, lovely, magnificent, moving, nice, passion, passionately, pleasant, pleased, pleasure, shy, smile, satisfaction, surprise, shy, splendid, stunning, surprised, sympathy, to admire, to adore, to enjoy, to excite, to exult, wonderful.*

Наприклад: *I thought you might like it;* «*He told her that he adored her* [2, с. 251].

Не менш важливою є конструкція *to be + word denoting emotion*: *to be affectionate, to be crazy, to be contempt, to be delight, to be delighted, to be eager, to be excellent, to be fond of, to be fun, to be funny, to be glad, to be happy, to be joy, to be keen, to be laughing, to be lovely, to be nice, to be not bad, to be pleasant, to be pleased, to be pleasure, to be proud, to be racy, to be ravishing, to be relief, to be relieved, to be ridiculous, to be satisfaction* тощо.

Наприклад: *I'm sure Michael will be delighted to give you some seats* [2, с. 16]. Автор використовує конструкцію *to give + word denoting emotion*: *to give a chuckle, to give a laugh*. Наприклад: *Julia gave the young man a delightful, but slightly deprecating smile* [2, с. 18].

Трохи менше застосовуються конструкція *to seem + word denoting emotion*: *to seem funny, to seem touching*. Наприклад: *It seems so funny, if you know what I mean* [2, с. 227].

To make + word denoting emotion: *to make carefully, to make happy, to make laugh, to make roar with laughter; to find + word denoting emotion*: *to find comic, to find engaging, to find interested, to find pleasant, to find touching.*

Наприклад: *Though when they sat side by side like that he preferred to talk of the parts they were studying or make plans for the future, he made her very happy* [2, с. 59]; *She found it strangely touching* [2, с. 155].

Конструкція *to feel + word denoting emotion*: *to feel excited, to feel exhilarated, to feel gay, to feel happy, to feel inclined to laugh*. Наприклад: *For a moment she felt inclined to cry* [2, с. 40].

Найменше вживаються *to get + word denoting emotion*: *to get admiration, to get excited, to get*

exhilaration, to get satisfied. Наприклад: *Her voice was loud and deep, but when she got excited the...* [2, с. 191].

Власне слова використовуються за допомогою таких лексем:

– *to like*: *After all, with the exercise I take I can eat anything I like* [2, с. 15]; *I knew you'd like it* [2, с. 271];

– *to love*: *Then Julia had to exercise a great deal of tact. It was not that she had any scruples about being his mistress; if he had been an actor who loved her so much and had loved her so long she would not have minded popping into bed with him out of sheer good nature; but she just did not fancy him* [2, с. 116];

– *to smile*: *She smiled at him because he looked so fresh and young* [2, с. 203];

– *to laugh*: «*I feel all the better for that*», *he laughed*» [2, с. 207];

– *happy*: *Julia spent a happy morning in bed reading the Sunday papers* [2, с. 87];

– *lovely*: *To drive up the Champs Elysees on that lovely evening filled her with exhilaration* [2, с. 253].

Структура *To be + word denoting emotion*. Наприклад:

– *to be glad*: *Julia was glad that Michael was not there* [2, с. 112];

– *to be pleased*: *When she reflected on her adventure of the previous night she could not but be pleased that she had shown so much presence of mind* [2, с. 274];

– *to be surprised*: *She was surprised to see Roger's handwriting* [2, с. 210];

– *to be fond of*: *Julia often went to the luncheon parties he was fond of giving at his house in Hill Street* [2, с. 110].

Вираз *to make + word denoting emotion* також зустрічається у тексті. У межах цієї конструкції ми розрізняємо такі випадки:

1. *to make happy, to make laugh*: *Though when they sat side by side like that he preferred to talk of the parts they were studying r make plans for the future, he made her very happy* [2, с. 59];

2. *to give + word denoting emotion*. Конструкція *to give + word denoting emotion* представлена такими одиницями: *to give a smile*: *She gave him her delightful and disarming smile*.

Для негативних емоцій йде інший порядок. Спочатку йдуть конструкції *to make + word denoting emotion* та *to feel + word denoting emotion*. Наступними йдуть конструкції *to give + word denoting emotion* та *to seem + word denoting emotion*. В англійській мові любов часто асоціюється із хворобою або навіть божевіллям. Яскравий приклад продемонстровано в цьому творі: *The blasted*

fool, why does he talk all that rot? Does not he know I'm crazy to marry him? Why does not he kiss me, kiss me, kiss me?

Прикметник *stazy* підсилює експресивно-емоційне тло висловлювання. У цьому прикладі метою комунікації є вираз емоцій Джулії: *She was a kindly woman, and she realized that it would be a bitter blow to his pride if he ever had an inkling how little he meant to her*.

Кількість лексичних одиниць, що виражають негативні емоції у творі С. Моема «Театр», включають такі лексичні одиниці: *disappointment, fear, horrible, horribly, irritation, miserable, misery, pain, to anger, to be a bore, to be disappointment, to be doubtful, to be irritable, to be nervous, to be scared, to be upset, to be worried, to cry, to feel anxious, to feel nervous, to feel pity, to feel shame, to feel unhappy, unhappy, unpleasantly* і т. д.

Власне слова становлять 187 одиниць: *angry, anxious, awful, disappointment, doubtful, dreadfully, fear, horrible, pity, regret, sad, shame, shock, to fear, to irritate, to reproach, to resent, to shout, to sigh* etc. Далі йде конструкція *to be + word denoting emotion*: *to be a bore, to be ashamed, to be awful, to be inclined to cry, to be infuriating, to be irritated, to be nervous, to be painful, to be tremulous, to be troubled, to be unhappy, to be unpleasant, to be upset, to be worried*. Наприклад: *Really, it was pitiful how stupid men were*.

Рідше зустрічається *to make + word denoting emotion*: *to make angry, to make sad, to make unhappy*, та *to feel + word denoting emotion*: *to feel angry, to feel anxiety, to feel irritated, to feel let down, to feel nervous, to feel pity, to feel shame, to feel unhappy*. Ще менше використовуються такі конструкції, як: *to give + word denoting emotion*: *to give a pang, to give a shock, to give a sob*.

Наступна конструкція *to seem + word denoting emotion*: *to seem sad* та *to find + word denoting emotion*: «*It seems so sad*», *said Julia* [2, с. 117];

Конструкція *to get + word denoting emotion* для передачі негативних емоцій не спостерігається.

Власне слова становлять 187 одиниць для передачі негативних емоцій. Серед них *to anger, to disconcert, doubtful, dreadfully, shock, to shout*, структури *to feel + word denoting emotion* та *to find + word denoting emotion*.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що дослідження емоційної мови є досить важливим питанням і мало вивчене в сучасному мовознавстві, тому опис мовних засобів вираження емоцій представляє великий науковий інтерес, зокрема в англійській мові. Аналіз лексичних засобів передачі емоцій показав, що в даному творі лексичні засоби передачі

позитивних емоцій становлять 68,46%, які переважають над лексичними засобами передачі негативних емоцій (31,54%).

Для передачі позитивних емоцій використано конструкції: to give + word denoting emotion, to seem + word denoting emotion, to make + word

denoting emotion, to find + word denoting emotion, to feel + word denoting emotion, to get + word denoting emotion, to be pleased, etc. Для негативних емоцій йде інший порядок. Спочатку йдуть конструкції to make + word denoting emotion, to feel + word denoting emotion, to give + word denoting emotion.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Coplan A. Understanding Empathy. In: Empathy: Philosophical and Psychological Perspectives. Oxford University Press, 2003. P. 3–18.
2. Maugham W.S. Theatre. Hammersmith. London : Harper Collins Publishers, 2003. 389 p.
3. Robinson J. Deeper than Reason. Emotion and its Role in Literature, Music, and Art. Oxford : Oxford University Press, 2005.
4. Robinson J. Emotion and the Understanding of Narrative. In: Companion to the Philosophy of Literature. West Sussex : Blackwell Publishing, 2010. P. 71–93.
5. Солощук Л. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.
6. Шаховский В. Лингвистическая теория эмоций : монография. Москва : Гнозис, 2008. 416 с.

УДК 811.11: 81'42

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.24>

ВЕРБАЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ

VERBAL REALIZATION OF SPECIFIC FEATURES OF NATIONAL CULTURE IN THE ENGLISH LITERARY TEXTS

Заболотська О.О.,

orcid.org/0000-0002-8899-8244

доктор педагогічних наук, професор,

завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання
Херсонського державного університету

У статті висвітлюється актуальна проблема збереження культурної самобутності окремих етнічних спільнот, їхньої національної ідентичності, що формується, змінюється та актуалізується завдяки мові, яка є універсальним засобом самоусвідомлення та ідентифікації людей. На матеріалі роману Дж. Харріс «П'ять половинок апельсина» доведено, що реалії за своєю природою пов'язані з фоновною інформацією, яка охоплює різні елементи духовної та матеріальної культури народу і наповнює концептуальним змістом певні мовні реалії, зумовлюючи її соціально-культурне значення та значимість.

Послуговуючись доробками сучасних науковців, визначено, що реалії можуть бути об'єднані за денотативною ознакою (тобто визначенням предмету чи факту), за лінгвістичною природою (слово, словосполучення, фразеологізм), за приналежністю до лексико-семантичної групи, за часовою ознакою (сучасні, історичні), за локальною ознакою (національні, локальні, мікролокальні, регіональні, інтернаціональні), за семантикою (смісловий зміст культуронімів). У творі міститься достатньо посилань на реальні містечка та географічні об'єкти, назви країн.

Екстрополюючи семантичні класифікації реалій В. Виноградова, А. Ермагамбетової, С. Влахова та С. Флоріна на площину досліджуваного твору, виокремлено денотативні реалії, які позначають предмети побуту, звичаї, традиції, явища мистецтва та суспільного життя і сприяють залученню читача до специфічних французьких звичаїв, ритуалів та традицій. Тематично виявлені реалії поділені на такі групи: «їжа», «одяг», «гроші». У тканині твору проаналізовані реалії сприяють формуванню мовної картини світу за національною ідентифікацією героїні твору, зануренню у колорит французької культури тих часів.

Національно марковані одиниці у творі виступають індикаторами культурних особливостей конкретної національної спільноти, що допомагає відобразити їх культурну своєрідність. Аналіз мовного матеріалу вказує на наявність у творі денотативних ономастичних реалій. До групи ономастичних реалій належать антропоніми та топоніми. Представниками таких реалій у тексті є діячі культури та мистецтва, літературні герої, спортсмени.

Ключові слова: національно марковані одиниці, денотативні ономастичні реалії, національна ідентичність, мовна картина світу.

This article deals with the actual problem of preserving national identity of some ethnic groups, which is formed, changed and actualized by means of a language as a universal means of self-awareness and people identification. The analysis of Harrison's novel "Five quarters of the orange" has proved, that realities in their nature are connected with background information, which combines different elements of spiritual and material culture of people and give conceptual content to any language reality, determining its socio-cultural value and significance.

Following scientific researchers of modern scholars we have defined that realities can be combined according to denotative features (those defining object or fact), to lingual features (word, word-combinations, phraseological units), according to their belonging to different lexico-semantic groups, to the temporal criterion (modern, historical), to location (national, local, micro-local, regional, international), to semantics (semantic content of cultural names). The novel contains a lot of references to real places, locations, geographical objects, country names.

Taking into account the semantic classifications of realities proposed by V. Vinogradov, A. Ermagambetova, S. Vlahov and S. Florin, in the analyzed novel denotative realities have been singled out, which present everyday objects, customs, traditions, phenomena of art and social life and help to attract readers to French rituals and traditions. Thematically realities are subdivided into such groups: "Food", "Clothes", "Money". In the content plane of the novel given realities help to form language picture of the world considering main heroine's national identity, immersing into French culture specificity of that times.

Nationally marked nominations serve in the novel as indicators of cultural peculiarities of a particular national community, which help to express their cultural identity. In the process of text analysis denotative onomastic realities have been singled out. They are represented by anthroponyms and toponyms. In the text they are marked with: personas of art and culture, literature heroes and sportsmen.

Key words: nationally marked nominations, denotative onomastic realities, national identity, language picture of the world.

Постановка проблеми. Стрімка глобалізація сучасного світу дедалі більше загострює проблему збереження культурної самобутності окремих етнічних спільнот. Для багатьох етнонаціональних груп найбільш значущим символом колективного членства виступає мова, у якій відображено концептуальні знання та уявлення, які, своєю чергою, формують мовну картину світу. Національно маркована лексика відображає національно-мовну картину світу певної нації, а також особливості економіки, географії, суспільного ладу, фольклору, літератури, усіх видів мистецтва, науки, побуту, звичаїв носіїв відповідної мови. У реаліях найбільш наочно проявляється близькість між мовою і культурою: поява нових реалій в матеріальному та духовному житті суспільства веде до виникнення відповідних слів у мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Культурно-маркована лексика досліджується багатьма лінгвістами з різних наукових позицій. Так, Г. Томахін за семантичною ознакою розмежовує реалії побуту, норм поведінки, мовленнєвого етикету, географічні, суспільно-політичні реалії, реалії системи освіти, релігії і культури [8]. С. Влахів і С. Флорін виокремлюють географічні, етнографічні та суспільно-політичні реалії [5]. За класифікацією В. Виноградова існують етнографічні, міфологічні, реалії світу природи, побутові реалії та суспільного життя [4]. Ю. Ткаченко висвітлює особливості класифікації реалій та виявлення їхнього аксіологічного потенціалу [9].

Постановка завдання. У контексті нашої розвідки виявляємо семантичні та функціональні особливості реалій у романі Дж. Харріс «П'ять четвертинок апельсину».

Виклад основного матеріалу. Слідом за С. Влаховим та С. Флоріним визначаємо реалії як слова (і словосполучення), які надають характеристику предметам побуту, культури одного народу і не мають еквівалентів для іншого та виражають його своєрідність і колорит [5].

Складність цього мовного явища зумовлює появу різних підходів до класифікації лексичних одиниць, які відтворюють національно-культурну специфіку.

У романі Дж. Харріс «П'ять четвертинок апельсину» паралельно розповідається про події, що відбувалися з однією людиною у різні проміжки часу. Одна сюжетна лінія розповідає про життя дівчинки з французької провінції, тоді як у другій йдеться про ту саму жінку, але вже у наш час. Саме завдяки реаліям читач занурюється у атмосферу тогочасної Франції, має можливість насолоджуватися її колоритом.

Хоча неможливо стверджувати про реальність подій, що відбуваються з Фрамбуазою Дартіжан, у творі міститься достатньо посилань на реальні містечка та географічні об'єкти.

Група топонімів у тексті представлена такими географічними назвами:

– Назви країн:

I have two daughters, Pistache, married to a banker in Rennes, and Noisette, who moved to Canada... [11].

– Назви міст (ойконіми):

Till then, you can taste them for yourself at Aux Délices Dessanges, Rue des Romarins, Angers [11].

– Назви містечок:

Les Laveuses has barely changed since the war [11].
A boy from Courlé [11].

– Назви місцевостей:

The others-Heinemann and Schwartz-knew only basic French, but Leibniz especially might have been a Frenchman himself, someone from Alsace-Lorraine perhaps, with the guttural dialect of the region [11].

Country recipes from her native Brittany were her favorites... [11].

– Назви водоймищ (гідроніми):

Beyond the main street runs the Loire [8]

Усі проаналізовані реалії використовуються для створення просторового середовища і вказують на місце, в якому відбуваються основні події твору, нашоухують читача на розуміння етнокультурної приналежності цього роману. Етнічність базується на зв'язку людини та групи, що визначається географічними й генетичними чинниками. Національна ідентичність є більш широким поняттям. Вона охоплює самоусвідомлення та ідентифікацію персони з певним політичним утворенням. Національна ідентичність формується, змінюється та актуалізується завдяки мові, яка є універсальним засобом самоусвідомлення та ідентифікації персони як представника певної етнонаціональної групи [10, с. 117].

Для багатьох таких груп мова є найбільш значущим символом колективного членства, адже у ній відображено концептуальні знання та уявлення, які, своєю чергою, формують мовну картину світу. У ході індивідуального розвитку через використання мови кожна людина долучається до національної свідомості – спільного знання. Саме завдяки цьому процесу стає можливим формування самоідентичності [10, с. 117].

У контексті твору виявлені реалії допомагають у формуванні мовної картини світу за національною ідентифікацією героїні твору Фрамбуази Дартіжан. Розповідь у романі ведеться від першої особи, що допомагає ще глибше зануритися у простір, у якому перебуває героїня, та виявити характерні риси тогочасної французької культури.

Послугуючись семантичними класифікаціями реалій В. Виноградова, А. Ермагамбетової, С. Влахова та С. Флоріна, виокремлюємо денотативні реалії, які позначають предмети побуту, звичаї, традиції, явища мистецтва та суспільного життя. Їх використання у романі сприяє залученню читача до сприйняття особливих французьких звичаїв, ритуалів та традицій [4; 5].

Тематично виявлені реалії можна поділити на такі групи: «їжа», «одяг», «гроші». Зокрема до групи «їжа» (саме ця група тематичних реалій переважає у даному творі) входять назви страв та напоїв:

Galette bretonne – млинці з тіста з додаванням гречаного борошна, як правило, з несолодкою начинкою:

...the buckwheat pancakes we ate with everything, the far breton and kouign amann and galette bretonne... [11].

Crème pâtissière – густий заварний крем із додаванням борошна та яйцевого білку:

...and wonderful cartwheel tarts on pâte Brisée and crème pâtissière and almond paste [11].

Pain d'épices – французькі пряники.

Crêpes dentelle – мережеві млинці.

Sablés – пісочне печиво:

I began to make cakes and to sell them-the brioche and pain d'épices of the region as well as some of my mother's Breton specialties, packets of crêpes dentelle, fruit tarts and packs of sablés, biscuits, nut bread, cinnamon snaps [11].

Paëlla antfflaise – паелья по-антільськи, специфічне блюдо Західної Європи з рису, спецій, м'яса, морепродуктів або овочів.

Kouign amann – традиційний бретонський листовий пиріг.

Cidre bouché – шипучий сидр.

Liqueur framboise – малиновий лікер:

He had my paëlla antfflaise and the warm artichoke salad, then a piece of my mother's kouign amann, with my own cidre bouché and a glass of liqueur framboise to finish [11].

Tarte Mirabelle aux amandes – французький пиріг із мигдальною начинкою.

Tourteau fromage Clafoutis aux cerises rouges – сирний пиріг із вишнею:

Tarte Mirabelle aux amandes...Tourteau fromage Clafoutis aux cerises rouges...Everything's here, he said softly [11].

Cointreau – французький міцний алкогольний напій із квітково-фруктовим ароматом на основі солодких і гірких апельсинів:

I looked at him as we sat together, the bottle of Cointreau between us and the copper pot of coffee simmering on the stove behind [11].

Terrines de lapin – тушкований кролик:

Only once-this must have been on one of her good days-as we were in the kitchen making terrines de lapin... [11].

Burger américain – американський бургер:

What can I do for you? I've got a lovely burger américain if you'd care to try it [11].

Croissants – невеликий кондитерський виріб із борошна у формі півмісяцю:

I bought bread from the baker's stall and he threw in a couple of croissants, ruffling my hair with his big floury hand [11].

Bierwurst – ковбаска до пива.

Schnitzel – тонкий шматок м'яса, обсмажений у фритюрі.

Keks – сухе печиво.

Strüdel – австрійська страва у вигляді рулету з різноманітною начинкою.

Frikadelle – страва, виготовлена з м'ясного фаршу, котлета:

He talked about his home in Germany, of Bierwurst and Schnitzel, of the Black Forest and the streets of old Hamburg and the Rhineland, of Feuerzangenbohle with a burning orange studded with cloves in a bowl of steaming punch, and Keks and Strüdel and Backenoff and Frikadelle with mustard [11].

Prunelle – теренова настоянка.

Calva – яблуневий або грушевий бренд:

Why should she, when there were dozens of bottles of cider or prunelle or even calva from her native Brittany in the cellar? [11].

Групу «гроші» презентують назви грошових одиниць:

Franc – історична французька монета, пізніше грошова одиниця у Франції до переходу у Євро:

Sez he'd settle for a million francs and a look at that Greta Garbo's underwear [11].

Penny – розмінна грошова одиниця багатьох країн та територій у різні часи:

They've got a knack for making money. Charges the earth for that piece of silk, and never paid a penny for it herself [11].

Категорія «одяг» презентує назви предметів одягу:

Beret – м'який головний убір без козирка, м'яка кругла плоска шапка:

He yanked his beret down over his forehead in a gesture that was somehow final and comic and heroic at the same time, like the world's oldest knight pulling down his visor for a last tilt at the enemy [11].

Аналіз мовного матеріалу вказує на наявність у творі денотативних ономастичних реалій. До групи ономастичних реалій належать антропоніми та топоніми. На думку Р. Зорівчак, саме вони сприяють створенню місцевого колориту [6].

Представниками таких реалій у тексті є:

– Діячі культури та мистецтв:

And I wanted to go to the cinema, to see Laurel and Hardy or Bela Lugosi or Humphrey Bogart, to sit in the flickering dark with Cassis on one side and Reine-Claude on the other... [11].

– Літературні герої:

Like Robin Hood [11].

– Спортсмени:

...I saw-on the river that day was easily as big as one of the crocodiles that Johnny Weissmuller used to wrestle with at the Palais-Doré [11].

Зокрема, серед діячів культури та мистецтв фігурують імена акторів американського кіно: Стен Лорел та Олівер Харді – комедійний дует, один із найбільш відомих у історії кіно; Бела Лугосі – американський кіноактор, що став відомим завдяки ролям у фільмах жахів; Хамфрі Богард – кіноактор, якого вважають одним із найкращих в історії американського кіно.

Серед спортсменів у книзі згаданий Джонні Вайсмюллер – американський пловець, олімпійський чемпіон та всесвітньо відомий виконавець ролі Тарзана у фільмі 1930-х років.

Отже, у площині роману виявлені реалії сприяють формуванню мовної картини світу за національною ідентифікацією героїні твору, зануренню у колорит французької культури тих часів.

Висновки. Інтерпретаційно-текстовий аналіз роману Дж. Харріс «П'ять четвертинок апельсину» дав змогу виокремити ономастичні (антропоніми та топоніми) та денотативні реалії, які слідом за В. Виноградовим, А. Ермагамбетовою, С. Влаховим та С. Флоріним поділяємо на чотири тематичні групи: «їжа», «одяг», «гроші», «мистецтво й культура». Національно марковані одиниці виступають індикаторами культурних особливостей конкретної національної спільноти, що допомагає відобразити їхню культурну своєрідність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білецька О.О. Мовні реалії як вербальне вираження специфічних рис національних культур. *Питання культурології*. 2014. № 30. С. 20–27.
2. Бондар М.В. Класифікація національно маркованих одиниць. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. 2015. № 30. С. 31–36.
3. Боса А.В. Культуроніми в художньому тексті: принципи класифікації (на матеріалі англomовного художнього роману Надіма Аслама «Мапи загублених закоханих»). *Studia Linguistica*. 2012. Вип. 6. С. 23–30.
4. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
5. Влахов С.И., Флорин С.П. Непереводимое в переводе ; 5-е изд. Москва : Р. Валент, 2012. 416 с.
6. Зорівчак Р. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). Львів : Львівський ун-т, 1989. 214 с.
7. Подорожна К.Ю. Проблема класифікації реалій та виокремлення історизмів у ній. *Вісник Житомирського університету*. 2014. № 2. С. 271–275.
8. Томахин Г.Д. Реалии – американизмы. Москва : Высшая школа, 1988. 239 с.
9. Ткаченко Ю.В. Особливості класифікації реалій та виявлення їх аксіологічного потенціалу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 58. С. 68–70.
10. Четвертак Є.О. Національна ідентичність у мовній картині світу. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства* : зб. матеріалів Всеукр. наук. конф., 19–20 квітня 2013р. Суми : Сумський державний університет, 2013. С. 117–119.
11. Five Quarters of the Orange. URL: https://onlinereadfreenovel.com/joanne-harris/36694-five_quarters_of_the_orange_a_novel.html (дата звернення: 15.07.2021).

ГЕНДЕРНІ ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕКЛАМНОГО СЛОГАНУ

GENDER PROSODIC PECULIARITIES OF ADVERTISING SLOGAN

Казакова Н.О.,

orcid.org/0000-0002-5997-3187

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Центром уваги пропонованого дослідження є рекламний слоган. З усіх компонентів рекламного повідомлення саме рекламний слоган є найбільш цікавим для аналізу. Рекламний слоган є найважливішою складовою частиною рекламного тексту і водночас відносно автономним рекламним повідомленням, що має здатність привертати увагу і перетворювати її на зацікавленість.

Метою пропонованого дослідження є вивчення гендерних і просодичних особливостей рекламного слогану. Основна мета визначила вирішення таких завдань: дослідити наявні класифікації рекламних слоганів; провести комплексний фонетичний аналіз, у т. ч. перцептивний (аудиторський) та акустичний; виділити основні просодичні характеристики досліджуваних рекламних слоганів з урахуванням гендерного аспекту.

У роботі використана методика, розроблена в лабораторії експериментальної фонетики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, що містить метод перцептивного аналізу для визначення особливостей сприйняття звукового РС. Аналіз сприйняття проводився з урахуванням гендерного фактору, тобто того, хто читає рекламний слоган – чоловік чи жінка.

Отримані під час комплексного фонетичного аналізу результати дозволили зробити висновок, що і в жіночій, і в чоловічій реалізації рекламного слогана найчастотнішим є спадний термінальний тон широкого і вузького діапазону. У чоловічій реалізації вживання спадного тону має відтінок категоричності, що взагалі є особливістю чоловічої мовленнєвої поведінки. Висока частотність спадного тону в жіночій реалізації рекламного слогана є свідченням зміни історично встановлених соціальних ролей у суспільстві.

Висхідний рух тону домінує у жіночому мовленні, надаючи йому більшої емоційності порівняно з чоловічим.

За діапазональними характеристиками у жіночому мовленні рекламний слоган характеризується більш високими показниками максимумів і мінімумів частоти основного тону, хоча середні показники частотного інтервалу не виявили істотної різниці у двох досліджуваних групах.

Ключові слова: рекламний слоган, гендер, просодичні особливості, термінальний тон, перцептивний, акустичний.

Advertising slogan is in the focus of the present investigation. Of all the components of advertising message, slogan is the one that has the most interesting potential for analysis. Advertising slogan is the most important part of the Advertisement, and of the same time is relevantly independent advertising message, which combines in itself means of attracting attention and transforming attention into interest.

The aim of the paper is to study gender and prosodic peculiarities of advertising slogan. The following tasks were set to be solved: to analyse the existing classifications of slogans; to conduct complex phonetic analysis, including perceptive (auditory) and acoustic types; to lay emphasis on the main prosodic characteristics of the analysed slogan with account of gender factor. Methods of investigations applied in the paper were worked out by Laboratory of Experimental Phonetics in Odesa I.I. Mechnikov National University.

The results of the conducted complex analysis allowed to conclude that in female and male realization of advertising slogan Falling terminal tone of Narrow and Wide range is the most frequent. In male speech the use of Falling tone conveys the shade of categoricalness, which in itself is the peculiarity of male speech, behavior. High frequency of Falling tone in female realization of advertising slogan witnesses changes in historically formed social roles in society. Rising movement of tone dominates in women's speech conveying emotionality compared to male variant.

Range characteristics' analysis state high rate of frequency data in women's realization, though average rate of frequency interval didn't show significant changes in both gender groups realizations of advertising slogan.

Key words: advertising slogan, gender, prosodic peculiarities, terminal tone, perceptive, auditory.

Постановка проблеми. Центром уваги пропонованого дослідження є рекламний слоган (далі – РС). З усіх компонентів рекламного повідомлення саме РС є найбільш цікавим для аналізу.

Це можна пояснити кількома причинами: по-перше, інформаційна насиченість і здатність до нарощування експресії сприяли виділенню РС як мікрожанру, а по-друге, РС має специфічні мовні особливості настрою, завдяки яким

його можна віднести до мікротексту, що має внутрішню і зовнішню організацію.

РС є найважливішою складовою частиною рекламного тексту і водночас відносно автономним рекламним повідомленням, яке має здатність привертати увагу і перетворювати її на зацікавленість [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичній літературі представлено декілька напрямів дослідження РС.

Зарубіжний філолог К.В. Шидо розглядає гендерний напрям, що проявляється у трьох основних аспектах: адресат РС і потенційний покупець – одна й та сама особа, адресат і потенційний покупець – різні особи; нівелювання гендерних і соціальних розбіжностей [8].

Вітчизняна дослідниця РС Н.А. Казакова розглядає всі виразні засоби та прийоми мови, які вживаються у створенні РС із позицій трьох основних підходів – фонетичного, лексичного і синтаксичного.

К.В. Скрипник зазначає, що нині існує декілька підходів до класифікації РС: за об'єктом реклами, за способом подання інформації, за характером фокусної інформації, за структурою повідомлення [5, с. 6].

Постановка завдання. Проте, незважаючи на велику кількість праць, присвячених рекламному слогану як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці, багато проблем щодо з'ясування природи РС залишаються не вирішеними. На особливу увагу заслуговує звуковий РС, який через необхідність застосування складної інструментальної бази з урахуванням амплітуди фонологічних характеристик мовлення, особливо в гендерно-маркованих реалізаціях, є найменш дослідженим компонентом рекламного тексту.

Метою пропонованого дослідження є вивчення гендерних і просодичних особливостей РС.

Основна мета визначила вирішення таких завдань:

- дослідити наявні класифікації РС;
- провести комплексний фонетичний аналіз, у т. ч. перцептивний (аудиторський) та акустичний;
- виділити основні просодичні характеристики досліджуваних РС із урахуванням гендерного аспекту.

У роботі використана методика, розроблена в лабораторії експериментальної фонетики Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, що містить метод перцептивного аналізу для визначення особливостей сприйняття звукового РС. Аналіз сприйняття проводився з урахуванням гендерного фактору, тобто того, хто читає РС – чоловік чи жінка.

Акустичний аналіз проводився за допомогою програмного пакета обробки мовленнєвого сигналу PRAAT 5.3.8. [2].

Матеріалом дослідження послужили 240 рекламних слоганів: 120 у жіночій реалізації та 120 – у чоловічій. Джерелом РС є звукова реклама на радіо і телебаченні Великої Британії.

Виклад основного матеріалу. РС має глибоке історичне коріння, ключовим джерелом розвитку

якого вважається інститут глашатаїв, ярмарковий фольклор, прислів'я, приказки.

Слово «слоган» (sluagh-ghaim) походить із галльської мови. Вперше воно було використано у сучасній інтерпретації в 1880 р., оскільки значення слова *бойовий заклик* дуже точно й образно відбиває сутність цього явища реальної дійсності – *завоювати* потенційного покупця і *знищити* ворогів-конкурентів.

РС можна схарактеризувати в такий спосіб:

– повідомляє найважливішу цінність товарів і послуг;

– стратегія слогану – це тривала користь;

– зміцнює імідж підприємства товарів і послуг;

– існує в короткій, зрозумілій виразній формі, що легко запам'ятовується.

А.Д. Солошенко звертає увагу на той факт, що слоган є синонімом рекламного гасла, оскільки становить заклик, який коротко передає керівну ідею поведінки споживача або діяльність фірми [6]. Іншомовне слово *слоган* міцно затвердилося у рекламному світі, витіснивши широко вживані раніше *гасло*, *заклик*, тож ці терміни виступають як складові взаємозамінні частини позначення *слоган*.

Визначення слогана тільки як рекламного гасла, на думку К.В. Шидо, є лише формальним орієнтиром на відповідну сферу людської діяльності та не враховує власне мовних особливостей цієї одиниці, які є досить специфічними та визначають комунікативний ефект слогана. Слоган повинен ідентифікувати форму, сприяти впізнаваності товару, він покликаний виразити основну концепцію рекламної кампанії у вигляді оригінального тексту, котрий легко запам'ятовується. РС може бути міні-текстом, ніби стиснутим рекламним текстом, але надзвичайно конкретним і асоціативним [8].

Деякі дослідники ототожнюють поняття *слоган* і *заголовок*. Учені пояснюють це тим фактом, що колишній заголовок, перетворений на кредо торгової фірми, може стати заголовком [8], проте фахівці, які вивчають рекламу – І.Л. Вікентьєв, Є.Л. Головльова [1; 3] та ін., – говорять про функціональну конверсію й виділяють їх відмінні ознаки.

По-перше, заголовок – це окремий вид рекламного тексту. Заголовки «звужені» до реклами якого-небудь конкретного товару чи послуги, слоган – це більш загальне явище, що супроводжує усю рекламну кампанію або фірму.

По-друге, слоган – це слово або фраза, які асоціюються з рекламним товаром або послугою; це відносно самостійний рекламний елемент, що вживається так само часто, як і товарний знак: «Слоган – це коротке самостійне рекламне повідомлення, що здатне існувати ізольовано від

інших рекламних продуктів і становить згорнутий зміст рекламної кампанії» [4, с. 7].

І. Морозова виділяє товарні та корпоративні слогани [4]. Товарні слогани «обслуговують» безпосередньо товар або послугу і використовуються у «збутовій» рекламі, націленій на спонукання споживача до придбання об'єкта реклами. Товарні РС сприяють максимальній впізнаваності продукту, стаючи на символічному рівні ідентичними продукту («слоган-логотип»). Корпоративні слогани створюють імідж організації [6].

За кількістю вживаних слів слогани визначаються як: короткі (1–3 слова); середні (не більше 10 слів); багатослівні (понад 10–12 слів).

Особливе місце посідають дослідження, присвячені звуковій рекламі. Переважно вони розглядають властивості та характеристики теле- і радіореклами загалом. О. Ложнікова визначає аудіорекламу як таку, що передається радіопередавачами та гучномовними каналами зв'язку. Найважливішими властивостями радіореклами дослідники вважають:

- акустичність (використання як головного засобу вираження звуку і як головного засобу впливу – звукового слова);
- однотипність мовленнєвого спілкування (пряме, хоча й опосередковане звертання до слухача);
- відбір мовних засобів із настановою на розуміння.

У нашій роботі ми розглядаємо слоган як складову частину рекламного тексту, як ключову фразу, що містить згорнутий зміст рекламної кампанії, як «текст у тексті», у якому асоціативна комбінація створює додатковий зміст, має усі стилістичні особливості рекламного тексту і складається зазвичай з одного речення, що співвідноситься з товарним знаком. Слоган поєднує знакові, прагматичні та гендерні параметри, підпорядковані сугестивно-маніпулятивній настанові рекламної комунікації. Слоган як складова частина рекламного тексту гранично стиснутий, максимально упізнаваний і асоціативно пов'язаний із товаром чи послугою у свідомості реципієнта [7].

Результати перцептивного аналізу виявили варіативний характер просодичних характеристик мовлення з урахуванням гендерної презентації рекламного слогана. Найбільш яскравою ознакою є мелодійний діапазон, який у жіночому мовленні є широким, вузьким – у чоловічому.

Аналіз напрямку руху тону в синтагмі показав, що переважним типом і у жіночій, і в чоловічій реалізації є спадний.

Наприклад:

'Come to 'Jamaica! It's 'No Place Like 'Home

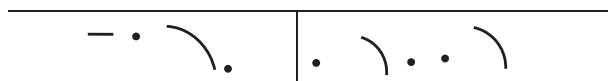

Рис. 1. Інтонаграма вищенаведеної фрази

Ця фразу у жіночій реалізації вимовлена високим спадним тоном (High Fall) і відповідно дуже широким діапазоном.

New Display. Ex\ceptional New. Ex\ceptional \ New Price
(computer slogan)

Рис. 2. Інтонаграма вищенаведеної фрази

Висхідний рух тону є другим за частотністю і більш характерний для жіночої реалізації. Вживання висхідного тону в мовленні вказує на деяку недомовку, мовець ніби звертається до аудиторії, привертаючи невидимого співрозмовника. Наприклад:

'Nobody Can 'Do It Like Mc,Donald's

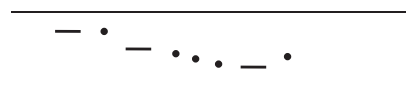

Рис. 3. Інтонаграма вищенаведеної фрази у жіночому мовленні

Щодо рівного руху тону, який зазвичай вживається для вираження емоційно-нейтральних висловлювань, то частотність його використання у звуковому рекламному слогані невелика.

Have a Coke and a Smile

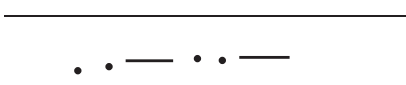

Рис. 4. Інтонаграма фрази, що рекламує напій «Coca Cola» у чоловічій реалізації

Аналіз темпу вимови рекламного слогана виявив певну закономірність: рекламні слогани, вимовлені жіночими голосами, характеризуються більш швидким темпом мовлення, ніж вимовлені чоловічими голосами.

Отримані перцептивним методом результати порівнювалися з результатами акустичного аналізу. Ми виявили, що саме частотні характеристики показують відмінності між двома досліджуваними гендерними групами.

За значенням частотного рівня і частотного діапазону найвищі показники зареєстровані

у мовленні жінок (190 Гц, 202 Гц), а найменші – у мовленні чоловіків (95 Гц) (таблиця 1).

Таблиця 1
Діапазональні характеристики висхідного термінального тону рекламного слогана. Жіноча і чоловіча реалізації

Гендер	Тон	Висхідний тон (ВТ)		Інтервал (відн. од.)
		Min (Гц)	Max (Гц)	
Чоловіки		95	111	1,6
Жінки		190	202	1,7

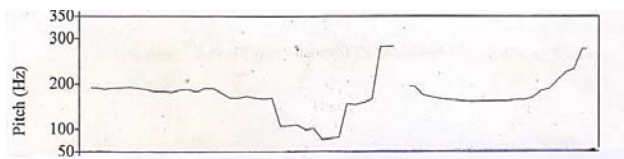

Рис. 5. Осцилограма фрази «You Never Had It So Good» (Shampoo) у жіночій реалізації

Середній інтервал частоти основного тону (ЧОТ), у якому реалізується спадний тон у чоловічому мовленні, становить 139 гц, а в жіночій реалізації – 241 Гц. Середній інтервал спадного руху становить 1,65 відн. од.

Рівний термінальний тон не є домінантним у звуковому РС. У жіночому мовленні його серед-

ній рівень становить 158 Гц, а в чоловічій реалізації – 128 Гц.

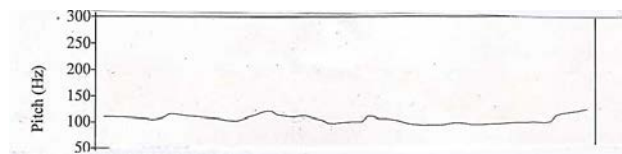

Рис. 6. Осцилограма слогана, що рекламує зубну пасту «Colgate» «Ring Of Confidence»

Висновки. Отже, отримані під час комплексного фонетичного аналізу результати дозволили зробити висновок, що і в жіночій, і в чоловічій реалізації РС найчастотнішим є спадний термінальний тон широкого і вузького діапазону. У чоловічій реалізації вживання спадного тону має відтінок категоричності, що взагалі є особливістю чоловічої мовленнєвої поведінки. Висока частотність спадного тону в жіночій реалізації РС свідчить про зміни історично встановлених соціальних ролей у суспільстві.

Висхідний рух тону домінує у жіночому мовленні, надаючи йому більшої емоційності порівняно з чоловічим.

За діапазональними характеристиками у жіночому мовленні рекламний слоган характеризується більш високими показниками максимумів і мінімумів частоти основного тону, хоча середні показники частотного інтервалу не виявили істотної різниці у двох досліджуваних групах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Викентьев И.Л. Приемы рекламы и PR. Санкт-Петербург : Бизнес-пресса, 2001. 123 с.
2. Волошин В.Г. Деякі проблеми вивчення інтонації іноземної мови за допомогою комп'ютерних технологій. *Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова та національна свідомість»*. Одеса : ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2002. С. 56–63.
3. Головлева Е.Л. Основы рекламы. Москва : Социум, 2002. 276 с.
4. Морозова И. Слагая слоганы. Москва : РИП-холдинг, 2006. 172 с.
5. Скрипник А.В. Языковая архитектура рекламного слогана : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. 2019. 22 с.
6. Солошенко А.Д. Коммуникативно-прагматические аспекты рекламного слогана в рамках модели рекламного воздействия (на материале американской бытовой рекламы) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Львов, 1990. 17 с.
7. Улітіна Н.О. Лінгвальні характеристики слогана як компонента звукової реклами (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англомовної теле- та радіо реклами) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2010. 20 с.
8. Шидо К.В. Рекламный слоган как особый жанр английских рекламных текстов : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Саратов, 2002. 18 с.

КАЗКА ЯК МОТИВАЦІЙНИЙ ЧИННИК ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

A FAIRY TALE AS A MOTIVATIONAL FACTOR FOR LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Карпенко Г.М.,

orcid.org/0000-0003-1034-4424

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті досліджено роль казки під час вивчення іноземної мови. Описано, за допомогою яких методів і прийомів слід застосовувати казку під час уроків англійської мови. Звернено увагу на мотиваційний чинник використання казок. Доведено, що від нестандартно підібраних сюжетів, їх візуалізації залежить зацікавленість школярів до уроку англійської мови.

Казка є складовим компонентом процесу оволодіння іноземною мовою. Навчальний процес повинен бути розроблений для того, щоб учні насолоджувалися казкою, а саме через розуміння мови, а не лише через цікаву історію. Методичні прийоми роботи з казкою закріплюють фонетичний, лексичний і граматичний матеріал. Фонетичні казки сприяють розвитку вимови. Фонетичні розминки варто проводити на кожному уроці. Лексичні казки допомагають засвоїти нові реалії, вивчити нову лексику. Цілі використання граматичних казок – навчити правильно вживати граматичні структури.

Один із важливих аспектів опанування мови – говоріння. У цьому теж помічна казка, бо готує учня до спілкування. У казці присутні діалоги, що сприятиме розвитку комунікативної компетентності.

Варто запропонувати учням із високим рівнем знань написати власну казку. Для цього вчитель пропонує сюжет, місце дії, типових персонажів, опис чарівних предметів. Творчі школярі залюбки намалюють ілюстрації до казок. Такий підхід принесе задоволення дітям від праці.

Навчання, де використовують казку, – це ще й вивчення культури, адже у казках присутній соціокультурний складник. У процесі прочитання казки діти матимуть змогу почерпнути знання про історію, географію, традиції, звичаї та мистецтво.

Окрім навчальної функції, казка виконує виховну (повчальний сюжет) і розвивальну (розширення кругозору, розвиток мовлення, літературно-творчих здібностей).

Завдяки використанню казок на уроках іноземної мови розвиваються два види мотивації: самомотивація, коли казка цікава сама по собі, і мотивація, яка досягається тим, що учень бачить, що він може зрозуміти мову, яку вивчає.

Ключові слова: казка, англійська мова, мотивація, методи, комунікативна компетентність.

The role of a fairy tale in learning a foreign language has been examined. It has been described what methods and techniques should be used during English lessons. Some attention to the motivational factor of using fairy tales has been paid. It has been proved that students' interest to English lessons depends on non-standard selected plots of fairy tales and their visualization.

A fairy tale is an integral component of the process of mastering a foreign language. The educational process should be designed for students to enjoy the fairy tale, namely through understanding the language, not just through an interesting story. Methodical techniques of working with fairy tales consolidate phonetic, lexical and grammatical material. Phonetic tales promote the development of pronunciation. Phonetic warm-ups should be performed at each lesson. Lexical tales help to learn new realities, learn new vocabulary. The purpose of using grammatical fairy tales is to teach to use grammatical structures correctly.

One of the important aspects of mastering a language is speaking. The fairy tale is very helpful because it prepares the student for communication. There are many dialogues in the fairy tale, so they will contribute to the development of communicative competence.

Students with a high level of knowledge should be encouraged to write their own fairy tale. To do this, the teacher offers students a plot, place of action, typical characters, a description of magical objects. Creative students like drawing illustrations to fairy tales. This approach will bring satisfaction to children from work.

Learning, where a fairy tale is used, is also a study of culture, because in fairy tales there is a socio-cultural component. In the process of reading a fairy tale, children will have the opportunity to gain knowledge about history, geography, traditions, customs, and art.

Key words: fairy tales, English, motivation, methods, communicative competence.

Постановка проблеми. Казка – літературний сюжетний жанр про вигадані події чи персонажів, що має повчальний характер. Активно його використовують у навчально-виховній роботі,

це зумовлено такими функціями, як: налагодження контакту з дитиною, створення сприятливої атмосфери на уроці. Дитина співпереживає персонажам, а таким чином проживаються різні

почуття, особливо, коли текст не просто читають, а програвують. Завдяки казці усвідомлюються морально-етичні норми [5].

Як підкреслює О. Шаумян, казка актуалізує деякі потреби дитини – в автономії (незалежності), потребу в компетентності (силі, усемогутності), потребу в активності, потребу в порушенні заборон і правил [10, с. 91].

У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» зазначено, що «головна мета української системи освіти – створити умови для розвитку самореалізації кожної особистості як громадянина України, формувати покоління, здатні навчатися впродовж життя, створювати й розвивати цінності громадянського суспільства» [7, с. 4–5]. Навчання у школі повинне виконувати кілька функцій – початкову, виховну, розвивальну. Вважаємо, що допоможе їх реалізувати застосування казок на уроках.

Також казка – один із найефективніших засобів розвитку мовлення у дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемою використання казки на уроках займалися такі вчені, як Дж. Брюстер, С.С. Джоунз, А.А. Доті, Г. Еліс, Д. Ліпман, С.М. Парайно, Е. Райт, Е.К. Тейлор, Х. Хеннінгер.

Роль казки у вивченні англійської мови вивчали українські дослідники: Н. Борисова, Л. Власюк, Т. Гумовська, Г. Галушка, І. Івчук, К. Стрельченко, О. Казачінер, О. Чорна.

Л. Власюк [2] досліджувала казку як засіб формування позитивної мотивації у вивченні англійської мови. Т. Гумовська звернула увагу на визначення ролі казок на уроках іноземної мови у початковій школі й організації уроків із використанням казок [4].

В оптиці О. Казачінер [6] – використання лінгвістичних казок і казкотерапія у роботі з дітьми з особливими потребами. О. Чорна досліджує методичні прийоми роботи з казкою на уроках англійської мови як засіб формування позитивної мотивації [10]. К. Стрельченко [9] вивчає роль народних казок у процесі навчання англійської мови.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити роль казки у вивченні англійської мови. Для реалізації мети необхідно розглянути мотивацію в навчанні мови, критерії відбору тексту, описати класифікацію казок, вивчити етапи роботи над казкою на уроці.

Під час дослідження ми використали методи: теоретичні – аналіз психолого-педагогічних, методичних праць вітчизняних і зарубіжних науковців із метою вивчення стану теоретичної розробки проблеми; емпіричні – вивчення стану

сприймання, розуміння та якості виконання вправ для розвитку соціокультурної компетентності, її залежності від видів і форм роботи на уроці.

Виклад основного матеріалу. Під час відбору казкового твору слід враховувати психологічні та вікові особливості школярів, зазначає Г. Галушка. Також необхідно дотримуватися таких основних критеріїв, як: автентичність казкового твору; насиченість соціокультурною інформацією; доступність лексичного і граматичного матеріалу; здатність сюжету чи персонажа привернути увагу дітей від самого початку і залучити їх до процесу слухання/читання/обговорення; розмір казки (вона має бути невеликою); відсутність великих описових контекстів; відповідність мовного матеріалу казки навчальній програмі; відповідність казкового твору основним загальнодидактичним і методичним принципам навчання іноземної мови [3, с. 9].

Під час вибору казки слід враховувати, чи будуть у роботі з текстом реалізовуватися дидактичні принципи активності, наочності, стійкості засвоєння знань, умінь і навичок, виховання. На наш погляд, вивчення казки буде актуальним для учнів не лише початкової школи, але і середнього шкільного віку. Для старших школярів можна використовувати серйозні літературні казки на кшталт «Маленького принца» А. де Сент-Екзюпері. Втім, не заперечуймо того факту, що для початкової школи вивчення казки буде цікавішим. У цьому разі слід використовувати наочність – картинки, презентації, відео; залучати учнів до створення макетів, фігурок дійових осіб тощо.

Традиційно казки на уроках іноземної мови поділяють на фонетичні, лексичні та граматичні. Фонетичні сприяють розвитку вимови. Фонетичні розминки варто проводити на кожному уроці. Лексичні казки допоможуть засвоїти нові реалії, вивчити нову лексику. Казки актуальні й у вивченні граматики іноземної мови. Цілі використання граматичних казок – навчити правильно вживати граматичні структури, мовні зразки. За приклад можна взяти казки про королеву на ім'я Англійська мова та її дочок – принцес Фонетику та Граматику. Граматика – дуже серйозна красива молода леді, принцеса Фонетика – маленька дівчинка, між нами кажучи, дуже вередлива. Вона так набридла всім своїми примхами, що королева віддала їй букви та звуки. Хай, мовляв, дитина в кубики пограється, а вона з ними такого натворила, що ми й досі не можемо розібратися.

«Зустріч у парку»

Готуємо картки з буквами «а», «е», – червоного, «е» – жовтого, «п», «т», «л», «т'», «к» – чорного кольору.

Гуляли якось букви «а» та «е» (червоні) у королівському парку, а назустріч їм – принцеса Фонетика. «Ей!», – ніби гукнула буква «а», а принцеса образилася: «Це мені, принцесі, ти кричиши “ей!”». «Ей!», – тихіше повторила буква «а», бо нічого іншого казати не вміла. «Сторожка! – заверещала принцеса. – Взяти її!». І біля букви «а», попереду і позаду, з'явилося два стражники «N» і «M». (NAM) «I-i-i!», – захищала буква «е», (червона). «То ти за неї заступаєшся! Встань, встань... у кінці слова! І без усякого права голосу». Вона поблідла, пожовкла і стала німою. (Виставляємо слово: n – чорна, a – червона, t – чорна, e – жовта). Відтоді так і повелося, що буква «е» в кінці слова німа, але вона допомагає всім іншим голосним звучати у слові так, як ми вчили в алфавіті.

«Одного разу...»

Одного разу бігла принцеса Фонетика по коридору, бачить – стоять букви t і h про щось розмовляють. Вона до них підскочила та як гримне: «Ви що тут робите?». Букви злякалися, підстрибнули та язика прикусили. Тепер як зустрінуться, весь час кажуть або / θ / або / ð /.

Принцеса біжить далі. Бачить – букви O стоять. Вони зробили чемний уклін і шанобливо сказали: «O-у-у». Принцесі сподобалося. Вона повторювала: «Oу, оу, але “у” буде краще! Запам'ятайте мій наказ! Коли будуть дві букви “о” стояти поруч, вони будуть вимовляти “у”, для більшої моєї поваги! Ой, як гарно буде звучати: good, book, look». Але тут заскрипіла підлога під ногами у принцесі: «Це що ж? Я з вашої милості буду зватися “флур”? Неподобство!». «Ой, ні, ні, – злякалася принцеса, – ти залишаєшся [flɔ:r]. «А ми як? – заскреготіли двері, – будемо “дур”? Так не піде», – і прищемили принцесі сукню. «Та залишайтеся [dɔ:r], тільки відпустіть мене!». Двері пропустили принцесу, і вона побігла снідати. А ми тепер так і читаємо: boot, look, good, food але floor, door.

«Робочий день королівства»

У королівстві працюють усі. Працює сама королева – приймає делегації дітей, котрі приїхали вивчати англійську мову. Працює принцеса Граматика – навчає слова, у якому порядку стояти їм у реченні, які часи треба ставити за певних умов. Міністр фінансів «to have» весь час рахує: скільки хто мав («had») і скільки зараз має («has»). Генерал «to be» тренує своїх гвардійців на плацу перед палацом. Он як гарно вони йдуть! Перший ряд «am, is, are», другий ряд «was, were», а позаду ще й «been». Судді «taу, must, can» вирішують, хто що може чи повинен робити.

Ще один приклад казки – про модальне дієслово «can».

У просторій шафі жили гноми: Тіммі й Таммі. Вони не вміли нічого робити, але у них була чарівна скринька. Коли гноми розкривали її, будь-яке їхнє бажання виконувалося, але гномам заохотилося навчитися робити все самим, як робили це люди, які жили у квартирі. Люди могли і танцювати (dance), і співати (sing), і малювати (draw), і стрибати (jump).

Щоночі Тіммі й Таммі вчилися робити щось нове, а на світанку залазили у свою шафу і напередб'їй розказували один одному: «Я вмію співати» («I can sing!»), «Я вмію малювати» («I can draw!»), «Я вмію танцювати!» («I can dance!»). От тепер щовечора гноми засинали щасливими, адже це дійсно щастя, коли ти сам вмієш (can) все робити і тобі не потрібна чарівна скринька.

Розроблення уроків на основі казок підвищує ефективність навчального процесу. Презентаційні матеріали базуються на принципах, відмінних від тих, що використовуються у навчанні дорослих. Оскільки 6–8-річна дитина не розуміє, чому їй слід вивчати іноземну мову, все навчання повинно базуватися на задоволенні пізнавальних ігор та особистих психофізичних потреб.

Передбачено такі етапи роботи над казкою, як: підготовка, демонстрація (читання чи слухання, перевірка розуміння змісту), виконання завдань (опрацювання сюжетної лінії, поділ казки на частини), поділ на ролі, драматизація.

Перший етап підготовчий – вчитель називає казку і ставить кілька питань про неї учням: чи відома їм ця казка, про що у ній ідеться. Наступний етап – вивчення нової лексики. Вчитель коментує реалії, де розгортаються події, що означають ті чи інші образи, символи тощо з погляду лінгвокультурології.

Наступний етап – сприйняття казки – супроводжується навідними питаннями. Третій етап – перевірка, наскільки добре учень засвоїв текст. Це можна провести за допомогою питань чи вправ.

Четвертий етап – розвиток комунікативних умінь і навичок, ідеться про усне мовлення. Можна давати такі вправи: розкажіть, опишіть головного чи другорядних героїв, розіграйте діалог між персонажами, охарактеризуйте вчинки героїв.

«Саме через казку існує можливість проникнути у суть реальних мовлень і явищ і за допомогою простої наочної форми донести до учнів інформацію. У діалогах, які містяться в казках, є вся необхідна мовленнєва інформація для того, щоб побудувати казку в послідовності етапів», – зазначає О. Чорна [10, с. 138].

На уроках казку можна зачитувати, адже зоровий контакт сприятиме комунікації. Також допоможуть налагодити контакт з аудиторією міміка, жести, короткі схеми на дошці.

К. Стрельченко пропонує використовувати такі вправи під час опрацювання тексту казок [9, с. 66]:

Рецептивні вправи: вибір із ряду малюнків тих, що відповідають змісту казки; розміщення малюнків у послідовності, яка відповідає розгортанню сюжету; відмічання переміщення персонажів казки на карті.

Рецептивно-(ре)продуктивні вправи: аудіювання або читання початку казки, передбачення її завершення та порівняння передбачень із оригінальним завершенням; написання продовження до прочитаної казки; складання плану казки; виділення у казці структурно-змістових блоків, що повторюються; розміщення основних подій у хронологічній послідовності; переказ від імені одного з персонажів; розігрування діалогів між казковими персонажами; порівняння англійських народних казок з українськими та з народними казками інших народів.

Продуктивні вправи: розповідь українських та інших національних казок англійською мовою; написання власних казок на задану тематику.

Один із важливих аспектів опанування мови – говоріння. У цьому теж помічна казка, бо готує учня до спілкування. У казці наявні діалоги, що сприятиме розвитку комунікативної компетентності.

Варто запропонувати учням із високим рівнем знань написати власну казку. Для цього вчитель пропонує сюжет, місце дії, варіанти вступу, типових персонажів, опис чарівних предметів. Творчі школярі залюбки намалюють ілюстрації до казок. Такий підхід принесе задоволення дітям від праці.

Навчання, де використовують казку, – це ще й вивчення культури, адже у казках присутній соціокультурний складник. У процесі прочитання казки діти матимуть змогу почерпнути знання про історію, географію, традиції, звичаї, мистецтво.

Як зазначає О. Казачінер, читаючи чи слухаючи казку, дитина охоче занурюється у чарівний світ її персонажів, переймається подіями твору. Казка переносить дітей із буденного одноманітного світу реальності у світ небуденності, пробуджує фантазію, емоційно зацікавлює і захоплює. По-друге, використання казок на уроках сприяє індивідуалізації навчання й розвитку вмотивованості мовної діяльності тих, кого навчають. Завдяки використанню казок на уроках іноземної мови розвиваються два види мотивації: самомотивація, коли казка цікава сама по собі, і мотивація, яка досягається тим, що учень бачить, що він може зрозуміти мову, яку вивчає. Це приносить задоволення, дає віру у свої сили й бажання до подальшого вдосконалювання [6, с. 3].

Висновки. Щоб полегшити учням вивчення англійської мови як іноземної слід використовувати інтерактивні й інноваційні підходи. Серед завдань учителя – створення мовленнєвих ситуацій, наближених до реальних. Перевагою буде використання казки.

Казка повинна бути зрозумілою для учнів, зацікавлювати. Окрім навчальної, казка виконує виховну (повчальний сюжет) і розвивальну функції (розширення кругозору, розвиток мовлення, літературно-творчих здібностей). Казка – мотиваційний чинник до навчання англійської мови в учнів, особливо молодшого шкільного віку. Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо у поглибленому вивченні казки як мотиваційного чиннику для вивчення іноземних мов, дослідження засвоєння фонетики, лексики за допомогою казки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреева Г., Колодіна Л. Казка як мотиваційний чинник до вивчення англійської мови. *Молодь і ринок*. 2018. № 6. С. 103–106.
2. Власюк Л.С. Казка як засіб формування позитивної мотивації при вивченні англійської мови: методична розробка. *Міський методичний кабінет, Нововолинська загальноосвітня школа I–III ступенів* № 4. 2014. 116 с.
3. Галушка Г.М. Формуємо соціокультурну компетенцію за допомогою казок. Харків : Основа, 2008. 94 с.
4. Гумовська Т.Ю. Роль казки на уроках англійської мови в початкових класах. *Вісник психології і педагогіки*. URL: <http://www.psych.kiev.ua>.
5. Зинкевич-Евстигнеева Т.Д. Основы сказкотерапии. Санкт-Петербург : Речь, 2010. 176 с.
6. Казачінер О.С. Використання лінгвістичних казок під час навчання англійської мови. *Англійська мова і література*. 2007. № 33. С. 2–5.
7. Лінінська Ю.Л. Використання казки на уроках іноземної мови в початкових класах : посібник. Полонне, 2015. 37 с.
8. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. Проект. Київ : Шкільний світ, 2001. С. 4–5.
9. Стрельченко К. Використання народних казок у процесі навчання англійської мови. *Іноземні мови*. 2012. № 3. С. 65–68.
10. Чорна О.О. Роль та методичні прийоми роботи з казкою на уроках англійської мови як засіб формування позитивної мотивації навчання. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. № 1 (65). 2019. С. 136–139.
11. Шаумян О.Г. Казка як складова освітнього простору дитини. *Молодий вчений*. № 7.1 (71.1). 2019. С. 90–94.

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ ТЕКСТ: МОВНИЙ І ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ АСПЕКТИ

JOURNALISTIC TEXT: LANGUAGE AND TRANSLATION ASPECTS

Карпушина М.Г.,

orcid.org/0000-0002-9480-0070

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Комарницька О.І.,

orcid.org/0000-0001-9156-4482

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

У статті йдеться про мовні та перекладацькі аспекти публіцистичних текстів. Актуальність дослідження ґрунтується на потребі ретельного вивчення сучасних англomовних публіцистичних текстів й особливостей їх перекладу шляхом аналізу англomовних онлайн ресурсів газет і новин. Ця потреба зумовлена всесвітньою глобалізацією й інтенсивним розвитком міжнародних партнерських відносин, а також постійним поповненням мовного арсеналу новоутвореннями, професіоналізмами, термінами тощо. Публіцистичний текст є тим джерелом, яке постійно наповнює мову різноманітною лексикою – від побутової до наукової.

Метою роботи є аналіз публіцистичних текстів і вивчення особливостей перекладу англomовних газетних і новинних текстів на матеріалі онлайн-сайтів.

Матеріалом дослідження слугували онлайн-сайти газет The Guardian, Express, сайти новин ABC, BBC, CNN та офіційні сайти FLETC і FRONTEx в оригіналі англійською мовою. Обсяг аналізованих текстів становить один друкований аркуш. З метою досягнення поставленої мети були застосовані методи структурно-семантичного й комплексного перекладацького аналізу для дослідження та систематизації засобів, використаних у перекладі англomовних публіцистичних текстів, а також метод суцільної вибірки під час пошуку базового матеріалу дослідження.

Внаслідок дослідження виділено такі мовні й перекладацькі особливості публіцистичного тексту: наявність неологізмів, неоконвідизмів, термінів, професіоналізмів, стійких словосполучень, реалій суспільного, політичного, культурного життя. Використання експресивної лексики як спосіб привертання уваги читача й індивідуальних засобів вираження – окаяніалізмів – також можна вважати особливістю публіцистичного стилю, який реалізується у таких жанрах, як стаття, інтерв'ю, репортаж тощо.

Все те, чим живе суспільство, відображається у мові. Мова публіцистичних текстів миттєво реагує на мовні новоутворення і є органічним середовищем фіксації найновіших тенденцій розвитку мови, джерелом запозичення окремих новоутворень у мову перекладу, своєрідним зразком функціонування і вживання нових лексичних явищ у мові оригіналу.

Ключові слова: переклад, публіцистичний текст, терміни, неологізми, новоутворення, професіоналізми.

The article deals with some language and translation aspects of journalistic texts. The relevance of the research is based on the need for a thorough study of modern English-language journalistic texts and their translation peculiarities by analyzing English-language online resources of newspaper articles and news. This need is caused by the rapid world globalization and the intensive development of international partnerships, as well as the constant completion of the language arsenal with newly created word formations, professionalism, terms, etc. In addition, the journalistic text is the source that constantly replenishes the language with a variety of vocabulary – from everyday to scientific ones.

The work aims at analyzing journalistic texts and studying the features of translation of English-language newspaper articles and news texts on the material of online sites.

The study was based on The Guardian, Express newspapers websites, ABC, BBC, CNN news sites, and the official FLETC and FRONTEx sites in the English language. The volume of analyzed texts is one printed sheet. In order to achieve this goal, the methods of structural-semantic and complex translation analysis were applied to study and systematize the linguistic means used in the translation of Anglophone journalistic texts, as well as continuous sampling method while searching for the basic research material.

Because of the research, the following language and translation features of a journalistic text have been identified: the presence of neologisms, neocoincidisms, terms, professionalisms, fixed phrases, phraseological locutions, and the realia of public, political, and cultural life. The use of expressive vocabulary as a way to attract the reader's attention and individual means of expression – occasionalism – can also be considered a feature of the journalistic style, which is implemented in such genres as articles, interviews, reportages, etc.

Everything that society lives by is reflected in the language. Therefore, the language of journalistic texts instantly reacts to newly created language units, is an organic environment for fixing the latest trends in language development, a source of borrowing individual neoplasms into the translation language, a model of functioning, and use of new linguistic phenomena in the original language.

Key words: translation, journalistic text, terms, neologisms, newly created language units, professionalism.

Постановка проблеми. У сучасному світі, коли технологічний прогрес досяг свого неабиякого розквіту, існують безліч методів і засобів передачі інформації від медійних структур до населення та різних соціальних спільнот. Публіцистично-інформаційне повідомлення привертає до себе увагу фахівців різних наукових галузей – соціології, психології, права, економіки, а також лінгвістів-перекладачів, позаяк переклад публіцистичних текстів (ПТ) набуває особливого значення за умов розширення міжнародних зв'язків, крім того, є ефективним способом інформування громадськості, засобом поширення реклами та впливу на споживача.

Постійний розвиток і збільшення обсягів інтернет-видань, які працюють у міжнародному масштабі, а також міжнародний статус англійської мови у сучасному суспільстві зумовлюють актуальність вивчення питання перекладу публіцистичних матеріалів і водночас навчання перекладу ПТ у межах професійної компетентності майбутніх охоронців кордону. Щорічний тираж таких текстів достатньо великий і відповідно до розширення міжнародних зв'язків продовжує збільшуватися. Це питання буде залишатися актуальним, доки існують засоби масової інформації (ЗМІ), зокрема інтернет-видання, які потребують якісного перекладу інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Академічний інтерес до перекладу новин виник наприкінці 1980-х і в 1990-х рр., особливо у Європі, коли Стеттінг ввів широко використовуваний термін «transediting», себто редагування перекладу, для визначення перекладу текстів новин [6, с. 372]. Пізніше Вальдеон запропонував термін «framing», який має на увазі адаптування до картини світу цільової мови, тому є продуктивнішим поняттям, ніж «transediting» (редагування перекладів), оскільки політичні, економічні та соціальні наслідки адаптації й «одомашнення» новин набагато важливіші, ніж акцентування уваги лише на мовних особливостях перекладу ПТ, як передбачає поняття «transediting» [8, с. 52].

Більш глибоко переклад ПТ став вивчатися у XXI ст., коли зріс потужний інтерес до емпіричних досліджень перекладних текстів, аналізу процесів такого перекладу, питань сприйняття таких текстів засобами мови перекладу (І. Алексеєва, Н. Гуренко, Т. Кияк, О. Матузкова, З. Партико, Н. Руденко, Л. Черноватий, Е. Bielsa, S. Bassnett, R. Holland, M. Sidiropoulou, Н. Hoidas, Е. Tsapaki, R. Valdeón та ін.). Вітчизняні та зарубіжні науковці й далі виявляють значну зацікавленість проблемами терміносистем, функціонуванням

термінологіки, зокрема питаннями перекладу специфічних рис публіцистичного матеріалу: заголовків, повідомлень, оголошень, кліше, неологізмів, аббревіатур, реалій тощо.

Поступово переклад ПТ зумів утвердитися як підгалузь досліджень у галузі перекладознавства. З огляду на такий молодий вік цієї підгалузі можна впевнено стверджувати, що дослідження перекладу ПТ знаходиться ще в зародковому стані.

Переклад публіцистичних новин, а отже, функція цільового тексту має першорядне значення для розуміння змін, які зазнає будь-який вихідний текст під час перекладу іншою мовою, – переконаний Холланд [4, с. 335]. Ця думка призвела науковця до вагомих висновків: існує ціла низка причин, що впливають на переклад новин. Серед них виділимо такі: 1) обмеження граничних термінів виконання перекладів, позаяк різні ЗМІ конкурують за швидке поширення інформації, яка би сприймалася як своєчасна для цільової аудиторії; 2) доступність ресурсів: не всі ЗМІ мають однакові ресурси; деякі покладаються на окремих кореспондентів, тоді як інші вдаються до безпосередньої підготовки новин. Це означає, що досить часто простежити походження текстів новин непросто, а отже, й перевірити їхню достовірність не завжди вдається; 3) лінгвістичні обмеження: різні культури мають різні картини світу, тому перекладачеві доводиться враховувати особливості цільової культури під час перекладу; 4) поширеність англійської мови як світової мови, що особливо актуально у підготовці новин, оскільки такі тексти дедалі частіше видаються англійською мовою для глобального ринку, й офіційний сайт новин ДПСУ не є винятком. Багато неангломовної інформації, яка подається на сайті ДПСУ, подається англійською мовою для міжнародної аудиторії. Отже, це слід розуміти так: англомовні новини у перекладі адаптуються для місцевої аудиторії та, навпаки, неангломовні – для англомовної. Адекватне прочитання різних англійських версій українських текстів, які публікуються на сайті ДПСУ та інших засобах масової комунікації про діяльність нашого відомства, часто залежить від підготовки випускників НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, котрі навчаються за спеціальністю 035 Філологія.

Постановка завдання. З огляду на те, що мова знаходиться у стані постійного розвитку, відповідна галузь лінгвістики потребує перманентного вивчення. Метою дослідження є вивчення мовних аспектів ПТ, аналіз специфіки перекладу англомовних ПТ українською на матеріалі англомовної преси та новин. Завданнями цього дослідження

є виконання структурно-семантичного й комплексного перекладацького аналізу англomовних ПТ, особливостей перекладу таких текстів.

Виклад основного матеріалу. Предмет ПТ охоплює всі сфери сучасного життя, приватне і суспільне, реальне або відображене у ЗМІ, і це пояснює багатогранне завдання перекладачів: дотримання міждисциплінарного підходу до перекладу новин, який охоплював би всі ці сфери життя, на додаток до лінгвістичних особливостей перекладу. Як наслідок, переклад ПТ вимагає від перекладача відповідних лінгвістичних і міждисциплінарних знань.

Існує цілий низка лексичних і змістових особливостей ПТ, які слід враховувати перекладачеві. Аналіз англо-українських ПТ дозволяє стверджувати, що до цих особливостей належать використання термінів і неологізмів, неоквідизмів, фразеологізмів, стійких словосполучень, кліше, назви реалій, заголовків тощо.

Однією з основних характеристик ПТ є функціонування термінів, котрі часто набувають конотативного забарвлення внаслідок поєднання їх із певним контекстом або засобами літературної мови. З метою створення емоційно-експресивного ефекту, привертання уваги читача до публікації, а часом навіть економії мовних засобів використовуються оказіоналізми, так звані індивідуальні засоби вираження. Для ПТ також характерні насиченість різноманітними реаліями, цитатами, сленгом, фразеологією, ідіоматичною лексикою; використання образних порівнянь, метафор, метонімії тощо. Розвиток нових галузей людської діяльності зумовлює появу нових термінологічних одиниць на позначення не відомих раніше понять. Мова ПТ є найприроднішим середовищем циркулювання неологізмів і джерелом вивчення таких засобів мови, зокрема через їхнє поширення з різних галузей знань і їхню загальномовну адаптацію.

Вивчення процесів неологізації на матеріалі ПТ засвідчує, що останні відіграють ключову роль у сприйманні лексичних інновацій, поширенні й узвичаєнні їх у свідомості та мовленні читачів, зокрема у мовній практиці курсантів, адже такі тексти неможливо увявити без використання термінів, неологізмів, професіоналізмів, тож вони є засобами пізнання курсантами «живої мови». Власне мова ПТ, яка миттєво реагує на мовні новоутворення, може стати своєрідним середовищем фіксації найновіших тенденцій розвитку мови, джерелом запозичення окремих новоутворень у мову перекладу, «еталоном» функціонування і вживання нових лексичних явищ у мові оригіналу.

З метою вивчення мови ПТ досліджувалися сайти англomовних газет і новин. Джерелом вибірки були англomовні газети The Guardian [7], Express [2], новини ABC, BBC, CNN тощо.

У зв'язку з реалізацією сучасної гендерної політики у мові з'явилися нові поняття, до прикладу *gender fluid*, тобто *той, хто має тенденцію до мінливої / змінної статі*. Так, у словнику Merriam Webster це поняття визначено як «being a person, whose gender identity is not fixed». Газета The Guardian пропонує статтю під назвою «The *gender-fluid generation*: young people on being male, female or non-binary», і, власне, вже сам заголовок розкриває значення цієї лексичної одиниці. Проявом цієї політики є незвичайне застосування у мовленні займенників *they, their, them, themselves*, що вживаються для ідентифікації будь-якої особи однини, стать якої невстановлена, невизначена або невідома. У вже згаданій статті авторка С. Марш, котра проводила опитування молоді щодо визначення їхньої статі, зазначає: «In the US some universities accept gender-neutral pronouns – allowing students to be called ‘they’ rather than ‘he’ or ‘she’».

Заголовок ще однієї статті тієї самої газети «Why a generation is choosing to be *child-free*» привертає увагу до іншої гендерної особливості: заміна образливого *childless* толерантним *child-free*. Cambridge Dictionary дає таке визначення *child-free*: «used to refer to people who choose not to have children». Стаття «More women like me are choosing to be childfree. Is this the age of opting out?» ілюструє пояснення: «Could this falling birthrate eventually affect how childfree people are viewed in the US? (Childfree, I'll emphasize, not childless – a lot of people without offspring prefer to reserve the term “childless” for those who are unable to have children.) With plenitude, comes acceptance, even normalcy, until the childfree seem unremarkable – something like that?». Таким чином, *child-free* стосується вибору людини, а *childless* – діагнозу.

Гендерно нейтральним є також *peoplekind*, що є еквівалентом слову *mankind / humankind*. У статті «Justin Trudeau tells woman to say ‘*peoplekind*’ not ‘*mankind*’» зазначається: «The questioner ended by asking Trudeau to look at laws surrounding the charitable status of religious organisations, saying, «maternal love is the love that's going to change the future of *mankind*». To which Trudeau said: «We like to say ‘*peoplekind*’, not necessarily ‘*mankind*’, because it's more inclusive». Collin's Dictionary пояснює це поняття так: «a gender-neutral version of ‘*mankind*’; the human race». Отже, *peoplekind* є гендерно нейтральним варіантом *mankind*, тобто «людство / рід людський».

У цій самій The Guardian ми натрапили на слово *freegan*, утворене шляхом контракції двох основ

'free' і 'vegan'. З безлічі контекстів ми визначили його значення як «особа, котра використовує здешевлені або безкоштовні продукти, речі; практикує спільне проживання, самовільне заселення, використання речей, які вже непотрібні іншим людям; харчується продуктами із власного городу тощо». Цікавим із лінгвістичного погляду є його еквівалент *dumpster diver*; дослівно – «нирець у смітник», або *regular bin raider*. Причини такого новоутворення можуть бути різними, однак головною залишається привертання уваги до проблем навколишнього середовища, перевикористання ресурсів. «I'm a *freegan* – I get food from bins, foraging or my garden», «Stuart is a 'freegan' – someone who subsists largely on food discarded by others... Stuart became a *freegan* at Cambridge <...> and as a student acquired most of his food from the bins of his local Sainsbury's. <...> In the US especially, *freegans* are often called 'dumpster divers', though many freegans insist that the practice of extracting food from dustbins represents only one strand of what they do; other freegan practices include *co-operative living*, *squatting* and 'freecycling', or *matching things* that people want to get rid of with things other people need... The word *freegan* is a blend of 'free' and 'vegan'».

Ми також спостерігаємо утворення похідного *freeganism* від основи *freegan*, тобто явище, що передбачає використання всього безкоштовного (free) або майже безкоштовного. Такі тексти є джерелом синонімічних виразів на кшталт *bin-diving* / *dumpster diving* до іменника *freeganism*. «Devotees of *freeganism* seek to make a political statement by rescuing edible food and perfectly good household items from supermarket bins and skips respectively».

Вживання метафори *toxic tea cosy* привертає увагу ще до однієї глобальної проблеми довкілля: накопичення парникових газів. У статті «World can reverse climate change» у заяві Бориса Джонсона читаємо «...together we can reduce our emissions, we can radically cut our dependence on fossil fuels, we can change our agricultural practices and in short we can reverse the process by which for centuries humanity has been quilting our planet in a *toxic tea cosy* of greenhouse gasses». Аналізуючи композицію цієї фрази, розкладаючи її на окремі компоненти й ураховуючи контекст, ми розуміємо вираз *toxic tea cosy* як *токсичне покривало / покрів, покривання токсичною ковдрою*.

Із початком пандемії коронавірусу у мовленні з'явилося чимало термінів, пов'язаних із цією проблемою: *self-isolating*, *pandemic*, *quarantine*, *lockdown*, *coronavirus bubble*, *lockdown dinners*, *covid secure environment*; неологізмів, серед яких «*covidiot*» (someone ignoring public health

advice – той, хто ігнорує поради щодо збереження здоров'я населення), «*covideo party*» (*online party*), and «*covexit*» (the strategy for exiting lockdown – вихід із карантину або самоізоляції) тощо. Англійська мова, так само як й інші мови майже миттєво зреагувала на ситуацію, яка склалася у світі з коронавірусом. Потреба дослідження й обговорення цієї проблеми призвела до численних мовних новоутворень. Саме зміни у житті суспільства чітко простежуються у мовних нововведеннях англійської преси, до прикладу, у газеті Express натрапляємо на такі приклади:

The One Show guest sparks backlash over travel confusion 'Giving *Covidiots* false hope' (*коронавірусний ідіом*). Seriously? Police called to illegal *Covid party* – and find officers dancing inside (*онлайн вечірка*). At the time, two different households were not allowed to mix indoors and socialising inside was limited to people inside a *coronavirus bubble* (*обмеження через коронавірус*). When arrivals numbers are high, some arrivals are tested away from the Tug Haven site to avoid over-crowding and *maintain a covid secure environment* (*гарантувати безпечне середовище від ковіду*). Later in the footage, one diner is heard speaking with a disguised voice stating he had visited many "clandestine" dinners (*нелегальні застілля*) like the one he was currently attending. Macron forced to investigate own ministers over claims of illegal *lockdown dinners* (*нелегальні застілля в період ізоляції*).

Відомчі преса та новини відображають різні аспекти професійної діяльності, зокрема військової та правоохоронної. Їхній аналіз відкриває широкий простір для науковців згаданої інституційної галузі лінгвістики. Так, вивчення сайтів Федерального право-охоронного навчального центру та FRONTEx демонструє незвичні словосполучення для українського носія картини світу.

The Facilities Management Division (FMD) comprises about 60 people who provide *cradle-to-grave functional support* for the physical infrastructure at FLETC Glynco (*пожиттєва підтримка*). FMD's mission is to provide *state-of-the-art facilities* that enhance FLETC's ability to deliver training to those who protect our homeland (*засоби найновіших технологій*) [1, с. 10].

Пошуки еквівалента до словосполучення *land management* не дали адекватного розуміння виразу *land management officers*. Словники пропонують такі значення, як *землеустрій*, *управління земельними ресурсами*, що не корелює з контекстом вживання цього сполучення у статті. «In today's changing world, *land management officers* are faced with a variety of situations that, in addition to traditional law enforcement skills, require an awareness

of and expertise in human behavior, cultural sensitivity, and other interdisciplinary approaches to effective law enforcement». Контекстуальне вивчення словосполучення *land management officers* допомагає знайти правильну відповідь – *охоронці правової безпеки та територіальної цілісності держави*. Переклад цього терміна став можливим завдяки іншому контексту: «The *Land Management Police Training (LMPT)* is the basic training program for *officers primarily charged with enforcing natural resource laws and regulations and violations with nexus to the public lands of the United States and its territories*» [5, с. 31].

Вивчаючи галузеву термінологію на офіційному сайті FRONTEX, ми нерідко спостерігали розбіжність у термінології відповідних структур країн-учасниць (*participant countries*) і правоохоронних структур України, що провокує непорозуміння і суттєво ускладнює комунікацію. Так, для звичних для нас термінів *прикордонний контроль (border control)* і *прикордонна служба (border guard service)* на сайті FRONTEX прийнято вживання еквівалентних термінів *border checks* і *border surveillance*. «The experts from the Frontex Centre for Combatting Document Fraud were on call to help law enforcement officers from *participant countries* determine whether a document they held in their hands during *border checks* was fraudulent... The European Border and Coast Guard Standing Corps officers will support Latvia and Lithuania in *border surveillance* and other border management functions» [3].

Дослідження англо-українських текстів паралельної преси надають цінну інформацію для викладання іноземної мови, оскільки контрастний аналіз паралельних явищ підвищує міжкультурну компетентність курсантів на заняттях, включаючи ілюквативні та стратегічні компетенції. Це пояснюється тим, що колокаційні зрушення, котрі простежуються у текстах, є засобами, за якими ефективно проявляються міжкультурні концептуальні варіації. Водночас колокаційні зрушення, виявлені у текстах паралельної мови, можуть бути творчо використані викладачами кафедри іноземної мови для підвищення метафоричної та колокаційної міжкультурної обізнаності курсантів.

Однак через розбіжність у мовних картинах світу виникають значні труднощі у перекладі англійських ПТ українською мовою, зокрема це стосується тлумачення метафоричних термінів, образної та необразної фразеології, кліше і розмовних лексичних елементів, а також алюзій, тобто художньо-стильових прийомів; натяків, відсилання до певного літературного твору або історичної події. До прикладу, стаття 'Full assault' Prince William to unleash faces full wrath of the Crown [2]

дає перекладачеві вдосталь простору для роздумів. 'Full assault', напевно, запозичено від назви твору «Full Assault Mode», який є третьою книгою «A Delta Force Novel» Дальтона Фюері (Dalton Fury). Сповнений рішучості діяти / войовничості, принц Вільям демонструє обличчя гніву королівської сім'ї – такий заголовок, на нашу думку, відповідає змісту статті та задумці її автора.

Очевидно, що переклад ПТ вимагає від курсанта обізнаності та кмітливості, щоб адекватно витлумачити текст оригіналу, який часом може бути переважаним чужими для українського мовного середовища алюзіями. Переклад таких ПТ потребує особливої уваги викладача, його участі й допомоги, окремих пояснень курсантам, з іншого ж боку, вони ставлять перед курсантами виклики й мотивують їх до лінгвістичних досліджень.

Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення у тому сенсі, що різні концептуалізації можуть передавати більше, ніж культурно-лінгвістичне усвідомлення, дозволяючи отримати доступ до громадської та політичної сфер життя суспільств. Водночас порівняння новин ідентичного контексту з різних сайтів допомагає виявляти правдивість або неправдивість фактів, що висвітлюються в інтернет-мережі або в інших джерелах. Він також має важливе значення для набуття навичок природного звучання ІМ, адже стійкі словосполучення (колокації) в англійській мові будуються за певними формулами, а саме відповідно до сполучуваності частин мов. Таке дослідження додає цінного культурно-лінгвістичного досвіду як курсантам, так і викладачам.

Висновки. ЗМІ відіграють першорядну роль у формулюванні та передачі повідомлень про ключові події світового значення, таких як тероризм, війна у східній Україні, Карабаху, Іраку, стагнація світових економік і глобальні проблеми, пов'язані з коронавірусною пандемією, тощо, проте ключова посередницька роль перекладу у сприйнятті повідомлень, включаючи промови, звернення, залишається значною мірою невидимою. Водночас тиск, який здійснюється на переклад внаслідок глобалізації, спонукає фахівців до більш ретельного вивчення цієї галузі, просування і залучення молодих людей до її вивчення, адже це та аудиторія, яка найбільше користується інтернет-виданнями, покладається на інформацію, що подається на інтернет-сайтах.

Беручи до уваги особливості перекладу ПТ, перспективи подальших досліджень вбачаємо у приєднанні до аналізу ширшого дослідницького матеріалу з метою більш ретельного вивчення лексико-стилістичних особливостей перекладу ПТ та їхніх заголовків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bradford, J. Facilities Management Division. *The FLETC Journal*. 2018. Vol. 20. URL: https://www.fletc.gov/sites/default/files/archives/FLETC_Journal-SpringSummer2018v3_Web.pdf (дата звернення: 19.07.2021).
2. Express. Home of the Daily and Sunday Express. *UK News*. URL: <https://www.express.co.uk/news> (дата звернення: 12.07.2021).
3. FRONTEX. *European Union Agency*. URL: <https://frontex.europa.eu/> (дата звернення: 19.07.2021).
4. Holland, R. News Translation. *The Routledge Handbook of Translation Studies* / Ed. By Carmen Millán, Francesca Bartrina. London, 2013. P. 332–346.
5. Lachance, R. Law Enforcement Community Service in Disaster Areas. *The FLETC Journal*. 2018. Vol. 20. URL: https://www.fletc.gov/sites/default/files/archives/FLETC_Journal-SpringSummer2018v3_Web.pdf. (Last accessed: 19.07.2021).
6. Stetting, K. Transediting – A New Term for Coping with the Grey Area between Editing and Translating. *The Fourth Nordic Conference for English Studies*. Copenhagen : University of Copenhagen. 1989. P. 371–382.
7. The Guardian. International edition. *News*. URL: <https://www.theguardian.com/uk> (дата звернення: 16.07.2021).
8. Valdeón, R.A. From Adaptation to Appropriation: Framing the World through News Translation. *Linguaculture*. 2014. Vol. 5. № 1. P. 51–62.

УДК 811.111:81'42:82-92

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.28>

АНАЛІЗ ЛІНГВАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПОТВОРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ

ANALYSIS OF LINGUISTIC MEANS OF INFORMATION DISTORTION IN ENGLISH MEDIA DISCOURSE

Кушніров М.О.,

*orcid.org/0000-0002-4344-5910*викладач кафедри практики і фонетики англійської мови
Київського національного лінгвістичного університету

Стаття присвячена дослідженню явища спотворення інформації в англійському медійному дискурсі. Метою праці є аналіз лінгвальних засобів, використання яких призводить або уможливорює спотворення інформації. Також проведено аналіз тактик стратегії спотворення інформації. Виявлені лінгвальні засоби розглядаються як ходи у межах різних тактик досліджуваної стратегії спотворення інформації. Матеріалом дослідження є статті аналітичного Інтернет-ресурсу FactCheck.org, на якому представлені тексти англійського медійного дискурсу різного жанру (новини, інтерв'ю, промови та ін.) та формату (статті, відеозаписи, дописи соціальних мереж тощо). Наявність спотвореної інформації у текстах англійського медійного дискурсу встановлюється Інтернет-ресурсом FactCheck.org. Критичні статті цього ресурсу поєднують встановлення істинності спотвореної інформації та цитування першоджерела, у яких була поширена спотворена інформація.

Аналіз лінгвальних засобів і тактик стратегії спотворення інформації передбачає виконання трьох етапів: відбіркового, ідентифікаційного й інтерпретаційного.

На відбіркового етапі дослідження відбувається формування корпусу текстів дослідження. Основним критерієм текстів є наявність у них спотвореної інформації. Метою ідентифікаційного етапу дослідження є виокремлення фрагментів, у яких аналізується явище спотворення інформації. Головним завданням цього етапу є аналіз лінгвальних засобів, які використовуються з метою спотворення інформації. На інтерпретаційному етапі відбувається виявлення тактик стратегії спотворення інформації. Також на цьому етапі визначається форма та зміст спотвореної інформації.

У ході дослідження було виявлено низку лінгвальних засобів спотворення інформації: квантифікативні одиниці, одиниці на позначення мовлення та культури, графічні засоби тощо. Основними тактиками стратегії спотворення інформації у проаналізованих текстах є тактика гіперболізації, тактика нав'язування ярликів та ін.

Ключові слова: медійний дискурс, спотворення інформації, стратегії спотворення інформації, тактики спотворення інформації, лінгвальні засоби, англійська мова.

The article is devoted to the study of the phenomenon of information distortion in English media discourse. The aim of the study is to analyse the linguistic means, that are used with the purpose of distorting information or enable it. The analysis of tactics of information distortion strategy is also carried out. The identified linguistic means are considered as moves within different tactics of the information distortion strategy. The material of the research comprises the articles

of the analytical Internet resource FactCheck.org, where the texts of English media discourse of various genres (news, interviews, speeches, etc.) and format (articles, videos, posts on social networks, etc.) are represented. The presence of the distorted information in the English media discourse texts is proved by the Internet resource FactCheck.org. Critical articles of this resource show the process of debunking false stories and provide citation of the original sources where the distorted information was originated.

The process of analysing linguistic means and tactics of information distortion strategy consists of three stages: selection, identification and interpretation.

At the selection stage of the study a research corpus of texts is formed. The main criterion of the texts is the presence of the distorted information. The purpose of the identification stage of the study is to identify fragments where the phenomenon of information distortion is presented. The main task of this stage is to analyse the linguistic means that are used to distort information. At the interpretive stage of the study, tactics of information distortion strategy are identified. The form and content of the distorted information are also determined at this stage.

In the process of carrying out the study, a variety of linguistic means of distorting information was identified: quantifiable units, units of speech and culture, graphic means, etc. The main tactics of the information distortion strategy, that were identified are the tactic of hyperbolisation, the tactic of imposing labels, etc.

Key words: media discourse, information distortion, strategies of information distortion, tactics of information distortion, linguistic means, English language.

Постановка проблеми. Сучасні лінгвістичні студії спрямовані на дослідження мови у її повсякденному використанні. Перехід від вивчення мови як системи до вивчення мови на прикладному рівні став підґрунтям для виділення у другій половині ХХ ст. [5; 9; 28; 29] двох основних напрямів вивчення дискурсу. Представники комунікативного напрямку розглядають взаємозв'язок мови й екстралінгвальних чинників [1; 10]. Вчені, які дотримуються діяльнісного напрямку [14; 17], досліджують дискурс як соціальне конструювання реальності та форму вияву знань. Мова виступає засобом реалізації активності людини [16].

У сучасних антропоцентрично-спрямованих дослідженнях людське спілкування постає головною метою вивчення мови. Як відомо, головною метою спілкування є обмін інформацією та прагматичний вплив. Дослідженню категорії інформативності тексту присвячені праці І. Гальперіна [3], О. Селіванової [23], С. Гізатуліна [4] та ін.

Засоби масової інформації та тексти медійного дискурсу стали основним інструментом поширення інформації. Водночас із наданням таких переваг, як швидкість поширення інформації, її відкритість і доступність, можливість залучати необмежену цільову аудиторію та ін., засоби масової комунікації не завжди є надійним джерелом достовірної інформації [15]. Саме тому актуальним є дослідження явища спотворення інформації у медійному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійне зростання впливу засобів масової інформації на життя людини та широке коло питань, що актуалізуються у процесі формування інформаційного суспільства, каталізують розвиток досліджень медійного дискурсу. Праці вчених-лінгвістів присвячені вивченню особливостей текстів медійного дискурсу [19; 20; 24; 26], прагматичних явищ [12; 18] тощо.

Окрема увага приділяється дослідженню закономірностей функціонування лінгвістичних засобів у текстах медійного дискурсу. Л. Волкова вивчає роль дискурсивних маркерів [2; 35; 36]. Особливості використання концептуальних і когнітивних метафор, а також інших мовних засобів досліджують О. Морозова [32], С. Потапенко [34] та ін. Аналізуються прагматичне значення емоцій у дискурсі [8; 13; 33], стратегії й тактики дискурсу [6; 21; 22; 27]. Утім, недослідженими залишаються лінгвальні засоби спотворення інформації у текстах медійного дискурсу.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні й аналізі лінгвальних засобів спотворення інформації в англійському медійному дискурсі. Вказана мета передбачає застосування відповідної авторської методики. Серед основних завдань дослідження – визначення ролі спотворення інформації у медійному дискурсі; ідентифікація лінгвальних засобів, що спричинюють спотворення інформації; виокремлення тактик, які застосовуються для реалізації стратегії спотворення інформації; встановлення причин і перебігу спотворення інформації.

Матеріалом дослідження обрано критичні тексти медійного дискурсу, представлені на аналітичному Інтернет-ресурсі FactCheck.org, у яких відображено явище спотворення інформації. Наявність спотвореної інформації встановлюється вищезазначеним Інтернет-ресурсом.

Виклад основного матеріалу. Тексти медійного дискурсу характеризуються великим потенціалом у поширенні інформації та формуванні суспільної думки. Також у них відображаються уже сформовані погляди різних частин суспільства. Так, Д. Сизонов вважає, що «медіадискурс (або дискурс масової інформації) є найбільш актуальним у сучасному медіапросторі, адже відображає не тільки комунікативно-інформаційні, а й полі-

тичні, економічні, культурні настрої та тенденції сучасного соціуму» [24].

Також існує думка, що масмедійний дискурс – це зв'язний вербальний чи невербальний, усний чи письмовий текст разом із соціокультурними, прагматичними, психологічними факторами, виражений за посередництвом засобів масової комунікації [11].

Основним стилем медійного дискурсу є публіцистичний стиль. Т. Сукаленко [25] зазначає, що публіцистичний стиль характеризується практичним спрямуванням – реалізовувати інформаційну, коментарно-оцінну, пізнавально-просвітницьку функції впливу ЗМІ. О. Ісаєнко [7] вважає: «Медіаспоживання ґрунтується на комунікативності: у її середовищі людина отримує інформацію й обмінюється нею з іншими індивідами та групами осіб; освоює та привласнює культурні надбання; виявляє громадянську позицію, таланти – самовиражається; порівнює, корегує власні дії та погляди тощо».

Аналіз зазначених визначень дає нам підстави стверджувати, що медійний дискурс є складним явищем, яке реалізується у різних джерелах комунікації, зокрема у ЗМІ, й у якому поєднуються як лінгвістичні, так і позамовні складники.

У ході дослідження текстів медійного дискурсу підтверджено, що поєднання мовних та екстралінгвістичних засобів відкриває великі можливості для виконання багатьох комунікативних завдань. Інформаційний простір перебуває у стані постійного розвитку, невпинно зростає й кількість інформації, як істинної, так і спотвореної. З огляду на це важливою є якість і достовірність інформації, яка передається джерелами медійного дискурсу. Саме тому, на нашу думку, особливого значення набуває дослідження лінгвальних засобів і тактик, використання котрих уможливило спотворення інформації.

Процедура ідентифікації лінгвальних засобів, а також тактик стратегії спотворення інформації передбачає виконання трьох етапів:

- 1) відбірковий;
- 2) ідентифікаційний;
- 3) інтерпретаційний.

Відбірковий етап аналізу полягає у формуванні корпусу дослідження. На цьому етапі відбувається відбір практичного матеріалу. З цією метою застосовуємо метод суцільної вибірки. Практичним матеріалом слугують критичні тексти, представлені на Інтернет-ресурсі FactCheck.org, у яких аналізуються випадки спотворення інформації у різножанрових текстах медійного дискурсу. Наявність спотвореної інформації

визначається вищезазначеним Інтернет-ресурсом. Наводиться цитування відповідних фрагментів зі спотвореною інформацією.

Метою наступного, ідентифікаційного етапу дослідження є виокремлення фрагментів, у яких представлена спотворена інформація. Головним завданням цього етапу є аналіз лінгвальних засобів, використання котрих розглядаємо як хід у межах різних тактик стратегії спотворення інформації.

На останньому, інтерпретаційному етапі дослідження визначається форма спотворення інформації. Також у ході інтерпретаційного аналізу виокремлюються тактики, що застосовуються з метою втілення стратегії спотворення інформації.

Розглянемо алгоритм аналізу лінгвальних засобів і тактик стратегії спотворення інформації на прикладі.

На першому етапі дослідження формуємо його корпус із обраних критичних текстів Інтернет-ресурсу FactCheck.org, у яких виявлено спотворення інформації.

Критична стаття *Concert Photo Used in Bogus Report of Trump Rally* [30] присвячена аналізу сатиричного тексту новинного жанру, у якому подається неправдива інформація щодо проведення політичного зібрання на підтримку колишнього президента Сполучених Штатів Америки Дональда Трампа.

Ідентифікаційний етап дослідження дозволяє ідентифікувати лінгвальні засоби, використання яких уможливило або призводить до спотворення інформації. Лінгвальні засоби містяться й у відповідних фрагментах статті *Concert Photo Used in Bogus Report of Trump Rally* [30]:

1. *A viral story falsely claims that President Donald Trump held a rally with “massive crowds” in Chicago, proving “Dems are turning to Trump.” There was no such rally. The story, which deceptively features a photo from a London concert, originated on a website that calls its work satire.*

2. *There was no such rally. President Donald Trump was scheduled to hold a rally in Chicago during his 2016 presidential campaign, but the campaign cancelled the event amid protests.*

3. *The false report is illustrated with a photo that does not show a Trump rally, but was instead taken at the storied 1985 Live Aid concert in London. The same photo previously has been doctored and shared on social media to advance the erroneous claim that it depicted a Trump rally “in downtown Philly.”*

Із наведених фрагментів дізнаємося, що представлена новина є неправдивою. Проведення зібрання у Чикаго було насправді заплановане,

але не відбулося через протести. Для створення враження правдивості проведення зібрання було використане стороннє фото з концерту 1985 р. Live Aid, який відбувся у Лондоні. Фото використовується як графічний засіб спотворення інформації.

У наступному фрагменті виділяємо лінгвальні засоби спотворення інформації:

But it's not true that he recently held a rally there with "upwards of 150,000" supporters. That erroneous claim has been spread by thousands on social media under the headline, "Trump Rally Crowd Size In Chicago Shows Dems Are Turning To Trump."

У наведеному фрагменті використовуються квантифікативні одиниці («upwards of 150,000»), а також вирази («massive crowds», «Crowd Size»), що створюють враження масовості заходу. Результатом використання таких мовних одиниць є досягнення прагматичної мети тексту новини, яка була чітко відображена у заголовку – «Trump Rally Crowd Size In Chicago Shows Dems Are Turning To Trump». Такою прагматичною метою є створення уявлення про зростання кількості прихильників Дональда Трампа – «Both bogus claims leave the impression that reliably Democratic strongholds are drifting toward Trump. In the 2016 election, more than 83 percent of voters in Chicago voted for Trump's Democratic rival, Hillary Clinton. And in Philadelphia, where more than three-quarters of voters are registered Democrats, more than 82 percent of voters cast ballots for Clinton».

На третьому етапі дослідження визначаємо тактики, котрі застосовуються з метою спотворення інформації. У критичній статті *Concert Photo Used in Bogus Report of Trump Rally* [30] спостерігаємо об'єднання використання графічних і мовних засобів.

Квантифікативні одиниці (числівники, конструкції прикметник + іменник тощо) використовуються у цьому тексті з метою перебільшення та створення враження присутності великої кількості відвідувачів. Ці лінгвальні засоби застосовані як ходи у межах тактики гіперболізації стратегії спотворення інформації.

Незважаючи на сатиричний характер тексту новини та наявність відповідних попереджень, середньостатистичний читач сприймає подану спотворену інформацію як правдиву. Так, ефективність використання вищезазначених засобів підтверджується даними критичної статті: *The story was republished on the website ajuanews.com, where the only disclaimer is a small watermark on the image. That version was shared by nearly 25,000 Facebook users, according to CrowdTangle*

data. Another version also appeared on the website scaryhalloweencostumes2019.com.».

Інтернет-ресурс FactCheck.org, у свою чергу, описує форму цієї новини як іронічну заяву: *That erroneous claim has been spread by thousands on social media under the headline, "Trump Rally Crowd Size In Chicago Shows Dems Are Turning To Trump"».*

Метод суцільної вибірки дає змогу аналізувати критичні статті до текстів різних жанрів, які представлені у різних форматах (новинного тексту, відео, допису у соціальних мережах тощо).

Так, на першому етапі обираємо критичний текст *Social Media Video Strips Context From Biden Remark* [31] як такий, що представляє поширення спотвореної інформації у медійних текстах. Спотворення інформації відбулося унаслідок хибної, позаконтекстової інтерпретації 18-секундного уривку відеозапису годинного виступу колишнього віцепрезидента Сполучених Штатів Америки Джо Байдена – *The misleading clip suggests that the Democratic presidential candidate made a racist remark at his Dec. 30 event in Derry, New Hampshire, while talking about U.S. culture. But the edit – shared in some cases by social media accounts supportive of President Donald Trump – shows only 18 seconds of what Biden said during his hour-long rally.*

На другому етапі визначаємо фрагменти, у яких представлено спотворену інформацію, й аналізуємо лінгвальні засоби.

1. *"It's almost like Joe Biden is a Racist," wrote one Twitter user.*

2. *A Facebook page said that "Biden proclaims the 'European' identity of America."*

3. *And on Instagram, an account supportive of Bernie Sanders, posted the clip and called Bing a "white supremacist."*

Ці фрагменти відображають спотворену інформацію, що стало можливим завдяки використанню різних лінгвальних засобів. Так, у першому фрагменті використовується вираз *almost like*, який вказує на обережність та / або невпевненість мовця у своєму судженні. Водночас таке твердження легко підхоплюється користувачами соціальних мереж і глибше спотворюється, тож може бути сприйняте як істинне.

У другому фрагменті використано дієслово *to proclaim* (*проголошувати*), яке підсилює ефект значущості заяв віцепрезидента.

Також у цих фрагментах використано одиниці на позначення мовлення та культури, а саме іменники, що характеризують особу за поглядами: *Racist*, «white supremacist».

Окрему увагу слід звернути на інтенціональне використання першої великої літери слова *Racist* у виразі “*It’s almost like Joe Biden is a Racist*”. Використання такого графічного засобу підсилює насторогу щодо поглядів віцепрезидента. Також воно є протиположним до послаблюючого виразу *almost like*.

На інтерпретаційному етапі дослідження виокремлюємо тактику стратегії спотворення інформації. У тексті *Social Media Video Strips Context From Biden Remark* [31] спостерігаємо застосування тактик гіперболізації та нав’язування ярликів. Тактика гіперболізації досягається використанням дієслова *to proclaim* із його вираженим семантичним забарвленням, а також графічним засобом – інтенціональним використанням великої літери. Тактика нав’язування ярликів реалізована наданням суб’єктивної оцінки поглядам віцепрезидента через вживання одиниць на позначення мовлення та культури.

Дослідження текстів медійного дискурсу дозволяє виявляти й аналізувати лінгвальні засоби і тактики стратегії спотворення інформації. Основними лінгвальними засобами, виявленими у проаналізованих текстах, є квантифікативні одиниці, одиниці на позначення мовлення і культури та графічні засоби. Серед тактик, що застосовуються з метою реалізації стратегії спотворення інформації, варто виділити тактику гіперболізації й тактику нав’язування ярликів.

творення інформації, варто виділити тактику гіперболізації й тактику нав’язування ярликів.

Висновки. Медійний дискурс займає важливе місце у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Тексти медійного дискурсу характеризуються значним потенціалом у відображенні актуальних настроїв суспільства. Швидкий темп збільшення кількості інформації як природній фактор, а також інтенціональні завдання можуть призводити до спотворення інформації.

Аналіз текстів медійного дискурсу з метою виявлення лінгвальних засобів і тактик стратегії спотворення інформації передбачає три етапи: відбірковий, ідентифікаційний та інтерпретаційний.

Проведений аналіз дозволив виділити лінгвальні засоби спотворення інформації, серед яких можна виділити квантифікативні одиниці, одиниці на позначення мовлення та культури, графічні засоби тощо. Серед виявлених тактик стратегії спотворення інформації – тактика гіперболізації, тактика нав’язування ярликів та ін.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі лінгвальних засобів і тактик стратегії спотворення інформації. Подальші дослідження передбачають детальний аналіз і класифікацію лінгвальних засобів спотворення інформації, а також класифікацію тактик стратегії спотворення інформації в англійському медійному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва : Сов. Энциклопедия, 1990. С. 136–137.
2. Волкова Л.М. Маніпулятивний потенціал дискурсивних маркерів. *Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Серія : Прагмалінгвістичні та психолінгвістичні студії*. 2010. № 9. С. 9–15.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : КомКнига, 2007. 144 с.
4. Гизатулин С.Л. Семантическая экономия и избыточность в речи. *Филологические науки*. 2001. № 2. С. 78–93.
5. Дейк ван Т.А. К определению дискурса. 1998. URL: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm> (дата звернення: 15.07.2021).
6. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 284 с.
7. Ісаєнко О.О. Соціокомунікативна модель медіаспоживання. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 4. С. 86–91.
8. Камінська М.О. Імплицитна негативна оцінка в сучасному англійському діалогічному дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського, Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2018. 239 с.
9. Карасик В.И. О категориях дискурса. URL: <http://homepages.tversu.ru/~ips/JubKaras.html> (дата обращения: 15.07.2021).
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва : Наука, 1987. 263 с.
11. Кибрик А.А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов. *Вопросы языкознания*. 2009. № 2. С. 3–21.
12. Компанцева Л.Ф. Технології сугестивної лінгвістики в мобілізації мережевих спільнот. *Психолінгвістика*. 2016. № 19 (2). С. 94–107.
13. Кріпак Ю.В. Стратегії і тактики мовленнєвої агресії у сучасному англійському діалогічному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2019. 20 с.
14. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). *Язык и наука конца XX века*. Москва : РГГУ, 1995. С. 144–238.

15. Кушніров М.О. Лінгвістичний аналіз текстів засобів масової комунікації як інструменту формування суспільної думки. *Сучасна філологія: теорія та практика* : міжвузівська науково-практична конференція, м. Київ, 01 березня 2019 р. Київ : ННЦМП НАСБУ, 2019. С. 168–169.
16. Лютянська Н.І. Відтворення ситуацій міжетнічної взаємодії у мас-медійних британських та американських дискурсивних практиках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Миколаїв, 2017. 219 с.
17. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 280 с.
18. Омельчук Ю.О. Псевдоновини як жанр сучасного англомовного медіадискурсу: лінгвокогнітивний, комунікативно-прагматичний параметри : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 230 с.
19. Потапенко С.І. Орієтаційний простір сучасного англомовного медіа-дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.04. Київський національний лінгвістичний університет. Київ, 2008. 333 с.
20. Потапенко С.І. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія. Ніжин : Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. 391 с.
21. Різун В.В. Лінгвістика впливу. Київ : Видавн.-поліграф. центр «Київський університет», 2005. 148 с.
22. Сахарук І.В. Стратегії й тактики сугестії в сучасному українському медійному дискурсі. *Вісник Донецького національного університету. Серія : Гуманітарні науки*. 2014. № 1–2. С. 216–222. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnug_2014_1-2_35 (дата звернення: 16.07.2021).
23. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ : Фітосоціоцентр, 1999. 148 с.
24. Сизонов Д.Ю. Медіатекст та медіадискурс у сучасному медійному просторі. *Studia Linguistica*. 2013. № 7. С. 389–392.
25. Сукаленко Т. *Публіцистичний стиль у сучасному медійному просторі*. : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. «Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти формування комунікативної компетентності фахівцям», 21 лютого 2019 р. Університет державної фіскальної служби України, Навч.-наук. ін-т гуманітарних наук, Каф. журналістики, української словесності та культури. Ірпінь, 2019. С. 173–180.
26. Шевченко Л.І. Нові слова та фразеологізми в українських мас-медіа : словник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 2. 119 с.
27. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Москва : Гнозис, 2004. 326 с.
28. Cook G. *Discourse*. Oxford : Oxford University Press, 1989. 165 p.
29. Cutting J. *Pragmatics and discourse*. London and New York : Routledge, 2002. 187 p.
30. Fichera A. Concert Photo Used in Bogus Report of Trump Rally. URL: <https://www.factcheck.org/2020/01/concert-photo-used-in-bogus-report-of-trump-rally/>.
31. Fichera A. Social Media Video Strips Context From Biden Remark. URL: <https://www.factcheck.org/2020/01/social-media-video-strips-context-from-biden-remark/>.
32. Morozova O. Ukraine's journey to Europe: strategic macronarrative and conceptual metaphors. *European Security*. 2019. № 28:3. P. 323–340.
33. Pinich I. Emotions in metamental organization of ideologies. *Logos*. № 103. P. 18–29.
34. Potapenko S.I., Andriishyna K.I. Linguistic Means of Authorization in Modern English Magazine Discourse: Constructionist Rhetorical Approach. *Cognition, Communication, Discourse*. 2020. № 20. P. 62–72. DOI: 10.26565/2218-2926-2020-20-04.
35. Volkova L.M. Illocutionary potential of the discourse marker “really”. Messenger of Kyiv national linguistic university. *Philology*. № 16 (2). P. 35–40.
36. Volkova L. Pragmatic markers in dialogical discourse. *Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava*. Warsaw : De Gruyter Open, 2017. Vol. II (1). P. 379–427.

СПЕЦИФІКА ДРУЖНЬОГО СПІЛКУВАННЯ В АНГЛОМОВНОМУ ПРОФЕСІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ДИСКУРСОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

SPECIFICS OF FRIENDS' COMMUNICATION IN ENGLISH-SPEAKING PROFESSIONAL ENVIRONMENT

Мусаєва Р.Ш.,

orcid.org/0000-0002-2498-7423

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

Фещенко О.В.,

orcid.org/0000-0002-4668-1126

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

Національного аерокосмічного університету імені М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

У статті подано дослідження природи спілкування друзів в інституційному (професійному) середовищі. Проведене в термінах дискурсивного аналізу, дослідження враховує когнітивні, комунікативні, вербальні риси цього типу комунікації, а також контекстні чинники. З позицій такого підходу на перший план виходить роль суб'єкта дискурсу. Будучи лінгвоментальним та лінгвокомунікативним феноменом, вербально втіленим у мовленні, роль виявляється у темі розмови, визначеній на основі референції висловлення. Відповідно, інституційні ролі (ті, що корелюють з інституційними темами) вважаються ролями АГЕНТІВ та КЛІЄНТІВ певного інституту, тоді як неінституційна роль ДРУГ (що корелює з неінституційними темами) є базовою; охоплює кластерні ролі – ДРУГ – ПРИЄМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК, ДОВІРЕНА ОСОБА, ПОМІЧНИК; може бути автономною або гібридною – ДРУГ-ПАРТНЕР. Аналіз дискурсивних фрагментів, вилучених із сучасних англомовних фільмів та серіалів як таких, які демонструють спілкування друзів у професійному середовищі, засвідчив, що вони охоплюють два типи. Перший тип слід описати як периферію певного інституційного дискурсу, як зону поступового переходу від цього дискурсу до неінституційного дискурсу дружби. Це засвідчено тим, що обговорювані теми опосередковано пов'язані з інституційними, тому комуніканти реалізують гібридну роль ДРУГ-ПАРТНЕР. У цих випадках зареєстровано як базову роль ДРУГ, так і кластерні ролі ДРУГ – ДОВІРЕНА ОСОБА та ДРУГ-ПОМІЧНИК. Фрагменти цього типу становлять трохи більше третини від усіх проаналізованих. Другий тип охоплює фрагменти, котрі належать до дискурсу дружби: хоча комуніканти перебувають у професійному середовищі, вони обговорюють теми, які жодним чином не пов'язані з інституційними. Отже, вони реалізують автономну роль ДРУГ, зокрема кластерну роль ДРУГ – ПРИЄМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК. Другий тип превалює, оскільки кількість фрагментів, які входять до нього, становить близько двох третин від усіх, що були піддані аналізу.

Ключові слова: інституційний/неінституційний дискурс, роль суб'єкта, тема, базова/кластерна роль, автономна/гібридна роль, кількість фрагментів.

This paper presents a study into the nature of friends' communication in an institutional (professional) environment. Underpinned by the principles of discursive analysis, the research takes into account the cognitive, communicative, verbal features of this type of communication as well as its contextual factors. In terms of this approach, it is the discourse subject's role that comes into the fore. Being a lingvomental and lingvocommunicative phenomenon verbally realized in speech, the role manifests itself in the topic of conversation revealed by the utterance's reference. Accordingly, the institutional roles (those correlating with institutional topics) are believed to include AGENTS and CLIENTS of a certain institute, while the non-institutional role of A FRIEND (correlating with non-institutional topics) is the basic one; comprises the cluster roles – A FRIEND – A PLEASANT INTERLOCUTOR, TRUSTWORTHY PERSON, HELPER; can be either autonomous or hybrid – A FRIEND – A PARTNER. The study of discourse fragments taken from English-language modern films and series and presenting the communication of friends in their professional environment gives ground to argue that they come in two varieties. The first one can be described as the peripheral zone of an institutional discourse, the zone of a gradual transition from this discourse to the non-institutional discourse of friendship. It is proved by the fact that the topics discussed are indirectly connected with the institutional ones, consequently, the communicants realize the hybrid role of A FRIEND – A PARTNER. In this case both the basic role of A FRIEND and the cluster roles A FRIEND – A TRUSTWORTHY PERSON and A FRIEND – A HELPER have been registered. The fragments of this variety constitute a little more than one-third of all analyzed ones. The second variety comprises the fragments that belong to the discourse of friendship: although the communicants are in their professional environment, they discuss the topics that are not in any way connected with the institutional ones. Thus they perform the autonomous role of A FRIEND, in particular, the cluster role of A FRIEND – A PLEASANT INTERLOCUTOR. The second variety has proved to be the prevailing one, the number of fragments belonging to constitute about two-thirds of all under study.

Key words: institutional / non-institutional discourse, subject's role, topic, basic / cluster role, autonomous / hybrid role, discourse fragments, number of fragments.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних розвідках дискурсивні студії посідають одну з провідних позицій, оскільки в їх основі лежать принципи когнітивно-комунікативного аналізу мови [1], що означає врахування двох основних функцій мови – когнітивної та комунікативної.

Центральним поняттям цих студій постає дискурс – складна багатоаспектна система-гештальт, котра вміщує когнітивну, комунікативну та мовну складові частини й визначається сукупною взаємодією трьох аспектів: когнітивного (формування ідей та переконань), соціально-прагматичного (взаємодія комунікантів у певних соціокультурних контекстах/ситуаціях) та мовного (використання вербальних і паравербальних знаків) [2, с. 115]. Особливо підкреслюється соціальна природа дискурсів, котрі описуються як «особливі мовні формації, що корелюють з тією чи іншою сферою суспільної практики, людського пізнання та комунікації» [3, с. 14]. На цій підставі розроблена найбільш загальна та поширена в наш час типологія дискурсів, котра охоплює інституційні дискурси, де комуніканти діють як АГЕНТИ та КЛІЄНТИ певних інститутів, та неінституційні, в яких учасники постають як індивідуальні особистості [4, с. 101]. Але оскільки суспільні практики людини значною мірою взаємопов'язані та взаємопроникнені, аксіоматичним нині є твердження, що різні дискурси рідко існують у «чистому» вигляді.

Таке розуміння цілком відповідає сучасному постмодерному світобаченню, яке замість чіткого розмежування різномірних феноменів постулює наявність зон поступового переходу між ними, інакше кажучи, пропонує розуміння того, що частини певної системи організуються в єдине ціле під впливом динаміки змін та функцій їх середовища [5, с. 122].

Це визначає актуальність аналізу зон перетину різних дискурсів, особливо інституційних та неінституційних, що дотепер залишається «білою плямою» в дискурсивних студіях.

Постановка завдання. Саме з викладеного впливає мета цього дослідження – вивчити дружнє спілкування в англomовному професійному колективі, тобто зони перетину інституційного та неінституційного дискурсів.

Об'єктом дослідження постають ролі суб'єктів дискурсу, вербально втілені в тематиці їхнього спілкування, а предметом аналізу виступають когнітивно-комунікативні характеристики цих ролей та кількісні показники їхніх дискурсивних реалізацій.

Матеріалом дослідження слугували дискурсивні фрагменти, вилучені з автентичних

англomовних сучасних кінотворів, загалом 218 фрагментів.

Основними методами аналізу були *контекстуальний аналіз, когнітивно-комунікативна інтерпретація, референційний аналіз* та елементи методу *кількісного аналізу*.

У теоретичному сенсі розроблені в цій розвідці принципи та процедури аналізу доповнюють знання про інституційні та неінституційні дискурси, зокрема про зони поступового переходу між ними; в практичному аспекті отримані дані можуть бути плідно використані для аналізу взаємопроникнення інших дискурсивних формацій.

Виклад основного матеріалу. Наукове осмислення дружби почалося з часів глибокої давнини, коли античні мислителі вперше надали характеристику цьому феномену переважно з позицій філософії та філософської етики [6, с. 328; 7, с. 8; 8, с. 47 та ін.]. Багато їхніх ідей послужили основою подальшого вивчення дружби, що нині здійснюється в основному в соціології, психології, соціальній психології.

Лінгвістичний аналіз феномена дружби витікає з того незаперечного факту, що дружні взаємини формуються та підтримуються завдяки процесу вербальної комунікації. Дружня бесіда трактується як один із різновидів повсякденної бесіди, котра не має інституційних обмежень – обмежень у доступі, оскільки кожна людина має доступ до спілкування такого роду [9, с. 136]. Це кореспондує з розумінням дискурсу дружби як неінституційного.

Ментальною основою цього дискурсу виступають концепти ДРУЖБА та ДРУГ, які є лінгвокультурними, адже кожен народ, кожна національно-мовна спільнота має власні, більшою чи меншою мірою відмінні від інших, знання та уявлення про суть і природу дружніх взаємин [10].

У сучасному англomовному світі, як доведено, концепт ДРУЖБА «слабшає» [11, с. 156], в минулому семантичне наповнення мовної одиниці *friend* було іншим, ніж у наш час, втрачається такий важливий значеннєвий компонент, як духовна близькість, інтенсивне душевне спілкування, а на перший план виходить спільне приємне проведення часу (те саме стверджують інші автори) [12, с. 156; 13].

Основною конституювальною рисою дискурсу дружби виступає роль суб'єкта – лінгвоментальний та лінгвокогнітивний конструкт дискурсу, основу якого становить актуальне для вербальної комунікації декларативне та процедуральне знання; співвіднесення вербального внеску суб'єкта з цим знанням дає змогу усім

учасникам взаємодії зрозуміти, яку роль актуалізує цей суб'єкт. Зокрема, базова роль ДРУГ конкретизується в дискурсі у вигляді кластерних ролей ДРУГ – ПРИЄМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК, ДРУГ – ДОВІРЕНА ОСОБА, ДРУГ-ПОМІЧНИК. Усі ці ролі властиві актуалізації ролі ДРУГ як автономної, тобто тоді, коли учасників взаємодії пов'язують лише дружні взаємини. Коли ж, окрім дружніх, між ними наявні інші міжособистісні відносини (родинні, професійні), має місце реалізація гібридної ролі ДРУГ-ПАРТНЕР [14].

Очевидно, що саме така гібридна роль наближає дискурс дружби до інституційних (професійних) дискурсів.

Дружба є доволі поширеним явищем у трудовому колективі, яке, на думку дослідників, має як позитивні риси (створення сприятливої атмосфери, взаєморозуміння, взаємодопомога тощо), так і певні негативні аспекти (зниження продуктивності праці через витрачання часу на балачки, можливість виявів неповаги до начальника тощо) [15; 16].

Таким чином визнано, що дружнє спілкування може «проникати» в невласливе йому середовище, таке, котре не вписується в рамки повсякденної бесіди, а постає як умови інституційного спілкування.

Інституційність у нашому розумінні є властивістю розумово- комунікативної взаємодії, здійснюваної в межах установ, які об'єднані спільною суспільною функцією та репрезентують певний інститут. Суб'єкти цієї взаємодії – АГЕНТИ та КЛІЄНТИ певного інституту – діють із метою реалізації функцій цього інституту, що на вербальному рівні втілено в тематиці їх спілкування, співвіднесеній із тематизацією базового концепту певного інституційного дискурсу (наприклад, концепту CRIME в дискурсі слідства) [17].

Серед неінституційних тем виявлено такі, що опосередковано пов'язані з інституційними та формують периферію певного інституційного дискурсу, а також такі, котрі взагалі не пов'язані з інституційними, а отже, виходять за межі цього дискурсу [17].

Спираючись на подані теоретичні положення, ми розробили таку послідовність дослідницьких процедур:

– відібрали з опрацьованих кінотворів / їхніх скриптів усі фрагменти, які є зразками спілкування друзів у професійному колективі;

– шляхом аналізу вербальних опор та контекстних чинників визначили референцію висловлень, теми та розподілили їх на такі, що пов'язані / не пов'язані з інституційними;

– у кожному випадку встановили, яка роль (ДРУГ-ПАРТНЕР чи ДРУГ) актуалізована в дискурсі, у разі фіксації ролі ДРУГ також з'ясували, яка кластерна роль реалізована;

– виявили кількісні параметри дискурсивної реалізації ролей кожного типу.

Усі перелічені процедури дозволяють, на наш погляд, надати характеристику спілкуванню друзів у професійному середовищі з дискурсологічних позицій, тобто описати його як проміжну зону між певним інституційним (професійним) дискурсом та неінституційним дискурсом дружби.

За даними проведеного дослідження, 37% неінституційних тем, зафіксованих у спілкуванні друзів у професійному середовищі, мають певний опосередкований зв'язок з інституційною тематикою та постають реалізаціями ролі ДРУГ-ПАРТНЕР.

Розглянемо подані далі приклади. У прикладі (1) доктор Хаус просить вибачення в свого друга та колеги доктора Вілсона за те, що не зміг врятувати пацієнтку, котра була близькою подругою Вілсона. Тема частково торкається професійної діяльності лікарів, адже йдеться про невдалу операцію, але, вибачаючись, Хаус діє більшою мірою як ДРУГ, а не як колега; Вілсон так само поводить дружньо, він не звинувачує Хауса:

(1) *I'm sorry. I know I didn't try to kill her. I know I didn't want to hurt. I know it was a freak accident. But I feel like crap and she's dead because of me.*

–I don't blame you [18].

У наступному фрагменті друзі – члени однієї слідчої групи спілкуються на початку робочого дня. Йдеться про те, що Мак Тейлор працював всю ніч. Це не має безпосереднього стосунку до розкриття злочину, що є основною метою інституту слідства та макротемою дискурсу слідства [17], але наполегливість у роботі певною мірою стосується професійної діяльності слідчого. Стелла, знаючи про таку наполегливість Мака Тейлора, як друг турбується про нього, питає, чи здатен він спати, але той відповідає жартом. Обидва комуніканти реалізують роль ДРУГ-ПАРТНЕР:

(2) *Stella Bonasera: what time did you get in?*

Mac Taylor: Never went home.

Stella Bonasera: Can't sleep?

Mac Taylor: What's sleep [19].

У прикладі (3) має місце спілкування лікарів – Хауса і Кадді, які перебувають у дружніх взаєминах. Доктор Хаус є видатним спеціалістом, але він має фізичну ваду, через яку часто відчуває нестерпний біль і не може належним чином виконувати свої обов'язки. Він звертається до Кадді, яка є не лише його колегою, але й начальницею,

з проханням вколоти йому знеболювальне. Спочатку Кадді відмовляється, але зрештою Хаусу вдається її переконати. У цьому діалозі Кадді виконує роль ДРУГ-ПАРТНЕР: як друг вона турбується про здоров'я Хауса, який, на її думку, зловживає надто сильними препаратами, при цьому вона зовсім не обурюється з того приводу, що до неї звертається її підлеглий та ще й по послугу, котру може надати звичайна медсестра. Водночас Кадді говорить як лікар-професіонал, що наближає тематику цієї розмови до інституційної.

Водночас інший учасник цієї розмови – Хаус – реалізує роль ДРУГ, а саме ДРУГ-ПОМІЧНИК, звертаючись до Кадді по допомогу та намагаючись переконати її, що ця допомога йому дійсно потрібна. Він говорить лише про свої проблеми та потреби, зовсім не торкаючись тематики, навіть опосередковано пов'язаної з інституційною:

(3) *House goes to Cuddy's office and asks her: "I need a favor"*.

Cuddy: "I'm not in a giving mood".

House: "It'll help us both. I need a shot of morphine in my spine".

Cuddy: "If your leg hurts, take your Vicodin".

House: "It's not enough. Get a syringe".

Cuddy: "Morphine is extreme, even for you".

House: "Yeah, write that on the insert".

Cuddy: "Get one of your lackeys to do it".

House: "I don't want them knowing".

Cuddy: "That you're on the road to becoming a junkie?"

House: "That I'm in this much pain. I don't want them questioning my judgment. I can't ask Wilson because he figures it's all in my head".

Cuddy: "I'll get a syringe" [20].

У наступному фрагменті розмова відбувається між поліцейським та соціальною працівницею, які постійно співпрацюють у вирішенні проблем неблагополучних сімей та стали друзями в процесі такої співпраці. На цей раз справа дуже серйозна, загинула людина, причому це сталося після телефонного дзвінку з дому соціальної працівниці. Поліцейський спілкується зі своєю подругою на тему, що є інституційною, оскільки розслідування обставин злочину входить до його професійних обов'язків. У цьому разі він виступає АГЕНТОМ інституту слідства, а соціальна працівниця – його КЛІЄНТОМ (свідком або навіть підозрюваною). Але обидва комуніканти вербально об'єктивують свою роль (*friend*), що демонструє в цьому прикладі концептуальну інтеграцію ролей ПАРТНЕР та ДРУГ – ДОВІРЕНА ОСОБА:

(4) – *You wanted to talk about something?*

– *There was a call that night before the murder.*

– *From who?*

– *The call came from your house, Emily.*

– *What?*

– *I'm not accusing you of anything, I just want to know what was said.*

– *But that's impossible.*

– *I'm talking to you as a friend, you know that, right?*

– *Mike, did you not hear me? As a friend, I'm telling you that I didn't call that family [21].*

Таким чином, розглянуті приклади репрезентують периферію інституційних дискурсів, демонструючи зсув від професійної (інституційної) тематики до особистісної, властивої спілкуванню друзів. У цих фрагментах зафіксовано роль ДРУГ-ПАРТНЕР, при цьому роль ДРУГ може набувати конкретизації у вигляді ролей ДРУГ-ПОМІЧНИК та ДРУГ – ДОВІРЕНА ОСОБА.

У решті досліджених фрагментів тематика спілкування друзів в умовах професійної взаємодії не має зв'язку з інституційною. У кількісному плані такі фрагменти переважають (63%), але в якісному вони характеризуються одноманітністю: тут має місце реалізація ролі ДРУГ – ПРИЄМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК, учасники обговорюють особисті проблеми (приклад (5)), жартують (приклад (6)) тощо:

(5) *McGee: "Valentino's, huh? Must be a special occasion."*

Tony: "I'm taking Monica for her birthday."

McGee: "You know, I know a great place in Georgetown. Just as romantic, half the price."

Tony: "That's a good idea, Probie, but Monica's not exactly the Applebee's type [22]."

(слідчий Тоні розповідає, що в його дівчини день народження, а МакГі дає пораду, куди саме можна піти відсвяткувати).

(6) *TONY: "Is that a new perfume, Abby?"*

ABBY: "Yep. I made it myself. Do you like it?"

TONY: "It smells like gunpowder."

ABBY: "Sweet, huh?" [22].

Отже, у разі відсутності зв'язку обговорюваної комунікантами теми з інституційною реалізується лише роль ДРУГ, зокрема кластерна роль ДРУГ – ПРИЄМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК. Такі фрагменти повністю вписуються в дискурс дружби, не маючи жодних зв'язків з інституційним спілкуванням.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що спілкування друзів в інституційних умовах професійної взаємодії охоплює два різновиди. Перший із них є зоною поступового переходу від певного інституційного дискурсу до неінституційного дискурсу дружби, що засвідчено наявністю опосередкованого зв'язку теми розмови з інституційною тематикою, тобто реалізацією суб'єктом ролі

ДРУГ-ПАРТНЕР. При цьому зафіксовано як актуалізацію базової ролі ДРУГ, так і кластерних ролей ДРУГ-ПОМІЧНИК, ДРУГ – ДОВІРЕНА ОСОБА. За кількісними параметрами фрагменти, що належать до цього різновиду та розташовуються на периферії певного інституційного дискурсу, становлять трохи більше третини від усіх опрацьованих. Другий різновид повною мірою належить до дискурсу дружби: хоча учасники спілкування є колегами по роботі, а також спілкуються

в робочий час, теми, котрі вони обговорюють, не мають жодного стосунку до інституційних, а реалізована ними роль – це автономна роль ДРУГ у вигляді кластерної ролі ДРУГ – ПРИСМНИЙ СПІВРОЗМОВНИК. За кількістю фрагменти другого різновиду переважають, становлячи близько двох третин від усіх опрацьованих.

Перспективою роботи є перевірка отриманих кількісних даних шляхом залучення більшого за обсягом ілюстративного матеріалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : кол. монография / Е.В. Бондаренко, А.П. Мартынюк, И.Е. Фролова, И.С. Шевченко (Ред.). Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2017.
2. Шевченко И.С. Концептуализация коммуникативного поведения в дискурсе. *Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка* : кол. монография / И.С. Шевченко (Ред.). Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина. 2017. С. 106–147.
3. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований. *Текст и дискурс: проблемы экономического дискурса* : сборник науч. работ. Санкт-Петербург : Санкт-Петерб. гос. ун-т экономики и финансов, 2001. С. 11–22.
4. Карасик В.И. Язык социального статуса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2002. 333 с.
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика. Нелинейность времени и ландшафты коэволюции. Москва : Ком. Книга, 2007.
6. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск : Литература, 1988.
7. Сенека. Письма к Луцилию. III, Кн. 2. Москва : Алетейа; Новый Акрополь, 2000.
8. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанностях. Москва : Наука, 1993.
9. Дейк ван Т.А. Дискурс и власть: репрезентация доминирования в языке и коммуникации / пер. с англ. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013.
10. Грущак О.В. Вербалізація концепту AMICITIA / FRIENDSHIP в латинській та англійській мовах (на матеріалі паремій). *Актуальні проблеми гуманітарних наук*. 2015. № 13. С. 169–175.
11. Шмелев А.Д. Русская языковая модель мира: материалы к словарю. Москва : Языки русской культуры, 2002.
12. Трубаева Е.И., & Симон С.Н. Языковые средства репрезентации концепта «Дружба» в современном английском языке. *Филологические науки. (Ч. 2). Вопросы теории и практики*. 2016. № 2(56). С. 154–156.
13. Хизова М.А. Концепт «дружба» в русской и английской лингвокультурах (на материале русского и английского языков). URL: <http://cheloveknauka.com/kontsept-druzha-v-russkoy-i-angliyskoy-lingvokulturah>.
14. Мусасва Р.Ш. Особливості актуалізації ролей суб'єкта в комунікативній ситуації «бесіда друзів» (на матеріалі англійських ігрових кінофільмів) : дис. ... канд. філол. наук. Харків, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2020.
15. Плюсы та минусы дружбы в коллективе. URL: <https://www.express-service.com.ua/office-expert/010/07/>.
16. Дружба та дружні стосунки: навіщо, як, з ким? *Психологія: енциклопедія практичної психології*. URL: http://psychologis.com.ua/druzha_i_druzheskie_otnosheniya_dvoe_zn_zachemzpt_kakzpt_s_kem_vop_zn_.htm.
17. Феценко О.В. Інституційність дискурсу американського слідства : дис. ... канд. філол. наук. Харків, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2017.
18. *House MD*, Season 05, Episode 01, *Dying Changes Everything*. URL: <http://www.housemdguide.com/season5/501dying.php>.
19. *CSI: NY*, Season 01, Episode 01, *Blink*. URL: http://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=csi-ny&episode=s01e01
20. *House MD*, Season 02, Episode 13, *Skin Deep*. URL: <http://www.housemd-guide.com/season2/213skindeep.php>.
21. *Case № 39*, by Christian Alvert, Steve Gaven and Kevin Michen, Paramount Pictures. URL: http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/a2/case-39-script-transcript.htm NCIS, The Voyeur's Web
22. *NCIS*, Season 01, Episode 9, *Marine Down*. URL: https://sublikescript.com/series/NCIS-364845/season-1/episode-9-Marine_Down

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ АБРЕВІАЦІЙ
У ТЕРМІНОЛОГІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ДИПЛОМАТІЇ
У СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

**FUNCTIONAL FEATURES OF ABBREVIATIONS USAGE
IN INTERNATIONAL RELATIONS AND DIPLOMACY TERMINOLOGY
IN THE MODERN ENGLISH LANGUAGE**

Ніколаєва Т.М.,

orcid.org/0000-0002-4642-1578

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземної філології

Київського національного університету культури і мистецтв

У статті здійснено аналіз функціональних особливостей використання абревіацій у термінології міжнародних відносин і дипломатії у сучасній англійській мові. Встановлено, що у суспільному житті спостерігається інтенсивне розмивання меж між зовнішнім і внутрішнім. Це безпосередньо відбивається у загостренні дискусій між державами. Іншими словами, сучасне людство живе у ситуації дестабілізації та безперервних змін. Саме у мові відображаються ці фактори, а їх сліди неминуче проявилися на рівні спілкування в усній і письмовій формах мови. Подібні зміни відкрили широкі можливості у сфері сучасних міжнародних відносин і дозволили охопити нові сфери спілкування. Все це справило значний вплив на дипломатичний дискурс і дипломатичну комунікацію. Резюмовано, що такий спосіб словотвору є вельми ефективним, оскільки його специфіка відображена у сучасних напрямках процесу глобалізації. Складові частини абревіатури знаходяться в тісному зв'язку, що визначає характерні риси цього явища. Виявлено, що абревіація стала широко популярною завдяки загальній тенденції до універсалізації, нині дуже актуальній у дипломатії. Абревіація є одним із продуктивних способів словотвору та зумовлює формування складних слів, а саме: складноскорочених лексичних одиниць, утворених із частин двох або кількох слів. Підсумовано, що у сфері міжнародних відносин і дипломатії використовують такі популярні абревіатури: *ILO – International Labour Office; SEATO – South-East Asia Treaty Organization; WPC – World Peace Council; GNP – gross national product; GSP – gross social product; SWIFT – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication; VID – Vienna Institute for Development*. Установлено, що терміносистема міжнародних відносин на сучасному етапі характеризується тенденціями до ініціальної абревіації. Процес скорочення як самооптимізація лексичного матеріалу проходить три стадії: 1) комбінаторну; 2) компресії 3) власне оптимізації. Під час першої стадії виникає термінологічне словосполучення. Використання довгих форм суперечить вимогам короткості терміна, й тому починається другий етап, результатом якого є компресія терміна-словосполучення. Під час третьої стадії абревіатура стає акрофонетичною, тобто читається за всіма правилами орфографії. Повна і скорочена форми зазвичай співіснують, хоча повні форми здебільшого приречені на невикористання, і спроби рекомендувати їх як норму навряд чи матимуть успіх.

Ключові слова: абревіатура, абревіація, міжнародні відносини, дипломатія, спілкування, скорочення, англійська мова, комунікація.

The article analyzes the functional peculiarities of the use of abbreviations in the terminology of international relations and diplomacy in modern English language. It has been established that in public life an intense blurring of the boundaries between external and internal is observed. This is directly reflected in the escalation of discussions between states. In other words, modern humanity lives in the situation of destabilization and continuous change. It is mainly in language that these factors find reflection, and their marks inevitably manifest themselves at the level of communication in oral and written forms of a language. Such changes have opened wide opportunities in the field of modern international relations and allowed embracing new areas of communication. All this had made a significant impact on diplomatic discourse and diplomatic communication. It has been summarized that this way of word formation is very effective, as its specificity reflects in the modern directions of the globalization process. The parts of the abbreviation are closely interrelated that determines the characteristic features of this phenomenon. It has been figured out that the abbreviation has gained widely in popularity due to the general tendency towards universalization, which is very relevant in diplomacy at the moment. Nowadays, the abbreviation is one of the productive ways of word formation that predetermines the formation of complex words, namely: compounded-abbreviated lexical units formed from parts of two or more words. It has been concluded that in the field of international relations and diplomacy the following popular abbreviations are used: *ILO – International Labour Office; SEATO – South-East Asia Treaty Organization; WPC – World Peace Council; GNP – gross national product; GSP – gross social product; SWIFT – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication; VID – Vienna Institute for Development*. It has been defined that at the present stage the terminological system of international relations is characterized by tendencies towards initial abbreviation. The process of reduction as self-optimization of lexical material goes through three stages: 1) combinativity 2) compression 3) the optimization itself. During the first stage, a terminological phrase appears. The usage of long forms contradicts the requirement of shortness of the term and, therefore, the second stage begins, the result of which is the compression of the term phrase. During the third stage, the abbreviation becomes acrophonetic, that is, it is read according to all the rules of orthoepy. As a rule, complete and abbreviated forms tend to coexist, although, in most cases, complete forms are doomed to not be used, and attempts to recommend them as the norm are unlikely to succeed.

Key words: abbreviation, international relations, diplomacy, communication, shortening, English language.

Постановка проблеми. Останніми роками у світі відбуваються значні зміни, пов'язані з інтеграцією, глобалізацією, бурхливим науково-технічним прогресом, політичними та соціальними потрясіннями. Поряд із цим у суспільному житті спостерігається інтенсивне розмивання меж між зовнішнім і внутрішнім. Це безпосередньо відбивається у загостренні дискусій між державами. Іншими словами, сучасне людство живе у ситуації дестабілізації та безперервних змін. Саме у мові відображаються ці фактори, а їх сліди неминуче проявилися на рівні спілкування в усній і письмовій формах мови.

Подібні зміни відкрили широкі можливості у сфері сучасних міжнародних відносин і дозволили охопити нові сфери спілкування. Все це справило значний вплив на дипломатичний дискурс і дипломатичну комунікацію. Дослідження цих феноменів із позиції функціонального аналізу аббревіатур дозволяють розглянути додаткові аспекти процесу міжнародної взаємодії. З одного боку, екстралінгвальний аналіз, з іншого – вивчення мовних засобів із погляду комунікації. В англійській мові можна простежити виражену тенденцію до різних скорочень слів. Зростання числа скорочень можна пояснити тим, що складні слова та словосполучення зазвичай громіздкі та незручні, внаслідок чого носії мови прагнуть передати їх у скороченій формі. Важливе значення також мають короткі, односкладові та дво-складові лексеми. Особливе місце у словниковому складі англійської мови відведено аббревіатурам. Оскільки аббревіатури виконують функцію економії мовних засобів, вони грають важливу роль в акті комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато зарубіжних і вітчизняних дослідників займалися вивченням цього словотвірного процесу, проте їхні думки не завжди збігалися. Так, О. Балонева вважає аббревіатурою «букву або коротке поєднання букв, котрі мають алфавітну схожість із вихідним словом або виразом і використовуються замість цього слова або виразу для стислості» [1]. Крім того, дослідниця вважає, що аббревіатура «актуалізує чимало проблем із погляду теорії словотворення» [1, с. 8]. Лінгвіст Ю. Горшунов розуміє під поняттям «скорочення» «численні та різноманітні процеси, внаслідок яких слово, так або інакше, скорочується порівняно зі своїм прототипом» [4, с. 32].

Під час розгляду та вивчення цього поняття можна зустріти різні терміни, що стосуються аббревіації, зокрема такі, як «аббревіатура», «скорочення» й «усічення».

використовуються як абсолютні синоніми, проте дослідники трактують їх по-різному. Зокрема, І. Берьозкіна також вважає, що «скорочення слід вживати у широкому сенсі слова, і воно є будь-яким скороченим варіантом написання і виголошення слова (терміна) або словосполучення незалежно від його структури та характеру отриманої одиниці» [2, с. 5]. Натомість О. Бондаренко розглядає різні види аббревіатур і виділяє графічні скорочення і літерні аббревіації. Він також відзначає «спільність техніки їх утворення», однак звертає увагу на «різні характери зв'язку і взаємовідносин між графічним скороченням і повним зображенням, з одного боку, й аббревіатурою і повним найменуванням – з іншого» [3, с. 79]. У свою чергу, Т. Данкевич вважає, що між поняттями «аббревіатура» та «скорочення» повинна бути проведена межа, він також наводить приклад слів, одне з яких необхідно розглядати як аббревіатуру (ВПС), а інше – як скорочення (a private, утворене від «a private soldier») [5, с. 330–331].

Згідно з позицією З. Куделько існує диференціація між поняттями «аббревіатура» й «усічення». Виходячи із критеріїв стилістики, дослідниця зазначає, що «термін аббревіація доцільно закріпити за утворенням складноскорочених слів, відмежовуючи його від усічення як способу словотворення стилістично тотожних за значенням базових слів» [15, с. 86]. На думку О. Павлова, поняття «скорочення» й «аббревіатура» не повинні розділятися. «Скороченням (shortening of words, abbreviation) називається морфологічний словотвір, за якого деяка частина звукового складу вихідного слова втрачається» [7], проте проблема застосування аббревіацій у термінології міжнародних відносин і дипломатії у сучасній англійській мові належно не відображена у сучасних публікаціях провідних дослідників.

Постановка завдання. Метою статті визначено аналіз функціональних особливостей використання аббревіацій у термінології міжнародних відносин і дипломатії у сучасній англійській мові.

Виклад основного матеріалу. Нині використовується велика кількість різних скорочень, поширених у багатьох мовах. Англійська мова не є винятком, оскільки у лексиці згаданої мови ми можемо спостерігати застосування різноманітних аббревіатурних конструкцій, що використовуються у різних сферах комунікації, зокрема й у дипломатії та міжнародній взаємодії. Також ці скорочення вживаються в абсолютно відмінних сферах людської діяльності. Виникнення таких лексичних одиниць відбувається повсюдно і є процесом безперервного розвитку англійської мови. Щороку

англійська мова збагачується новими абрєвіатурними конструкціями, які визначають одну зі специфічних особливостей функціонування мови.

Виходячи зі словникового визначення, «абрєвіатура (італ. *abbreviatura* від лат. *abbrevio* – скорочую) – іменник, що складається з усічених слів, які входять у вихідне словосполучення, або з усічених компонентів вихідного складного слова» [7]. Абрєвіатури використовуються в цілях мовної економії. «Найбільш яскравим проявом дії принципу економії у мовному спілкуванні є економія часу за рахунок економії сегментних засобів» [24, с. 89], «у мові абрєвіація виконує компресивну функцію, тобто служить для створення більш короткої, ніж співвідносне словосполучення, номінації» [4, с. 120].

Такий словотвірний спосіб вельми ефективний, оскільки його специфіка відображена у сучасних напрямках процесу глобалізації. Складові частини абрєвіатури знаходяться у тісному зв'язку, що визначає характерні риси цього явища. Абрєвіація стала широко популярною завдяки загальній тенденції до універсалізації, яка дуже актуальна у дипломатії. Нині абрєвіація є одним із продуктивних способів словотвору, що зумовлює формування складних слів, а саме: складноскорочених лексичних одиниць, утворених із частин двох або кількох слів. У сфері міжнародних відносин і дипломатії використовують такі популярні абрєвіатури:

ILO – *International Labour Office*;

SEATO – *South-East Asia Treaty Organization*;

WPC – *World Peace Council*;

GNP – *grossnational product*;

GSP – *grosssocial product*;

SWIFT – *Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication*;

VID – *Vienna Institute for Development* [6, с. 83].

У ході дослідження термінології міжнародних відносин, крім ініціальної абрєвіації, застосовуються також інші способи утворення коротких варіантів терміна. Зокрема:

– до скорочень включені не лише значущі частини мови, а й прийменники, сполучники: *UNCTAD* – *United Nations Conference on Trade and Development*;

– в абрєвіатурах опущені сполучники, прийменники: *Commission on Human Rights* – *CHR*; *Committee on Crime Prevention and Control* – *CCPC*; *Economic and Social Council* – *ESC*;

– скорочення виступають у ролі означуваного слова нового термінологічного словосполучення: *UN Security Council*, *NATO headquarters*, *TV advertising* [6, с. 86].

Наведемо перелік абрєвіатур, виокремлених у терміносистемі міжнародних відносин:

UNCITRAL – *United Nations Commission on International Trade Law*;

EMS – *European Monetary System*;

SAM – *Standing Armaments Committee*;

UPU – *Universal Postal Union*;

GATT – *General Agreement on Tariffs and Trade*;

WPC – *World Peace Council*;

WHO – *World Health Organization*;

IDA – *International Development Association*;

ECU – *European currency unit*;

ICJ – *International Commission of Jurists*;

EP – *European Parliament*;

IIL – *Institute of International Law*;

ECC – *European Cultural Center*;

FTAC – *Foreign Trade Arbitration Commission*;

GNP – *Gross National Product*;

CNR – *Committee on Natural Resources*;

IMF – *International Monetary Fund*;

CIT – *Committee on International Terrorism*;

CENTO – *Central Treaty Organization*;

CARICOM – *Caribbean Community*;

ATA – *Atlantic Treaty Association*.

Аналіз терміносистеми міжнародних відносин на сучасному етапі свідчить про те, що для цієї термінології характерною є ініціальна абрєвіація. Процес скорочення як самооптимізація лексичного матеріалу проходить три стадії: 1) комбінаторну; 2) компресії 3) власне оптимізації [6, с. 83].

Під час першої стадії виникає термінологічне словосполучення, наприклад: *World Trade Organization* (Світова Організація Торгівлі), але використання довгих форм (особливо коли термін часто вживається) суперечить вимогам короткості терміна, і тому починається другий етап, результатом якого є компресія терміна-словосполучення. Виникає абрєвіатура, для якої властиві всі якості слова і яка включається до словотвірної парадигми: *World Trade Organization* (Світова Організація Торгівлі) – *WTO* (*COT*). Під час третьої стадії абрєвіатура стає акрофонетичною, тобто читається за всіма правилами орфоєпії. Повна та скорочена форми зазвичай співіснують, хоча повні форми здебільшого приречені на невикористання, і спроби рекомендувати їх як норму навряд чи матимуть успіх.

Висновки. У зв'язку з посиленням (протягом останніх декількох десятиліть) темпів глобалізації у багатьох країнах з'явилася необхідність удосконалити або виробити політичну і дипломатичну термінологію своєї мови, щоб найбільш чітко висловити свою позицію під час переговорів. Згодом з'явилися найбільш наближені до

єдиних стандартів абрєвіації у дипломатичному і політичному лексиконах. Міжнародні відносини сучасності дедалі активніше охоплюють і змінюють нові сфери спілкування у тих сферах, які раніше вважалися національними.

Ретельне вивчення абрєвіацій сучасної дипломатії допомагає у розгляді додаткових аспектів процесу функціонування міжнародної взаємо-

дії та дослідження дипломатичної комунікації. Ці процеси і дослідження можливо розглянути з позиції стратегічності комунікації, а також лінгвістичного розуміння дипломатичного документа.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у висвітлені семантико-лексичних особливостей синглетів і мондегринів у сучасній англійській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Балонєва О. Особливості перекладу англійської науково-технічної літератури. Житомир : Житомирський державний університет, 2004. 25 с.
2. Берьозкіна І. Абрєвіатура та скорочення в авіаційних англійських текстах та особливості їх перекладу. *Матеріали II Регіональної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики очима наукової молоді», Харків, 8 листопада 2015 р.* Харків : Нац. аерокосм. ун-т ім. М.Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т», 2012. С. 4–5.
3. Бондаренко О. Особливості перекладу абрєвіатур, акронімів і скорочень. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. 2014. № 1. С. 76–83.
4. Горшунов Ю.В. Типы смысловых отношений между компонентами сложносокращенных слов (на материале английского языка). Санкт-Петербург, 2004. 234 с.
5. Данкевич Т. Особливості перекладу абрєвіатур в англійській мові. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17. Т. 4. С. 330–335.
6. Куделько З. Шляхи розвитку терміносистеми міжнародних відносин на сучасному етапі. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. № 4. С. 82–90.
7. Павлова О. Роль і місце абрєвіації в системі термінотворення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна*. 2012. Вип. 27. С. 71–73.

УДК 811.111.2'373.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.31>

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ТВОРАХ АРТУРА КОНАНА ДОЙЛЯ

FUNCTIONAL AND STYLISTIC PECULIARITIES OF PHRASEOLOGICAL UNITS USED IN THE LITERARY WORKS BY ARTHUR CONAN DOYLE

Панченко В.В.,

orcid.org/0000-0002-2958-5802

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри іноземної філології

Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Стаття присвячена аналізу провідних функцій та стилістичних особливостей англійських фразеологізмів у творах Артура Конана Дойля. Для досягнення визначеної мети застосовуються лінгвістичні методи дослідження контекстуально-інтерпретативний, компонентний аналіз, семантико-когнітивний та функціональний аналіз. Вивчення особливостей функціонування фразеологізмів у творах національної літератури дає змогу дослідити фразеологічний фонд мови в нормованій, літературній мові, розглянути класичні приклади вживання фразеологізмів і приклади авторської творчої модифікації народних висловів. У рамках нашого дослідження ми розглядаємо номінативну, оцінну, емоційно-експресивну, прагматичну функції фразеологізмів та функцію портретної характеристики персонажа. Фразеологічні одиниці виконують номінативну функцію і використовуються для позначення властивостей предметів та явищ. Оцінна функція дає змогу висловити ставлення до певної події або персонажу, дати йому оцінку – позитивну чи негативну. Часто спостерігається вживання ідіоматичних виразів з евфемістичним ефектом. Емоційно-експресивна функція з'являється там, де можна зіставити, посилити певні ознаки на підставі протиставлення передачі емоцій героїв художніх творів, оживляючи мову твору, надаючи йому барв та емоційності. Прагматична функція фразеологізму, яка полягає у здійсненні впливу на адресанта фразеологічної одиниці, надає тексту яскравого забарвлення, передає настрій героя, спонукаючи читача співпереживати його невдачам. Також фразеологізми

в текстах художніх творів можуть виконувати функцію портретної характеристики персонажа. Вони можуть описувати як зовнішність, так і внутрішній стан або характер героя художнього твору. Використання фразеологізмів у текстах творів А.К. Дойля дає змогу автору більш яскраво зобразити героїв творів та описувані ним події. Окрім того, фразеологізми надають експресії та стилістичної й естетичної характеристики твору, а інколи й відтворюють певні соціокультурні конотації. Перспективою подальших досліджень видається аналіз варіантів перекладу фразеологізмів у творах автора різних років та їх модифікації.

Ключові слова: англійська мова, фразеологізм, функції фразеологізмів, художній твір, Артур Конан Дойль.

The article is devoted to the analysis of the leading functions and stylistic features of English phraseological units in the works by Arthur Conan Doyle. To achieve the aim of the article the following linguistic research methods are used: contextual-interpretive, component analysis, semantic-cognitive and functional analysis. Studying the peculiarities of the functioning of phraseological units in works of national literature allows us to explore the phraseological fund in standard literary language, to consider classical examples of idiomatic usage and examples of authors' creative modification of folk expressions. In the framework of our research we are interested in the nominative, evaluative, emotional-expressive, pragmatic functions of phraseological units and the function of the portrait characteristics of the character. Phraseological units perform a nominative function and are used to denote the properties of objects and phenomena. The evaluation function allows authors to express their attitude to a certain event or character, to evaluate them either positively or negatively. The use of idiomatic expressions with a euphemistic effect is often observed. The emotional-expressive function appears where there is a possibility of comparison, strengthening of certain features when contrasting the transfer of characters' emotions, reviving the language of the fictional works, giving it colours and emotions. The pragmatic function of phraseological units, which reflects the influence of the phraseological unit on the addressee, gives the text a brighter colour, conveys the mood of the character, encouraging the reader to empathize with his/her failures. Phraseological units in the literary works can also perform the function of a portrait characteristic of the character. They can describe both the appearance and the internal state or the mood of the character of the fictional work. Arthur Conan Doyle uses phraseological units to portray the characters and the events he describes more vividly. In addition, phraseological units add to expression and stylistic and aesthetic characteristics of the work, and sometimes reproduce certain socio-cultural connotations. The prospects of further research can include the analysis of translation variants of phraseological units in Arthur Conan Doyle's works of different years and their modification.

Key words: English language, phraseological unit, functions of a phraseological unit, fiction, Arthur Conan Doyle.

Постановка проблеми. Англійська мова має тисячолітню історію. За цей час у ній накопичилася велика кількість виразів, які люди знайшли вдалими, влучними і красивими. Таким чином і виник особливий шар мови – фразеологія – сукупність стійких виразів, що мають самостійне значення. Знання фразеології полегшує читання як публіцистичної, так і художньої літератури, а розумне використання фразеологізмів робить мову більш самобутньою і оригінальною.

Фразеологічні одиниці можуть використовуватися в різних функціональних стилях мови – частіше за все вони зустрічаються в розмовному мовленні, публіцистичному стилі, художніх текстах. Вивчення особливостей функціонування фразеологізмів у творах національної літератури дає змогу дослідити фразеологічний фонд мови в нормованій, літературній мові, розглянути класичні приклади вживання фразеологізмів або ж приклади авторської творчої модифікації народних висловів.

У цьому дослідженні ми звертаємося до аналізу особливостей використання фразеологізмів англійської мови в текстах літературних творів видатного класичного британського письменника – Артура Конан Дойля (1859–1930 pp.). Творчість А.К. Дойля становить особливий інтерес у контексті історії розвитку англійської літератури з кінця XIX століття й до наших днів. Незважаючи на той факт, що А.К. Дойль є авто-

ром творів різних жанрів, його ім'я найчастіше асоціюється з детективом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фразеологізми – явище, яке часто з'являється на сторінках вітчизняних та іноземних досліджень. Так, у працях Н.Ф. Алефіренко йдеться про сучасні проблеми науки про мову, Ю.Д. Апресян досліджує лексичну семантику, Б.Я. Бакай – формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи. Я.А. Баран присвячує свої праці фразеології в системі мови, А.Н. Баранов – аспектам теорії фразеології, а М.П. Брандес – стилістиці тексту. Культурно-національну специфіку фразеологізмів та когнітивні аспекти їх вивчення розглядають у своїх роботах М.Л. Ковшова, А.В. Кунін, В.А. Кухаренко, Л.Ч. Латипова, О.П. Левченко, А.М. Емірова та ін. Є.Г. Беляєвська, О.В. Городецька, О.С. Кубрякова, R. Gibbs вивчають лінгвокогнітивний аспект функціонування фразеологічних одиниць у мові. Структурно-семантичні особливості функціонування фразеологізмів у творах американських авторів детективного роману стали об'єктом дослідження М.М. Коціпак. Г.І. Удяк і Л.І. Петриця звертають увагу на вживання ідіом у британських електронних ЗМІ.

Постановка завдання. Незважаючи на значну увагу науковців до окресленої проблеми, функціонально-стилістична специфіка фразеологічних одиниць у творах А.К. Дойля ще не була предметом окремої наукової розвідки. Отже, метою нашої

статті є виділення провідних функцій та стилістичних особливостей англословних фразеологізмів на матеріалі творів А.К. Дойля. Для досягнення визначеної мети застосовувалися лінгвістичні методи дослідження: контекстуально-інтерпретативний, компонентний аналіз, семантико-когнітивний та функціональний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Передусім, фразеологічні одиниці, як і багато інших типів лексичних одиниць, володіють номінативною функцією в тексті – вони використовуються автором твору для позначення певних властивостей предметів та явищ. Наприклад, в одному з творів – «Собака Баскервілів» («*The Hound of the Baskervilles*») – описується внутрішній стан одного з героїв: «*I confess that at these words a shudder passed through me*».

Вираз «*a shudder passed through me*» можна перекласти як «мороз пробіг шкірою», у цьому випадку він номінує емоцію страху, фокусуючи увагу на тілесних відчуттях персонажа. Саме номінація відчуття за допомогою фразеологічної одиниці позначає конкретний стан героя, виконуючи таким чином номінативну функцію.

Фразеологічні одиниці можуть використовуватися в описах героїв, наприклад: «*The third, Rodger, was the black sheep of the family*». У цьому вислові використовується фразеологізм «*the black sheep of the family*», який має український еквівалент «біла ворона». Використання такого лексичного засобу для опису людини виконує номінативну функцію – завдяки цьому автору вдається дуже стисло та влучно охарактеризувати героя. Лише з фразеологізму читач уже дізнається про ставлення до описуваного героя – Роджера, – а також про його негативні риси, які стають на заваді сприйняття його як повноцінного члена родини.

Іншим прикладом виконання фразеологічною одиницею номінативної функції в тексті є таке висловлювання: «*That's lucky for him – in fact, it's lucky for all of you, since you are all on the wrong side of the law in this matter*». У реченні використаний фразеологізм «*on the wrong side of the law*». Цей фразеологізм володіє евфемістичним значенням, адже він у зм'якшеній, ввічливій формі виражає правопорушення, злочинні дії. Окрім функції пом'якшення сенсу висловлювання, цей фразеологізм також дає досить чітке уявлення про природу діяльності осіб, до яких звертаються – через використання фразеологічної одиниці автор номінує конкретну діяльність персонажів – порушення закону.

Відомим фразеологізмом із творів А.К. Дойля, який також володіє номінативною функцією, є фразеологізм «*a three-pipe problem*» – саме так

Шерлок Холмс називав складний і заплутаний злочин, адже щоб його розгадати йому зазвичай потрібно було викурити три трубки: «*It is quite a three-pipe problem, and I beg that you will not speak to me for fifty minutes*». Використання такого фразеологізму в тексті номінує конкретне явище – заплутаний та складний для розв'язання злочин.

Наступна функція фразеологізмів у творах А.К. Дойля – оцінна функція. Використання фразеологічних одиниць у тексті художнього твору дозволяє автору висловити своє ставлення до певної події або персонажа. Фразеологічні одиниці також викликають у читача певне ставлення до зображуваного, дають йому оцінку – позитивну чи негативну [6, с. 37].

Так, у наступному прикладі використовується фразеологізм з евфемістичним ефектом «*strong language*», який означає «міцне слівце» або «лайка». Використання такого лексичного засобу надає негативну оцінку висловлюванням, які вживає один із персонажів твору:

«– *Mr. Gibson is coming. Mr. Gibson is my employer. I am manager of his estate. Mr. Holmes, he is a villain – an infernal villain.*

– *Strong language, Mr. Bates*».

Як відомо, британці (а тим паче британці вікторіанської доби, яку описує А.К. Дойль) – це народ, який високо цінує правила гарного тону, етикет, ввічливість та дотримання правил [4]. Відповідно, у цьому разі фразеологізм має й соціокультурний підтекст, адже демонструє етичні норми жителів Великої Британії того часу.

Позитивна оцінка виражена фразеологізмом «*good fortune*» у наступному прикладі: «*But you can imagine, Mr. Holmes, what a terrific shock – pleasant but terrific – it was for me when I heard of this unparalleled good fortune*». Цей фразеологізм означає велику удачу та містить лише позитивну конотацію.

Однією з провідних функцій фразеологізмів у художніх текстах є емоційно-експресивна функція [5]. Емоційні мовні одиниці також містять компонент оцінки, виражають позитивні чи негативні почуття, характеризують психічний стан мовця, передбачаючи існування додаткового стилістичного колориту. Експресія з'являється там, де можна зіставити, посилити певні ознаки на підставі протиставлення.

Розглянемо приклади виконання фразеологізмами емоційно-експресивної функції в текстах творів А.К. Дойля. Так, у діалозі нижче використовується варіація фразеологізму «*to throw the light*», який має повний відповідник і в українській мові – «пролити світло»:

- «– *I have seen young McCarthy.*
 – *And what did you learn from him?*
 – *Nothing.*
 – *Could he throw no light?*
 – *None at all.*

У цьому уривку Шерлок Холмс розповідає доктору Ватсону про свою зустріч із молодим чоловіком, підозрюваним у вбивстві власного батька. Холмс вірить у невинність юнака, але шкодує, що розмова з ним не внесла жодної ясності у справу. Використовуючи фразеологічну одиницю «*to throw the light*» замість звичайної лексики, автор наголошує на таємничості, заплутаності справи, створюючи експресивний ефект та надаючи висловлюванню стилістичного забарвлення. Використання таких засобів здатне зробити мовлення героїв більш живим та образним, а також більш точно передати емоцій персонажів.

Досить часто емоційно-експресивна функція фразеологізмів використовується саме для передачі емоцій героїв художніх творів. Так, наприклад, у наступному уривку фразеологізм «*sent my heart into my mouth*» виражає емоцію шоку, переляку: «*And then suddenly in the silence I heard a sound which sent my heart into my mouth.*» У цьому випадку ідіоматичний вираз вжитий у тексті твору, щоб передати переляк людини, яка через гротеск дозволила втягнути себе в темну та небезпечну історію.

Часто функції фразеологізмів у тексті пере- межовуються та наскладуються одна на одну. Наприклад, номінативна функція може водночас поєднуватися з оцінною та емоційно-експресивною [9]:

- «– *I did not say a probable one. But you do not yourself look upon this as likely?*
 – *I do not think Flora would hurt a fly.*»

У цьому випадку для опису героїні використовується фразеологізм «*wouldn't hurt a fly*», який має відповідник в українській мові – «їй мухи не образить». З одного боку, цей фразеологізм має номінативний характер, адже він надає характеристику людини, формує уявлення читача про цю героїню як безневинну та добру людину. Окрім того, ця фразеологічна одиниця виражає позитивну оцінку, адже доброта, нездатність завдати шкоди іншим – це позитивні риси людського характеру.

У самому ж тексті цей фразеологізм використовується як стилістичний засіб для підвищення образності та експресії тексту, таким чином виконуючи емоційно-експресивну функцію. Замість використання більш простої та нейтральної лексики автор використовує саме яскравий, образ-

ний фразеологізм, таким чином оживляючи мову твору, надаючи йому барв та емоційності.

Важливою є також прагматична функція фразеологізму, яка полягає у здійсненні впливу на адресанта. Ця функція частково впливає з емоційно-експресивною, адже, надаючи тексту твору емоційності та експресії, автор прагне вплинути на читача, викликати в нього ті чи інші емоції, сформувати його ставлення до героя чи до описуваних подій [6, с. 38].

Прикладом виконання фразеологізмом прагматичної функції в художньому тексті може слугувати такий уривок із твору А.К. Дойля: «*Who ever heard of such a mixed affair? Every clue seems to slip through my fingers.*». У наведеному прикладі детектив Лестрейд скаржить на те, що розслідувана справа дуже заплутана, підкріплюючи своє висловлювання ідіомою «*to slip through my fingers*». Використання такої фразеологічної одиниці надає тексту яскравого забарвлення, передає настрій героя, спонукаючи читача співпереживати його невдачам.

Окрім того, прагматична функція фразеологізму може проявлятися в разі його іронічного використання, надання гумористичного ефекту значенню того чи іншого сталого виразу [1], наприклад: «*There,*» said he, putting a new wedding-ring upon the top of the pile. «*There is a little nut for you to crack.*». У цьому уривку використовується фразеологізм «*a little nut for you to crack*», який означає дуже легку справу, щось просте. Використовується цей фразеологізм у рамках сюжету твору, де детектив Лестрейд – суперник Шерлока Холмса – приніс знайдену їм обручку зниклої жінки і східно пропонує Шерлоку Холмсу прокоментувати ситуацію, що склалася. Сам він вважає такий доказ безперспективним і глузує над колегою, говорячи, що той розкусить цю справу «як горішок». Використання ідіоми в цьому уривку як раз і додає нотку глузування до репліки одного з персонажів, реалізуючи прагматичну функцію.

Окрім зазначених функцій фразеологічних одиниць, фразеологізми художнього стилю мовлення також виконують деякі специфічні лише для цього функціонального стилю ролі. Наприклад, фразеологізми в текстах художніх творів можуть виконувати функцію портретної характеристики персонажа [2]. Зокрема, вони можуть описувати як зовнішність, так і внутрішній стан або характер героя художнього твору. Наприклад, у тексті одного з оповідань про Шерлока Холмса використовуються такі фразеологічні одиниці для характеристики діяльності детективів славнозвісного Скотленд-Ярду:

«*Oh, bless you, it doesn't matter in the least. If the man is caught, it will be on account of their exertions; if he escapes, it will be in spite of their exertions. It's heads I win and tails you lose. Whatever they do, they, they will have followers. 'Unsoit trouve toujours un plus sot qui l'admire*».

У цьому уривку використовується англійська ідіома «*It's heads I win and tails you lose*» у значенні «бути у вигравші в будь-якому випадку», а також французький фразеологізм «*Unsoit trouve toujours un plus sot qui l'admire*» у значенні «дурень дурня хвалить». Такі фразеологічні звороти використовуються для того, щоб охарактеризувати роботу Скотленд-Ярду, де незалежно від того, розкритий злочин чи ні, спійманий злочинець чи ні, вважається, що детективи зробили все, що було в їх силах.

В іншому ж уривку із твору «Собака Баскервілів» («*The Hound of the Baskervilles*») використовуються фразеологічні одиниці «*a conductor of light*» та «*to be very much in someone's debt*» для характеристики компаньйона Шерлока Холмса – доктора Ватсона:

«*It may be that you are not yourself luminous, but you are a conductor of light. Some people without possessing genius have a remarkable power of stimulating it. I confess, my dear fellow, that I am very much in your debt*».

Використання таких фразеологічних одиниць дає змогу читачу дізнатися про ставлення самого Шерлока Холмса до свого сусіда та друга. Окрім

того, ці фразеологізми містять також іронічний ефект, оскільки здобутки доктора Ватсона в питаннях дедукції значно слабкіші за можливості самого Холмса, хоча останній дуже високо поціновує їх.

У наступному прикладі використовується фразеологізм «*to smell a rat*» у значенні «взяти слід». Така ідіома служить для опису стану детектива, який узяв слід та скоро спіймає злочинця: «*...she was looking red about the eyes and her lips trembled as I spoke to her. That didn't escape my notice. I began to smell a rat*». Використання такої експресивної та оцінної фразеологічної одиниці дозволяє автору доповнити образ детектива, опосередковано порівнявши його з собакою-шукачем, яка взяла слід, винюючи та пхаючи носа в кожну шпарину, щоб знайти нові докази та зачіпки.

Висновки. Відповідно, в художньому тексті фразеологічні одиниці виконують номінативну, оцінну, емоційно-експресивну, прагматичну функції, а також функцію портретної характеристики персонажа. Використання фразеологізмів у текстах творів А. К. Дойля дає змогу автору більш яскраво зобразити героїв творів та описувати ним події. Окрім того, фразеологізми надають експресії та стилістичної й естетичної характеристики твору, а інколи й відтворюють певні соціокультурні конотації. Перспективою подальших досліджень видається аналіз варіантів перекладу фразеологізмів у творах автора різних років та їх модифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бакай Б.Я. Формування фразеології в переломні моменти історії народів Європи (на матеріалі української, російської, англійської, німецької, французької мов у періоди Першої та Другої світових воєн) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Дрогобич, 2000. 228 с.
2. Бехта І.А. Дискурс наратора в англійській прозі. Київ : Грамота, 2004. 303 с.
3. Герасімова О. Адекватність перекладу фразеологічних одиниць та ідіоматичних виразів з англійської на українську мову. *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Сер. Філологія (мовознавство)*. 2014. Вип. 20. С. 219–224.
4. Кравцова І. Фразеологізми в сучасній англійській мові: визначення, підходи, класифікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2016. Вип. 20(2). С. 29–32.
5. Левченко О.П. Фразеологічна репрезентація світу. *Мовні і концептуальні картини світу* : збірник наук. праць. 2002. № 7. С. 307–315.
6. Матвієнків О.С. Особливості функціонування фразеологічних одиниць у художньому тексті. *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 37–43.
7. Doyle A.C. *The Adventures of Sherlock Holmes*. Penguin, 1994. 316 p.
8. Doyle A.C. *The Hound of the Baskervilles*. London: Penguin Books, 2007. 174 p.
9. Savin P. Phraseology as Autonomous Linguistic Discipline. *Linguistic and Literary Broad Research and Innovation*. 2010. № 1. P. 60–73.

**ЕТИМОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ І ТЕРМІНІВ
ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ФАХОВОЇ МОВИ
АРХІТЕКТУРИ ТА БУДІВНИЦТВА**

**ETYMOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INTERNATIONAL WORDS
AND BORROWINGS OF THE GERMAN PROFESSIONAL LANGUAGE
OF ARCHITECTURE AND CONSTRUCTION**

Пинтюк Є.С.,

orcid.org/0000-0002-4039-0977

лаборант,

*асистент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

Статтю присвячено комплексному дослідженню специфіки етимологізації та класифікації інтернаціоналізмів і запозичень німецької фахової мови архітектури та будівництва. Системний опис особливостей процесу інтернаціоналізації термінів у запропонованій сфері професійної діяльності сприяє досягненню поставленої мети. Практичним завданням є визначення показника лексичної спряженості термінів, характеристик їх походження та розвитку сучасної німецької фахової мови архітектури та будівництва у діячості.

Етимологічний аналіз НФМАБ показав, що запропонована німецька фахова мова містить 1 473 запозичення й інтернаціоналізми. На цьому етапі досліджуються джерела походження термінів. Таким чином, 623 терміни запозичено до НФМАБ із латинської мови, 478 – із грецької, 122 – із французької, 87 – з італійської, 53 – з англійської. Вибірка також включає 25 термінів і термінологічних сполучень з арабської мови, а також 35 лексем з іспанської, португальської, турецької, аккадської, російської, перської, голландської, галльської мов і санскриту. Аббревіатури, досліджені у ході структурно-етимологічного аналізу, вказують на міждисциплінарний характер запропонованої галузі знань. Усі запозичення й інтернаціоналізми об'єднано у 7 семантичних груп, а саме: види будівельних матеріалів, позначення палітри кольорів, просторові характеристики архітектурного середовища, назви архітектурних стилів і напрямів, назви орнаментів.

Загалом етимологічні характеристики термінів НФМАБ висвітлюють ступінь їх інтернаціоналізації. Запозичений словниковий запас НФМАБ можна класифікувати відповідно до зовнішньої та внутрішньої форм здебільшого як неінтернаціональну фахову лексику. Засади етимологічного аналізу може бути використано у вирішенні питань стандартизації та реконструкції етапів історичного розвитку НФМАБ. Це дозволяє виокремлювати національні й інтернаціональні особливості термінологічної системи у сфері фахової комунікації та вирішувати численні перекладацькі проблеми, особливо коли йдеться про міжмовні омоніми.

Ключові слова: інтернаціоналізм, запозичення, термін, терміносполука, лексична спряженість, фахова мова, термінологія у сфері архітектури та будівництва.

The article is dedicated to the peculiarities of the etymological analysis of borrowings and international words in the architecture and construction German-language terminology. Achieving the goal involves the systematic description of the specify of term internationalization in this professional activity sphere. The practical realm of the problem is the determination of the average index of the lexical closeness of the terms, characteristics of their origin and the development of the modern German professional language of architecture and construction in diachrony.

The GLSPAC etymological and structural study showed that the proposed German professional language has 1473 borrowings and international words. This stage consists in the identification of the sources of the term origin. Therefore 623 terms are borrowed from Latin, 478 – from Greek, 122 – from French, 87 – from Italian, 53 – from English. The sample also includes 25 terms and term compounds from Arabic as well as 35 words from other languages, especially from Spanish, Portuguese, Turkish, Akkadian, Russian, Persian, Sanskrit, Dutch and Gaulish. The abbreviations, studied in the structural and etymological analysis, indicate the interdisciplinary character of the knowledge proposed field. All the borrowings and international words are organized into 7 semantic groups such as types of the buildings, components of the building structures, color palettes, dimensional peculiarities of the architectural space, architectural styles and ornaments.

In general, the etymological characteristics of the GLSPAC terminology represent the degree of the term internationalization. The borrowed stock of GLSPAC can be classified according to the external and internal forms mostly as non-international words. The principles of the etymological study of GLSPAC can be used in solving issues of formalizing and rebuilding of the historical development of GLSPAC stages. This allows to distinguish the national and international features of the terminological system in professional communication area and solve many translation problems when it comes to interlanguage homonyms.

Key words: international word, borrowing, term, term compound, lexical closeness, professional language, terminology of architecture and construction.

Постановка проблеми. Процес інтернаціоналізації фахової лексики нерозривно пов'язаний з інформаційно-технологічним прогресом суспіль-

ства, а саме появою і впровадженням інноваційних технологій, для позначення яких часто використовуються терміни мовою оригіналу. Міжмовні кон-

такти сприяють збагаченню словникового складу мов, адже мова ніби живий організм, що не може існувати і розвиватися в абсолютній ізоляції.

У сучасній лінгвістичній традиції прийнято диференціювати значення понять *інтернаціоналізм* і *запозичення*. Інтернаціоналізмом слід вважати форми лексичної спільності, що репрезентовані у щонайменше трьох генетично неспоріднених мовах [1, с. 33]. Важливим критерієм є аналогія внутрішніх і зовнішніх форм. Наприклад, фр. *allée*, нім. *die Allee*, пол. *alea*, англ. *alley*, укр. *алея*. Відмінність графічного оформлення згаданого інтернаціоналізму пояснюється відповідністю до правил правопису літературних мов. Водночас іншомовним запозиченням є морфема, лексема чи синтаксема однієї мови, сфера вжитку якої поширюється унаслідок міжмовних контактів і на іншу мову [2, с. 174].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дефініції понять *запозичення* й *інтернаціоналізм*, а також їх класифікації та стратифікації присвячено праці В.В. Акуленка, А.С. Д'якова, Т.Р. Кияка, З.Б. Куделько, Д.С. Лотте та ін. Проблема детермінації запозичень та інтернаціоналізмів на матеріалі фахових мов теоретично обґрунтована у розвідках багатьох вітчизняних мовознавців, зокрема О.М. Боднар [3], М.Т. Вереш [4], Н.О. Школьної [5] та ін.

Проте і досі у працях лінгвістів не було репрезентовано генетичні джерела інтернаціоналізмів і запозичень німецької фахової мови архітектури та будівництва (далі – НФМАБ), їх класифікацію та загальний показник ступеня інтернаціоналізації НФМАБ.

Постановка завдання. Мета статті – встановити індекс інтернаціоналізації НФМАБ, систематизувати та класифікувати інтернаціоналізми та запозичення НФМАБ, окреслити засади діахронічного вивчення слів іншомовного походження. Для досягнення мети було поставлено такі завдання:

- здійснити вибірку запозичень та інтернаціоналізмів НФМАБ;
- упорядкувати та систематизувати запозичення й інтернаціоналізми НФМАБ відповідно до їх генетичних джерел;
- описати особливості диференціації фахової лексики архітектури та будівництва з урахуванням їх етимологічних характеристик;
- охарактеризувати ступінь інтернаціоналізації підгруп лексем іншомовного походження у складі НФМАБ та визначити загальний показник інтернаціоналізації запропонованого корпусу термінів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження етимології термінів НФМАБ є важливою ланкою ретроспективного аналізу процесу становлення та розвитку НФМАБ. На цьому етапі релевантним для нашої розвідки стає вивчення особливостей іноземних та автохтонних лексичних одиниць НФМАБ у діахронії, що дає змогу зафіксувати час появи окремих пластів іншомовної лексики у НФМАБ, а також особливості її поширення та використання у процесі фахової комунікації.

Матеріалом нашого дослідження є 1 473 інтернаціоналізми та запозичення у сфері архітектури та будівництва, які було виокремлено внаслідок етимологічного аналізу словникового складу НФМАБ. Згідно з цими показниками генетичними джерелами 24,1% термінологічних одиниць НФМАБ є романські, германські, семітські, слов'янські, індоарійські мови та грецька мова.

Загальновідомо, що сам термін *die Architektur* (архітектура), який виступає ядерним компонентом термінологічного гнізда для щонайменше 16 термінологічних одиниць [6, с. 875], було запозичено у першій половині XVI ст. із латинської мови (*architectūra*).

Варто зазначити, що сумарна частка запозичень із класичних мов (грецької та латинської) є досить значною і становить 74,7% всіх запозичень. Прикладами запозичень із латинської мови (загалом 623 поняття) є *das Caldarium* (кальдарій), *das Labrum* (басейн із холодною водою (у римських термах)), *das Fundament* (підмурок, підвалини), *die Kemenate* (горниця з каміном), *die Konstruktion* (конструкція) та ін. Генетичним джерелом таких понять, як *das Kenotaph* (кенотаф), *die Ante* (ант), *der Aräostylos* (будова з колонами, розміщеними далеко одна від одної), *das Aspastikon* (захристя, призначене для єпископа) та ін. (всього 478 термінів) є грецька мова. Складові елементи терміносистеми НФМАБ, котрі є запозиченнями зі згаданих класичних мов, досить часто належать до інтернаціональних термінів [7–9].

122 терміни та терміносполуки (8,3%) мають своїм джерелом французьку мову. Серед них, наприклад: нім. *die Voute* (укр. *склепіння*), фр. *voûte*; нім. *der Tambour* (укр. *тамбур*; *циліндрична база купола*), фр. *tambour*; нім. *der Ravelin* (укр. *равелін*), фр. *ravelin* і т. д.

В останні десятиліття чільне місце у ході міжкультурної фахової комунікації займає англійська мова, тому окремо слід зупинитися на англіцизмах у НФМАБ. Етимологічний аналіз показав, що першоджерелом 53 термінів і терміносполук НФМАБ (3,6%) є англійська мова. Англіцизмами, тобто запозиченнями з англійської

мови у НФМАБ, вважають такі терміни, як: *das Basement* (фундамент; підвал; цоколь) і похідне від нього *der Basementstore* (укр. *відділ універмагу у підвальному приміщенні*); *Chapter House* (укр. *будівля студентського братства*), *Curtain Wall* (укр. *навісна стіна*) і т. д.

87 лексем італійської мови (5,9%) запозичено до НФМАБ. Серед них, зокрема: *das Terrazzo* (укр. *террацо, мозаїчна підлога*), *die Predella* (укр. *пределла*), *das Cinquecento* (укр. *чинквеченто*). У терміносистемі НФМАБ представлено також термінологічні одиниці ще двох романських мов (1% всіх запозичень) – іспанської та португальської. З іспанської мови запозичено 11 лексем (наприклад, *die Veranda* (укр. *веранда*), *der Alkazar* (укр. *алькасар*), *die Platereske* (укр. *платереск*)), а з португальської – тільки 4 терміни, два з яких є абсолютними синонімами: *der Trascoro* та *der Coro* (укр. *хори*) [7–9].

Семітські мови (арабська та мертва аккадська) становлять 1,8% усіх запозичень. З аккадської мови відоме лише одне запозичення – *die Zikkurat* (укр. *зигурат*). Поява цього терміна датується III ст. до н.е. 25 арабських слів знаходимо у лексиконі НФМАБ: *das Serail* (укр. *сераль*), *das Riwaq* (укр. *ревак – склепінчаста аркада*), *der Haram* (укр. *«Священна (Заповідна) мечеть»*). Із тюркських мов у НФМАБ було запозичено 7 термінів (0,5%), зокрема: *der Han* (укр. *крамниця, готель*), *die Türbe* (укр. *тюрбе*), *der Kiosk* (укр. *кіоск*). 6 термінів (0,4%) запозичено із санскриту, наприклад: *der Vimana* (укр. *вімана*), *der Stupa* (укр. *ступа*), *der Vihara* (укр. *вігара*). Крім того, у НФМАБ є нечисленні запозичення з російської (2 терміни), перської (2 терміни), галльської (3 термінологічні одиниці) та нідерландської (1 термін) мов (загалом 0,5% всіх запозичень).

У розрізі дослідження лексичної спряженості, тобто ступеня інтернаціоналізації терміносистеми НФМАБ, насамперед варто розглянути фрагмент аналізу структурно-етимологічних показників запозичених термінів НФМАБ. *Das Intradors* (фр. < лат. *intra, dorsum*) – внутрішня поверхня склепіння. Як бачимо, український відповідник є багатокомпонентною неінтернаціональною термінологічною одиницею, що утворена через описовий переклад внутрішньої форми та не містить інтернаціональних елементів у зовнішній формі. Незважаючи на це, згаданий термін НФМАБ є абсолютним інтернаціоналізмом у низці германських і романських мов.

Термін *das Kapitell*, що було запозичено з латинської мови (*capitellum*), є інтернаціоналізмом за внутрішньою формою і частково за

зовнішньою формою (відповідно до класифікації З. Куделько [10, с. 98–104]): укр. *капітель*, порт. *capitel*, лит. *kapitelis*, ест. *kapiteel*, анг. *capital*. Іншим прикладом інтернаціоналізму за внутрішньою формою і частково за зовнішньою є термін грецького походження *die Exedra* (грец. *ἐξέδρα*): англ. *exedra*, фр. *exèdre*, ест. *ekseeder*. Прикладами абсолютних інтернаціоналізмів у НФМАБ є терміни *der Architrav*, фр. *architrave*, анг. *architrave*, пол. *architraw*, укр. *архітрав*; нім. *die Villa*, італ. *villa*, пол. *willa*, укр. *вілла*, рос. *вилла* [11].

Псевдоінтернаціоналізмами (інтернаціоналізмами за внутрішньою формою) є нім. *der Baustoff*, анг. *building material*, укр. *будівельний матеріал*, рос. *строительный материал*; нім. *das Landhaus*, анг. *country house*, укр. *заміський будинок*. До часткових інтернаціоналізмів за зовнішньою формою можна віднести, наприклад, нім. *elektrische Beleuchtung*, англ. *electric lighting*, укр. *електричне освітлення*, оскільки компонент *elektrisch* є частковим інтернаціоналізмом за зовнішньою формою, а *Beleuchtung* – квазіінтернаціоналізмом. У рамках цієї категорії, на наш погляд, слід більш детально розглянути етимологію гібридних термінів – терміносполук і складених слів, у яких поєднано елементи незалежних утворень декількох мов [12, с. 133–134; 13, с. 217]. Наприклад, *das Baublocksystem* (блочна система будівництва): *System* < гр. *σύστημα* «складене з багатьох частин і поділене ціле»; *Bau* < двн. *bū* «житло»; *Block* < двн. *bloh, bloc* «брус». Генетичне джерело основного компонента детермінує етимологічні особливості згаданого гібридного терміна. Таке запозичення співвідноситься з мовою, у якій виникла нова лексична одиниця на основі поєднання запозичених іншомовних елементів і питомих словотвірних засобів.

До термінів НФМАБ, що набули інтернаціональних ознак, відносимо насамперед термін *der Saal*, ісп. *salón*, анг. *saloon*, укр. *зал*. Генетичним джерелом терміна *die Küche* (спеціально пристосоване приміщення для готування їжі) є латинська мова (*cucīna*), але саме з німецької мови цей термін було запозичено до інших мов: чес. *kuchnia*, пол. *kuchnia*, укр. *кухня*. Автохтонний термін НФМАБ *das Dach* (верхня частина будинку) було спочатку запозичено до польської мови (*dach*), а потім і до білоруської та української мов (*дах*). Автохтонний термін НФМАБ *die Farbe* (двн. *farawa*) детермінується як запозичення у чеській (*barva*) та польській (*barwa*) мовах. Що стосується української мови, то було запозичено одразу дві лексеми, генетичним джерелом яких є німецька мова: з пол. *barwa* (укр. *барва*) та нім.

die Farbe (укр. *фарба*). Через посередництво польської мови в українській мові з'явився і такий термін латинського походження, як *мур*, який спочатку було запозичено до німецької мови (нім. *die Mauer*, пол. *mur*, чes. *mur*, рос. *мур*) [14].

Цікавим, на нашу думку, є і процес інтернаціоналізації терміна *der Platz*. Першоджерелом цього терміна вважається латинська мова *plātēa* (місце, відкритий простір). Через посередництво французької мови (фр. *place*) термін було запозичено до англійської (*place*) та німецької (*der Platz*) мов. Згадане запозичення з німецької мови знайшло своє місце й у лексиконі української мови, але змінилася і дефініція терміна: плац – 1) площа для військових стройових занять; 2) місце, де раніше було житло. Унаслідок мовної інтерференції (1849–1918 рр.) у діалектах української мови (особливо у галицьких діалектах) і донині використовуються не тільки слово німецького походження *пляц* (місце, нім. *der Platz*), а й такі слова, як *тафлі* (плита, нім. *die Tafel*), *вінкель* (кут, ріг, нім. *der Winkel*), *звінклювати* (вирівняти до рівної фігури по кутах, нім. *winkeln*), *дахцігл* (черепиця, нім. *der Dachziegel*), *локаль* (ресторан, шинок, квартира, нім. *das Lokal*) та ін. [15].

Результати дослідження рівня інтернаціоналізації терміносистеми НФМАБ подано у таблиці (див. табл. 1).

Абсолютні інтернаціоналізми налічують 120 термінів НФМАБ. Квазіінтернаціоналізми представлені 250 термінами. Окремо слід розглянути неінтернаціональні терміни та термінополуки, адже деякі з них належать до так званих «хибних друзів перекладача»: нім. *der Lektor*, укр. *емпора*, *хори*; нім. *das Empire* (ампір), англ. *empire* (імперія). Перекладацькою проблемою стає і міжмовний омонім *die Konstruktion* (існують розбіжності у внутрішніх формах терміна за абсолютної відповідності зовнішньої форми), тоді як нім. *die Konstruktion* – запозичення з латинської мови (*constructio*), має такі відповідники: укр. *конструкція*, рос. *конструкция*, пол. *konstrukcja*, у французькій (*la construction*) та англійській (*construction*) мовах ця лексема вживається для позначення будівництва (нім. *das Bauwesen*).

Ще одним важливим аспектом будь-якої фахової мови, зокрема і фахової мови архітектури та будівництва, є скорочення й аббревіатури. Серед запозичень знаходимо аббревіатури *WCHUTEMAS* (рос. *ВХУТЕМАС* – Вищі художньо-технічні майстерні), *SOM* (анг. *Skidmore, Owings and Merrill* – американське архітектурне бюро), *CIAM* (фр. *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* – Міжнародний конгрес сучасної архітектури) [8].

Отож, відсоткове співвідношення інтернаціоналізмів і запозичень НФМАБ виглядає таким чином: 8% – інтернаціоналізми, 11% – часткові інтернаціоналізми, 81% – неінтернаціоналізми.

На основі результатів етимологічного аналізу термінів НФМАБ ми виокремили такі семантичні групи запозичень:

– види споруд: *der Stupa*, *der Haram*, *der Pseudodipteros*, *der Abakus*, *der Alkazar*, *das Cottage*, *der Bungalow*, *die Cami* і т. д.;

– частини будівель: *das Karnies*, *der Naos*, *die Adikula*, *die Galerie*, *die Mansarde*, *die Etage* і т. д.;

– види будівельних матеріалів: *der Beton*, *der Zement*, *der Marmor*, *das Acronal*, *der Monolith* і т. д.;

– позначення кольорів і їх відтінків: *beige*, *bleu*, *amarant*, *terra*, *umbre* і т. д.;

– просторові характеристики архітектурного середовища: *vertikal*, *horizontal*, *frontal*, *asymmetrisch* і т. д.;

– назви архітектурних стилів і напрямів: *das Barock*, *das Cinquecento*, *der Eklektizismus*, *die Renaissance* і т. д.;

– назви орнаментів: *die Guadone*, *das Rocaille*, *die Entrelacs* і т. д.

Наше дослідження запозичень та інтернаціоналізмів не було би комплексним без вивчення закономірностей їх появи у НФМАБ. Причиною появи запозичень та інтернаціоналізмів у німецькій фаховій мові архітектури та будівництва ми вважаємо недостатню кількість термінологічних еквівалентів на позначення нових понять у мові перекладу, а також нівелювання ролі описового методу дефініції іншомовного денотата. І хоча запозичення здебільшого сприяють заповненню так званих *мовних лакун*, тобто вони використовуються у мові-акцепторі для позначення реалій тієї чи іншої мовної картини світу, проте інколи в мові поряд із запозиченим словом існує ще й автохтонний термін. Наприклад, для позначення просторових характеристик у НФМАБ використовуються такі терміни іншомовного походження: *vertikal* (укр. *вертикальний*), *horizontal* (укр. *горизонтальний*), *die Dimension* (укр. *об'єм*), які співвідносяться з автохтонними термінами: *senkrecht*, *waagerecht*, *das Ausmaß*. Адаптація слів іншомовного походження у системі тієї чи іншої мови – це тривалий процес, який полягає не тільки у підпорядкуванні конкретної лексичної одиниці закономірностям мови-акцептора (лексема набуває певного дериваційного значення), а й нерідко стає причиною появи у мові й інших нових понять, що сприяють збагаченню словникового складу і підкреслюють національний колорит.

Ступінь інтернаціоналізації НФМАБ

Типи запозичених одно- та багатокомпонентних термінів НФМАБ	Кількість термінів НФМАБ	Відсоткове співвідношення
Абсолютні інтернаціоналізми	120	8,2%
Квазіінтернаціоналізми	240	16,3%
Неінтернаціональні термінологічні одиниці (з використанням описового перекладу для передачі денотату)	55	3,7%
Неінтернаціональні терміни із запозиченням зовнішньої форми (внутрішня форма не враховується)	10	0,7%
Терміни – часткові інтернаціоналізми	167	11,3%
Описові терміносполуки з інтернаціональним елементом	52	3,5%
Гібридні терміни	829	56,3%
Всього	1 473	100%

Висновки. Комплексний етимологічний аналіз словникового складу НФМАБ показав, що 1 473 терміни та терміносполуки (24,1%) є інтернаціоналізмами та запозиченнями, серед них 623 поняття запозичено з латинської мови, 478 – із грецької, 122 – із французької, 87 – з італійської, 53 – з англійської, 25 – з арабської, 11 – з іспанської, 24 – з португальської, турецької, аккадської, російської, перської, галльської, нідерландської мов і санскриту.

Нами досліджено особливості процесу інтернаціоналізації окремих термінологічних одиниць НФМАБ, що уможливило реконструкцію етапів розвитку і становлення запропонованої терміносистеми. Також визначено індекс інтернаціоналізації НФМАБ: 8% – інтернаціоналізми, 11% – часткові інтернаціоналізми, 81% – неінтернаціоналізми.

Ми систематизували запозичення й інтернаціоналізми НФМАБ і виокремили серед них такі семантичні групи: види споруд, частини будівель, види будівельних матеріалів, позначення кольорів і їх відтінків, просторові характеристики архітектурного середовища, назви архітектурних стилів і напрямів, назви орнаментів.

Підводячи підсумки, можемо резюмувати, що інтернаціональні й іншомовні найменування нових архітектурних понять досить часто є стимулюючим фактором для словотворення нових термінів і терміносполук та удосконалення процесу міжкультурної фахової комунікації, тому інтернаціональні та національні характеристики термінів слід розглядати під кутом зору фахової комунікації на матеріалі різних мов, у чому і полягає перспектива нашого подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Володина М.Н. Интернациональное и национальное в процессе терминологической номинации. Москва : МГУ, 1993. 112 с.
2. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
3. Боднар О.М. Лінгвістичні особливості німецької фахової мови екології : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 195 с.
4. Вереш М.Т. Лексико-стилістичні та лінгвопрагматичні особливості німецької християнсько-богословської терміносистеми : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2016. 215 с.
5. Школьна Н.О. Німецька фахова мова промислової автоматизації: структура, семантика і функціонування : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2020. 317 с.
6. Пинтук Є.С. До проблеми експлікації етапів дослідження німецької фахової мови архітектури та будівництва. / *International Science Conference on Multidisciplinary Research* : зб. матеріалів доп. учасн. І Міжнар. наук.-практ. конф. Берлін, 2021. С. 874–876.
7. Кійко С.В., Пинтук Є.С. Німецько-український словник термінів архітектури та будівництва. Чернівці : Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, 2020. 144 с.
8. Kadatz H.-J. Seemanns Lexikon der Architektur. Leipzig : Dornier Medienholding GmbH, 2000. 264 S.
9. Reclam Ph. Wörterbuch der Architektur. Stuttgart : GmbH&Co. KG, 2010. 160 S.
10. Куделько З.Б. Англійська терміносистема ринкових взаємин : синтагматичні та парадигматичні особливості : дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2003. 245 с.
11. Етимологічний словник української мови. URL: <https://ukraineclub.net/etymologichnyii-slovnyk-ukrainskoi-movy>.
12. Nübling D. Historische Sprachwissenschaft des Deutschen : eine Einführung in die Prinzipien des Sprachwandels. Damaris Nübling. 4. Aufl. Tübingen : Narr, 2013. 355 S.
13. Кійко С.В. Німецько-українська міжмовна омонімія : монографія. Чернівці : Родовід, 2014. 434 с.
14. DWDS. Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. URL: <https://www.dwds.de/wb/>.
15. Duden: das große Fremdwörterbuch Herkunft und Bedeutung der Fremdwörter / hrsg. v. Wiss. Rat d. Dudenred; bearb. v. U. Kraif u.a. 4. Aufl. Mannheim; Leipzig [u.a.]: Duden, 2007. 1548 S.

УДК 811.111: 81'1-26'37: 165.12] : 82-31 Хейлі
 DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.33>

МОДЕЛЬ ЗМІСТУ КОНЦЕПТУ *AIRPORT* У РОМАНІ АРТУРА ХЕЙЛІ «AIRPORT»

MODEL OF THE CONTENT OF THE *AIRPORT* CONCEPT IN ARTHUR HALEY'S NOVEL "AIRPORT"

Посохова А.В.,

orcid.org/0000-0002-3330-0195

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення
 факультету № 2

Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
 Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті висвітлюється процес створення остаточної моделі змісту концепту *AIRPORT* такою, як вона представлена в романі Артура Хейлі 'Airport'. Автор спирається на дослідження мовної бази вербалізації концепту *AIRPORT* у романі і бере за основу модель змісту концепту *AIRPORT* загалом. Для проведення коректного лінгвокогнітивного моделювання концепту важливо розрізнати поняття змісту та структури концепту. На основі словникових дефініцій визначено параметри інформаційного змісту цього поняття і на цій основі виокремлено ключові когнітивні ознаки. Узагальнивши когнітивні ознаки, виокремлені вище, автор об'єднав їх в основні групи. Об'єктивація концепту літературно-художнього твору відбувається на основі мовних засобів. Положення щодо польової структури організації змісту концепту *AIRPORT* у романі Артура Хейлі отримало ґрунтовне підтвердження. Цей концепт формує концептуальний простір роману, що є фрагментом концептуальної картини світу, яка відображає особливості фахової діяльності у сфері авіаперевезень, а отже, концептуальний простір роману є відображенням картини фахового світу. Широка лексична база, що представлена переважно термінологічною і фаховою лексикою, стала продуктивним засобом актуалізації концепту *AIRPORT* / *AEROPORT* у романі Артура Хейлі.

У процесі дослідження когнітивно-семантичних особливостей концептуального простору роману Артура Хейлі "Airport", відображення концептуального простору фахового середовища аеропорту в тематичній структурі роману та мовної бази вербалізації концептів, що структурують фаховий простір роману відповідно до фахової специфіки реального інституціонального середовища індустрії авіаперевезень, було розроблено модель змісту концепту *AIRPORT* в однойменному романі Артура Хейлі, із внесенням певних коректив у загальну модель змісту концепту *AIRPORT* / *AEROPORT*.

Ключові слова: модель змісту концепту, структура концепту, лінгвокогнітивне моделювання, словникові дефініції, мовні засоби.

This article highlights the process of creating a final content model of the *AIRPORT* concept, as presented in Arthur Haley's novel 'Airport', based on a study of the linguistic basis of verbalization of the *AIRPORT* concept in the novel and on a general *AIRPORT* concept content model. To conduct a correct linguistic-cognitive modeling of the concept, it is important to distinguish between the content of the concept and the structure of the concept. On the basis of dictionary definitions the parameters of the information content of this concept are determined, and on this basis the key cognitive features are singled out. Having summarized the cognitive features highlighted above, the author grouped them into the main groups. The objectification of the concept of a literary and artistic work is based on linguistic means. The claim about the field structure of the organization of the content of the *AIRPORT* concept in Arthur Haley's novel has been thoroughly confirmed. This concept forms the conceptual space of the novel, which is a fragment of the conceptual picture of the world, that reflects the features of professional activities in the field of air transport, and, consequently, the conceptual space of the novel is a reflection of the professional world. The broad lexical base, represented mainly by terminological and professional vocabulary, has become a productive means of updating the concept of *AIRPORT* in Arthur Haley's novel.

Having investigated the cognitive-semantic features of the conceptual space of Arthur Haley's novel "Airport", the reflection of the conceptual space of the professional environment of the airport in the thematic structure of the novel and the linguistic basis of verbalization of concepts that structure the professional space of the novel in accordance with the professional specifics of the real institutional environment of the air transport industry, a model of the content of the *AIRPORT* concept was developed in the Arthur Haley's novel "Airport", with certain adjustments to the general model of the content of the *AIRPORT* concept.

Key words: concept content model, concept structure, linguocognitive modeling, dictionary definitions, linguistic means.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей об'єктивації концепту зумовлює необхідність визначення змісту концепту. Для проведення коректного лінгвокогнітивного моделювання концепту важливо розрізнати поняття зміст та структура концепту [3]. Отже, для виявлення структури концепту важливо визначити когнітивні ознаки, що формують його

зміст. Зміст концепту визначається ієрархічністю організації. За основу лінгвокогнітивного аналізу концепту ми взяли визначення структури концепту З.Д. Поповою та Й.А. Стерніним як такої когнітивної структури, що складається з трьох базових компонентів: чуттєвого образу, інформаційного змісту й інтерпретаційного поля [3].

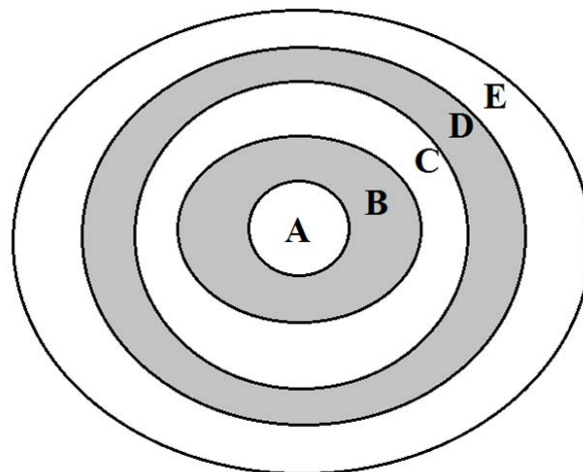
Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Інформаційний зміст концепту, на думку вчених, включає когнітивні ознаки, що диференціюють його денотат, тобто «поняття, фіксоване мовним знаком, понятійне ядро значення, позбавлене суб'єктивних відтінків: оцінки, мотивованості, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості» [5, с. 112]. Усі інші когнітивні ознаки, які уточнюють і доповнюють основні ознаки або пояснюють чи оцінюють їх, формують інтерпретаційне поле концепту. Отже, інтерпретаційне поле концепту охоплює когнітивні ознаки, що інтерпретують його інформаційний зміст, доповнюючи або оцінюючи останній на рівні конотації.

А.М. Приходько звертає увагу на структуру концепту і визначає «складноструктурованість» як характерну ознаку його архітекτονіки. Дослідник кваліфікує складники концепту таким чином: 1) основа концепту (субстрат); 2) надбудова-1 (адстрат); 3) надбудова-2 (епістрат) [4]. Ю.С. Степанов вказує на його багат шаровість і виокремлює щонайменше три шари: активний, пасивний і внутрішній, що можуть перетинатися [6, с. 41–42]. Активний шар є основною об'єктивною ознакою, що відома всім носіям культури і входить до структури загальнонаціонального концепту. Пасивний або історичний шар охоплює додаткові ознаки, що є важливими для окремих груп носіїв культури і належать до концептуальних систем окремих субкультур. Внутрішній шар концепту містить ознаки, зрозумілі лише фахівцям, а для більшості носіїв культури є невідомими, тому вони не є складником концепту для останніх, вони трактуються як культурно детерміновані елементи концепту. С.Г. Воркачев і В.І. Карасик також визначають концепт як багатомірне ментальне утворення і виокремлюють три шари: образно-перцептивний, понятійний і ціннісний [1, с. 7; 2, с. 73].

Постановка завдання. Маючи на меті дослідити мовну базу вербалізації концепту AIRPORT у романі А. Хейлі «Airport» і взявши за основу модель змісту концепту AIRPORT загалом, ми ставимо завдання змодельовати вже остаточну модель змісту концепту AIRPORT такою, як вона представлена в романі.

Виклад основного матеріалу. На рис. 1 представлено польову модель змісту концепту, де площа А – це ядро (базовий концепт), В – приядерна зона, що включає похідні концепти 1 рівня, С – близька периферія з похідними концептами 2 рівня, D – дальня периферія з похідними концептами 3 рівня, Е – крайня периферія або зона суміжних концептів.

Рис. 1. Модель змісту концепту

З метою визначення когнітивних ознак концепту AIRPORT, які становлять його понятійне ядро, звернемося до словникових дефініцій поняття 'airport' на основі аналізу його інформаційного змісту. На основі словникових дефініцій ми визначили параметри інформаційного змісту цього поняття і на цій основі виокремили ключові когнітивні ознаки:

1) a place where aircraft land and take off and where there are buildings for passengers to wait in and for aircraft to be sheltered; (8) a place from which aircraft operate that usually has paved runways and maintenance facilities and often serves as a terminal [14] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: place; aircraft, land and take off, land & take off, buildings for passengers; buildings for aircraft; operate; runways; maintenance facilities; terminal;

2) a tract of land or water with facilities for the landing, takeoff, shelter, supply, and repair of aircraft, especially one used for receiving or discharging passengers and cargo at regularly scheduled times [10] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: tract of land / water; facilities for landing / takeoff, shelter, supply, repair of aircraft; passengers; cargo;

3) a landing and taking-off area for civil aircraft, usually with surfaced runways and aircraft maintenance and passenger facilities [8] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: landing / taking-off area; civil aircraft; runways; aircraft maintenance; passenger facilities;

4) a place where aircraft take off and land, usually equipped with hard-surfaced landing strips, a control tower, hangars, aircraft maintenance and refueling facilities, and accommodations for passengers and cargo [7] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: place; aircraft; take off & land; landing strips; control tower; hangars; aircraft maintenance; refueling facilities; accommodations; passengers; cargo;

5) a facility for the landing, take off, shelter, supply, and repair of aircraft, esp. One used for transporting passengers and cargo at regularly scheduled times [12] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: facility for landing / take off, shelter, supply, repair of aircraft, passengers, cargo;

6) an airfield equipped with control tower and hangars as well as accommodations for passengers and cargo [11] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: airfield; control tower; hangars; accommodations for passengers; cargo;

7) a place where aircraft regularly take off and land, with buildings for passengers to wait in [9] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: place; aircraft; take off & land; buildings for passengers;

8) a place where planes arrive and leave, consisting of runways (= long roads where planes land and take off) and large buildings for passengers called terminals [14] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: place; planes; arrive & leave (land & take off); planes, runways; buildings (terminals); passengers;

9) a complex of runways and buildings for the take-off, landing, and maintenance of civil aircraft, with facilities for passengers [15] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: runways; buildings; take-off / landing; maintenance of civil aircraft; facilities for passengers;

10) a place where aircraft can land and take off, usually equipped with hangars, facilities for refueling and repair, accommodations for passengers, etc. [13] – кваліфікуючі когнітивні ознаки: place; aircraft; land & take off; hangars; facilities for refueling, repair; accommodations for passengers.

Узагальнивши когнітивні ознаки, виокремлені вище, пропонуємо об'єднати їх в такі основні групи:

1) територія – place / area (ground / boats / water; station – у значенні «місце; місце розташування»; tract of land / water; airfields; landing / taking-off area);

2) авіапарк – aircraft (airplanes; planes; civil aircraft);

3) злітно-посадкові смуги – runways (landing strips; airstrips);

4) служби та будівлі – services & buildings: 1) services: aircraft maintenance (maintenance of civil aircraft); customs and immigration facilities; operator services, airport aprons, air traffic control centres, emergency services; 2) buildings: a) terminal(s); control tower (navigation towers); buildings for aircraft – maintenance facilities; refueling facilities; facilities for landing / takeoff, shelter, supply, repair (of aircraft); hangars; b) buildings for passengers; passenger facilities; infrastructure for international civilian flights;

5) основне призначення – land & take off (arrive & leave; operate);

6) льотний склад – pilots;

7) пасажери – passengers;

8) вантаж – cargo;

9) комплекс заходів із забезпечення безпеки перельотів – safety (technical standards, coding systems, global consistency).

Модель змісту концепту AIRPORT представлена нами на рис. 2, де:

1) А – це ядро (базовий концепт);

2) приядерна зона включає похідні концепти першого рівня, такі як: AREAS, SAFETY, CARGO, PASSENGERS, AIRCREW, AIRCRAFT, AUTHORITIES, OPERATIONS & SERVICES, ATC TOWER, BUILDINGS;

3) близька периферія з похідними концептами другого рівня: BUILDINGS FOR PASSENGERS, BUILDINGS FOR AIRCRAFT, RUNWAYS, TAXIWAYS;

4) далека периферія з похідним концептом третього рівня: TERMINAL.

Візьмемо цю модель за основу для подальшого дослідження змісту концепту AIRPORT в однойменному романі Артура Хейлі. Цей концепт домінує в концептуальному просторі роману,

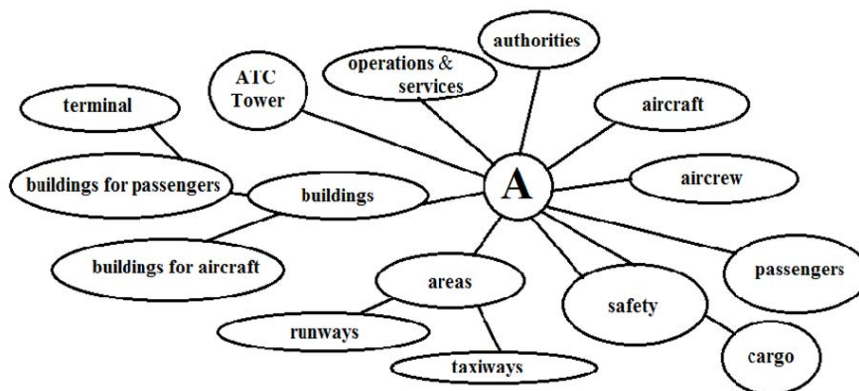

Рис. 2. Модель структури змісту концепту AIRPORT

про що свідчить сама назва твору. Об'єктивація концепту літературно-художнього твору відбувається на основі мовних засобів. Положення щодо польової структури організації змісту концепту AIRPORT у романі А. Хейлі отримало ґрунтовне підтвердження. Цей концепт формує концептуальний простір роману, що є фрагментом концептуальної картини світу, яка відображає особливості фахової діяльності у сфері авіаперевезень, а отже, концептуальний простір роману є відображенням картини фахового світу.

Лексична база актуалізації концепту AIRPORT в однойменному романі А. Хейлі підтверджує це положення. Загальна кількість слововживань у романі дорівнює 160 832. У процесі подальшого виокремлення термінологічної та фахової лексики отримали показник 74 354 слововживання, що становить 46,2% від загального тексту та 60,39% від фахового текстового масиву. Лексична база роману є фахово детермінованою, її домінування в мовній тканині тексту свідчить про намагання автора наблизити фахову реальність до читача, прояснити особливості організації і функціонування такої складної матеріально-технічної, наукової, адміністративної і комерційної структури, як сучасний міжнародний аеропорт. Вона стала продуктивним засобом актуалізації концепту AIRPORT / АЕРОПОРТ у романі А. Хейлі.

Таким чином, дослідивши когнітивно-семантичні особливості концептуального простору роману А. Хейлі "Airport", відображення концептуального простору фахового середовища аеропорту в тематичній структурі роману та мовну

базу вербалізації концептів, що структурують фаховий простір роману відповідно до фахової специфіки реального інституціонального середовища індустрії авіаперевезень, ми розробили модель змісту концепту AIRPORT в однойменному романі А. Хейлі, внісши певні корективи в загальну модель змісту концепту AIRPORT / АЕРОПОРТ.

Представлена модель структури змісту концепту AIRPORT унаочнює результати проведеного дослідження і дає нам підстави визначити такі особливості польової організації змісту концепту AIRPORT як текстового концепту роману А. Хейлі:

- 1) А – це ядро (базовий концепт AIRPORT);
- 2) приядерна зона включає похідні концепти першого рівня, такі як: AREAS, SAFETY, PASSENGERS, AIRLINES, AUTHORITIES, OPERATIONS & SERVICES, AIR TRAFFIC CONTROL, BUILDINGS, DEFFICIENCIES, INNOVATIONS;
- 3) близька периферія з похідними концептами другого рівня: BUILDINGS FOR PASSENGERS, BUILDINGS FOR AIRCRAFT, RUNWAYS, TAXIWAYS, ATC TOWER, ATC OPERATIONS, ATC PERSONNEL, AIRCRAFT, AIRCREW, AIRLINES OPERATIONS, AIRLINES MANAGEMENT;
- 4) далека периферія з похідними концептами третього рівня: TERMINAL, PASSENGER AIRCRAFT, FREIGHT AIRCRAFT;
- 5) крайня периферія або зона суміжних концептів: PASSENGER PODS.

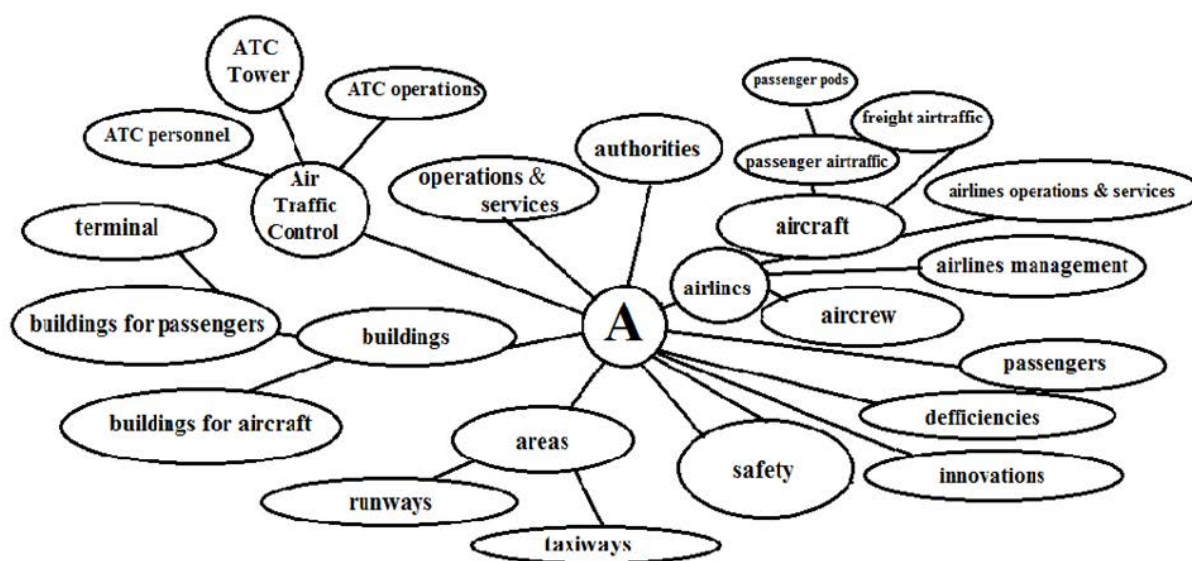

Рис. 3. Модель структури змісту концепту AIRPORT в однойменному романі А. Хейлі

Висновки. Отже, узагальнимо, яких змін зазнала вихідна модель змісту концепту AIRPORT / АЕРОПОРТ у концептуальному просторі роману А. Хейлі.

Зміни, що відбулись на рівні приядерної зони:

- 1) уточнено ім'я концепту ATC TOWER – введено нове ім'я концепту AIR TRAFFIC CONTROL;
- 2) включено нові концепти – DEFICIENCIES та концепт INNOVATIONS, що є когнітивно-семантичними відповідниками окремих сегментів концептуального простору роману, що відображають слабкі сторони в діяльності аеропорту та інновації у його діяльності; вони знаходяться в діалектичній залежності, оскільки недоліки та критичні проблеми зумовлюють необхідність позитивних змін;
- 3) введено новий концепт AIRLINES, тому що власне авіакомпанії здійснюють перевезення, володіють парком авіатехніки, працюють із пасажирами у своїх представництвах

в аеропорту, мають своє керівництво і персонал, окрему групу якого становить льотний склад.

Зміни, що відбулись на рівні ближньої периферії: 1) введено нові концепти ATC TOWER, ATC OPERATIONS, ATC PERSONNEL, що відображають окремі аспекти діяльності авіадиспетчерської служби; 2) перенесено на цей рівень концепти AIRCRAFT, AIRCREW як такі, що підпорядковуються концепту AIRLINES; 3) долучено до цього рівня концепти AIRLINES OPERATIONS, AIRLINES MANAGEMENT, що стосуються організації управління та оперативної діяльності авіакомпаній і підпорядковуються концепту AIRLINES.

Зміни, що відбулись на рівні далекої периферії: 1) введено нові концепти PASSENGER AIRCRAFT, FREIGHT AIRCRAFT, що підпорядковуються концепту AIRCRAFT; 2) додався ще один рівень крайньої периферії або зони суміжних концептів із концептом PASSENGER PODS.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа : монография. Краснодар, 2002. 142 с.
2. Карасик В.И. Этноспецифические концепты. *Введение в когнитивную лингвистику* / отв. ред. М.В. Пименова. Кемерово : Кузбассвуиздат, 2005. С. 61–105.
3. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика : монография. Москва: АСТ, Восток-Запад, 2007. 315 с. URL: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika> (дата звернення: 02.07.2021).
4. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики : монографія. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ, 2006. 716 с.
6. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «ЯПК», 1997. 824 с.
7. American Heritage® Dictionary of the English Language, 5th ed. Copyright © 2011 by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. Published by Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. URL: <http://www.thefreedictionary.com/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
8. Collins English Dictionary. Complete and Unabridged, 12th ed., 2014. © Harper Collins Publishers 1991, 1994, 1998, 2000, 2003, 2006-2007, 2009, 2011, 2014. URL: <http://www.thefreedictionary.com/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
9. Definition of airport from the Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus © Cambridge University Press. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
10. "Airport", in Dictionary.com Unabridged. Based on the Random House Dictionary, Random House, Inc. 2016. URL: <http://www.dictionary.com/browse/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
11. Dictionary of Military and Associated Terms: US Department of Defense 2005: Based on WordNet 3.0, Farlex clipart collection © 2003-2012 Princeton University, Farlex Inc. URL: <http://www.thefreedictionary.com/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
12. Random House Kernerman Webster's College Dictionary, © 2010 K Dictionaries Ltd.; © 2005, 1997, 1991 Random House, Inc. URL: <http://www.thefreedictionary.com/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
13. Webster's New World College Dictionary Copyright © 2010 by Wiley Publishing, Inc., Cleveland, Ohio. Used by arrangement with John Wiley & Sons, Inc. URL: [www.yourdictionary](http://www.yourdictionary.com/airport) (дата звернення: 02.07.2021).
14. Definition of airport from the Macmillan English Dictionary for Advanced Learners Hardcover. Diesterweg Moritz; 2nd edition. November 1, 2007. URL: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/airport> (дата звернення: 02.07.2021).
15. Lexico. *Oxford English and Spanish Dictionary, Synonyms, and Spanish to English Translator* : вебсайт. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/airport> (дата звернення: 02.07.2021).

**КОНГРУЕНТНІСТЬ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ:
ВЕРБАЛЬНА СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ЖЕСТИВ
ПІД ЧАС РОМАНТИЧНОГО ЗНАЙОМСТВА**

**COMMUNICATIVE BEHAVIOUR CONGRUENCE: VERBAL CORRELATION
AND INTERPRETATION OF GESTURES IN ROMANTIC ENCOUNTERS**

Романюк О.С.,

orcid.org/0000-0003-0484-9653

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри англійської мови № 2

Національного університету «Одеська морська академія»

Конгруентність вербальної і невербальної поведінки незнайомих є однією з найважливіших умов досягнення комунікативної мети – справити перше враження на потенційного партнера, яку в сукупності визначають комунікативні інтенції. Порівняльне дослідження демонструє нові уявлення щодо вираження комунікативних інтенцій шляхом співвіднесеності вербальної поведінки і жестів, ініційованих під час романтичного знайомства, з урахуванням гендерного аспекту. Вибірка дослідження становила п'ятнадцять репрезентативних груп жестів, до яких увійшли 483 зразки жестів, ініційованих американськими жінками, і 190 зразків жестів, ініційованих американськими чоловіками під час первинних романтичних інтеракцій. Аналіз вибірки дослідження дав змогу виділити й описати жести, а також охарактеризувати їх вербальну інтерпретацію. За результатами дослідження встановлено гендерні переваги щодо ініціації різних груп жестів: *сім гендерно нейтральних жестів* (нахил голови вбік, кивання головою, заперечення головою, долоні вгору, пожимання плечима, вказування на себе, вказування на партнера) і *вісім гендерно специфічних жестів, ініційованих лише жінками*, (відкидання волосся, гойдання плечима з боку в бік, складання рук (молитва), руки на стегнах, вказування вбік, махання рукою, гойдання тулуба з боку в бік, рахування на пальцях). Проведений аналіз дав змогу дійти висновку про конгруентний характер вербальної поведінки і жестів, іманентних контексту флірту, залицянь і спокушання. Їхня співвіднесеність реалізована у трьох комунікативних інтенціях: 1) встановлення міжособистісного контакту з адресатом (жести привітання і прощання), 2) спонукання бажання потенційних партнерів до подальших міжособистісних романтичних стосунків за допомогою встановлення емоційного інтересу (жести, що виражають романтичний інтерес, симпатію, спокусливість, кокетливість та емоційне збудження), 3) цілеспрямоване розголошення особистої інформації (жести, спрямовані на саморозкриття).

Ключові слова: створення першого враження, вербальна поведінка, жести, первинна романтична інтеракція, гендер, американська лінгвокультура, реаліті дейтинг-шоу.

The congruence of verbal and nonverbal immediacy behaviors between strangers is one of the most important conditions for achieving a communicative goal – to make a first impression on a potential romantic partner, which is determined by communicative intentions. The comparative study demonstrates new insights into the expression of communicative intentions through the verbal immediacy behavior and nonverbal immediacy cues such as gestures initiated during face-to-face romantic encounters, considering the gender aspect. The sample of the study includes fifteen representative groups of gestures, comprising 483 samples of gestures initiated by American women and 190 samples of gestures initiated by American men within the initial romantic interactions. The findings allowed us to identify and describe gestures, as well as to characterize their verbal interpretation. The results of the study also identified gender preferences for gesture initiation: seven gestures were identically used by both women and men (i.e., head tilt, head nodding, head negation, palms up, shoulder shrug, point at oneself, point at a partner) and eight gestures were initiated only by women (i.e., hair tossing, shoulders swaying from side-to-side, folded hands (praying), hands on hips, point sideways, wave, body tilt, counting on fingers). The analysis of potential partners' communicative behaviour allowed us to conclude about the congruent nature of the verbal immediacy behaviour and gestures. They are immanent in the context of flirtation, courtship and seduction within the implementation of three communicative intentions such as follows: 1) establishing interpersonal contact (gestures of greetings and farewells); 2) encouraging potential partners to further interpersonal romantic relationships by establishing emotional interest (gestures expressing romantic attraction, interest, seduction, flirtatiousness, and excitement); 3) reveal personal information consciously and intentionally (self-disclosure gestures).

Key words: first impression, verbal immediacy behaviour, gestures, romantic dyad, initial romantic interaction, gender, American linguoculture, reality dating show.

Постановка проблеми. Комунікативна поведінка під час романтичного знайомства зумовлена внутрішньою мотивацією адресанта, а саме комунікативною метою – справити перше враження на незнайомця. Фізична привабливість, комунікативне середовище, каскад гормонів «закоханості» та нейромедіаторів безперечно

відіграють важливу роль для створення першого враження, проте існує ймовірність невдачі досягнення комунікативної мети, оскільки саме комунікативна компетентність є фундаментальною в рамках міжособистісної інтеракції романтичної діади [10; 18; 22; 23]. Оскільки вербальна і невербальна системи діють інтегровано

як складники міжособистісної інтеракції [17], досягнення комунікативної мети є результатом майстерного поєднання як вербальної, так і невербальної поведінки [14].

Отже, конгруентність вербальної і невербальної поведінки незнайомих є однією з найважливіших умов досягнення комунікативної мети. Тому це дослідження є вагомим з огляду на теоретичні передумови міжособистісної комунікативної компетентності, що в практичній реалізації сприяє створенню першого враження під час романтичного знайомства і, відповідно, зумовлює актуальність нашої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативну мету – справити перше враження на потенційного партнера – у своїй сукупності визначають комунікативні інтенції. Встановлено, що під час реалізації комунікативних інтенцій детермінуючими чинниками варіативності вербальної і невербальної поведінки виступають саме гендерні і лінгвокультурні преференції партнерів романтичної діади [2; 3; 5; 7; 20]. Під час первинної міжособистісної інтеракції в американській лінгвокультурі за допомогою *вербальної поведінки* реалізуються три комунікативні інтенції: 1) встановити міжособистісний контакт з адресатом; 2) цілеспрямовано розголосити особисту інформацію; 3) спонукати потенційних партнерів до подальших міжособистісних романтичних стосунків за допомогою встановлення емоційного інтересу [24, с. 82].

За допомогою *невербальної поведінки* потенційні партнери комунікують потужні інтимні повідомлення [7], функції яких є іманентними контексту флірту, залицянь і спокушань: 1) вираження романтичного інтересу, симпатії, спокусливості, кокетливості та емоційного збудження; 2) привітання і прощання; 3) само-розкриття [4, с. 128]. Встановлено, що серед п'яти категорій невербальної поведінки (тактильна поведінка, жести, поведінка очима, поза і міміка) найбільшою експресивністю й експансивністю, а також значущим ступенем впливу гендеру на комунікативну поведінку є саме жести [9; 19, с. 140].

Постановка завдання. Мета статті передбачає аналіз вираження комунікативних інтенцій шляхом вербальної поведінки і жестів, ініційованих під час романтичного знайомства, з урахуванням гендерного аспекту. Задля досягнення цієї мети потрібно вирішити такі завдання: виділити й описати жести, ініційовані жінками і чоловіками під час первинної романтичної інтеракції, охарактеризувати вербальну інтер-

претацію виявлених жестів, а також виявити гендерні преференції щодо їх вживання. Аналіз проведено на матеріалі міжособистісних романтичних інтеракцій медіаперсонажів реаліті дейтинг-шоу “The Bachelor” і “The Bachelorette” [5], які є інформативними з позиції представлення соціальних та культурних норм, зміцнення гендерних стереотипів та формування традиційних гендерних ролей у міжособистісних інтимних стосунках.

Виклад основного матеріалу. Жест визначається як видима дія, яка використовується як висловлювання або частина висловлювання [16, с. 7]. Науковці П. Екман і В. Фрізен поділяють жести на «ілюстратори», тобто рухи, що ілюструють спонтанне мовлення, і «емблеми», тобто рухи, які мають прямий вербальний переклад, словникове визначення яких відоме усім членам певної лінгвокультури [11, с. 49]. Вчена І.В. Ковалинська поділяє жести на 1) комунікативні – замінюють мовлення у спілкуванні й можуть уживатися самостійно, 2) підкреслюючі – супроводжують мовлення людини й посилюють мовний контекст, 3) модальні – виразні рухи, що означають оцінку, ставлення до ситуації [1, с. 94].

За класифікацією М. Кнаппа, Дж. Хола і Т. Хоргана, жести диверсифікуються на дві групи: 1) жести, що супроводжують мовлення, прив'язані до висловлювання, ілюструючи те, що було сказано. Вони роблять акцент або підкреслюють слово або фразу, вказують на предмети, зображають просторові відносини і служать доповненням процесу взаємодії; 2) жести, що вживаються окремо від мовлення, вербально інтерпретуються за допомогою одного чи двох слів або фрази [17]. Аналіз комунікативної події «Романтичне знайомство» в рамках американської лінгвокультури продемонстрував, що невербальна поведінка жінок і чоловіків характеризується лише жестами, що супроводжують мовлення, і є частиною висловлювання (див. рис. 1).

Для вираження жестів співрозмовники залучають різні частини тіла, зокрема, це рухи головою, руками, плечима, тулубом тощо. Вчений А. Кендон наголошує, що існує ієрархія рухів тіла: зап'ястя і пальці, як правило, найчастіше міняють положення, слідом за передпліччям і відповідно надпліччям; елементи виразу обличчя зазвичай змінюються частіше, ніж рухи головою, а рухи тулубом і нижніми кінцівками характеризуються найменшим варіюванням. Тому науковець стверджує, що рухи тіла діють спільно із вербальною поведінкою, тобто чим більші одиниці руху тіла, тим більші одиниці мови [16].

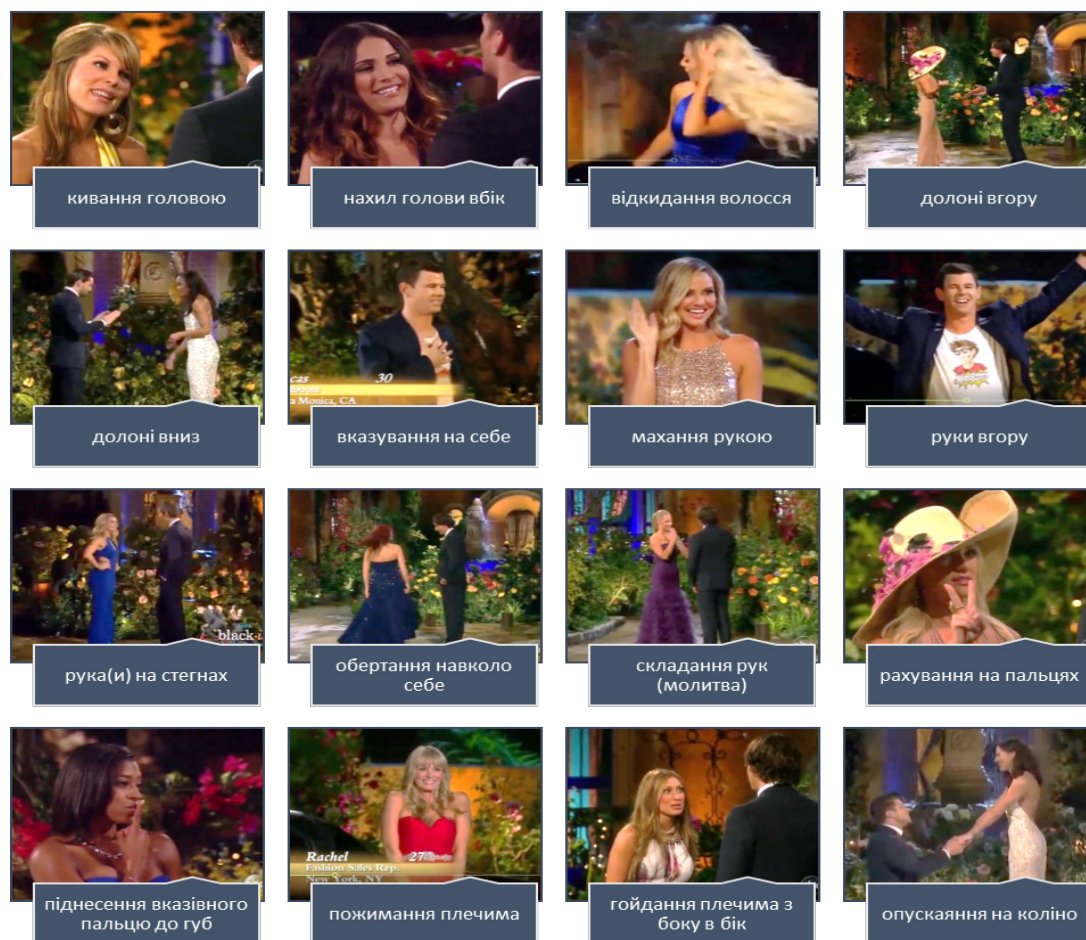

Рис. 1. Жести, що супроводжують мовлення під час романтичного знайомства

Рухи головою. Кивання головою – ритмічні рухи головою вгору і вниз, які в повільному темпі виражають інтерес до інтеракції, активне залучення адресанта в інтеракцію та погодження з адресантом. Цей жест вербально інтерпретується як *“My head is moving up and down to show you that I’m in agreement, acceptance, or understanding of what you are saying”*, у той час як прискорене кивання використовується як спонукання адресата до продовження інтеракції. Зазначимо, що тут і далі вербальну інтерпретацію жестів, ініційованих жінками і чоловіками під час романтичного знайомства, адаптовано з *“Nonverbal Body Language Dictionary”* [21].

Антонімічним жесту кивання головою є заперечення головою, що зазвичай виражає заперечення власного повідомлення *“I have no idea”* або незгоду з адресантом *“I’ve made my point and I’m sticking to it, feel free to challenge me, but I’m going to stay firm”*. Проте під час романтичної інтеракції виражає грайливе задоволення від флірту, що вербально інтерпретується як *“I’m so happy and amused that my head is vibrating with excitement”* і супроводжується прямим зоровим контактом [15].

Нахил голови вбік на 45 градусів виражає щирий інтерес і зацікавленість інтеракцією, що заохочує адресанта до подальшої бесіди. Переважно цей жест вживається жінками задля зваблення чоловіків, адже демонструє вразливість і покірність *“I’m trying to gain your sympathy and protectiveness so I’m canting my head to the side in sincere interest and amusement”*. Інтенсифікація бажання звабити чоловіка, надаючи йому домінуючої ролі, відбувається шляхом вживання цього жесту в поєднанні із взаємним поглядом із-під брів [13, с. 1234].

Відкидання волосся сигналізує бажання жінок продемонструвати партнерові своє волосся, а бажання привернути до нього увагу виражається в різних рухах головою [6, с. 283]. Ефективність відкидання волосся підвищується завдяки прямому зоровому контакту, що спонукає сексуальний інтерес, а його вербальна інтерпретація виражається так *“I’m sexually aroused and showing off my luscious hair by flicking and tossing it and hopefully you find that appealing”*.

Рухи руками. Долоні вгору, долоні вниз і долоні, паралельні одна до одної, виражають

різну позицію адресанта від покірної до домінуючої. Жест долоні вгору виконується шляхом обертання долонь вгору, як правило, обома руками, з частково або повністю витягнутими пальцями, прямими або зігнутими в ліктях руками і зігнутим або витягнутим зап'ястями. Цей жест демонструє готовність до відкритої міжособистісної інтеракції, створюючи зв'язок між партнерами: *"I'm holding my palms up because I'm trying to gain your trust through honesty"*. Також він може означати невпевненість і спантеличеність, супроводжуючись *"Wh-questions"*, або необізнаність адресата змістом повідомлення: *"I simply don't know"*. Долоні вниз мають протилежне значення, виражаючи позицію сили і домінування: *"I want to dominate and I'm ready to control our conversation"*. Долоні, направлені одна до одної, виражають рівноправність і вербально інтерпретуються як *"I'm presenting my palms vertically to show that I neither want to dominate nor be submissive"*.

Вказування на себе або на партнера – це жести, які супроводжують вербальне згадування себе *"I'm pointing at myself because I want you to believe in what I am saying about myself"* або партнера *"I'm pointing at you because I want to attract your attention"* з метою інтенсифікації і демонстрації змісту повідомлення. Одним із варіантів жесту вказування на себе є тримання рук(и) на серці, що має додаткову окрасу як знак щирості і глибокої вдячності. У такому варіанті цей жест супроводжується нахилом голови, прямим зоровим контактом і усмішкою, що вербально інтерпретується так *"My heart is warm and I'm thinking about you and have your best interest at heart"*.

Махання рукою – це вітальний жест, який характеризується піднятою вгору рукою і рухами вперед-назад долонею назовні. Махання рукою є однією з форм невербального «Привіт» або «До побачення», а збільшення експресивності і відкритості партнерів характеризується вітальним жестом руки вгору.

Рука(и) на стегнах означає готовність до самовираження, підвищуючи самовпевненість, що вербально інтерпретується так *"Hey, you, check me out, I am the best"*. Візуально руки на стегнах збільшують вертикальну поставу адресанта, що є привабливим для партнерів, які прагнуть домінувати у стосунках [8]. Варіантом самохизування і самовираження є обертання навколо себе, з метою демонстрації себе з різних кутів зору. Складання рук (молитва) є засобом вираження відвертості і щирості адресанта у своїх інтенціях, що вербально інтерпретується так: *"Please, believe me, I'm begging you"*. Зазвичай цей жест

іманентний жінкам, які намагаються створити образ чуттєвої і відкритої натури.

Захоплення контентом інтеракції, бажання унаочнити структуру повідомлення і демонстрація домінуючої позиції відбувається за допомогою рахування на пальцях, що вербально інтерпретується *"I am trying to be as clear as possible and do my best to explain everything I want to tell you"*. Піднесення вказівного пальця до губ виражає приховану інтенцію поцілувати адресата. Варіантом цього жесту є Тсс-жест, який підкреслює інтимність інтеракції і супроводжується прямим зоровим контактом. Вербально обидва жести інтерпретуються *"Please, don't talk. Let's do something more intimate like kissing"*.

Рухи плечима. Знизування плечима означає необізнаність, сором'язливість або невпевненість і доволі часто супроводжується комбінацією з долонями вгору *"I really don't know the answer"*. Гойдання плечима з боку в бік виражає грайливе задоволення від флірту *"I'm so happy and amused that my entire body is vibrating with excitement"*. Цей жест супроводжується нахилом тулуба в бік адресата і прямим зоровим контактом [12].

Рухи тулубом. Гойдання тулуба з боку в бік, який є варіантом жесту гойдання плечима з боку в бік, також виражає грайливе задоволення від флірту *"I'm so happy and amused that my entire body is vibrating with excitement"*. Цей жест супроводжується нахилом тулуба ліворуч-праворуч і прямим зоровим контактом. Жест опускання на одне коліно перед жінкою, ініційований лише чоловіками, вербально інтерпретується як *"My feelings and intentions are sincere and I'm so determined that I really believe that we'll get married soon"*. Цей жест є нетиповим для первинної діадичної інтеракції в реальному житті і зустрічається лише в поодиноких випадках у рамках романтичного медіадискурсу, адже учасники реаліті дейтинг-шоу намагалися продемонструвати партнерці серйозність і щирість своїх намірів, натякаючи на пропозицію руки і серця.

За результатами аналізу первинних романтичних інтеракцій встановлено, що комунікативна мета – справити перше враження на потенційного партнера під час романтичного знайомства – характеризується п'ятнадцятьма репрезентативними групами жестів, ініційованими жінками ($N_{\text{зразків}} = 483$) і чоловіками ($N_{\text{зразків}} = 190$) відповідно:

– сім груп гендерно нейтральних жестів, а саме: нахил голови вбік (пор., 57,1% vs. 13,4%), кивання головою (пор., 50,8% vs. 50,7%), долоні вгору (пор., 29,1% vs. 24%), заперечення головою (пор., 28,6% vs. 31%), знизування плечима

(пор., 27,5% vs. 3,5%), вказування на себе (пор., 10,6% vs. 6,3%), вказування на партнера (пор., 5,3% vs. 4,9%);
– вісім груп гендерно специфічних жестів, ініційованих лише жінками, а саме: відкидання волосся (11,6%), гойдання плечима з боку в бік (7,9%), складання рук (6,3%), руки на стегнах (5,8%), вказування вбік (5,3%), махання рукою (3,7%), гойдання тулуба з боку в бік (3,2%), рахування на пальцях (2,6%).

Нерепрезентативними виявилися чотири гендерно нейтральні жести, тобто руки вгору (пор., 2,1% vs. 0,7%), давання п'яти (пор., 1,1% vs. 2,1%), долоні вниз (пор., 1,5% vs. 2,1%), піднесення вказівного пальця до губ (пор., 0,5% vs. 0,5%), і шість гендерно специфічних жестів: один жест – обертання навколо себе (2,2%), ініційований лише жінками; п'ять жестів – опускання на одне коліно (2,1%), вказування назад (1,4%), перебирання руками (0,7%), показування язика (0,7%), обведення жінки навколо себе (0,7%), – ініційованих лише чоловіками.

Висновки. Проведений аналіз комунікативної поведінки під час первинної романтичної інтеракції дав змогу дійти висновку про конгруентний характер вербальної поведінки і жестів, ініційо-

ваних жінками і чоловіками в рамках реалізації комунікативних інтенцій. Причому жінки виявились більш експресивними й експансивними, аніж чоловіки. Отже, вербальна поведінка, представлена першою комунікативною інтенцією встановити міжособистісний контакт з адресатом, корелювала з жестами привітання і прощання, іманентними контексту флірту, залицань і спокушань. Вербальне вираження другої комунікативної інтенції спонукати бажання потенційних партнерів до подальших міжособистісних романтичних стосунків за допомогою встановлення емоційного інтересу співвіднесене з жестами, спрямованими на вираження романтичного інтересу, симпатії, спокусливості, кокетливості та емоційного збудження. Вербальна поведінка в рамках третьої комунікативної інтенції цілеспрямовано розголосити особисту інформацію збігалася з жестами, спрямованими на саморозкриття. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі інших категорій невербальної поведінки (тактильна поведінка, поведінка очима, поза, міміка), ініційованих під час первинної міжособистісної інтеракції, а також їх співвіднесеності з вербальною поведінкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ковалинська І.В. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
2. Коноваленко І.В. Роль гендерного фактора в комунікативному поведінні жінчин и мужчин : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Омск, 2003. 136 с.
3. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 224 с.
4. Романюк О.С. Концептуальні основи структуризації розвитку взаємовідносин романтичної діади. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2018. Вип. 1 (87). С. 128–132.
5. Ступак І.В. Особливості реалізації фреймової моделі анкет учасників дейтинг-шоу в німецькій та українській лінгвокультурах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. № 26. С. 164–167.
6. Abbey A., Melby C. The effects of nonverbal cues on gender differences in perceptions of sexual intent. *Sex Roles*. 1986. Vol. 15. P. 283–298.
7. Argyle M. *Bodily communication*. Madison: International Universities Press, 1988. 384 p.
8. Cashdan E. Smiles, Speech, and Body Posture: How Women and Men Display Sociometric Status and Power. *Journal of Nonverbal Behavior*. 1998. Vol. 22, No. 4. P. 209–228.
9. Dibiase R., Gunnoe J. Gender and culture differences in touching behaviour. *Journal of Social Psychology*. 2004. Vol. 144, No. 1. P. 49–62.
10. Duck S. W. *Meaningful relationships: Talking, sense, and relating*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1994. 230 p.
11. Ekman P., Friesen W. The repertoire of nonverbal behavior: Categories, origins, usage and coding. *Semiotica*. 1969. Vol. 1. P. 49–98.
12. Grammer K. Strangers meet: Laughter and nonverbal signs of interest in opposite-sex encounters. *Journal of Nonverbal Behavior*. 1990. Vol. 14, No. 4. P. 209–236.
13. Guéguen N. The effect of a woman's smile on men's courtship behavior. *Social Behavior and Personality*. 2008. Vol. 36, No. 9. P. 1233–1236.
14. Hargie O. *Skilled Interpersonal Interaction: Research, Theory, and Practice*. London: Routledge, 2011. 658 p.
15. Hummer P., Wimmer H., Antes G. On the origins of denial negation. *Journal of Child Language*, 1993. Vol. 20. P. 607–618.
16. Kendon A. *Gesture: Visible Action as Utterance*. Chicago: Cambridge University Press, 2004. 400 p.
17. Knapp M.L., Hall J.A., Horgan T.G. *Nonverbal communication in human interaction*. Boston, MA: Wadsworth. 2014. 528 p.

18. Knapp M.L., Vangelisti A.L. *Interpersonal communication and human relationships*. Boston, MA: Allyn & Bacon, 2010. 464 p.
19. LaFrance M. & Vial A.C. Gender and nonverbal behavior. *APA handbooks in psychology. APA handbook of nonverbal communication* / ed. by Matsumoto D., Hwang H.C., Frank M.G. American Psychological Association. 2016. P. 139-161.
20. Lee M.E., Matsumoto D., Kobayashi M., et al. Cultural influences on nonverbal behavior in applied settings. *Applications of nonverbal behavioral theories and research* / ed. by R. S. Feldman. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1992. P. 239-261.
21. Nonverbal Body Language Dictionary. URL: <http://bodylanguageproject.com/nonverbal-dictionary/> (дата звернення 18.12.2017).
22. O'Driscoll J. The role of language in interpersonal pragmatics. *Journal of Pragmatics*. 2013. Vol. 58. P. 170-181.
23. Paul E.L., Wenzel A., Harvey J. Hookups: A facilitator or barrier to relationship initiation and intimacy development? *Handbook of relationship initiation* / ed. by Sprecher S., Wenzel A., J. Harvey. New York: Psychology Press, 2008. P. 375-390.
24. Romaniuk O. The First Impression Matters: The Art of Male Romantic Communication in American Media Dating Culture. *Discourse and Interaction*. 2020. No. 13(1). P. 67-91.
25. The Bachelor (Seasons 16-23) / The Bachelorette US (Seasons 8-15). 2012-2019. Episodes 01. URL: <https://abc.com/shows/the-bachelor/season16...23/> (дата звернення 08.12.2020).

УДК 811.111.342'41

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.35>

МОВЛЕННЄВИЙ ПОРТРЕТ СУЧАСНОЇ БРИТАНСЬКОЇ ЖІНКИ

CONTEMPORARY BRITISH WOMEN SPEECH PORTRAYAL

Рудік І.В.,

orcid.org/000-0001-9208-4923

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов гуманітарних факультетів
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Вихор О.Ф.,

orcid.org/0000-0003-443-7293

старший викладач кафедри англійської мови № 2

Національного університету «Одеська морська академія»

У статті досліджуються питання варіативності просодії в жіночому мовленні. У центрі уваги мовленнєва поведінка жінок, різних за соціальним статусом (вік та професія). Предметом дослідження є жіноче мовлення, що дало змогу виявити його специфічні особливості і скласти мовленнєвий портрет.

Метою пропонованого дослідження є визначення просодичних рис мовлення сучасної британської жінки, зайнятої в різноманітних професійних сферах.

Завданнями дослідження були розгляд основних напрямів гендерної лінгвістики з метою визначення мовленнєвої поведінки жінки, проведення фонетичного аналізу, виявлення просодичних характеристик, які можуть служити маркерами мовленнєвого портрета сучасної британської жінки.

Відповідно до поставленої мети та завдань у роботі використані методика мовленнєвого портретування і фонетичний аналіз.

У проведеному дослідженні було зроблено спробу визначити мовленнєвий портрет сучасної британської жінки за допомогою просодичних особливостей її мовлення.

Аналіз результатів, отриманих під час рецептивного аудиторського дослідження, став підставою для таких узагальнень: мовленнєвий портрет успішної жінки віком від 48 до 54 років характеризується переважанням спадної шкали і спадного термінального тону, що вказує на впевнені у собі, категоричних жінок, які вміють переконати співрозмовника, вплинути на нього. Однак їх мовлення не позбавлене емоційності, про що свідчить вживання спадно-висхідного і висхідно-спадного термінальних тонів.

Мовлення представниць молодшого покоління від 21 до 34 років характеризується більш варіативним характером вживання просодичних засобів. У мовленні дикторки телебачення так само, як і в мовленні більш старшого покоління, домінують спадна шкала і спадний тон, що пояснюється особливостями її професійної діяльності, в мовленні ж молодшої інструкторки домінують висхідна шкала і висхідний термінальний тон, що справляє враження недомовленості, невпевненості, водночас демонструє емоційний стан мовця.

Отже, просодичні засоби, що формуються під час спілкування, характеризують своєрідність мовців, різних за віком і професією.

Ключові слова: сучасна британська жінка, мовленнєвий портрет, просодія, професія, вік, тон.

The question of prosodic variation in women's speech has been analysed in the present article. Women's of different social position (age and profession) speech behavior is in the centre of the given investigation. Women's speech, being the subject of the analysis, allowed to reveal their specific peculiarities and arrange their speech portraiture.

The aim of the investigation is to define prosodic features in the speech of contemporary British women occupied in various professional spheres. The following tasks has been set: to distinguish main trends in gender linguistics, with the aim of defining speech behavior; to conduct phonetic analysis; to reveal differentiating prosodic characteristics, identifying women's speech behavior.

In accordance with the aim and tasks of the investigation method of portraying and phonetic auditory analysis were applied in the paper.

The conducted investigation allowed to come to the following conclusions.

Speech portraiture of successful women aged from 48 to 54 is characterized by prevalence of Falling Scale and Falling terminal tone, which identify them as confident, categoric in speech women, who can convince interlocutor, influence, however there speech is not deprived of emotionality as evidenced by the usage of Falling-Rising and Rising-Falling nuclear tones.

The speech of younger representatives aged 21 to 34 is characterized by variable prosodic contours. The speech of TV announcer as well as the speech of older generation is dominated by Falling Scale and tones, which is explained by the peculiarities of her profession, while in the speech of young fitness instructor Rising Scale and Rising tone prevail, which convey the impression of understatement, uncertainty, at the same time demonstrating emotional state of the speaker.

Thus, prosodic means, which form during the act of communication may characterize the speaker's originality, different by age and profession.

Key words: contemporary British woman, speech portraiture, prosody, profession, age, Scale, tone.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві роботи, що ґрунтуються на соціально-маркованій специфіці статі, викликають дедалі більший інтерес із боку дослідників [6].

Жіноче мовлення стало предметом численних досліджень, які дали змогу виявити специфічні особливості мовленнєвої поведінки жінки.

Зарубіжні лінгвісти У. Лабов, П. Традгілл у своїх дослідженнях визначили соціолінгвістичні змінні, які виступають як мінливі фактори в процесі продукування мовлення, і виявили закономірність: жінки будь-якого віку і класу вживають у мовленні більш стандартні форми мови, ніж чоловіки.

П. Традгілл віддає перевагу більш нормативному жіночому мовленню, оскільки жінка традиційно більше впливає на виховання дітей [9].

Більшість лінгвістів погоджуються з виявленою У. Лабовим мовною поведінкою чоловіків і жінок, що проявляється в різноманітних судженнях про стандартні і нестандартні форми мови і різному рівні сприйняття лінгвістичних змінних [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню впливу гендеру на мовленнєву поведінку мовця присвячена велика кількість робіт.

Р. Лакофф описала особливості жіночого мовлення і виявила, що жіноче мовлення більш ввічливе порівняно з мовленням чоловіків; жінки частіше вживають розділові запитання; для вираження ствердження жінки вдаються до інтонації запитання у ствердженнях; жінки частіше ухиляються від прямої відповіді і вживають правильну граматику [7].

Але те, що Р. Лакофф називала типово жіночою мовою, було виявлено іншими вченими і в мовленні чоловіків. У. Барр та Б. Аткинс пояснили це залежністю лінгвістичних особливостей

мовлення від соціального стану і специфіки ситуативного контексту [7].

Р.К. Потапова з'ясувала, що розбіжності між чоловічими і жіночими голосами належать як до сегментного, так і супrasegmentного рівнів. Щодо супrasegmentного рівня зазначено, що в разі нейтрального емоційного стану жіноче мовлення характеризується більшим ступенем мелодійного членування, більшим мелодійним діапазоном, більш високим регістром і прискореним темпом [3, с. 144].

Постановка завдання. Незважаючи на величезну кількість праць ще й досі залишається відкритим питання про те, чи є гендер визначальним фактором комунікації. Саме через це у пропонованій роботі зроблено спробу з'ясувати кореляцію гендерної і професійної приналежності мовця з просодичним оформленням мовлення.

Метою пропонованого дослідження є визначення просодичних рис мовлення сучасної британської жінки, зайнятої в різноманітних професійних сферах.

Завданнями дослідження були:

- розгляд основних напрямів гендерної лінгвістики з метою визначення мовленнєвої поведінки жінки;
- проведення фонетичного аналізу;
- виявлення просодичних характеристик, які можуть служити маркерами мовленнєвого портрета сучасної британської жінки.

Відповідно до поставленої мети та завдань у роботі використані методика мовленнєвого портретування і фонетичний аналіз (аудиторський).

Портретування допомагає відбити «мовленнєвий стиль особистості як такий, де акумулюються і життєвий досвід, і склад розуму, і характер, і темперамент, і схильність, і захоплення», а не лише деякі окремі характеристики мовця [1, с. 6].

Матеріалом дослідження послужили записи інтерв'ю з чотирма британськими жінками – представницями різних професій: директоркою компанії з виробництва пластикових контейнерів Дорріс Уайтхед (54 р.), тренером із фітнесу Самантою Холлівей (21 р.), професоркою коледжу м. Манчестер Ненсі Макколей (48 р.) та дикторкою місцевого телеканалу м. Манчестер Сарою Дрісколл (34 р.). Загальний час звучання аудіоматеріалу становить 34 хвилини.

Усіх інформантів можна схарактеризувати як успішних жінок, які є фахівцями у своїй галузі і мають досвід професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Професійна належність людини впливає на багато аспектів її життя, в тому числі і на пов'язану з її професійною діяльністю. Ступінь впливу професійної діяльності людини на її мовленнєву поведінку тим вищий, чим більшу кількість вербального спілкування передбачає її професія. Це зазначає й Є.В. Корнелаєва, говорячи про існування так званих «професій із підвищеною мовленнєвою культурою». Представниками таких професій є диктори телебачення, оратори, актори – професіонали, які використовують голос як своє основне «знаряддя виробництва» [1, с. 5].

Гендер так само, як і професія людини, є одним із ключових факторів соціальної варіативності і найважливішим компонентом соціального статусу.

У соціолінгвістичних дослідженнях гендерна специфіка мовлення розглядається в межах комунікативної поведінки чоловіків і жінок. Учені вивчають характерні для мовлення представників двох статей стратегії і тактики, вживання просодичних моделей у мовленні, способи досягнення успіху в комунікації. Дуже цікавою також є так звана «феміністська лінгвістика», яка виникла в США ще в 60–70-і роки минулого століття [7] і вивчає дві групи питань. У межах першої групи вчені досліджують мовленнєву поведінку чоловіків і жінок із метою виявлення мовних асиметрій, спрямованих проти жінок. Ці асиметрії є наслідком патріархальних стереотипів, що впливали на мовленнєву поведінку обох статей і створювали картину світу, в якій жінка наділяється переважно негативними рисами і виконує другорядну роль щодо чоловіка. Представники другого напряму досліджують гендерну специфіку інтеракції в одностатевих і мішаних групах. Такий підхід ґрунтується на твердженні, що існують різні стратегії комунікативної поведінки чоловіків і жінок, які розвиваються на базі патріархальних стереотипів, наявних у мові. Учені досліджують особ-

ливості мовленнєвої поведінки чоловіків і жінок у різних контекстах, у низці екстралінгвістичних ситуацій: спілкування в комерційних компаніях і бізнес-спільнотах, дебати в парламенті, діалоги лікарів і пацієнтів, мовленнєва поведінка жінок-поліціантів, жінок-суддів, телевізійні ток-шоу та радіопередачі [2, с. 7].

Засновницею феміністської лінгвістики можна вважати Р. Лакофф, яка у своїй праці «Мова і місце жінки» обґрунтовує андроцентричність мови і підлегле становище жінки в картині світу, що відтворюється за допомогою мови. Лакофф характеризує жіночу комунікативну поведінку як невпевнену, менш агресивну, ніж чоловічу, більш гуманну і орієнтовану на співрозмовника. Жінка в змозі слухати і чути співрозмовника, вона не намагається контролювати перебіг бесіди. Така мовленнєва поведінка жінки свідчить про некомпетентність і негативно відбивається на її іміджі. Чоловіча мовленнєва поведінка відрізняється більшою агресивністю, прагненням домінувати під час бесіди, меншою схильністю до компромісів [7].

Зарубіжна дослідниця Т.І. Шевченко дослідила мовлення британських жінок високого і низького соціального статусу і виділила їх основні просодичні характеристики.

Для мовлення жінок високого соціального статусу характерні різноманіття мелодійного репертуару, дотримання певних пропорцій, тобто кількісних співвідношень тих або інших елементів у мелодії, їхнє мовлення відрізняється широким діапазоном голосу, який дає змогу виразити глибину мелодійних модуляцій.

Мовлення представниць низького соціального статусу демонструє обмежений мелодійний репертуар, вузький діапазон голосу, в мовленні яскраво представлені регіональні риси [4].

Проте ці просодичні характеристики лише умовно можуть вважатися типовими рисами мовленнєвої поведінки жінок. У різних комунікативних ситуаціях вплив гендеру проявляється у виборі одних компонентів просодії і блокуванні інших. У процесі аналізу мовлення досліджуваних інформантів – чотирьох жінок – ми брали до уваги такі фактори, як вік, освіта, професійна приналежність.

Як зазначає Дж. Коутс, стать відіграє ключову роль, якщо за всіма іншими параметрами комуніканти перебувають в однакових умовах [5].

Досліджувані інформанти були поділені на дві вікові групи:

I група: Саманта Холлівей і Сара Дрісколл (21–34 роки);

II група: Дорріс Уайтхед та Ненсі Макколей (48–54 роки).

Усі інформанти зайняті в різних сферах професійної діяльності, їх об'єднують професіоналізм та знання своєї справи.

Мелодійні характеристики

Серед просодичних характеристик найгнучкішою і найрухливішою є мелодика, яка може передавати інформацію про професійну належність мовця.

Методом перцептивного (аудиторського) аналізу було визначено основні одиниці мовленнєвої мелодії (шкали, термінальні тони, діапазон), окреслено спільні та диференційні ознаки просодії мовлення досліджуваних інформантів-жінок.

Результати проведеного аналізу показали, що мелодійна організація мовлення представниць досліджуваних професій та різних вікових груп відрізняється високим ступенем тональної варіативності як у плані реалізації термінальних тонів, так і в плані оформлення перед'ядрової частини (шкали) інтонаційної групи (таблиця 1).

Як свідчать дані, представлені в таблиці 1, мовлення всіх досліджуваних інформантів відрізняється варіативністю у використанні типів шкал. За характером зміни мелодики найбільш частотною є спадна шкала в мовленні представниць більш старшої вікової групи. Найбільший відсоток використання в мовленні спадної шкали характеризує мовлення Дорріс Уайтхед – директорки компанії (48%), трохи менший відсоток вживання спадної шкали зафіксовано в мовленні Ненсі Макколей – професорки коледжу (42%). Високий відсоток використання спадної шкали вказує на впевнену, категоричну манеру мовлення.

Висхідна шкала (33%) домінує в мовленні молодшої інструкторки з фітнесу Саманти

Холлівей (21 рік), другою за частотністю є рівна шкала середнього діапазону (27%); в її мовленні також представлена хвилеподібна шкала (22%). Використання в мовленні цих типів шкал вказує на невпевненість у собі, брак життєвого досвіду, низький соціальний статус.

У мовленні дикторки телебачення Сари Дрісколл превалює спадна шкала (39%), але її мелодійний контур відрізняється різноманіттям у використанні типів шкал. Це можна пояснити тим фактором, що основна мета диктора – вплинути на слухача, донести важливу інформацію, зробити її доступною і зрозумілою. Через це її мелодійний репертуар відрізняється варіативним характером.

В інтерв'ю досліджуваних інформантів більшу частину термінальних тонів становить спадний тон різного діапазону, що є типовим для британського варіанта англійської мови. У мовленні трьох інформантів спадний термінальний тон домінує, за винятком молодшої інформанти Саманти Холлівей (21 рік), в мовленні якої представлено рівний (13%) та висхідно-спадний тон (28%) і тільки 15% припадає на спадний тон двох різновидів (таблиця 2).

Вживання рівного тону так само, як і висхідного, вказує на деяку незавершеність висловлювання або думки, на невпевненість у собі.

Найбільший відсоток вживання низької спадної шкали (Low Fall) зареєстровано в мовленні жінок, які є успішними фахівцями, знають свою справу, категоричні у своїх судженнях. Високий спадний тон (High Fall) домінує в мовленні жінки – професорки коледжу. Вживання цього тону вказує на зацікавленість, інтерес до спів-

Таблиця 1

Частотність використання інтонаційних шкал (у %). Вікова і професійна диференціація

Інформанти	Тип шкали				
	Спадна	Висхідна	Рівна (середня)	Хвилеподібна	Ковзна
Дорріс Уайтхед (54)	48	9	18	19	6
Саманта Холлівей (21)	13	33	27	22	5
Ненсі Макколей (48)	42	14	17	15	12
Сара Дрісколл (34)	39	19	16	15	11

Таблиця 2

Частотність використання термінальних тонів. Вікова і професійна диференціація

Інформанти	Тип термінального тону (%)					
	Спадний високий (High Fall)	Спадний низький (Low Fall)	Висхідний (Low Rise)	Спадно-висхідний (Fall-Rise)	Висхідно-спадний (Rise-Fall)	Рівний (Level)
Дорріс Уайтхед (54)	24	29	15	19	13	-
Саманта Холлівей (21)	11	4	19	21	28	13
Ненсі Макколей (48)	26	24	14	20	13	3
Сара Дрісколл (34)	19	27	21	15	14	4

розмовника, передає підвищений емоційний стан мовця. Висока рекурентність висхідно-спадного тону в мовленні молоді жінки – інструкторки з фітнесу – пояснюється тим фактом, що молодь, з одного боку, більш емоційна у своїх висловлюваннях, а з іншого – надає мовленню відтінку незавершеності і здебільшого вживається перед паузами хезитації, коли мовцю потрібен час, щоб висловити свою думку.

Крім того, дуже низька рекурентність рівного тону (13% у мовленні молоді жінки) пояснюється тим, що всі інші інформанти є успішними жінками у своїй галузі, впевнені в собі і вміють чітко висловлюватись, не залишаючи згадку про незавершеність думки.

Висновки. У проведеному дослідженні було зроблено спробу визначити мовленнєвий портрет сучасної британської жінки за допомогою просодичних особливостей її мовлення.

Аналіз результатів отриманих під час рецептивного аудиторського дослідження став підставою для таких узагальнень: мовленнєвий портрет

успішної жінки віком від 48 до 54 років характеризується превалюванням спадної шкали і спадного термінального тону, що вказує на впевненіх у собі, категоричних жінок, які вміють переконати співрозмовника, вплинути на нього. Однак їх мовлення не позбавлене емоційності, про що свідчить вживання спадно-висхідного і висхідно-спадного термінальних тонів.

Мовлення представниць молодшого покоління від 21 до 34 років характеризується більш варіативним характером вживання просодичних засобів. У мовленні дикторки телебачення так само, як і в мовленні більш старшого покоління, домінують спадна шкала і спадний тон, що пояснюється особливостями її професійної діяльності, в мовленні ж молоді інструкторки домінують висхідна шкала і висхідний термінальний тон, що справляє враження недовомовленості, невпевненості, водночас демонструє емоційний стан мовця.

Отже, просодичні засоби, що формуються під час спілкування, характеризують своєрідність мовців, різних за віком і професією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Корнєлаєва Є.В. Варіативність професійних просодичних особливостей мовлення (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі інтерв'ю з політиками, акторами, дикторами телебачення) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови». Одеса, 2015. 19 с.
2. Павлова А.К. Особенности просодического оформления речи современных женщин с высоким профессиональным статусом (на материале британских интервью) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 «Германские языки». Москва, 2017. 21 с.
3. Потапова Р.К. Сексолект как составляющая экспертной фоноскопии в криминалистике. *Гендер как интрига познания*. Москва : «Рудомино», 2000. С. 143–146.
4. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. Москва : Высшая школа, 1990. 142 с.
5. Coates J. *Women, Men and Language*. Longman, London. № 4. 1993. 228 p.
6. Freeman R., McElhinny B. *Language and Gender. Sociolinguistics and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. P. 218–270.
7. Lakoff R. *Language and Woman's Place*. New York, 1975. 328 p.
8. Labov W. *Socio linguistic Patterns*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1972. 344 p.
9. Trudgill P. *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Penguin books, 2000. 222 p.
10. Trudgill P. Sex, covert prestige, and linguistic change in the urban British English of Norwich. *Language in Society*. 1972. P. 179–195.

DIGITAL RESOURCES FOR TEACHING AND LEARNING ENGLISH ONLINE DURING COVID-19 PANDEMIC

ЦИФРОВІ РЕСУРСИ ДЛЯ ВИКЛАДАННЯ ТА ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ОНЛАЙН В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Sabat S.I.,

orcid.org/0000-0001-9065-5833

*Assistant Professor at the Department of Applied Linguistics
Lviv Polytechnic National University*

The COVID-19 outbreak dramatically affected all spheres of our life: from social and economic to educational. In order to ensure the continuity of educational process higher education institutions had to shift to full online teaching and learning. The paper reflects the experience of teaching and learning English in contemporary academic environment during the pandemic situation caused by COVID-19 outbreak when an online education has become crucial in the educational field. The purpose of the article is to show the advantages of using video conferencing platform Zoom and MyEnglishLab developed by Pearson in the teaching and learning process in English classes. Combining these two online platforms can be beneficial both for teachers and students. Different digital tools that are provided by MyEnglishLab and Zoom engage students in effective virtual learning environment contributing greatly to students' motivation to study and improve English language proficiency. Zoom allows us to implement teaching and learning English by imitating live communication as close as possible to the traditional way, providing participants with support and variety of forms of feedback from the teacher and students. MyEnglishLab developed by Pearson can be a powerful tool suitable for teachers and learners' needs in online educational process. The article emphasizes the role of technology in providing more learning opportunities and better means for students to interact and learn effectively. The study revealed that the main advantages of using the platforms in English language teaching and learning are: ease of access to teaching resources, comfortable and constant interaction between students and the teacher in safe and secure environment, ability to establish audio and visual contact, time efficiency, flexibility and convenience.

Key words: online learning, online platform, digital tool, Zoom, MyEnglishLab, COVID-19 pandemic.

Пандемія COVID-19 різко вплинула на всі сфери нашого життя: від соціальної, економічної до освітньої. Щоб забезпечити продовження освітнього процесу, заклади вищої освіти були змушені перейти до викладання та навчання онлайн. Стаття відображає досвід викладання англійської мови в сучасному академічному середовищі в умовах пандемії COVID-19 студентам факультету прикладної лінгвістики національного університету «Львівська політехніка». Мета статті – показати переваги застосування цифрової онлайн платформи Zoom та віртуальної навчальної платформи MyEnglishLab від Pearson для викладання та навчання англійської мови. Поєднання цих двох платформ може бути корисним як для викладача, так і студента. Такий формат максимально наближує процес вивчення англійської мови до сучасних реалій, пропонує різноманітну діяльність студента в інтерактивному середовищі, надає миттєвий зворотний зв'язок. Різноманітні цифрові інструменти платформи Zoom та MyEnglishLab залучають студентів в ефективне віртуальне навчальне середовище, підвищують мотивацію студентів та заохочують до навчального процесу. Платформа Zoom дозволяє навчати та вивчати англійську мову, імітуючи живе спілкування, близьке до спілкування в традиційній навчальній аудиторії, забезпечує постійну та динамічну взаємодію учасників навчального процесу, відкриває нові можливості презентації навчального матеріалу для викладача. MyEnglishLab є потужним інструментом навчання, який підвищує ефективність та якість навчального процесу, відкриває нові можливості для роботи зі студентами, формує комунікативну компетенцію студента. У статті наголошується на ролі інформаційних технологій у забезпеченні навчальних можливостей та кращих інструментів для ефективної взаємодії та навчання студентів. Основними перевагами застосування онлайн-платформ для викладання англійської мови є: легкий доступ до навчальних ресурсів, постійна взаємодія між викладачем та студентами в безпечному середовищі, можливість аудіо- та візуального контакту, ефективне використання часу, гнучкість та зручність.

Ключові слова: онлайн-навчання, онлайн-платформа, цифровий інструмент, Zoom, MyEnglishLab, пандемія COVID-19.

Problem statement. The COVID-19 outbreak has caused great social and economic transformations which triggered significant changes in all areas of education. A sudden shift to full online learning and teaching has been brought into the educational process. Many instructors and learners had to adapt to the pandemic condition and transfer from in-person teaching and learning to online education.

In Ukraine, in response to the COVID-19 outbreak the Ministry of Education and Science of Ukraine

issued the letters which have been advising higher education institutions to ensure the continuity of the educational process and take into account all circumstances related to coronavirus situation.

On February 3, 2020, higher education institutions received the official letter recommending to organise “distance learning for students from the People’s Republic of China and Southeast Asia countries, who are currently in Ukraine and/or who cannot arrive in Ukraine due to spread of coronavirus” [7].

The letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine from March 11, 2020, No1/9-154 announced a three-week quarantine for all types of educational establishments in order to prevent the spread of COVID-19 and recommended online education [8]. Later, as the situation with coronavirus pandemic worsened, the quarantine was prolonged and schools, colleges and universities were closed. The teachers had to transfer to online teaching adapting the technologies and means they had at hand and students even had to take exams online. For both teachers and students online education has become a new challenge.

Our article discusses the results of utilising into educational process, particularly in the process of teaching and learning English, a video conferencing platform Zoom and online platform MyEnglishLab developed by Pearson in English classes at the department of Applied Linguistics in Lviv Polytechnic National University. It reflects the experience of teaching and learning English in contemporary academic environment during the pandemic situation caused by COVID-19 outbreak when an online education has become crucial in the educational field.

The topic of the article is of paramount importance due to the necessity of integrating different online tools and resources in language education caused by a new world life situation. Besides that, incorporating different online resources into foreign language teaching and learning is a significant factor in effective development of students' communication skills.

The appeal to online learning existed before the outbreak of COVID-19 in the form of distance learning, Massive Open Online Course (MOOC), and blended learning, a combination of traditional and online learning. Blended learning has been implemented in education rather extensively in the past years and the trend is increasing in the following years. Distance learning is not a new experience in many European, American, and Asian universities anymore. It has become an integral part of teaching and learning [6].

In 2013, the Taras Shevchenko National University of Kyiv launched the first massive open online course (MOOC) in Ukraine. In 2016, the National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", The Ivan Franko National University of Lviv, The Lviv Polytechnic National University, and the Ukrainian Catholic University piloted projects on the blended learning technology where MOOCs available at Prometheus were combined with face-to-face learning [1]. However, the COVID-19 outbreak demanded undertaking rigorous measures to withstand the pandemic challenges and provide online learning methodologies and technologies in

teaching that could be of a great help in the educational process. The transition towards online education system accessible to all students has started.

Purpose of the article. The purpose of our research is to describe and analyse the existing online platforms and applications for teaching and learning English in virtual classes. Our task is to show the advantage of utilising video conferencing platform Zoom and MyEnglishLab developed by Pearson in the teaching and learning process in English classes. The article emphasizes that the role of technology is vital in providing more learning opportunities and better means for students to interact and learn effectively. "The online space allows learners and teachers to stay connected outside the classroom. Learners can benefit from the fact that space and distance do not matter anymore" [5].

Different digital tools that are provided by MyEnglishLab and Zoom engage students in effective virtual learning environment contributing greatly to students' motivation to study and improve English language proficiency.

It should be noted that a considerable number of terms is used to describe online learning: e-learning, web-based learning, learning via the internet, distance learning, computerised electronic learning, virtual learning, and etc. "It is the type of learning environment specifically delivered via the internet to students and conducted by the teacher in a virtual classroom. The students can interactively communicate with the teachers and others students in this virtual classroom." [4]. Various digital platforms and applications can support online learning implementation. It can be carried out utilizing Google Meet, Google Classroom, Zoom Cloud Meeting, Microsoft Teams, etc. Those digital platforms helped both teachers and students to adapt to the pandemic conditions. Besides improving the students' digital literacy, it also helps students to learn English virtually and develop their language proficiency through natural interaction.

Presentation of the main material. It is impossible nowadays to imagine our life without technology. One of the world's most popular learning management system is Moodle which is designed to provide educators and learners with a secure and integrated system to create personalised learning environment. It is trusted by institutions and organisations worldwide and numbers of more than 270 million users. Moodle provides flexible tools to support both blended learning and fully online courses [9].

Besides the resources mentioned above, in teaching English we use MyEnglishLab which is

an online platform designed to complement Pearson ELT textbooks: Choices, Speakout, Language Leader, Market Leader and etc. It is considered to be one of the most powerful tools for blended learning in global academic society and can be integrated with systems like Moodle, Blackboard and Canvas. MyEnglishLab components can replace traditional Pearson paper workbook, helping students and teachers get more from the course. The activities in MyEnglishLab replicate the content students complete in a workbook, but in an interactive and engaging environment. Students can access all their content through the Pearson English Portal in one place and receive instant feedback on each task. The Pearson English Portal is the single access point for online and offline English teaching and learning resources. Students can watch videos, listen to audio and even record their own voices online. This vast range of activities help them build their confidence and improve on their mistakes [12].

Interactive activities, tasks and tests raise students' interests and engage them in the learning process. Extra hints and tips that the platform provides encourage and support learning. Each activity is built into a lesson plan and helps students practice speaking, listening, reading and writing.

The activities that students complete are recorded in MyEnglishLab Gradebook and help the teacher to see students' progress. It can be viewed for the whole class or individual students. The teacher can see how students are progressing at every stage, the amount of time spent on task, number of attempts to get an answer. Using the Common Error Report, the teacher can also analyze which errors are common among the students. With this information, the teacher can focus valuable class time on the areas that are needed the most. MyEnglishLab enables to mark students' homework assignments automatically. The time saved by automatic correction helps the teacher to manage and personalize the course material according to students' needs and preferences [10].

The platform has a range of tools to make classroom management simple and flexible. The teacher can communicate with students easily through email notifications and online messaging in a safe and secure environment. As teaching and learning online requires more e-correspondence and interaction via mobile applications between students and teachers this feature is of a significant help for both participants of the educational process.

MyEnglishLab makes possible learning and teaching be conducted both online and offline. Students can access all the activities when they are online anytime and anywhere. The teacher can create

course, groups, hide/show/assign content, share course with colleagues and even download the video activities.

In response to COVID-19 outbreak Pearson launched another feature that made teacher's and student's lives much easier and supported teachers teaching remotely. Zoom video conferencing tools have been integrated into the Pearson English Portal. This feature can help teachers schedule and run virtual lessons directly from the Pearson English Portal. Because Zoom is integrated into the Portal, teachers can set up classes and groups with the class management tool, create a calendar of scheduled classes, switch easily between showing the presentation on their screen and other resources they want to share, all within the Portal.

Zoom technology is widely used nowadays in teaching and learning English. Zoom is a cloud-based video conferencing service that enables to virtually interact "face-to-face" when in-person meetings are not possible. It has become one of the leading video conferencing software applications trusted by millions of enterprises, small businesses and individuals. It provides videotelephony and online chat services through a cloud-based peer-to-peer software platform and is used for teleconferencing, telecommuting, distance education, and social relations [15].

Zoom's popularity has increased drastically during the time of COVID-19 pandemic. It has helped students and teachers around the world quickly shift to remote virtual learning in a secure and productive environment. Zoom has numerous security features designed to control online classrooms and help educators effectively teach online. It also provides teachers with detailed tips and tricks for educating on Zoom and additional resources such as Free Remote Teacher Training Webinars. The webinars are led by experienced teachers who have transitioned from in-person to online teaching and help to adapt teaching practices and curriculum to a live video chat classroom. In addition, Zoom can be a powerful tool for teachers in their continuous professional development by hosting training sessions to cover online learning strategies and to collaborate with their peers on best teaching practices. Students can also find helpful tips for successful participating in online learning and some resources to help them stay secure.

Zoom's effective tools allow English teachers to develop reading, listening, speaking and writing skills in various ways. Zoom's screen sharing feature works both ways- the teacher and students can share videos, presentations, Internet and book pages. Book page sharing allows students to follow explanations

of the teacher and take an active part in the lesson. The teacher can easily allow students to share their own screens e.g., for demonstrating a project presentation. The activities a teacher can do via screen sharing:

- Show presentation slides to present new grammar
- Show images to explain new vocabulary
- Play a video on a video channel
- Display texts for students to complete comprehension tasks
- Show a student's written work and elicit correction (one-to-one)
- Provide feedback and comments, ask questions, organise discussions that can be incredibly stimulating for students.

All these activities greatly contribute to class interaction and productivity of the educational process [11].

There are numerous engaging activities that English teachers can incorporate into their course which will make the learning effective in an online setting. Zoom allows the teacher and students to use different virtual backgrounds. This is good for privacy so that learners do not have to worry about what is behind them. But it can also be used for language practice. Adding a suitable background image can help the teacher introduce the topic of the lesson and create a better understanding of the topic allowing students to be involved in the work more actively. Sharing videos and presentations as well as Whiteboard sharing can be of great help for both the teacher and students.

Teachers also have the opportunity to record lessons and watch them again to assess students' strengths and weaknesses. Students can also record the lesson if the teacher enables this feature for them. They can watch recorded lessons and see their improvement over time or review the content at any time and at their own pace. The teacher can show the recorded lessons to another teacher, who they trust, and ask for constructive feedback [13].

To practise students' writing skills the chat box feature can be used. Students can use the chat box to communicate with the teacher, with another student or with the group, brainstorm and share ideas and opinions. Communicating via a chat during the lesson is perfect for an English spelling activity. "Chats serve as a platform for written communication in a foreign language, allow you to conduct diagnostic surveys, receive quick feedback individually or in a group, and also check the involvement of students in the educational process" [14]. The teacher may use this function to give personalised feedback to individual students.

The annotation tools allow teachers to really engage with teaching and learning materials by writing and highlighting on the screen. This helps to make the learning both accessible and visually appealing. Students can also use the tools to annotate on a shared screen. Annotation can be used for eliciting error correction, getting students to "vote" for the best ideas on the screen, describe and draw.

The teacher can create "breakout rooms" for small group discussions which is equivalent to putting a student with a partner in class. It is a great way to encourage pair work or group work and allow students to work independently. Breakout rooms are ideal for speaking tasks. Such interaction contributes to the development of students' speaking skills that are crucial in learning a foreign language.

The benefits of using these two online platforms in teaching and learning English online are significant to both students and a teacher.

- Ease of access to teaching resources that are available at anytime, anywhere, as well as audio and video resources.
- Comfortable and constant interaction between students and the teacher in safe and secure environment.
- Access to "native-speaking" environment.
- Instant comments and feedback from the teacher that contributes to live communication.
- Choice of devices (students can use their personal devices that enables them to access all the activities when they are online anytime and anywhere).
- Time efficiency, flexibility and convenience (can save time, paper and other resources).
- Ability to establish audio and visual contact that is characteristic of face-to-face classes

However, there could be some drawbacks, mainly connected with the technical difficulties that may arise from the instability of the Internet connection or lack of reliable equipment. One more problem that many teachers face is that some students do not wish to turn on the camera during classes. Students explain that turning off the camera means being in a more comfortable environment, others explain by technical difficulties of using the mobile Internet. Many students use mobile phones for online classes. This may work for lectures and discussions, but may be less satisfactory for other tasks.

It is worth noting the role of the teacher in a virtual classroom. "When working in a virtual classroom, the teacher's role expands. He does not work as a teacher, he acts as a moderator of the online class, which simulate as much as possible live communication, thus contributing to classes interaction productivity and effectiveness" [12].

Combining these two online platforms can be beneficial both for teachers and students. Online learning and teaching environments provide fresh approaches to learning and teaching, make the learning process more effective and improve the quality of language teaching. Zoom and MyEnglishLab have been of great help for teachers during COVID-19 pandemic and contributed significantly to online education. It helped our students learn at home and teachers teach in virtual classrooms.

Conclusions. The educational process in the system of teaching and learning English can be carried out by means of such digital platforms as Zoom and MyEnglishLab developed by Pearson effectively. Zoom allows us to implement teaching and learning English by imitating live communication as close as possible to the traditional way, provide participants with support and variety of forms of feedback from the teacher and students. MyEnglishLab developed by Pearson can be a powerful tool suitable for

teachers and learners' needs in online educational process. Different digital tools that are provided by MyEnglishLab, engage students in authentic context and learning environment. Our experience proved efficiency of using Zoom and MyEnglishLab platforms for teaching and learning English to Philology students of the department of Applied linguistics in Lviv Polytechnic National University. The teachers of our department have been applying the online learning technologies in teaching English intensively.

According to our observations, Zoom and MyEnglishLab platforms promote students' motivation for learning, help them reach better results in online tests and writing and speaking assignments. The results of teaching English to students with the help of Zoom and MyEnglishLab have confirmed successful outcomes of developing students' reading, listening, writing and speaking skills. The students' feedbacks have confirmed the platforms make learning more productive, more engaging and more time-effective.

REFERENCES:

1. Bakhmat, L., Babakina, O., Belmaz, Ya. (2021). Assessing online education during the Covid-19 pandemic: a survey of lecturers in Ukraine. *Journal of Physics: Conference Series*, 1840 (1), IOP Publishing.
2. Beatty, Ken. (2021) The future of Online Learning: Motivating Teachers and Students. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=Ahekulx9HDo&ab_channel=PearsonEnglish
3. Cavage, C. Digital Solutions for Online Learning. Retrieved from: https://www.youtube.com/watch?v=_Df4Zv7XttU&ab_channel=PearsonEnglish
4. Ivashchynshyn, O.M., Kashchynshyn, N.Ye., (2020) Innovative resources for promoting academic writing skills in English classes, *Pedagogical Sciences*, no.2(35).
5. King, A. (2016). Blended language learning: Part of the Cambridge Papers in ELT series. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Matvienko, O., Kuzmina, S., Yamchynska, T., Kuzmin, Ye., Glazunova, T. (2021) New Challenges Imposed by the Pandemic on a Ukrainian University, *Arab World English Journal*, Special issue on COVID-19 Challenges, pp. 136–146.
7. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020) *The Ministry of Education and Science of Ukraine recommends organising distance learning from The People's Republic of China, who are currently in Ukraine 2020*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/eng/news/ministry-education-and-science-ukraine-recommends-organizing-distance-learning-students-peoples-republic-china-who-are-not-currently-ukraine>
8. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2020) On finishing 2019/2020 academic year. Retrieved from: http://osvita.ua/legislation/Vishcha_osvita/72094/
9. Moodle LMS. Retrieved from: <https://moodle.com/lms/>
10. MyEnglishLab's manual description. Pearson ELT. Retrieved from: <https://www.pearson.com/english/login-register/myenglishlab.html>
11. Nobre, C., (2018). Zoom a user-friendly video conference tool great for online lessons. Retrieved from: <https://thedigitalteacher.com/reviews/zoom>
12. Sabat, S. (2020) MyEnglishLab as an effective component of blended learning approach in English language teaching. *Young Scientist*. No. 3(79). P. 158
13. Teaching English Online with Zoom: The Ins and Outs. Retrieved from: <https://www.teflcourse.net/blog/teaching-english-online-with-zoom-the-ins-and-outs-ittt-tefl-blog/>
14. Vonog, V., Batunova, I., Kolga, V., (2021) Digital platforms and tools used in the system of teaching English. SHS Web of Conferences.
15. Zoom: zoom.us.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЛОВОСКОРОЧЕННЯ

THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH OF WORD ABBREVIATION'S PROBLEM

Сергєєва О.О.,

orcid.org/0000-0002-7396-5511

викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Тищенко М.А.,

orcid.org/0000-0001-8390-7350

викладач кафедри англійської мови гуманітарного спрямування

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті висвітлено поняття словосполучення, ключові проблеми класифікації та походження. У статті показано, що скорочення слів як мовне явище має тривалу та довгу історію, що набуло поширення в другій половині ХХ ст. і відтоді непинно розвивається. Також описано першопричини створення скорочень, їх особливості та перші згадки. Ми дослідили, що є різноманітність та численність типів аббревіатур, серед яких вирізняють різні типи скорочень, специфіку їх семантики, що зумовлює відсутність у сучасному мовознавстві чіткої класифікації скорочень, як і не існує в ній чіткого визначення поняття «скорочення» та розмежування цього поняття з поняттям «аббревіатура».

У статті показано, що більшість мовознавців виокремлюють графічні та лексичні скорочення. Лексичні скорочення мають відмінну від повних форм звукову оболонку і графічну форму. Лексичні скорочення мають основні ознаки окремого слова як компоненти словникового складу мови і виконують у мовленні ті самі функції, тобто є повноцінними одиницями комунікації. У межах лексичних скорочень виокремлюють ініціальні аббревіатури (алфавітизм та акроніми), усічені слова (афереза, синкопа, апокопа) та змішаний тип скорочень (контрактури та поєднання букв та символів). Графічні скорочення не є словами, не мають граматичних категорій роду та числа. Вони використовуються лише на письмі, тому не мають власної вимови, а в усному мовленні реалізуються повною формою слова чи словосполучення, від якого вони утворені.

Ми дійшли до висновку, що є різні види аббревіатур. Вони можуть складатися з одного, двох, трьох, чотирьох або п'яти компонентів. Аббревіатури з більше ніж п'яти компонентів трапляються вкрай рідко.

Скорочені слова та аббревіатури можуть не лише спростити життя людей, а й іноді спричинити певні труднощі використання й запам'ятовування. Тому дослідження цієї теми буде актуальним багато років, доки розвивається мова.

Ключові слова: словотвір, новоутворення, скорочення, скорочені слова, аббревіатура.

The article covers the concept of phrase, key problems of classification and origin. The article shows that the reduction of words as a linguistic phenomenon has a long and lengthy history, which became widespread in the second half of the twentieth century and has been constantly evolving since then. The root causes of abbreviations, their features and the first mentions are also described. We have investigated that there is a variety and number of types of abbreviations, among which there are different types of abbreviations, the specifics of their semantics determine the lack of clear classification of abbreviations in modern linguistics, as well as there is no clear definition of "reduction" and delimitation "abbreviation".

The article shows that most linguists, however, distinguish between graphic and lexical abbreviations. Lexical abbreviations have their own, special, different from full forms sound shell and graphic form. Lexical abbreviations have the main features of a single word as components of the vocabulary of the language and perform the same functions in speech, and therefore are full-fledged units of communication. Within the lexical abbreviations there are initial abbreviations (alphabets and acronyms), truncated words (apherisis, syncope, apocope) and a mixed type of abbreviations (contractures and combinations of letters and symbols). Graphic abbreviations are not words, they do not have grammatical categories of gender and number. They are used only in writing, so they do not have their own pronunciation, and in oral speech are realized in the full form of the word or phrase from which they are formed.

We came to the conclusion that there are different types of abbreviations. They can consist of one, two, three, four or five components. Abbreviations with more than five components are extremely rare.

Abbreviated words and abbreviations can not only simplify people's lives, but also sometimes cause some difficulties in use and memorization. Therefore, the study of this topic will be relevant for many years while the language is developing.

Key words: word formation, neoplasm, abbreviation, abbreviated words, acronym.

Постановка проблеми. Мова, як відомо, розвивається разом із суспільством, адже мова, як і суспільство, не може перебувати в стані спокою. У мові постійно відбуваються зміни, в яких знаходять своє вираження закони її розвитку. Однією з найбільш помітних тенденцій розвитку мови є тенденція до зміни слова, до словоскорочення.

Скорочення, або так звані скорочені слова, становлять значну частину словникового складу, причому проникають майже в усі пласти лексики та широко застосовуються в писемному та усному мовленні.

Особлива динамічність і рухливість є специфічною рисою словотворення, що відрізняє його від інших формалізованих систем і виявляється

в необмежених можливостях постійного розширення та збагачення. Необхідність створення нових мовних одиниць зумовлюється розширенням пізнавальної діяльності людини. І саме лексика покликана відображати все, що відбувається в суспільному житті, оскільки мова функціонує як система матеріальних мовних знаків, як система, здатна забезпечити спілкування людей.

Численні проблеми традиційного мовознавства та лексикології сьогодні вирішуються по-новому, оскільки до їх рішення підходять із нових позицій. Аббревіація тут не є винятком. Необхідність аналізу багатьох поглядів на проблему скорочення слів спричинена розповсюдженням ідей когнітивізму.

Актуальність дослідження зумовлена значною кількістю скорочень у всіх мовних стилях, а також розвиненою системою моделей аббревіацій у сучасних європейських мовах. Тому детальний аналіз особливостей скорочень у сучасній англійській мові допомагає виявити труднощі їх тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основними способами словотвору в сучасній англійській мові є деривація та конверсія [1, с. 110]. Більшість мовознавців виокремлюють регулярні (поширені) та нерегулярні способи словотвору. Аббревіація є одним із провідних нерегулярних способів словотворення і слугує перманентним засобом поповнення лексичного фонду мови [9, с. 156].

Більшість лексичних новоутворень є громіздкими і незручними в користуванні через низку причин. Скорочення дозволяє дати цим новим назвам і позначенням набути більш короткої, компресивної форми за умов повного збереження значення цих лексичних одиниць, економлячи час надходження інформації адресату. Таким чином, поширеність скорочення як способу словотвору зумовлена тенденцією до раціоналізації мови, до економії мовних зусиль. Мова є не замкнутою системою, а сприйнятливою, що акумулює й адаптує аббревіатурні одиниці.

Загалом, поняття «скорочені слова» нерідко охоплює найрізноманітніші структурні типи лексичних одиниць. Такий стан речей частково спричинений недостатньою визначеністю і неоднозначністю значення терміна «скорочення» у лінгвістиці, як зазначає І.А. Потапова [7, с. 115]. В.В. Борисов наводить список термінів, що використовуються зарубіжними лінгвістами в англійській мові у роботах із дослідження скорочень: *abbreviation, abecedism, acronym, alphabetic word, anagram, blend, clipping, contraction, curtailment,*

elliptical word, incomplete compound, initialism, logogram, protogram, shortening, stumpword, trunkword [2, с. 108] Як бачимо, термін «скорочення» позначає різноманітні структурні типи лексичних одиниць, утворених у результаті вищевказаних процесів. О.Д. Мешков запропонував використовувати загальну назву «скорочення» для позначення численних і досить різноманітних процесів, загальною рисою яких є те, що слова так чи інакше скорочуються, стають меншими (порівняно зі своїми прототипами) [8, с. 156]. Терміном «скорочення» позначається як процес, за якого слово чи словосполучення зазнає скорочення, так і його результат, тобто саме скорочене слово. За таких обставин термін «скорочення» вживається для позначення двох лінгвістичних понять, що суперечить самій природі терміна, котрий повинен бути однозначним.

Скорочення слів відбувається не тільки методом формування нових слів, а й зміною старих (без спотворення значення). Як бачимо, у сучасній англійській мові спостерігається тенденція до збільшення кількості скорочених слів завдяки практичності їх функціонування та зручності у вживанні.

Постановка завдання. Слід дослідити історію початку вживання словосполучень, розглянути місце аббревіації у словниковому складі англійської мови та визначити основні типи скорочень.

Виклад основного матеріалу. Скорочення слів як мовне явище має довгу історію розвитку. Перші скорочення слів можна спостерігати вже у древніх шумерійців. Бажання зекономити мовні зусилля знаходять відображення в Основній книзі древніх іудеїв: MILH Mi Iolh Lvn Hshmilh (Who shall go up for us to heaven?); у древніх римлян також траплялися скорочення на зразок *SPQR Senatus Populusque Romanus, INRI Jesus Nasarene Rex Judaeorum* [11, с. 99]. Староанглійська мова запозичила з латинської амперсанд (знак &, що позначає сполучник and). У 17 сторіччі в англійській мові функціонувало скорочення *cabal*, пов'язані з іменами п'яти членів комітету (Clifford, Arlington, Buckingham, Ahley, Lauderdale), що були організовані в мовну одиницю, щоб вимовлятися так, як слово [10, с. 217].

Про поширеність словоскорочення в англійській мові свідчить поява перших словників скорочень уже у 15 сторіччі. Найвідомішим серед них можна вважати *Modus Legendi Abbreviaturas* (1475), обсягом 277 сторінок. Цей словник містить більше графічних (візуальних) скорочень, ніж власне лексем/слів, оскільки вони вимовлялися як ціле слово, а не як скорочена форма, як-от *gle*

generale ma nobc nobiscum. Не можна не згадати і словник Courtenay, що містив 3 000 одиниць, серед яких переважали вже лексичні скорочення на зразок *Brit.* та *chron.* У цей час спостерігається вживання скорочень як особливої групи слів, згрупованих за тими чи іншими критеріями. Прикладом збірок таких скорочень є «Словник латинських та французьких аббревіацій, що використовуються в англійських історичних рукописах» Мартіна (1892), «Збірка скорочень, що застосовуються в торгівлі», укладена Кордінглі (1902). Скорочення стали вживатися в англійському (A.B., D.C.L., J.P.) та американському (C.O.D., N.G., O.K.) варіантах англійської мови настільки часто, що американський мовознавець Менкен (1919) описав скорочення як «звичку американців скорочувати місткі концепти до стійких скорочень». Кількість скорочень почала стрімко збільшуватися під час Першої світової війни, коли цей клас слів використовували на позначення назви рядових установ, підприємств, термінів. Кірбі (1918) у своєму словнику поділив скорочення на американські, британські, французькі та загальні. Уже на той час у словниках були зафіксовані скорочення *U University*, *C cocaine*, *M morphine* (словник Віттмана, 1914). Ще інтенсивніше скорочення почали з'являтися у англійській мові під час Другої світової війни. Багато нових скорочень, включаючи неформальні та знижено-розмовні, увійшли до найрізноманітніших тематичних словників того часу. Словник «Authorized Abbreviations, Brevity Codes, and Acronyms» (1985) містить багато порівняно довгих одиниць, як-от *USANSMADHS United States Army Medical Service Meat and Dairy Hygiene School*. Насторожене, несприйнятливие ставлення до скорочень із боку окремих мовознавців змінювалося повільно [11, с. 103]. Уїлсон (1856) назвав деякі скорочення, що з'являлися на той час «незручними через те, що вони вже або використовувалися як інші слова, тому що вони не достатньо «розумні», або просто не мають ніякого права на вживання». Він зауважив, що лише незначна кількість скорочень може вживатися у повсякденній мові, проте рекомендував їх для вживання у каталогах, таблицях, журналах тощо. Босс (1880) також виступав проти широкого вживання скорочень [11 с. 104]. Через багато років Деніел (1946) та газета «The New York Times» (28/10/1946) порівняли вживання скорочень зі споживанням дегідратованої їжі, тим самим підкресливши своє негативне ставлення до використання цих одиниць мови. Гейл назвав ініціалізм небезпечними у вживанні, навівши 18 різних розшифрувань ініціалізмів

AID («Agonies of Acromania», 1971). Він зауважив, що люди не захочуть перевантажувати свій мозок наборами букв. Джеймсон (1968) заявляв, що ініціалізація – це хвороба, що набула розмаху епідемії у всіх галузях людської діяльності. Прихильники акронімів у мові відреагували заявою про те, що акроніми можуть бути «зручним кодом для деяких надмірно довгих або громіздких фраз», незважаючи на те, що іноді вони видаються безглуздими, часто неоднозначними і важкими у вимові та потворними (замість того, щоб бути евфонічними). Цей спосіб словотвору набув значного поширення в останні десятиріччя ХХ ст. і поширеним явищем як у розмовній мові (усні скорочення) [9, с. 42], так і в офіційних стилях (письмові скорочення у різних офіційних документах, наукових працях тощо). Сьогодні можна знайти словник або перелік скорочень майже для кожної галузі виробництва чи науки, вони є невід'ємною частиною словника ділової переписки та публіцистичного стилю. Скорочення стали часто вживати у різних контекстах, а деякі з них, як-от *US(A)*, *EU*, *MIT*, уживаються частіше і навіть замінили повні форми. Про поширеність одних лише ініціалізмів як різновиду скорочених слів у мові свідчить кількість і обсяг словників скорочень. Так, словник Гейла *Acronyms Dictionary* 1960 року випуску містив 1 200 одиниць. Постійно розширюючись і доповнюючись, у 1976 році він налічував 130 000, у 1976 – 300 000 одиниць. А у 1984 р. 12-е видання цього словника під редакцією Кроулі і Шепарда налічувало 425 000 скорочень.

Основним структурним параметром класифікації всіх типів скорочень є спосіб скорочення лексичної одиниці. Серед лексичних скорочень розрізняють синтаксичні, утворені шляхом опущення цільноформних елементів, і морфологічні скорочення (скорочені форми, усікання, ініціальні скорочення (аббревіатури), скорочення змішаного типу, слова-телескопізми). Скорочення також розподіляють на аббревіатури, акроніми, скорочені форми/усікання, слова-зрощення/телескопізми [5, с. 85]. Типологію скорочень складають ініціальні та односкладові одиниці. Останні за способом їх редуції можна поділити на скороченні слова зі збереженням початкового складу слова (апокопу) та редуцію початкового та кінцевого елементів слова. Серед односкладових скорочень типів в англійській мові переважає апокопа, де наголос падає на останній склад: *incl. including* – включно; *exc. except* – за винятком; *admin administration* – адміністрація, управління; *app. appendix* – додаток; *Nov. November* – листопад; *Dir. Director* – директор;

Corp. Corporation – корпорація; *cont. contents* – зміст; *anal. analysis* – аналіз. Менш численними є скороченнями, в яких залишається кінцева частина відповідного прототипу: *fend defend* – захищати; *story history* – історія. Скорочення, у яких спрощується серединна частина форми, становлять слова, що зберігають кінцевий приголосний: *acct. account* – рахунок; *amt. amount* – сума, кількість, величина; *Dept. department* – департамент, відділ; *mkt. market* – ринок; *Ltd. limited* – з обмеженою відповідальністю; *gds. goods* – товари, вантаж; *regd. registered* зареєстрований. Є нечисленні випадки скорочень-комполітів та скорочень нарівні фрази: *Plc public limited company* – громадська компанія з обмеженою відповідальністю; *mod cons modern conveniences* – сучасні комунальні зручності; *hi-fi high fidelity* – високонадійний; Службові слова, як правило, не скорочуються, окрім сполучника *and*, що зводиться до позначення *&*. Прийменники зберігаються: *C-in-C commander-in-chief*; *c-to-c center-to-center*. Досить поширеним явищем у англійській, як і в інших мовах, скорочення імен людей. Це явище зумовлене тим, що імена є одним із найбільш уживаних слів у мовленні. Тим більше, що у скороченій формі вони набувають яскраво вираженої емоційного забарвлення. Серед скорочених імен можна назвати такі: *Alexander Alec(k)*, *Isabella– Bella/Bel*, *Elisabeth - Betty/ Betsey/ Betsy/ Bessie/ Bessy/ Bess/ Elsie/ Liza/Lizzie/ Liz*.

Уживання ініціалізмів на позначення власних імен широко розповсюджене в англійській та інших розвинених мовах. Цей вид скорочень спостерігається ще у давньому Римі, де імператора Домиціана, наприклад, називали скорочено *DDD – Dominus ac Deus Domitianus* – Володар і бог Домиціан. У сучасній англійській мові скорочуються і прізвища відомих людей (письменників, кіноакторів тощо), наприклад: *G.B.S. – George Bernard Shaw* – Джордж Бернард Шоу; *B.B. – Brigitte Bardot* – Бріджит Бардо; Прикладами ініціальних скорочень є елементи *e-* – *electronic* та *i-* – *information*, складники аббревіатур (*OGM – outgoing message*, *PR – public relations*, *VR – virtual reality*, *WTO – World Trade Organization*) та акронімів (*OPEC – Organization of Petroleum Exporting Countries*, *VIP – very important person*, *yuppie – young upwardly mobile professional person*). Як свідчать наші спостереження, створені шляхом ініціального скорочення елементи не здатні самостійно виконувати роль лексем, тому існують лише у складі аббревіатур та складноскорочених слів. До лексичних скорочень В. Антрушина [1, с. 213] зараховує, крім акронімів, усічення: *bldg–building* (будівля), *Aug. – August*; та склад-

носкорочені слова: *transceiver – transmitter + receiver* (прийомопередавач). Також було запропоновано аббревіатури підрозділяти на звуковербальні аббревіатури та акроніми. Звуковербальні аббревіатури в усному мовленні необхідно вимовляти відповідно до алфавітної назви букв: *PC [ˈpiːsiː]* – *Personal Computer* (персональний комп'ютер); *XML [ˈeksˈemˈel]* – *Extensible Markup Language* (програма, що дає змогу створювати електронні документи, сумісні з інтернетом); *TTS [ˈtiːˈtiːˈes]* – *Text-to-speech* (програма, що створює розмовну версію тексту в електронному документі). Акронім – скорочення, фонетична структура якого збігається з фонетичною структурою загальноживаних слів. Для утворення акронімів використовують частини слів, що входять до складу початкових термінологічних слів або корелят [1, с. 255]. У процесі дослідження теоретичних джерел із цього питання ми натрапили і на висновки про те, що акроніми можуть писатись так, як звичайне англійське слово, а не з великих літер [6, с. 9], що є абсолютно протилежним визначенням акронімів та аббревіатур, наведеним вище, тотожним такому трактуванню акронімів та аббревіатур є і думка про те, що «У процесі розвитку мови аббревіатура може трансформуватись в акронім, особливо якщо вона загальновідома і широкоживана. Щоб аббревіатура стала акронімом, вона повинна мати достатню кількість голосних звуків, бути зручною для читання, милозвучною [9, с. 24]. Фузія (або злиття) скорочених компонентів потребує достатнього рівня евфонії (благозвучності) обох скорочень: *hi-fi [ˈhaɪˈfaɪ]* – високонадійний, *LISP [ˈlɪsp]* – *list processing* (Лісп (мова обробки списків)); *WAP [ˈwæp]* – *Wireless Application Protocol* (набір протоколів для поєднання мобільних телефонів та радіопристроїв з інтернетом); *TIFF [ˈtɪf]* – *Tagged Image File Format* (формат зберігання зображень); *SOHO [ˈsoːhoː]* – *Small Office Home Office* (належний до ринку порівняно недорогої електроніки). Серед цих типів ініціалізмів у англійській мові трапляються і звуко-літерні аббревіатури, наприклад: *MACV [mækˈviː]* – *Military Assistance Command, Vietnam*, а також літерно-звукові *RVer [ˈɑːrˈveər]* – *Recreational Vehicle User*; *NSAID [ˈɛnʃɪd]* – *Nonsteroidal Anti-Inflammatory Drug*. Погоджуючись із традиційним поділом аббревіатур, ми виокремимо такі типи: складовий (апокопа, афераза, синкопа, усічення); словоскладання (зрощення, часткове скорочення, складноскорочені слова); ініціальний (буквений, акроніми, ініціально-складовий, ініціально-словесний (початкова буква + слово).

Висновки. Одним із яскравих виявів раціоналізації мовленнєвої діяльності та оптимізації мовотворчих процесів є явище скорочення. Скорочення може позначати як процес, так і результат редукації. Більшість мовознавців сходяться на думці про тотожність термінів «скорочення» та «абревіатура», називаючи абревіатурами будь-які скорочені форми.

Скорочення слів як мовне явище має тривалу історію, проте особливого поширення воно набуло в другій половині ХХ ст. і відтоді невинно розвивається.

Нині немає чіткої класифікації скорочених слів у сучасній англійській мові, проте цілком слушною і всеохопною, на нашу думку, є поділ скорочень на графічні та лексичні. Лексичні скорочення поділяють на акроніми (звуко-буквені та буквені), усічення (із подальшим поділом на апокопу, син-

копу та аферезу) та комбінацію цих двох типів скорочення. Особливістю усічення є зниження стилістичного забарвлення, а їх використання обмежене рамками розмовної мови. Усічення найбільш характерні для різних типів сленгу (шкільного, спортивного, газетного). Усна та письмова форми мають свої способи скорочення, але через постійний обмін між двома сферами інколи важко визначити, звідки походить певна форма скорочення. Абревіатура є носієм тільки того значення, яке несе вихідна лексична одиниця.

Скорочення можуть не лише спростити життя людей, а й спричинити певні труднощі використання й запам'ятовування. Деякі скорочені слова ввійшли в мову та повністю витіснили первинне слово. Тому дослідження цієї теми буде актуальним багато років, допоки розвивається мова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антрушина Г.Б, Афанасьєва О.В, Морозова Н.Н. *Лексикологія англійської мови. English lexicology.* Москва : ДРОФА, 1999, 432 с.
2. Борисов В.В. Акронімія в сучасній англійській мові. № 6, 2008. 110 с.
3. Гавриленко А.В. Мовні реалії та проблеми перекладу. *Філологічні трактати.* 2011. № 3. Том 3. С. 12–16.
4. Есперсен О.Л. (1946). *Граматика сучасної англійської мови. Частина 4.* Лондон: Author.
5. Заботкіна В.І. *Нова лексика сучасної англійської мови:* Author, 1989. 356 с.
6. Кукаріна А.Д. Способи перекладу абревіатур в англійській та українській мові в медичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.16 – перекладознавство. Київ, 2017. 244 с.
7. Потапова І.А. *Скорочення в сучасній англійській мові. Запитання граматики та лексикології.* Москва : Вища школа, 1999. 215 с.
8. Мешков О.Д. *Словотвір сучасної англійської мови.* Москва : Наука, 1976. 245 с.
9. Ракітіна Н.М. Лінгвокультурологічні аспекти функціонування абревіатур в політичному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філ. наук : спец. 10.02.17. Челябінськ, 2007. 315 с.
10. Algeo, J. (1975). The Acronym and Its Congeners. *The First LACUS Forum 1974*, 217–234.
11. Cannon, G. (1986). *Historical Change and English Word-Formation: Recent Vocabulary items.* New York, USA: Author.

ВПЛИВ ПРОСОДІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ СПОРТИВНИХ КОМЕНТАТОРІВ

THE INFLUENCE OF PROCODY ON THE EFFECTIVENESS OF THE SPEECH OF SPORTS COMMENTATORS

Сіваченко І.В.,

orcid.org/0000-0002-4031-0746

викладач кафедри англійської мови № 2

Національного університету «Одеська морська академія»,

аспірант кафедри теоретичної та прикладної фонетики

Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

У статті досліджуються питання, пов'язані з варіативністю просодичних засобів у мовленні коментаторів спортивних програм.

Метою дослідження є визначення просодичних особливостей мовлення коментаторів спортивних програм (футбольного коментаря, кінних перегонів) і обґрунтування їх ролі у формуванні ефективності мовлення.

Основним завданням пропонованого дослідження є проведення комплексного інструментального аналізу із застосуванням перцептивного і комп'ютерного видів аналізу.

Внаслідок проведеного комплексного аналізу було відзначено такі просодичні особливості мовлення спортивних коментаторів: синтагматичне членування мовлення футбольних коментаторів вирізняється наявністю слів-філерів, фальстартів, повторів. У футбольному коментарі преvalюють чотири синтагменні (24,5%) і трисинтагменні (18,5%) фрази.

Стосовно темпоральної організації було відзначено такі особливості: у коментарях футбольних матчів швидкість артикуляції збільшується у момент голюватої атаки або у момент забиття гола (4,64 скл/с) порівняно з нарративним описом подій на полі (4,2 скл/с) та її зменшенням у 10-секундному коментарі після забиття гола. Варіювання швидкості артикуляції у мовленні футбольних коментаторів здійснюється шляхом використання скорочених (clipped syllables) або розтягнутих (drawled syllables) складів.

Характерною рисою швидкості мовлення футбольних коментаторів є її пришвидшення на напружених ділянках матчу в моменти атак шляхом збільшення темпу артикуляції та скорочення кількості та тривалості пауз, але уповільнення під час виконання удару по воротах команди суперника незалежно від його результативності.

У коментарях кінних перегонів швидкість мовлення знижується у середині коментаря та збільшується у його фінальній частині. Щодо швидкості артикуляції, то вона є найменшою на початку коментаря перегонів (4,64 скл/с). Швидкість артикуляції у середині перегонів може як збільшуватися, так і зменшуватися порівняно з їх початком, що зумовлено динамікою розвитку подій на треку.

У межах виконаного комплексного інструментального аналізу досліджувалася сукупність просодичних особливостей мовлення коментаторів футбольних матчів і кінних перегонів.

Ключові слова: ефективність, просодичні засоби, спортивний коментатор, футбольний, кінні перегони.

The article investigates the questions related to variations of prosodic features in the speech of sports commentators.

The aim of the research is to define the prosodic features of the speech of sports commentators (football and horse racing commentary) and substantiate their role in the formation of speech effectiveness.

The major task of the proposed research is to conduct a complex instrumental analysis based on perceptive and computer types of analysis.

The syntagmatic division of the speech of sports commentators is distinguished by the inclusion of filler words, false starts, repetitions. The phrases comprising four (24,5%) or three (18,5%) syntagmas prevail in the speech of football commentators.

Concerning temporal organization, the following peculiarities were highlighted. In football commentaries the articulation rate increases at the moment of goal attack or goal scoring (4,64 syllables per second) in comparison to the narrative description of the events on the football field (4,2 syllables per second) and decreasing of the rate in a 10-second commentary after scoring a goal. Variation of the articulation rate in the speech of sports commentators is implemented by the use of clipped or drawled syllables.

The peculiarity of the rate of speech of football commentators' speech rate is its acceleration during tense moments of goal attacks by means of increasing the articulation rate and decreasing the amount and duration of pauses, while the slowing down is noted at the moment of goal scoring opportunity, regardless of its outcome.

In horse racing commentaries the speech rate decreases in the middle of the commentary and increases in its final part. The articulation rate is considered to be the slowest at the beginning of the horse racing commentary (4,64 syllables per minute). The articulation rate in the middle of the horse race may both increase and decrease in comparison to the beginning due to the dynamics on the track.

The complex of the prosodic features of speech of football and horse racing commentators were examined within the framework of the conducted complex instrumental analysis.

Key words: effectiveness, prosodic features, sports commentary, football, horse race.

Постановка проблеми. На думку більшості вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, основним напрямом соціолінгвістики є вивчення мови як продукту суспільства, з одного боку, тобто вивчення соціальної зумовленості мови (впливу на мову, її структуру, закономірності її розвитку), а з іншого – дослідження мови як інструмента суспільства, як знаряддя мислення, пізнання і як знаряддя комунікації.

Як вважає С.Г. Тер-Мінасова [7], мова є знаком належності її носіїв до певного соціуму. Вона посідає перше місце серед національно-специфічних компонентів культури. Мова як показник належності індивіда до певної соціальної сфери може бути як засобом спілкування, так і засобом роз'єднання людей.

У мовленнєвій комунікації темп, динаміка, звукове забарвлення мовлення розрізняються за формою і за умовами обговорення однієї теми. Крім того, є фактори, які не можна не враховувати в усній комунікації, – приміщення або місце спілкування, час спілкування тощо. По-різному говорять віч-на-віч і за присутності сторонніх. Процес перебудови за різних умов відбувається несвідомо як інстинктивне перемикання у відповідні рамки.

Сукупність ознак, що впливають на вибір мовних засобів для здійснення мовних висловлювань, визначається терміном *мовна ситуація*. Отже, оволодіння мовою і її використання у мовленні – це здатність мовця пов'язувати ситуації спілкування з відповідним стилем вимови. Тому й вибір мовцем будь-якого вимовного варіанта не буде відхиленням від норми, оскільки тим самим здобувається той або інший ситуативний, соціальний, регіональний або індивідуальний акцент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме мовленнєва ситуація впливає на вибір просодичних засобів мови. Проблема дослідження мовленнєвої ситуації у соціолінгвістичному аспекті присвячені роботи О.О. Селіванової, О.І. Стеріополо, А.Д. Петренка, Т.І. Шевченко та ін.

У соціолінгвістиці дослідження стилістичної диференціації мовлення визнається необхідним, оскільки з видом діяльності, цільовою настановою спілкування пов'язане формування стилістичних якостей мовлення, його стилістичних відмінностей залежно від сфери суспільної діяльності, конкретних ситуацій спілкування, їх соціальних характеристик [1]. У конкретній ситуації соціальні статуси комунікантів виражені у вигляді різних соціальних ролей. До ситуативних факторів зараховують і тематичну віднесеність мовлення [5].

На думку А.Д. Петренка, у мовленні спортивних коментаторів наявні фонетичні особливості як на сегментному, так і на просодичному рівнях, що зумовлюється певною екстралінгвальною ситуацією.

Зрозумілість мовлення коментатора спортивних програм відповідає здатності аудиторії сприймати мовлення. У цьому разі, як зазначає А.П. Крисін [3], має місце перемикання коду залежно від умов комунікації. Під мовним кодом ми розуміємо засіб комунікації.

Сукупність мовних кодів, що вживаються в певній мовній спільноті, утворює соціально-комунікативну систему цієї спільноти. Зміна просодичних параметрів може призвести до появи певних відтінків значення, які згодом оформлюються в окремий ритміко-інтонаційний варіант [9].

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення просодичних особливостей мовлення коментаторів спортивних програм (футбольного коментаря, кінних перегонів) та обґрунтування їх ролі у створення ефективності мовлення.

Основним завданням пропонованого дослідження є проведення комплексного інструментального аналізу із застосуванням перцептивного і комп'ютерного видів аналізу.

Методом перцептивного і комп'ютерного видів аналізу було визначено темп мовлення та синтагматичне членування мовлення спортивних коментаторів.

Матеріалом дослідження слугували монологічні квазіспонтанні тексти, які відрізнялися непередбачуваністю, імпровізованим характером спілкування. Загальний час звучання аудіоматеріалу, представленого шістьма інформантами, становив 1 годину 30 хвилин.

Виклад основного матеріалу. Футбольний коментар складається із таких частин: вступу, основної та кінцевої частин. У вступі представлено інформацію про склад команд або про зміни у складі команд порівняно з минулим матчем, а також наводяться цікаві факти, пов'язані з командою, клубом чи безпосередньо із гравцями. Основна частина полягає в коментуванні самого процесу гри. Кінцева частина складається з короткого підведення підсумків матчу. Отже, особливістю футбольного коментаря є різний ступінь підготовленості коментаторського мовлення.

Слідом за зарубіжною дослідницею О.О. Лаптевою виділяємо три комунікативно-прагматичні типи футбольних коментарів, а саме фоновий коментар (інформацію загального характеру про команди, гравців тощо), подієвий коментар (опис подій на футбольному полі) й оцінний

коментар (надається після завершення першого тайму або матчу) [4]. Отже, фоновий коментар належить до підготовленого мовлення (інколи – квазіспонтанного), тоді як подієвий та оцінний – до спонтанного. Зазначимо, що подієвий коментар може переплітатися з фоновим, якщо гра є млявою, без яскравих атак чи голів.

Наведемо приклади фонового коментаря у матчі «Manchester United VS Milan» UEFA Champions League (Ліга чемпіонів):

*Welcome one and all to this trifling little game between **Milan** and **Manchester** United. I jest of course. Don't tell Liverpool fans, but this is the point when the Champions League really comes into its own as the season rounds the final bend and heads into the home straight. Two huge clubs, a proper knockout cup tie in every sense of the world. The team news is in, and it's suitably massive: David Beckham starts for Milan. For United, Rio Ferdinand returns to the back four while Rafael gets the nod at right-back.*

На початку коментаря журналіст вітає глядацьку аудиторію і, щоб привернути її увагу та підготувати до оголошення складу команд, жартує, називаючи фінал Кубка Ліги чемпіонів «trifling little game». Очевидно, що цей уривок є заздалегідь підготовленим.

Проілюструємо фрагмент із вищезазначеного матчу Ліги чемпіонів, який описує події, що відбуваються на полі:

Another glorious chance for Milan. Thiago Silva barrels through from defence before threading a delightful pass into the run of Antonini who just beat the offside trap. His first touch is glorious – cutting the ball back on to his right foot and taking Ferdinand out of the game – but his second is disappointing, dragging a shot wide of the near post when all alone eight yards from goal.

Коментатор описує передачу м'яча гравцем команди італійського Мілану Тіаго Сільви та невдалу спробу забити м'яч. Його мовлення є непідготовленим, на що вказують повтори (лексема «glorious») і паузи хезитації. Неможливо не звернути увагу і на велику кількість емоційно-забарвлених прикметників, які виражають реакцію журналіста на події матчу.

У роботі розглянуто просодичні особливості саме *подієвого коментаря*, оскільки мовлення коментатора є спонтанним і невимушеним, на відміну від заздалегідь підготовленого мовлення у фоновому коментарі. У подієвому коментарі коментатор переходить до опису самої гри, проте час від часу він також надає глядачам попередньо підготовлену інформацію. Загалом, оскільки

будь-який футбольний матч складається з небезпечних і напружених моментів, вибір просодичних засобів постійно змінюється, варіюючись залежно від ситуації, тобто з погляду набору просодичних характеристик подієвий коментар є більш варіативним.

Мовлення коментатора *кінних перегонів* лише частково є безпосереднім відображенням подій перегонів, оскільки завдання коментатора полягає не тільки в тому, щоб розповідати про те, що відбувається на треку, але й у тому, щоб залучати й утримувати увагу глядацької аудиторії. Цим зумовлена неоднорідність спонтанних монологів коментаторів із погляду змісту. У мовленні коментатора зустрічаються як ділянки емоційної напруженості, так і статичні описи подій. На думку С.А. Халесової, прагнення спортивного радіокоментатора звучати цікаво і завдання, які стоять перед ним, зокрема необхідність створення візуального ефекту подій, призводить до неминучого синтезу описовості й емоційності у межах досліджуваного коментаря [8, с. 22].

Будь-який коментар *кінних перегонів* можна умовно розділити на ділянки: відносно спокійний статичний опис початку перегонів, збільшення хвилювання та кульмінацію на фініші, повернення до спокійного статичного опису подій. Відповідно кожен коментар *кінних перегонів* поділено на три ділянки, а саме: початок, середину та кінець перегонів.

Основними функціями мовлення коментатора *кінних перегонів* є: комунікативна (передача інформації про події на іподромі або треку), дивертивна (передача додаткової інформації, наприклад, опис погодних умов, інформація про вершників тощо), експресивна (передача емоцій і суб'єктивних оцінок коментатора).

До завдань аудиторів-фонетистів входило визначення особливостей синтагматичного членування футбольного коментаря та коментаря *кінних перегонів*. Зазначимо, що основною одиницею дослідження було обрано тональну групу (або синтагму). Синтагма – фонетична єдність, яка виражає єдине змістове ціле у процесі мовлення-думки, що складається як із однієї ритмічної групи, так і з декількох [10, с. 86].

Розглянемо синтагматичне членування подієвого *футбольного коментаря* (таблиця 1).

Отримані результати дають підстави стверджувати, що у мовленні коментаторів футбольних матчів превалюють чотирисинтагменні фрази (24,5%). Другу позицію за частотністю вживання посідають трисинтагменні фрази (18,5%). Кількість двосинтагменних і шестисинтагменних

фраз є приблизно однаковою та становить 14,8% і 14,0% відповідно. Вживання односинтагменних і двосинтагменних фраз пояснюється спонтанністю і непередбачуваністю мовлення інформантів. Чотирисинтагменні, п'яти- та шестисинтагменні фрази зазвичай використовуються футбольними коментаторами у моменти розгортання атак. Наведемо уривок із коментаря сорок третьої хвилини матчу UEFA Champions League 2018 «Real Madrid VS Liverpool»:

GOAL DISALLOWED! | Benzema thought | that he had given Madrid the lead |, only for the offside flag to go up |. Karius produced a superb stop | to keep out Ronaldo's close-range header |, and Benzema was the wrong side of Liverpool's defence | from the follow-up ||.

Обраний фрагмент характеризується наявністю односинтагменної фрази (*Goal disallowed!*), а також трисинтагменної та чотирисинтагменної.

Синтагматичні особливості коментаря кінних перегонів наведено у таблиці 2.

У мовленні коментаторів кінних перегонів найбільш рекурентними є шести- та семисинтагменні фрази (20,2% та 22,1% відповідно). Одно-, дво- та трисинтагменні фрази не є частотними. Відсоток їх вживання у мовленні становить 4%, 7,4% і 9,8% відповідно.

Особливістю синтагматичного членування спортивного коментаря кінних перегонів є перевагування «горизонтального» типу членування речення, коли короткі синтагми збираються у відносно довгі фрази. На відміну від мовлення футбольних коментаторів, у якому відсутні семисинтагменні фрази, а відсоток вживання одно- та двосинтагменних фраз становить 11,5% і 14,8%, у мовленні коментаторів кінних перегонів простежується зворотна тенденція: зменшення кількості коротких фраз і збільшення частотних довгих фраз. Можливо, це пов'язано з подачею інформації коментаторами у певній послідовності.

Отже, футбольний коментар і коментар кінних перегонів вирізняються різною структурно-композиційною організацією й особливостями синтагматичного членування. Спільними рисами для обох жанрів є ділянки нарративного опису подій на полі чи треку, а також моменти збільшення емоційного напруження.

Отримані результати аналізу частоти актуалізації темпу мовлення спортивних коментаторів свідчать про те, що:

1. Помірний темп характеризує нарративні описи подій у футбольних матчах (56%), тоді як

Таблиця 1
Синтагматичне членування
футбольного коментаря

Коментарі Кількість синтагм	Синтагматичне членування мовлення (%)					
	1	2	3	4	5	6
Коментар № 1	15	13	10	35	17	10
Коментар № 2	11	12	13	21	23	20
Коментар № 3	10	18	20	21	20	11
Коментар № 4	13	10	15	28	16	18
Коментар № 5	17	14	25	18	16	10
Коментар № 6	8	20	23	20	15	14

Таблиця 2
Синтагматичне членування коментаря
кінних перегонів

Коментарі Кількість синтагм	Синтагматичне членування мовлення (%)						
	1	2	3	4	5	6	7
Коментар № 1	3	5	11	20	16	20	25
Коментар № 2	4	7	12	20	16	18	23
Коментар № 3	6	6	8	17	21	22	20
Коментар № 4	4	6	10	16	19	22	23
Коментар № 5	5	8	9	18	22	20	18
Коментар № 6	7	9	11	13	19	20	21

Таблиця 3
Частота актуалізації темпу мовлення спортивних коментаторів

Спортивний коментар	Ділянка коментаря	Частота актуалізації темпу мовлення (%)				
		Швидкий	Прискорений	Помірний	Сповільнений	Повільний
Футбольний коментар	Наративний опис подій	5	13	56	16	10
	Гольовий момент	34	38	28	0	0
	10-секундний фрагмент після забиття гола	21	41	28	10	0
Коментар кінних перегонів	Початок перегонів	10	56	32	2	0
	Середина перегонів	15	48	33	4	0
	Кінець перегонів	47	35	18	0	0

швидкий (34%) і прискорений (38%) темп мовлення маркує описи гольових моментів. Жодним із аудиторів не було відзначено, що описи гольових моментів футбольних коментарів вимовляються у сповільненому або повільному темпі. Для 10-секундного фрагменту футбольного коментаря після забиття гола найбільш характерним є прискорений темп мовлення (41%).

2. На початку й у середині коментаря кінних перегонів найбільш рекурентними є помірний (56% і 32%) і прискорений (48% і 33%) темпи мовлення. Для кінцевої частини коментаря кінних перегонів більш характерним є швидкий темп мовлення (47%). Жоден із проаналізованих фрагментів не вимовляється у повільному темпі.

Паузація та її комунікативно-прагматичне навантаження є важливим просодичним компонентом коментарів будь-яких спортивних подій.

У сучасній лінгвістичній літературі пауза найчастіше трактується, з одного боку, як тимчасовий розрив звукової взаємодії у мовленнєвому континуумі [1], а з іншого – як «компонент звукового сигналу, що, як і будь-який інший компонент плану вираження, є наслідком смислової функції мови» [2, с. 87].

З позиції комунікативно-прагматичної зумовленості у мовленні футбольних коментаторів зустрічаються синтаксичні, логічні, прагматичні та паузи коливань – як заповнені (наприклад, фальстарт), так і незаповнені [1; 6].

У мовленні футбольних коментаторів вищезазначені паузи представлено таким чином: синтаксичні паузи – 40%; логічні – 34%; прагматичні – 16%; паузи хезитації – 10%.

Розглянемо характер розподілу вищезазначених пауз на різних ділянках футбольного коментаря (рис. 1).

Основна функція *синтаксичної* паузи полягає у синтагматичному членуванні речення, а *логіч-*

ної – у виділенні смислових елементів висловлювання. Найбільший відсоток синтаксичних пауз маркує наративний опис подій, що відбуваються на полі (45%), а найменший – характеризує мовлення коментаторів під час опису гольових моментів (26%). Логічні паузи представлено приблизно в однаковій кількості у всіх трьох досліджуваних мовленнєвих ділянках (34%; 31% і 35% відповідно).

Паузи хезитації використовуються коментаторами у моменти переривання фонового коментаря описом подій на полі (подієвий коментар), а також у моменти високої емоційної напруженості на полі, особливо коли коментатор стежить за атаками обох команд. Крім того, використання цього типу пауз пов'язано із млявим розгортанням подій на полі та необхідністю підбору влучних слів для його опису. Слід відзначити, що саме паузи хезитації є найбільш тривалими (їхня тривалість може перевищувати 3 секунди). Найбільше пауз хезитації використано у коментарі гольових моментів футбольних матчів (43%), а найменше – у коментарі забиття гола (24%).

Варто відзначити, що відсутність або незначна кількість подій на полі також призводить до появи пауз хезитації.

Прагматичні паузи – це лінгвістично релевантні паузи, реалізація яких зумовлена комунікативною інтенцією мовця й орієнтована на виконання функції впливу. Прагматична пауза не може бути визначена лише як перерва у звучанні певної тривалості, оскільки вона несе смислове навантаження (твердження, іронію, привернення уваги і т. п.) [1; 11]. Прагматичні паузи найбільше маркують мовлення гольових моментів (41%) і є найменш рекурентними у наративному описі подій (26%).

У мовленні коментаторів кінних перегонів вищезазначені паузи представлено таким чином:

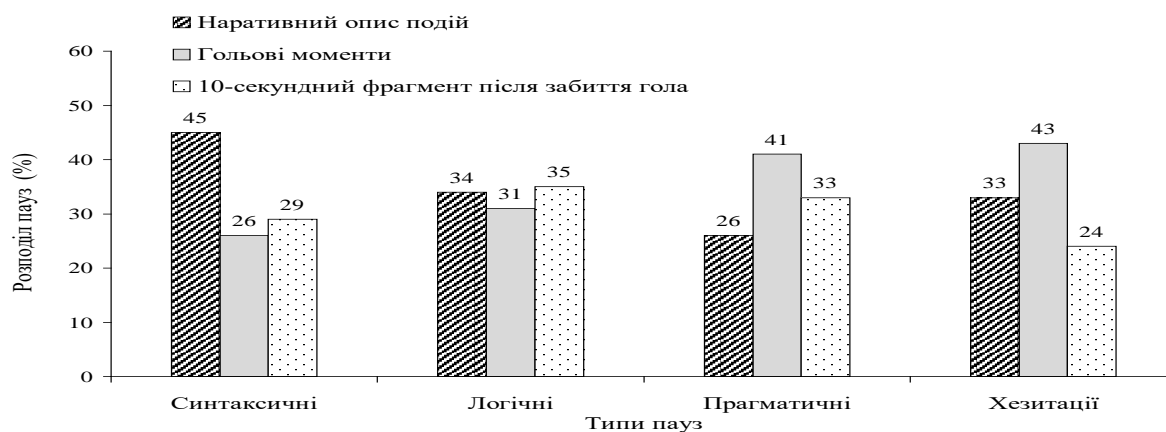

Рис. 1. Типи пауз у мовленні футбольних коментаторів

логічні – 42%; синтаксичні паузи – 40%; прагматичні – 13%; паузи коливань – 5%. На відміну від мовлення футбольних коментаторів, у мовленні коментаторів кінних перегонів домінують логічні паузи, а відсоток прагматичних пауз і пауз коливань є меншим.

Характер розподілу вищезазначених пауз на різних ділянках коментаря кінних перегонів представлено на рис. 2.

Як ілюструє рис. 2, синтаксичні паузи є більш частотними на початку кінних перегонів (38%), а логічні – у коментарі середини перегонів (38%). Прагматичні паузи у більшій кількості маркують мовлення кінця перегонів (48%). Промінантною особливістю мовлення коментаторів кінних перегонів є локалізація та рекурентність пауз хезитації у середині перегонів (88%) і їх невелика кількість на початку й у кінці коментаря перегонів.

Як показують вищенаведені результати (табл. 4), мовлення коментаторів футбольних комента-

рів є більш паузально насиченим ($K_p = 1,43$ від. од.) порівняно з мовленням коментаторів кінних перегонів ($K_p = 1,22$ від. од.). Крім того, середня тривалість складу мовлення футбольного коментатора є більшою за середню тривалість складу у коментарі кінних перегонів ($СТС_{фут.} = 183$ мс vs $СТС_{кін.} = 166$ мс). Середньопаузальна тривалість у футбольному коментарі перевищує відповідний показник у коментарі кінних перегонів ($t_{сер} = 454$ мс vs $t_{сер} = 324$ мс).

Розглянемо вищеописані темпоральні характеристики на різних ділянках футбольного коментаря та коментаря кінних перегонів (табл. 5).

Зазначимо, що коментаторське мовлення у момент гольової атаки та забиття гола є найменш паузально насиченим ($K_p = 1,22$ від. од.), а також відзначається найменшою середньопаузальною тривалістю ($t_{сер} = 156$ мс). Наративний опис подій на полі марковано найбільшим значенням коефіцієнта паузації ($K_p = 1,66$ від. од.)

Таблиця 4

Темпоральні показники мовлення спортивних коментаторів

Усереднені показники за всіма коментарями	Коефіцієнт паузації K_p (у відносних одиницях)	Середня тривалість складу (мс)	Середньо-паузальна тривалість $t_{сер}$ (мс)
Футбольний коментар	1,43	183	454
Коментар кінних перегонів	1,22	166	324

Таблиця 5

Темпоральні показники мовлення коментаторів футбольних матчів

Усереднені показники за всіма коментарями	Коефіцієнт паузації K_p (у відносних одиницях)	Середня тривалість складу (мс)	Середньопаузальна тривалість $t_{сер}$ (мс)
Наративний опис подій	1,66	205	631
Гольовий момент	1,22	180	156
10-секундний фрагмент після забиття гола	1,41	164	575

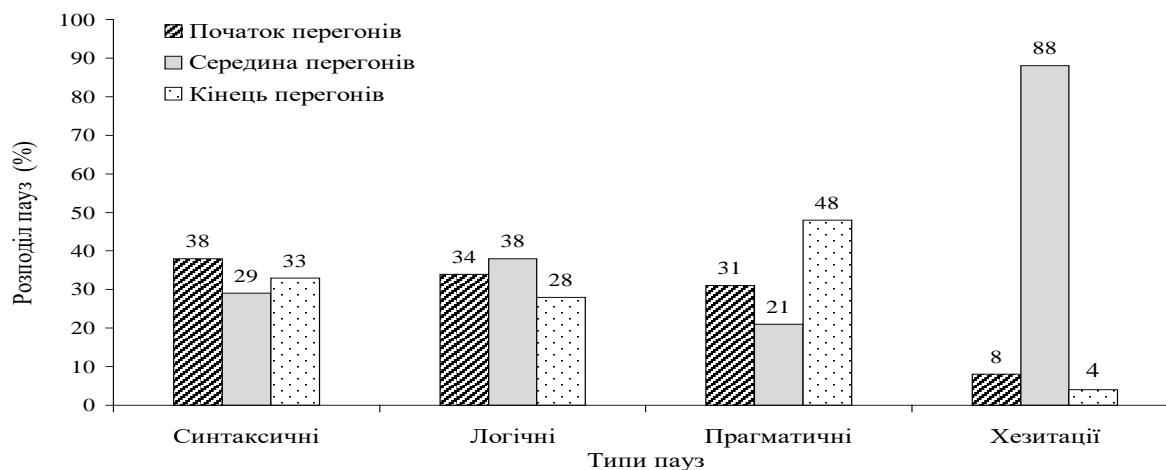

Рис. 2. Типи пауз у мовленні коментаторів кінних перегонів

і найбільшою середньопаузальною тривалістю ($t_{\text{сер}} = 631$ мс). Найменшою середньою тривалістю складу характеризується мовлення коментатора у 10-секундному фрагменті після забиття гола (СТС = 164 мс).

У таблиці 6 представлено темпоральні особливості мовлення коментаторів кінних перегонів.

У всіх проаналізованих фрагментах мовлення коментаторів кінних перегонів спостерігається збільшення середньопаузальної тривалості у середині перегонів ($t_{\text{сер}} = 382$ мс) порівняно з їх початком ($t_{\text{сер}} = 338$ мс) і зменшення значень середньопаузальної тривалості на останніх хвилинах ($t_{\text{сер}} = 252$ мс). Очевидно, це пов'язано з динамічним початком кінних перегонів, менш емоційно напруженим статичним описом середини й емоційно напруженим кульмінаційним моментом їх завершення. Отже, збільшення темпу мовлення наприкінці коментаря пов'язано не зі збільшенням швидкості артикуляції, а зі скороченням тривалості пауз. Найбільший показник коефіцієнта паузації є характерним для мовлення коментаторів у середині кінних перегонів ($K_p = 1,28$ від. од), тоді як найменшим значення цього показника відрізняється мовлення коментаторів наприкінці кінних перегонів. Значення такого показника, як середня тривалість складу, поступово зменшується від початку до кінцевої частини коментаря (СТС = 177 мс, СТС = 165 мс, СТС = 156 мс відповідно).

Висновки. Спортивний коментар є особливим типом спонтанного або квазіспонтанного тексту, для якого просодія виступає одним із основних чинників, що зумовлюють ефективність мовленнєвого впливу. Спортивний коментар є максимально орієнтованим на слухача та відрізняється просодичною гетерогенністю.

Метою коментаря є пояснення значення того чи іншого факту, події, виявлення причин і зв'язку з іншими явищами, їх можливих наслідків. Зміст коментаря складається з послідовно викладеної думки та пояснення того, що відбувається. Мовлення спортивного коментатора та просодичні засоби, які використовує коментатор, багато в чому визначаються характером гри або подій, що відбуваються, їх стрімкістю та напруженістю.

Внаслідок проведеного комплексного інструментального аналізу було відзначено такі просодичні особливості мовлення спортивних коментаторів:

Синтагматичне членування мовлення футбольних коментаторів відрізняється наявністю слів-філерів, фальстартів, повторів. У *футбольному коментарі* превалюють чотирисинтагменні (24,5%) і трисинтагменні (18,5%) фрази.

Стосовно *темпоральної організації* було відзначено такі особливості:

1. У *коментарях футбольних матчів* швидкість артикуляції збільшується у момент голюватої атаки або у момент забиття гола (4,64 скл/с) порівняно з нарративним описом подій на полі (4,2 скл/с) та зменшується у 10-секундному коментарі після забиття гола. Варіювання швидкості артикуляції у мовленні футбольних коментаторів здійснюється шляхом використання скорочених (clipped syllables) або розтягнутих (drawled syllables) складів.

Найбільшу швидкість мовлення зафіксовано у коментарі голюватої атаки (4,55 скл/с), тоді як найменшу – у нарративному коментарі подій на полі (3,82 скл/с). Характерною рисою швидкості мовлення футбольних коментаторів є її пришвидшення на напружених ділянках матчу в моменти атак шляхом збільшення темпу артикуляції та скорочення кількості та тривалості пауз, але уповільнення під час виконання удару по воротах команди суперника незалежно від його результативності.

2. У *коментарях кінних перегонів* швидкість мовлення знижується в середині коментаря та збільшується у його фінальній частині. Щодо швидкості артикуляції, то вона є найменшою на початку коментаря перегонів (4,64 скл/с). Швидкість артикуляції у середині перегонів може як збільшуватися, так і зменшуватися порівняно з їх початком, що зумовлено динамікою розвитку подій на треку.

У межах виконаного комплексного інструментального аналізу досліджувалася сукупність просодичних особливостей мовлення коментаторів футбольних матчів і кінних перегонів.

Таблиця 6

Темпоральні показники мовлення коментаторів кінних перегонів

Усереднені показники за всіма коментарями	Коефіцієнт паузації K_p (у відносних одиницях)	Середня тривалість складу (мс)	Середньопаузальна тривалість $t_{\text{сер}}$ (мс)
Початок перегонів	1,25	177	338
Середина перегонів	1,28	165	382
Кінець перегонів	1,13	156	252

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антипова А.М. Система английской речевой интонации. Москва : Высшая школа, 1979. 131 с.
2. Багмут А.Й. Интонация спонтанного молвения. Київ : Наукова думка, 1985. 216 с.
3. Крысин Л.П. О речевом поведении человека в малых социальных общностях. *Язык и личность*. Москва : Наука, 1989. С. 78–86.
4. Лаптева О.А. Живая речь с телеэкрана: Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте. Москва : URSS, 2003. 517 с.
5. Петренко А.Д. Актуальные проблемы языковой вариативности в аспекте мировой интеграции и глобализации. Симферополь, 2011. 356 с.
6. Теоретическая фонетика английского языка. Москва : ВЛАДОС, 2004. 286 с.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Изд-во МГУ, 2008. 350 с.
8. Халеева С.А. Типологические и конкретно-языковые черты в просодии спортивного радиокomentarя. Пятигорск : ПГЛУ, 2008. 170 с.
9. Шевченко Т.И. Социальная дифференциация английского произношения. Москва : Высшая школа, 1990. 144 с.
10. Щерба Л.В. Фонетика французского языка. Москва : Высшая школа, 1963. 308 с.
11. Bolinger D. Intonation and its Parts: Melody in Spoken English. Stanford : Stanford University Press, 1986. 421 p.

УДК 811.111'27'42:[305:316.64(73)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.39>

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА ДИСКУРСИВНОГО КОНСТРУЮВАННЯ ГЕНДЕРНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В США

SOCIOLINGUISTIC SPECIFICITY OF DISCURSIVE CONSTRUCTION OF MULTIPLE GENDER IDENTITIES IN THE USA

Ущина В.А.,

orcid.org/0000-0003-3086-4224

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри англійської філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті розглядаються соціолінгвістичні особливості загальноцивілізаційної тенденції сучасного американського суспільства до гуманістичного егалітаризму, що виявляється на різних рівнях соціальної інтеракції. У цій роботі увага зосереджена головню на проблемах дискурсивного конструювання розмаїття гендерних ідентичностей, які виходять за межі традиційної бінарної опозиції «жінка – чоловік» і позначають належність осіб, що їх вибудовують, до так званих негетеронормативних спільнот.

Поряд із відстоюванням прав будь-якої людини на інакшість (*otherness*), на помітність (*visibility*) і, відповідно, на самовираження та самоствердження у західному суспільстві все частіше звертають увагу на важливість мови у процесах демократизації і диверсифікації. Ця наукова розвідка пропонує огляд теоретичних підходів і практичних інструментів, за допомогою яких можна простежити процес соціального семіозису в США – зміну ідеологічних установок, відкидання конвенційних вірувань і усталення нових інклюзивних поглядів на одвічні проблеми гендерної ідентифікації.

Множинні гендери, що стають усе помітнішими у найрізноманітніших дискурсах США – академічному, юридичному, медіа, політичному – об'єктивуються у сучасній англійській мові за допомогою нових лексичних одиниць. З'являються нові граматичні, стилістичні та прагматичні правила їх уживання. Використовуються нові комунікативні стратегії, що відображають толерантне ставлення суспільства до усіх видів «інтерсексуальності», «інтергендерності», «трансгендерності» – певної проміжної, небінарної, негетеронормативної гендерної ідентичності.

Центральними для цього дослідження є поняття ідентичності, гендера, позиції суб'єкта дискурсивної діяльності (*stance*), негетеронормативності та перформативності. Усі разом вони лежать в основі нового лінгвістичного напрямку у західній соціолінгвістиці під назвою LHR – Linguistic Human Rights (мовні права людини) загалом та квір-лінгвістики (як одного з його відгалужень) зокрема.

Ключові слова: гендер, ідентичність, негетеронормативність, перформативність, позиція суб'єкта дискурсивної діяльності, реєстрація.

This article studies sociolinguistic specifics of American society's overall civilizational tendency towards humanistic egalitarianism, found on different levels of social interaction. In this work, the main focus is on the discursive construction of variable gender identities that cross the boundaries of traditional binary opposition "woman – man", and mark the social actors' belonging to the so-called non-heteronormative gender groups.

Along with defending the rights of any person to otherness and visibility, and therefore self-expression and self-affirmation, Western society is increasingly paying attention to the importance of language in the processes of democratization and diversification. This academic research offers an overview of theoretical approaches and practical tools by which it is possible to trace the process of social semiosis in the United States – changing of ideological attitudes, rejecting conventional beliefs and establishing new inclusive views on eternal problems of gender identification.

Multiple genders that are becoming more and more visible in a wide variety of U.S. discourses, including academic, legal, media, political – are objectivized in the modern English language by means of new lexical units. Their use is regulated by newly appearing grammatical, stylistic and pragmatic rules. New communicative strategies are deployed to reflect society's tolerant attitude to all types of "intersex", "intergender", or "transgender" – a certain intermediate, non-binary, non-heteronormative gender identity.

Central to this study are the concepts of identity, gender, stance, non-heteronormativity and performativity. Together they serve a basis for a new linguistic direction in Western sociolinguistics called LHR – Linguistic Human Rights, as well as queer linguistics as one of its branches.

Key words: gender, identity, non-heteronormativity, performativity, stance, enregisterment.

Постановка проблеми. Останні два десятиліття наукового пізнання позначені інтеграцією постструктуралістських поглядів на соціальні процеси з критикою есенціалістських підходів до вивчення бінарних систем категоризації людського буття. Саме це філософсько-теоретичне підґрунтя лежить в основі сучасних соціолінгвістичних, соціокультурних та лінгвоантропологічних студій мови, гендера і сексуальності. Традиційне розуміння світобудови як такої, що передбачає взаємозв'язок двох базових гендерних ідентичностей, які споконвічно співіснують у бінарній опозиції «чоловік та жінка», замінюється на континуум варіабельних проміжних статей – інтерсексуальностей. Такі трансформації не можуть не привертати увагу представників різноманітних гуманітарних дисциплін, серед яких чільне місце посідають представники лінгвістичної антропології та соціолінгвістики.

У західній мовознавчій науці виникає цілий напрям – так званий LHR (Linguistic Human Rights), центральним об'єктом академічних інтересів якого є «лінгвальні права людини» [9]. Цей напрям охоплює дослідження проблем мовної і мовленнєвої (не)рівності у діапазоні від диглосії, репресивної мовної політики і педагогічних технологій у багатонаціональних групах до нерівноправної гендерної ідентифікації через домінантні політичні та лінгвістичні суспільні норми.

«Хто у вас?» Ось перше запитання, яке ми ставимо, коли чуємо, що у когось народилась або має народитися дитина. Що маєтсья на увазі? Звичайно, йдеться про стать новонародженого. Ця наша одвічна зацікавленість анатомічною належністю людей до певної соціальної групи вказує на фундаментальну суспільну значущість фізичної статі, що визначає і соціальний гендер будь-якої людини. Новонароджена дитина разом із биркою, яку їй прив'язують до ручки у перші хвилини

після народження, отримує цілий набір усталених правил і обмежень стосовно її майбутньої соціальної, комунікативної і мовленнєвої поведінки. Вона відразу і назавжди стає «гендерованою» (англ. *gendered*). Однак ні для кого не є секретом, що деякі діти народжуються з невизначеною статтю. Їх називають «інтерсексуалами». Наразі немає надійного джерела, на яке можна було б спертися в оцінці кількості фізично інтерсексуальних людей, тобто людей, що мають ознаки чоловічого і жіночого тіла, чоловічих і жіночих гормонів, чоловічих і жіночих статевих органів. У США, наприклад (за деякими загальнодоступними даними), таких дітей народжується всього одна на 1 500–2 000 осіб.

Постановка завдання. Проте «інтерсексуальність» як соціальна категорія, а не фізична належність, інтерсексуальність як інтергендерність, трансгендерність, або певна проміжна, небінарна, негетеронормативна сексуальна та гендерна ідентичність, набуває все більшої значущості у західному суспільстві загалом і в американській лінгвокультурі зокрема. Саме така суспільна увага до негетеронормативності загалом та до мовного її вираження зокрема і мотивувала наш інтерес до цієї проблеми. Так, метою запропонованої розвідки є розкриття соціолінгвістичної специфіки дискурсивного конструювання гендерного плюралізму в США як загальнонаціональної цивілізаційної тенденції до гуманістичного егалітаризму, у межах якого проблеми персональної ідентифікації індивідів нерозривно пов'язані з правом на мовленнєве вираження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологи, психологи і лінгвісти, що вивчають гендер у соціоконструкціоністському ключі, розглядають його як дискурсивно вибудоване утворення, що має плинну, лінгвокультурно та соціокультурно специфічну, перформативну природу

[1; 2; 3; 4; 5; 6]. Гендер та гендерна ідентичність тлумачаться як такі, що вибудовуються в дискурсі і за допомогою дискурсу. Таким чином, сучасний американський дискурс (чи це дискурс ЗМІ, чи академічний дискурс, чи медичний, освітній, політичний, економічний дискурси) – це те середовище, на тлі якого можна простежити процес соціального семіозису гендерної ідентифікації у розвиненому постмодерному суспільстві – творення нових мовних і немовних знаків, які є індикаторами нових суспільних відносин.

Було б помилковим уважати, що небінарні гендерні ідентичності з'явилися нещодавно. Насправді вони існують із древніх часів, але зараз (через соціальні зміни у розвинених країнах, а також завдяки розмаїттю медіа та їх зростаючій доступності) вони стають усе більш помітними. Дослідження небінарних гендерних ідентичностей на Заході уже сформували окрему галузь мовознавства – квір-лінгвістику [6; 8; 11].

Однак в Україні лінгвістичні, соціологічні та антропологічні дослідження гендера залишаються архетипово дуалістичними, зосереджуючи увагу на відмінностях між маскулініними та фемінініними ознаками мовлення чоловіків і жінок, залишаючи за межами своєї уваги представників негетеронормативних ідентичностей. Таке ігнорування всього, що стосується будь-яких виявів небінарної само- та взаємоідентифікації, є характерною особливістю всіх мовознавчих шкіл пострадянського простору.

У нашій роботі використано комплекс методів гендерної лінгвістики, квір-лінгвістики та критичного аналізу дискурсу, об'єднаних постструктуралістським розумінням ідентичності, як набору дискурсивних позицій (стансів), що їх посідає суб'єкт комунікації у різних ситуаціях спілкування [1; 6; 7; 8; 11]. Такий неесенціалістський підхід до вивчення мови й мовлення уможливує врахування як мовних, так і позамовних особливостей конструювання гендерних ідентичностей у всьому розмаїтті їх виявів.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на проголошення постструктуралістської багатовекторності і фрагментарності у тлумаченні ідентичності, дослідники процесу дискурсивного конструювання гендера і сексуальності продовжують працювати у полі зрозумілих і звичних бінарних дихотомій «чоловік – жінка», «фемінініність – маскулініність», «гомосексуальність – гетеросексуальність», «гетеронормативність – негетеронормативність».

Відповідно, ціла низка термінів, якими оперують представники квір-лінгвістики, існу-

ють у бінарних опозиціях, як-от поняття «цис-гендер», «цис-нормативний», «цис-група», «цис-суб'єкт», «цис-ідентичність» (*cisgender*, *cis-gendering*, *cis-normative*, *cis-groups*, *cis-subject*, *cis-identity*) протиставляються поняттям «квір-гендер», «квір-нормативний», «квір-група», «квір-суб'єкт», «квір-ідентичність» (*queer-gender*, *queer-normative*, *queer-group*, *queer-subject*, *queer-identity*). Етимологія слова «*cisgender*» (від латинського префікса *cis-*, що означає «на боці чогось, на чиемусь боці (*on this side of*)») вказує на інгерентну опозицію з префіксом *trans-* або *inter-*, що означає «з іншого боку чогось, на іншому боці чогось» («*across from*» or «*on the other side of*»). Відповідно, у гендерно-чутливих термінах відразу закладено протиставлення нормативності ненормативності, де відхилення від норми є завжди маркованим, таким, що потребує додаткової сигніфікації й ідентифікації (зокрема за допомогою мовних засобів).

1. Гетеронормативність

Таким чином, як би парадоксально це не звучало, але «гетеронормативність» є одним із ключових понять квір-лінгвістики. Гетеронормативність означає систему соціальних, культурних та комунікативних норм поведінки, за допомогою яких вибудовуються певні нормативні (обов'язково бінарні) сексуальність або гендер [7; 10]. Гетеронормативність перебуває у центрі гендерних студій, що позиціонують маскулініність та фемінініність як єдино можливий, бінарний тип сексуальної належності людини. Згідно з теорією гетеронормативності людська сексуальність розуміється як винятково «репродуктивна», у якій чоловіки повинні займати активну, а жінки, відповідно, пасивну позицію [10, с. 632]. Відомий квір-дослідник гендера Уільям Ліп [7, с. 643] досить переконливо писав, що часто «мовленнєва діяльність віддзеркалює, репродукує і валідизує гетеронормативний суспільний порядок і, відповідно, всі інші форми сексуальності і засоби їх вираження (включно з вербальними) виходять за межі норми або мають маркований характер».

Як уже закладено в самому слові, «сексуальність» – це щось про секс, який може трактуватися у двох значеннях: 1) особлива фізична будова тіла (статеві органи, набір хромосом, гормони і т. ін.) і 2) еротичні бажання і практики, що ґрунтуються на статевій належності. У такому розумінні «сексуальність» пов'язана із сексуальною ідентифікацією індивіда, тобто тим, як цей індивід себе самоідентифікує стосовно своїх сексуальних потреб і задоволень. Сексуальна ідентифікація нерозривно пов'язана

з позиціонуванням людини у соціумі, тобто тією дискурсивною поведінкою, завдяки якій соціальні суб'єкти заявляють про свою сексуальність та розпізнають типи сексуальностей інших людей. Через динаміку дієслів “*I feel*”, “*I wish*”, “*I do*”, “*I like*” вибудовуються позиції стосовно сексуальних бажань і практик. Такі позиції мають плинну, нестабільну природу і характеризуються тимчасовим хронотопом, тоді як для конструювання власне сексуальних ідентичностей характерне використання конструкцій типу “*I am*” (*heterosexual, bisexual, gay, lesbian, asexual* і т. ін.), що більш-менш темпорально стабільні. Список термінів на позначення сексуальних ідентичностей в англійській мові постійно поповнюється новими лексичними одиницями й аббревіатурами, наприклад: *agender, bigender, cisgender, FtM/F2M (female-to-male transgender or transsexual person), MtF/M2F (male-to-female transgender or transsexual person), genderfluid, gendequeer, drag king, drag queen* і т. ін.). Таке невинне розширення словникового складу англійської мови відображає нестабільність, плинність і плюралізм гендерної ідентифікації як суспільного явища.

2. Перформативність

Відома дослідниця гендера Джудіт Батлер трактує гендер як повторювану дію, що люди виконують (*perform*) згідно з усталеними конвенціями і правилами. Такі дії можна навіть розглядати як виставу (перформанс – англ. *performance*), що грається на соціальній сцені за давним-давно написаним сценарієм. Цей сценарій передбачає ролі, костюми і навіть текст реплік і діалогів. Отже, гендер із точки зору теорії перформативності – це не просто вираження того, ким людина є або ким вона себе відчуває, а те, що вона робить, як вона себе веде. Згідно з теорією перформативності процес взаємодентифікації є комплексною дискурсивною діяльністю, під час якої люди вибудовують або гетеросексуальність (“*doing straightness*”), або транссексуальність (“*doing queerness*”).

Конструюючи свої гендерні і сексуальні ідентичності, люди задіюють найрізноманітніші засоби і способи (від одягу і парфумів до мови і мовлення). Одним із найважливіших інструментів побудови ідентичності загалом і сексуальної ідентичності зокрема є персональний наратив, або оповідь про себе. Завдяки можливостям, наданим сучасному індивідові всеосяжним доступом до засобів масової інформації, індивідуальні наративи стають все більш загальнодоступними (вони публікуються у нових медіа у вигляді бло-

гів, дописів у соціальних мережах, відеоблогів тощо). Наратив про себе сьогодні вибудовується за допомогою найрізноманітніших засобів комунікації і є продуктом інтермедіальної дискурсивної діяльності індивіда.

Мовна картина світу квір-суб'єкта, сконструйована у персональних наративах, дещо відмінна від загальнонаціональної лінгвокультурної картини світу у сфері розуміння людиною себе як індивіда та всіх пов'язаних із цим явищ і понять. В активному лексиконі такого носія мови можуть бути додаткові номінації гендера (уживання лексичних одиниць типу *gender-queer* – гендер-квір, *cis-gender* – сис-гендер, *agender* – агендер) або навіть змінюється концептуалізація звичних понять, у зв'язку з чим з'являється потреба для сигніфікації і номінації таких модифікованих понять. Наприклад, використання гендерно-нейтрального “*parent*” або гендерно-маркованого “*parent-genderqueer*” замість звичних “*father*” або “*mother*”). Такі приклади підтверджують тезу про те, що гендер – це продукт соціального семіозису, і, відповідно, засвідчують дискурсивне, а не мовне конструювання соціальної реальності. Для Дж. Батлер, наприклад, саме розмежування між особистим і соціальним, між приватним і публічним – це продукт дискурсивної діяльності, завдяки якій і створюються домінуючі соціальні сценарії та ідеології.

3. Укорінення (реєстрація)

Поняття реєстрації (*enregisterment*) запозичене соціолінгвістами у лінгвістичних антропологів, що сповідують Пірсоновські семіотичні традиції. Це поняття уможливує простеження процесу соціального семіозису, або соціокогнітивного процесу семіотичного укорінення знаків, – того, як різноманітні комунікативні сигнали (як вербальні, так і невербальні), що індексують стилі, жанри, діалекти й ідентичності, стають звичними, зрозумілими всій лінгвокультурній спільноті і, відповідно, суспільно прийнятими.

Ми спостерігаємо, як на наших очах в американській лінгвокультурі відбувається перехід від бінарної категоричності гендерної ідентифікації до інклюзивної толерантності. У 2014 році, наприклад, петиція до Президента США щодо прийняття нейтрального офіційного звертання «Мх.» отримала 100 000 підписів. Візьмемо для прикладу фрагмент із силабусу однієї з навчальних дисциплін, включеної до програми підготовки лінгвістів-бакалаврів факультету лінгвістики університету міста Пітсбурга (штат Пенсильванія, США) у 2019–2020 навчальному році. Студентам,

які записалися на зазначений курс, пропонувалося вказати не лише повне ім'я, а й ім'я, яким би їм хотілося бути названими в аудиторії і, що головне, зазначити займенники, які, на їхню думку, найкраще відповідають їхній гендерній самоідентифікації (*he/him/ his, she/her/hers, they/them/ theirs*):

“Name:

Name you want me to call you in class:

Pronouns (*he/him/ his, she/her/hers, they/them/ theirs*)

May I use these pronouns in front of class?

May I use these pronouns when I contact home?

May I use these pronouns in front of other teachers?”

Викладач, який складав цей силабус, хотів дізнатися, ким себе відчуває людина і як би хотіла бути ідентифікованою іншими: як «він» (особа чоловічої статі), «вона» (особа жіночої статі) чи «вони» (особа невизначеної/будь-якої статі). Також спостерігаємо у наведеному прикладі низку запитань, що стосуються так званих PGP (*preferred gender pronouns*). Викладач використовує запитальні речення з модальним дієсловом *may* у значенні запиту дозволу або заборони, можливості або бажаності запитуваної дії. За допомогою цього дієслова автор повідомлення намагається в'яснити питання соціолінгвістичного та конверсаційного характеру: чи можна вживати вказані займенники в аудиторії під час занять, чи можна використовувати їх, коли доведеться контактувати зі студентом удома, чи зручно буде звертатися за допомогою до цих займенників під час інтеракції з іншими педагогами? Зміст і структура запитань, уміщених до програми університетського курсу, вказує не лише на зростаючу важливість прагмакомунікативної та соціолінгвістичної ролі особових займенників у сучасній англійській мові, а і на їх специфічне психолінгвістичне значення. Адже прагматичні очікування викладача-автора силабуса, як можна вивести з цих висловлень, пов'язані з можливими комунікативними труднощами і проблемами, які можуть виникнути у студента, якщо будуть обрані ті чи інші займенники у тих чи інших ситуаціях спілкування. Таким чином, можна дійти висновку про те, що американська соціокультурна ситуація стає одночасно більш гендерно-чутливою і гендерно-інклюзивною, що віддзеркалюється у мові. З одного боку, визнається важливість правильно підібраних лексичних одиниць, що маркують або приховують гендерну і сексуальну належність учасників комунікації, а з іншого – людині дається можливість скрізь і всюди не просто оби-

рати свій гендер, а й публічно підкреслювати зроблений вибір.

Нижче наведено перелік дискурсивних стратегій, за допомогою яких відбувається гендерна ідентифікація в сучасній американській лінгвокультурі. Звичність і конвенційність цих стратегій свідчить про їх укоріненість у різних типах дискурсу США (від медіа- до академічного). Повсякденність їх узусу є вимогою до політкоректної комунікації, аніж чимось винятковим або вибірковим:

– уникання використання гендерно специфічних засобів (н-д, гендерно-маркованих займенників, нечисельних гендерно-маркованих іменників (e.g. *stewardess*));

– розширення семантики наявних мовних засобів (н-д, займенники *'they' / 'their'*, що вживаються замість *'he' / 'she'*);

– використання нейтральних родових назв (замість *“mother”* і *“father”* – *“parents”*, *“care-givers”*);

– вживання засобів номінації різних негетеронормативних гендерів (а не лише цис-гендерів);

– виникнення неологізмів: н-д, *ze /zir (zee, zerr, zeer)* – гендерно-нейтральний альтернативний займенник, що замінює *“he”* and *“she”*, а також *“his”* and *her”*;

– використання аббревіатур – LGBTQ, QPOC (*Queer People Of Color*), PGP (*Preferred Gender Pronouns*) etc.;

– заміна термінів звертання: гендерно-нейтральне *Mx* (“mix” or “schwa” використовується замість *Mr., Mrs., Ms.* – н-д, *Mx Jones is a great teacher* (без указівки на стать учителя)).

Висновки. Отже, результати нашого дослідження показали, що гендерна ідентичність – це фрагментарний нарративний конструкт, що вибудовується в дискурсі за допомогою низки інтермедіальних інструментів та дискурсивних стратегій, що також мають інтермедіальну природу. Гендерні ідентичності, що вибудовуються у сучасному американському академічному, політичному та медіадискурсі, характеризуються розмаїттям, невизначеністю та постмодерною плінністю – розмитістю меж. Негетеронормативним ідентичностям властива яскраво виражена перформативність і гібридність. В американському суспільстві останніх десятиліть панує тенденція до мовленнєвої реєстрації та подальшого соціосеміотичного укорінення позитивного ставлення до негетеронормативності, що позбавлене категоричності, а характеризується інклюзивністю, толерантністю та відсутністю негативної стереотипізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bucholtz, Mary, & Hall, Kira. 2004. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language and Society*, Vol 33(4), 469–515.
2. Bucholtz, Mary, & Hall, Kira. 2005. Identity and interaction: a sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, 7(2005), 585–614.
3. Bucholtz, M., & Hall, Kira. 2016. Embodied sociolinguistics. In N. Coupland (Ed.), *Sociolinguistics: Theoretical Debates* (pp. 173–198). Cambridge : Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781107449787.009
4. Butler, Judith. 1990. *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York : Routledge.
5. Butler, Judith. 2009. Performativity, precarity and sexual politics. *AIBR Revista De Antropologia Iberoamericana*, 4(3), 321–336. Retrieved from <http://www.aibr.org/antropologia/netesp>.
6. Kiesling, Scott. 2019. *Language, Gender, and Sexuality: An Introduction*. Philadelphia : Routledge.
7. Leap, William L. 2013. Commentary II: Queering language and normativity. In: *Discourse and Society*. Volume: 24 (5), pp. 643–648.
8. Motschenbacher, Heiko and Martin Stegu. 2013. Introduction: Queer linguistic approaches to discourse. In: *Discourse and Society*. 24(5). pp. 519–535.
9. Piller, Ingrid. 2016. *Linguistic Diversity and Social Justice: An Introduction to Applied Sociolinguistics*. Oxford: Oxford Scholarship Online.
10. Rich, A. 1980. Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence. *Signs*, 5(4), 631–660. Retrieved July 8, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/3173834>
11. Zottola, Angela. 2018. Transgender identity labels in the British press. In: *Journal of Language and Sexuality*. 7(2), pp. 237–262.

УДК 821.111-31:811.161.2'255.4

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.17-1.40>

**ПРАГМАРЕЛЕВАНТНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО СТАНУ
ПЕРСОНАЖА В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ПЕРЕКЛАДІ ПОТТЕРІАНИ
ДЖ. К. РОЛІНГ**

**PRAGMARELEVANT MEANS OF THE CHARACTER'S INNER STATE
REPRESENTATION IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF POTTERIANA
BY J. K. ROWLING**

Шрамко Р.Г.,

orcid.org/0000-0002-9258-9128

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської та німецької філології

Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

У статті здійснено спробу уточнити особливості застосування прагмарелевантних засобів репрезентації внутрішнього (фізичного, фізіологічного, психоемоційного й інтелектуального) стану/ставлення персонажа на базі українськомовного перекладу серії книг про Гаррі Поттера. Під час дослідження виявлено та охарактеризовано специфіку формування подвійного суб'єкт-суб'єктного зв'язку в тексті. Окреслено, що двобічний зв'язок «персонаж – читач» виникає за умови, коли персонаж охоплений певним станом/формує ставлення до подій та фактів, інших героїв, тоді як читач є реципієнтом, що на базі емпатії співчуває та співпереживає такому персонажеві. Типовими морфологічними експлікаторами предикатів цього різновиду є вербативи, ад'єктиви, вербоїди й адвербативи. З'ясовано, що вони експонують семантику «страх», «сором», «гнів», «заздрість», «образа», «нудьга», «тривога», «сум»/«радість» (психоемоційний стан/ставлення); «голод», «слабкість» (фізичний, фізіологічний стан/ставлення); «подив», «інтерес» (інтелектуальний стан/ставлення).

Висвітлено, що двобічний суб'єкт-суб'єктний зв'язок «автор – читач» виникає та функціонує разом зі зв'язком «персонаж – читач» та цілком залежить від емотивної інтенції автора. За його допомогою письменник виформовує ставлення читача до літературного героя, апелює до неповторного життєвого досвіду окремого реципієнта, розвиваючи морально-етичну сферу останнього. Емотивне спілкування комунікантів водночас на двох рівнях забезпечує трансформування тексту в текст-діалог, повноцінне декодування якого залежить як від лінгвальних, так і екстралінгвальних чинників. Застосувавши запропонований Ф. Бацевичем принцип ранжування комунікативного смислу в тексті на апіорний та апостеріорний, виокремлено й описано два типи ситуацій, у межах яких відбувається перебіг внутрішнього стану персонажа.

Ключові слова: внутрішній стан, морфологічні репрезентанти предиката стану/ставлення носія, комунікативний паспорт персонажа, емпатія, текст-діалог, експерієнсив, реципієнт.

The article is the attempt to highlight peculiarities of pragmatically relevant means, which represent the inner (physical, physiological, psycho-emotional, and intellectual) state / attitude of the character (based on the Ukrainian translation of Harry Potter book series). Under the terms of the all-embracing research, the formation specificity of the double subject-subject relation was ascertained and characterised in succession. In fact, the two-way relation "character – reader" occurs in the situation when the character finds himself deeply under some state / makes their attitude to certain events, phenomena or other characters, whilst the reader appears to be the recipient, revealing their sympathy to the hero on the basis of the own empathy. Among the typical morphological explicators of predicates of the type one can find verbs, adjectives, verboids, and adverbs. They present the semantics of "fear", "shame", "anger", "envy", "affront", "ennui", "anxiety", "sadness" / "joy" (psycho-emotional state / attitude); "hunger" and "faint" (physical and physiological state / attitude); "wonder" and "interest" (intellectual state / attitude), etc.

It was logically determined that two-way subject-subject relation "author – reader" arises and functions alongside with the "character – reader" relation within the text, totally depending on the emotional intention of the author. Actually, the writer uses both types of them aiming the attitude formation of the reader to some literary hero as well as appealing to the unique life experience of the each percipient and trying to enrich moral and ethical dimension of the latter. Emotional interconnections of communicants simultaneously on both levels provide the further transformation of the text into the text-dialogue, in-depth decoding of which depends both on lingual and extralingual factors. The implementation of the Florii Batsevych's principle, ranking the communicative sense within the text into a priori and a posteriori subtypes, opened the further perspective of the thorough description of two kinds of situations, embracing the course of the inner state of the character.

Key words: inner state, morphological explicator of the state / attitude predicate, character's communication passport, empathy, text-dialogue, experientive, recipient.

Постановка проблеми. Світ фентезі занурює сучасного читача в паралельний всесвіт. Така матриця, забазована на об'єктивній модальності, репрезентує ірреальне як «казкове реальне» [1, с. 189], змушуючи читача повірити у «справжність» описуваних подій, коли персонажі взаємодіють із фольклорними, міфологічними й суто витвореними творчим генієм письменника істотами під час карколомних подорожей і захопливих пригод, а щасливе розв'язання певної заплутаної ситуації цілком залежатиме від соціокультурної компетенції літературного героя, його орієнтації у звичаях і традиціях, забобонах та пересторогах певного народу. Казковий всесвіт так само виходить за межі якогось одного літературного твору, переростає і трансформується у своєрідний вимір, що ніби співіснує з реальною дійсністю. У ньому діють такі ж моральні закони й принципи комунікації, а герої змушені робити подеколи непростий життєвий вибір, розв'язуючи питання добра і зла, порядності й чесності, відвертості й підлогого наклепу. Занурившись у такий світ, читач мимоволі вірить у «справжність» літературного героя, радіє його успіхам та перемогам, огірчується невдачам і втратам, співчуває в багатьох ситуаціях.

Світ фентезі сповнений відчуттів і драматичних пристрастей. Літературні герої тонко і своєрідно переживають усі події в їхньому житті, віддзеркалюючи своєрідне бачення навколишньої реальності. Емоційний діапазон літературного персонажа подеколи слугує мірилом «людськості», коли глибина переживання та проживання певної події стає вказівкою його належності до «світу людей», символізуючи «горнило», у якому очищується душа та відбувається її переродження. Моральний розвиток персонажа відоб-

ражено крізь призму його настрою, психічної діяльності та відчуттів, що вирують усередині під час перебування в тій чи іншій життєвій ситуації. Повноцінне зображення динаміки внутрішнього світу літературного героя неспростовно впотужнює виховний потенціал твору, його моральне навантаження. Саме тому добір і застосування відповідних власне мовних та прагмарелевантних засобів реалізації внутрішнього стану персонажа є одним зі стрижневих компонентів фентезійного твору. Слід водночас уточнити, що вербалізація емоцій у художньому тексті та «реалізація інтенціональності у вираженні емотивного посилю» [2, с. 54] належать до кола найскладніших і водночас найвагоміших питань функційно-комунікативної лінгвістики сьогодення. Саме тому вони нагально потребують ґрунтового вивчення і систематизації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження вербальних та невербальних засобів вияву внутрішнього стану носія належить до кола тих наукових питань сучасності, вивченню яких присвячують свої роботи О. Борисов [3], Н. Киселюк [4], Н. Позднякова [5], М. Степанюк [6]. Специфіку реалізації емпатії в текстах сьогодення висвітлює Т. Ковалевська [7]. Прагмарелевантні засоби реалізації авторської інтенції в тексті окреслює Ф. Бацевич [8]. Принципи встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії в тексті з'ясовує Я. Сазонова [2]. До проблеми механізму формування ізофункційної синтаксичної парадигми з предикатами стану/ставлення експерієнсива звертається М. Степаненко [9]. Поза сферою наукового інтересу все ж лишається питання авторської взаємодії з читачем під час експонування фізичного, фізіологічного, психоемоційного й інтелектуального

стану/ставлення персонажа в художньому тексті. Актуальність пропонованої розвідки зумовлена ще й тим, що поза прискіпливою увагою дослідників перебуває сам механізм кодування-декодування комунікативного смислу, запрограмованого автором. Визначення емотивного навантаження комунікації в тексті вимагає у ХХІ ст. впровадження саме прагматичного підходу з опертям на функційний потенціал частиномовних реалізаторів статального предиката.

Постановка завдання. Об'єктом роботи став українськомовний переклад книг про Гаррі Поттера, здійснений у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА» Івана Малковича («Гаррі Поттер і філософський камінь» та «Гаррі Поттер і таємна кімната»), а її предметом – синтаксичні структури, що репрезентують внутрішній стан персонажа.

Мета дослідження – системно охарактеризувати арсенал мовних і прагмарелевантних засобів вияву внутрішнього стану суб'єкта в українськомовному перекладі тексту про Гаррі Поттера. Виконання окресленої мети вимагає розв'язання таких конкретних завдань:

а) уточнити специфіку частиномовної репрезентації предикатів на позначення внутрішнього стану літературного персонажа в українськомовному тексті книжкової серії про Гаррі Поттера;

б) висвітлити діапазон реалізованої семантики;

в) описати спектр прагмарелевантних засобів для експонування внутрішнього стану носія.

Виклад основного матеріалу. Тексти фентезійного жанру насичені емоціями. Кожен із персонажів розкриває перед вдумливим читачем свій унікальний внутрішній мікровсесвіт, укажемо, що сам текст твору становить суцільне «живе» емоційне полотно, зіткане, ніби з клаптиків, із внутрішніх станів літературних героїв, їхніх думок та почувань, ставлення й відчуття. Таке полотно повсякчас змінюється, трансформуючись (залежно від стану персонажів), і репрезентує уявному адресату-реципієнту емоційне тло для подій та явищ. Цей факт, з одного боку, ускладнює загальне сприймання літературного твору, адже читач має, крім фактажу, повсякчас орієнтуватися у внутрішньому стані героя, пильнувати за зміною в характері як рушієм усіх його вчинків, а отже, відокремлювати й усвідомлювати емоційний підтекст твору. З іншого боку, це значно полегшує сприймання художнього джерела, оскільки письменник «олюднює» своїх героїв, наділяє їх душевними пориваннями, тобто здатністю аналізувати як власні вчинки, так і дії оточення, давати оцінку отриманій персонажем інформації, просіюючи все почуте й поба-

чене крізь моральні критерії «правда/неправда», «справедливість/беззаконня», «добро/зло» та ін. У межах антропоцентричної парадигми сучасного наукового знання такий підхід забезпечує рівноцінність у кодуванні авторського послугу в тексті та його подальшого декодування реципієнтом, оскільки забазований на інтерпретації за дихотомією «людина – людина».

Варто зазначити, що текстам фентезійного жанру властивий авторський суб'єктивізм в емотивному навантаженні комунікативного каналу «персонаж – читач» у тексті, адже письменник здійснює кодування, спираючись на власну лінгвосоціокультурну компетенцію (світвідчуття і світосприймання, система цінностей і власне бачення внутрішнього стану того чи того персонажа), а з'ясування «усіх можливих прагматичних комунікативних смислів у більш-менш стандартизованих, типових контекстах певної лінгвокультури» [8, с. 42], суголосні з думкою Ф. Бацевича, є вкрай значущими. Не менш важливим є ставлення самого автора до того чи іншого літературного героя в тексті, зреалізоване за участі підтексту чи оформлене за допомогою самих текстових одиниць.

Отже, йдеться про формування подвійного суб'єкт-суб'єктного зв'язку в тексті твору. Це двобічний зв'язок «персонаж – читач», коли літературний герой є суб'єктом-джерелом стану/ставлення, що всеохопно переживає певне відчуття чи почуття, відчуває якусь емоцію, не може вплинути на її силу вияву чи тривалість перебігу або вибудовує своє ставлення до інших персонажів з урахуванням перипетій сюжету. Читач так само є суб'єктом-реципієнтом цього стану/ставлення, оскільки на основі емпатії ототожнює себе чи ставить на місце такого героя, співпереживає його пригодам, зіставляє прочитане й осмислене з попередньо отриманою з інших джерел інформацією. Уподібнення реципієнта персонажу відбувається й унаслідок екстраполяції читачем стану/ставлення літературного героя на власний життєвий досвід та переживання [1, с. 166–167; 10, с. 142–143]. Унаслідок такого зіставлення реципієнт ніби «оживлює» героя твору, сприймаючи його вже як реального, що має власну душу й почуття та переживання, забезпечуючи таким способом «співпрацю» комунікантів та двобічність виформуваного зв'язку. Слід зауважити, що застосування такого підходу водночас употужнює морально-етичний потенціал художнього твору.

Одним із надважливих конститuentів міжсуб'єктної комунікації є саме предикат на позначення внутрішнього стану персонажа.

Окреслюючи відчуття, почуття чи інтелектуальну діяльність літературного героя, він є ніби містком, що актуалізує співчуття та співпереживання читача, потужним засобом репрезентації авторської інтенції у творі. Українськомовний переклад поттеріани [11; 12] якнайвиразніше демонструє комунікативний потенціал предикатів такого зразка щодо породження стабільної емпатії в реципієнта.

Проведений аналіз ілюстративного матеріалу дав можливість обстежити й виокремити 1 000 синтаксичних одиниць з інваріантною семантикою внутрішнього (фізичного, фізіологічного, психоемоційного й інтелектуального) стану та ставлення персонажа. Застосований метод суцільної вибірки дозволяє стверджувати, що провідну роль у тексті відіграють структури з предикатами психоемоційного стану й ставлення літературного героя (750 одиниць, 75%). Такі конструкції висвітлюють негативні та позитивні почуття персонажа, розкривають специфіку його емоційного ставлення до подій та фактів, інших героїв упродовж сюжетної лінії. Загалом, серед речень такого зразка зафіксовано 420 одиниць (56%) на позначення негативного стану та ставлення літературного героя, тоді як його позитивні почуття чи ставлення експонують 330 конструкцій (44%). Отримані показники засвідчують деяку перевагу структур із предикатами негативного стану та ставлення персонажа. На нашу думку, це можна пояснити особливостями розгортання сюжету й авторським задумом для змалювання похмурої та гнітучої атмосфери, що викликає в персонажа тугу, смуток, відчуття провини, коли герої опиняються в несприятливій ситуації, відчувають негативні емоції як наслідок перебування в неприємній обстановці/формулюють негативне ставлення до інших персонажів тексту чи ситуації загалом. Уживання цих речень можна спостерігати й у тому разі, коли автор підсилює напруження в тексті, змушуючи героїв переживати такі неприємні почуття. Ідеться про предикати таких семантичних підгруп:

– «страх»: *Можливо, спадкоємець Слизерина просто злякався, подумав Гаррі* [12, с. 241]; *Дехто з них був приголомшений, а дехто й геть переляканий* [12, с. 297] / *Не дивно, що Джастін налякався, бо здавалося, ніби ти підбурюєш ту змію* [12, с. 202]; *До Гогвортсу він ніколи не мав друзів, адже всі боялися Дадлі* [12, с. 240]; *Це стародавнє створіння, якого ми, навуки, боїмося понад усе* [12, с. 283–284];

– «заздрість»: *Ти просто заздриш, – утрутився Колін, усе тіло якого було десь таке завтовшки, як шия у Креба* [12, с. 102];

– «гнів»: *Мелфой був розлючений* [12, с. 245]; *Чому ти так думаєш? – роздратувався Вуд* [12, с. 114]; *Ми про нього не говоримо! – розлютився Арагог* [12, с. 284]; *То ти вважаєш мене слабшим від Луціуса Мелфоя? – обурився містер Візлі* [12, с. 62] / *Гедвіга ще й далі сердилася на Гаррі за ту злочасну автомобільну подорож, а Ронова чарівна паличка й досі функціонувала абияк* [12, с. 109]; *Гаррі був такий розлючений, що йшов коридором наосліп, навіть не помічаючи, куди прямує* [12, с. 207];

– «сором»: *Але директор школи, професор Дініт, дуже соромився, що таке могло статися в Гогвортсі, і заборонив мені казати правду* [12, с. 247];

– «тривога»: *Гегріде, все нормально? – занепокоївся Гаррі* [12, с. 265]; *А що нам треба буде робити, пані професорко? – стривожився Рон, намагаючись стримати гикавку* [12, с. 123]; *Деякі учні нарікали на те, що відмінили гру, а інші були явно стурбовані* [12, с. 262] / *Джінні Візлі була дуже стривожена долею Місіс Норіс* [12, с. 152];

– «нудьга»: *Мені нудно, – застогнав Дадлі і відійшов набік* [11, с. 31];

– «образя»: *Староста гуртожитку, староста школи, – мабуть, був найкращим учнем у кожному класі. – Ти так кажеш, ніби це погано, – образилася Герміона* [12, с. 241] / *Він почав їх скрізь шукати, дивуючись, куди вони могли подітися, і трохи навіть ображався на них, бо вони й не поцікавилися, відросли його кістки чи ні* [12, с. 188];

– «насмішка»: *Небезпечно? – засміявся Гаррі* [12, с. 237];

– «сум»: *Але мені чомусь зовсім не весело!* [12, с. 236];

– «ставлення»: *О, вона таки пошкодувала, що насміхалася з моїх окулярів!..* [12, с. 304]; *Мені страшенно шкода, хлоп'ята, але тепер я мушу наслати на вас чари забуття* [12, с. 302]; *Настав Гелловін, і Гаррі вже шкодував, що так необачно пообіцяв прийти на смертенини* [12, с. 137].

Речення з предикатами позитивного психоемоційного стану та ставлення персонажа представлені меншою кількістю зразків, вони окреслюють позитивне сприймання літературним героєм ситуації загалом чи певної події зокрема в межах семантичних підгруп:

– «ставлення»: *Хоч як Гаррі не любив Філча, але тепер навіть трохи його жалив, хоча значно менше, ніж самого себе* [12, с. 147];

– «радість»: *Він так тішився, що його все ж обрано і він не потрапив до Слизерину, що навіть не помічав, як його вітали найбурхливішими*

оплесками [11, с. 125]; *Хай там як, але я радий, що ми тебе забрали*, – сказав Рон [12, с. 34]; *Той тип Драко Мелфой*, – сказав Ерні, обламуючи засохлі гілки, – ви бачили, як він з цього всього радіє? [12, с. 274].

На протигагу структурам із предикатами психоемоційного стану та ставлення речення із семантикою фізичного й фізіологічного стану персонажа виявляють значно нижчий функційний потенціал. Усього в межах вибірки зареєстровано 150 одиниць (15%) таких семантичних підгруп:

– «голод»: *Він тільки зараз відчув, як зголоднів* [11, с. 126];

– «слабкість»: *Гаррі вже нудило, й він мало не зомлів* [11, с. 123].

Функційно інертними є ті речення, що експлікують значення інтелектуального стану чи ставлення персонажа, серед них узагальнено такі семантичні підгрупи:

– «подив»: *Кому б це заманулося робити дверні ключі, що зменшуються? – здивувався Джордж* [12, с. 43] / *Герміона була вражена новою* [12, с. 259]; *Я дивуюся, чому бруднокровці досі не пакують своїх валіз, – і далі патякав Мелфой* [12, с. 273];

– «інтерес»: *До речі, ти звідки? – поцікавився Гаррі* [11, с. 31]; *Але Добі було байдуже, паничу, бо він думав, що Гаррі Поттер у безпеці, Добі ніколи і в гадці не мав, що Гаррі Поттер потрапить до школи іншим шляхом!* [12, с. 182–183]; *Ви ж могли розбитися! Я мало не здуріла від хвилювань, а вам було байдуже!* [12, с. 38]; *Але якщо вам байдуже – причетний до цього Мелфой чи ні, я одразу ж піду до мадам Пінс і віддам книжку!* [12, с. 171].

Подеколи йдеться про поєднання різних емоцій, які переживає літературний герой під час комунікації. «Суміш» емоцій виникає як наслідок взаємовпливу або нашарування кількох подій чи є результатом отриманої зовні інформації: *Твого бладжеря? – обурився Гаррі, знову закипаючи гнівом* [12, с. 183] – герой постфактум дізнається про причину свого поранення; *Що тут поганого? – обурився Гаррі, який уже починав сердитись* [12, с. 202] – персонаж твору не розуміє зміну ставлення до себе тощо.

У межах здійсненої вибірки проаналізовано морфологічні репрезентанти предикатів внутрішнього стану/ставлення персонажа, з-поміж яких зафіксовано

– вербатииви (680 одиниць, 68%), наприклад: *Шляк би трафив тих маглів, – обурювався Гегрід* [12, с. 60];

– ад'єктиви/вербоїди (120 одиниць, 12%), наприклад: *Їхні однокласники були раді, що їх*

водили з класу в клас, але Гаррі це дуже драгувало [12, с. 272] / *Усі трифіндорці були такі засмучені і так жаліли братів Візлі, що ніхто й не намагався зупинити Рона з Гаррі, коли вони встали, перетнули кімнату й вийшли через отвір у портреті* [12, с. 300]; *Ти наче якийсь знервований?* [12, с. 208];

– адвербатииви (200 одиниць, 20%), наприклад: *Дуже прикро*, – сказав Локарт, уникаючи їхніх очей. *Він висунув шухляду, щоб перекласти з неї все в торбу. – Ніхто так не шкодує, як я...* [12, с. 301].

Установлення двобічного суб'єкт-суб'єктного зв'язку другого типу – «автор – читач» – у тексті поттеріани є невід'ємним від окресленої вище взаємодії «персонаж – читач». Його формування має місце разом із перебігом подій у творі та цілком залежить від емотивної інтенції автора. Описуючи внутрішній стан/ставлення літературних героїв одне до одного й до перипетій сюжету загалом та «змушуючи» читача співпереживати, письменник виформує негативне/позитивне ставлення реципієнта до літературного героя, впливаючи на оцінку читачем стану персонажа в кожній окремій ситуації, коли ставимо собі питання «*А що би я відчув(ла) у таких обставинах? Чи є цей стан / ставлення виправданим?*» тощо. Завдяки такому підходу текст забезпечує емотивне спілкування комунікантів. Він трансформується у текст-діалог як наслідок співпраці автора й інтерпретатора. На процес комплексного сприймання стану/ставлення персонажа читачем у цьому разі впливають як власне лінгвальні, так і екстралінгвальні чинники, до найбільш значущих із них зараховуємо образно-асоціативну картину світу й спільний досвід психічної діяльності українського народу. Не менш важливим є також досвід міжкультурної комунікації, адже йдеться про відмінність в інтерпретуванні стану/ставлення представниками різних культур. Експлікування внутрішніх відчуттів та почуттів так само відбувається із залученням прагматичних засобів.

Випрацюваний Ф. Бацевичем поділ комунікативних смислів у тексті на апріорний, коли сприймання відповідає актуальним ситуативним умовам, будучи «наявним ... у психічній діяльності кожного індивіда як його світоглядні, психічні, психологічні, ментальні ... константи (установки)», та апостеріорний, що постає під час комунікації [1, с. 24–25; 8, с. 18], дав змогу диференціювати й охарактеризувати в обстежених текстах поттеріани два типи перебігу внутрішнього стану/ставлення персонажа. У ситуації першого типу стан/ставлення літературного героя вербалізовано за допомогою таких засобів, як:

– статальні вербатииви, ад'єктиви/вербоїди, адвербатииви стану/ставлення суб'єкта: *Гаррі Поттер сором'язливий і скромний, – шанобливо вимовив Добі, а його круглі очі аж сяяли* [12, с. 20]; *Гаррі вже нудило від своєї розповіді та її безкі- нечних обговорень* [12, с. 255];

– нестатальні (потенційно статальні) верба- тиви й вербоїди: *ЯК ТИ СМІЄШ ПОГРОЖУВАТИ ДАДЛІ! – ревів* дядько Вернон, гупаючи кулаком по столу [12, с. 8]; *Похолонувши від жаху, Гаррі нестямно замахав рукою...* [11, с. 161]; *Візлі аж заревіли від реготу, а Гаррі вмостився на сидінні, усміхаючись від вуха до вуха* [12, с. 32]; *А от Герміона захоплено слухала Локарта і мало не підскочила, коли він назвав її ім'я* [12, с. 106]; *Ну, але ж вони... не такі вже й небезпечні, правда? – давився сміхом Шеймус* [12, с. 107]; *У Гаррі всередині наче все обірвалося* [12, с. 213]; *Грейнджері трусилися зі страху, а місіс Візлі була сама не своя зі злості* [12, с. 69]; *Не може бути! – розлючено засичав Вуд* [12, с. 114]; *Гаррі полегшало на душі: він анітрохи не відстав він інших учнів* [11, с. 138]; *Гаррі відчув гарячу хвилю гніву* [12, с. 56]; *Я помер би зі страху, якби на мене в телефонній будці напав перевертень, а він був незворушний і – раз!* [12, с. 99].

У ситуації другого типу набутий персона- жем стан/ставлення мислиться як результат суб'єктивно витворених творчою уявою пись- менника зв'язків, актуальних у межах матриці фентезі. За таких умов окремі відчуття, почуття або ж інтелектуальна діяльність героя потребу- ють контекстного обґрунтування, адже чинники, що сприяють появі й перебігу емоцій/стосун- ків, різняться залежно від культурного спадку народу, його національного характеру, морально- етичних норм тощо: *Він був розчарований тим, що Редл завів його не в якийсь прихований пере- хід або таємний тунель, а саме у той підвал, де відбувалися Снейпові уроки зілля й настійок* [12, с. 252] – очікування подальшого загострення подій; *Гаррі ... радів з того, що він, Герміона і брати Візлі були повними господарями трифін- дорської вежі* [12, с. 217] – герой утомився від надмірної уваги з боку оточення; *Гаррі чудово знав, що Дурслі будуть хіба тільки розчаровані тим, що Войовнича Верба не затовкла його на смерть* [12, с. 87] – герой живе в родині, з боку якої не відчуває любові та приязні.

Осібне місце в продукуванні зв'язку «автор – читач» належить індивідуалізованим описам емо- цій, відчуттів чи інтелектуальної діяльності пер- сонажа, що незвично переживає стан/ставлення, відштовхуючись як від ідентифікованого, так і від

неідентифікованого джерела, що його породжує. Їхнє уточнення забазоване на контексті твору й відбувається цілком у межах вигаданого авто- ром світу фентезі. Герой наділений специфічним світосприйманням, ідеться, зокрема, про такий негативний стан/ставлення, як:

– «сум»: *Він [Гаррі] так сумував за Гогвортсом, що цей сум можна було порівняти хіба з постійним болем у шлунку* [12, с. 9];

– «гнів»: *Гаррі вже мав кілька нагод бачити, як вона сердиться, але, мабуть, забув, якими вузь- кими стають її зціплені вуста, або ще ніколи не бачив її аж такою розлюченою* [12, с. 64];

– «страх»: загальна атмосфера в певній ситуа- ції – *Коли не стало Дамблдора, скрізь поширився небувалий страх. Навіть сонце, нагріваючи зам- кові мури, мовби боялося зазирнути у віконні шиби* [12, с. 271]; *Філч – Коли він побачив Місіс Норіс, то відсахнувся й перелякано схопився за обличчя. – Моя киця! Моя киця! Що сталося з Місіс Норіс?! – лементував він* [12, с. 146]; *Рон Візлі – Але Рон не відповідав. Він навіть не ворухився. Його очі прикипіли до чогось, що височіло відразу за Гарріною спиною на висоті трьох метрів від землі. Ронове обличчя заціпе- ніло від жаху* [12, с. 280]; *Іклань уже не скавулів, а лише мовчки шулився на землі. Рон, здається, почувався так само, як і Гаррі – роззявив рота від німого крику і виричав очі* [12, с. 281]; *Гаррі Поттер – Гаррі звівся на ноги, дихаючи швидко й уривчасто, а його серце било по ребрах, немов у бубон* [12, с. 209]; *Гаррі мав таке відчуття, ніби його щойно бухнула в живіт одна з найтовсті- ших гілляк божевільного дерева* [12, с. 83–84]; *...сам Гаррі не зміг би кричати, навіть якби захо- тів – голос його залишився десь на галявині біля машини* [12, с. 281]; *Його серце, здавалося, гупало не в грудях, а десь у горлі* [12, с. 282]; *Гаррі хотів було підвестися, але передумав – злякався, що не втримається на ногах. ...Це звучало, як оплески, хоча, зазвичай, після оплесків Гаррі ніколи не ціпенів від жаху* [12, с. 282].

Значно рідше спостерігаємо контекстуально зумовлені вияви позитивного стану персонажа: *Мірта відразу разюче змінилася. Здавалося, її ще ніколи не запитували про такі приємні речі. – О-о-ох, це було жахливо! – радісно протя- гла вона* [12, с. 303] – оповідь привида про власну смерть; *У-у-у-ух, що ви зараз побачите! – тіши- лася вона. – Це повний кошмар!* [12, с. 233] – реак- ція привида на невдалу трансформацію дівчинки.

Такі індивідуалізовані авторські описи пере- бування літературного героя під впливом того чи іншого стану/ставлення надають глибоку

психологічну характеристику кожному персонажеві, виокремлюючи його життєву лінію в сюжеті. Цей підхід забезпечує виразне порівняння читачем власних особливостей переживання емоцій, настрою, фізичної або фізіологічної реакції, інтелектуальної діяльності в окремій життєвій ситуації з відповідним світовідчуттям улюбленого героя.

Одночасне застосування засобів подвійного суб'єкт-суб'єктного зв'язку «персонаж – читач» та «автор – читач», на наш погляд, конститує комунікативно-психологічний паспорт кожного з літературних героїв поттеріани, забезпечуючи повноту й усеохопність передавання інформації в тексті твору.

Висновки. Вербалізація внутрішнього стану/ ставлення персонажа є одним із найвагоміших складників цілісного сприймання фентезійного твору читачем. Занурившись у не відомий раніше світ, реципієнт формує власне ставлення до героїв за допомогою чіткого суб'єкт-суб'єктного зв'язку

водночас на двох («персонаж – читач» і «автор – читач») рівнях комунікації, трансформуючи текст у текст-діалог. Автор апелює до унікального досвіду реципієнта, його емоцій, настрою, відчуттів та роздумів, змушуючи порівнювати стан, ставлення та стосунки і співпереживати улюбленому персонажеві. Із-поміж синтаксичних конструкцій наголосимо на типовому вживанні речень із семантично поліфункційними вербативами, ад'єктивами, вербоїдами й адвербативами. Найпродуктивнішим типом є структури з дієсловами стану/ставлення персонажа. Друге за активністю місце посідають речення з ад'єктивами та вербоїдами, тоді як конструкціям з адвербативами властива функційна інертність у тексті.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в комплексному аналізі прагмарелевантних засобів усього українськомовного тексту поттеріани та спробі формування комунікативного паспорта таких героїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 304 с.
2. Сазонова Я.Ю. Прагматика суб'єкт-суб'єктних відношень в україномовних та англійськомовних текстах жахів. *Мовознавство*. 2017. № 6. С. 54–63.
3. Борисов О.О. Організація мовних засобів концепту СТРАХ у сучасній англійській мові. *Наука і сучасність. Філологія : збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Київ : Логос, 2004. Т. 42. С. 127–135.
4. Киселюк Н.П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англійської прози ХХ–ХХІ століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2009. 20 с.
5. Позднякова Н.О. Лінгвостилістичні та композиційні засоби передачі емоційного стану людини в художньому тексті (на матеріалі англійської прози ХІХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київ. держ. лінгв. ун-т. Київ, 1997. 26 с.
6. Степанюк М.П. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа у жіночому романі: лінгвокогнітивний і гендерний аспекти (на матеріалі романів Ш. Бронте та Е. Бронте) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2016. 20 с.
7. Ковалевська Т.Ю. Моделювання емпатії в сучасній українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т української мови. Київ, 2002. 36 с.
8. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики. Львів : ПАІС, 2010. 336 с.
9. Шрамко Р.Г., Степаненко М.І. Ізофункційні парадигми в системі предикатів стану в українській мові : монографія / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. Полтава : ПП «Астрія», 2017. 284 с.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
11. Ролінг Дж. К. Гаррі Поттер і філософський камінь / пер. з англ. В. Морозова ; за ред. І. Малковича та П. Таращука. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2007. 315 с.
12. Ролінг Дж.К. Гаррі Поттер і таємна кімната / пер. з англ. В. Морозова ; за ред. І. Малковича та П. Таращука. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. 345 с.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 17
Том 1

Коректура • *Надія Ігнатова*

Комп'ютерна верстка • *Наталія Кузнецова*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 24,88. Замов. № 0921/327. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.